

PEDRO SEBESS

ÍGY DŐLT EL MAGYARORSZÁG SORSA

Három eltérő elképzelés a háború utáni világrendről
SZTÁLIN, CHURCHILL ÉS ROOSEVELT

GONDOLAT

X 297408

PEDRO SEBESS

ÍGY DŐLT EL MAGYARORSZÁG SORSA

*Három eltérő elképzelés a háború
utáni világrendről*

SZTÁLIN, CHURCHILL ÉS ROOSEVELT

804795

Gondolat Kiadó
Budapest, 2020

Az eredeti mű címe:
Pedro Sebess: Stalin, Churchill Y Roosevelt Tres Visiones Sobre El Orden
Mundial De Posguerra Y El Destino De Hungría

Fordította
Kiss Péter • Székér Nóra

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001328805

X 297 4 08

© Pedro Sebess, 2020
© Fordítók, 2020

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

A kiadásért felel Bácskai István
Olvasószerkesztő Polgár Krisztina
A borítót tervezte Juan Pereyra
A kötetet tervezte és tördelte Lipót Éva

ISBN 978 963 693 974 8

Nagyszüleim és szüleim emlékére

TARTALOM

SZÁNDÉKOK ÉS KÖSZÖNETEK	11
ELŐSZÓ	15
1918–1936 • VERESÉG – ELSZIGETELTSÉG – ELSŐ KAPCSOLATOK	25
Nemzetközi politikai háttér 1918 és 1923 között	25
A Magyar Királyság feldarabolása	30
Locarno szellemétől a Népszövetség csődjéig	34
Politikai feszültségek 1932 és 1945 között	43
1936–1941 • SZÉP REMÉNYEK – RÖVID BOLDOGSÁG	51
Anschluss, Csehszlovákia megszűnése, Felvidék részleges visszacsatolása	51
Viharfelhők a láthatáron	74
A lengyel krízistől a villámháborúig	78
Erdély visszacsatolása	88
A magyar semlegesség vége – Jugoszlávia megszállása – A véres háború Oroszországban	94
Elakad a villámháború – Az angolszászok biztatják, de nem segítik katonákkal az oroszokat	113

1942 • HERVADÓ ÖRÖM – A VERESÉG ELŐSZELE	123
Magyarország eltávolodása	132
Az angolszászok partra szállnak Afrikában – Meghiúsul a második német hadjárat keleten	137
A tengelyhatalmak sztálingrádi és afrikai vereségei – Roosevelt feltétel nélküli megadásra alapozott béketerve	141
 1943 • MINDENKI ALKUDNI AKAR, SZTÁLIN MINDENT MAGÁNAK KÖVETEL	157
Míg a szövetségesek a világon osztozkodtak, a tengelyhatalmak szövetségesei távolodni igyekeznek a Harmadik Birodalomtól	157
Hitler, miközben Horthy szemére hányja, hogy a szövetségesekkel tárgyal, alkudozni akar az Egyesült Államokkal	166
Újabb nézeteltérések az angolszászok között – Roosevelt újra elveti a balkáni front haditervét	176
Újabb magyar fegyverszüneti kísérlet – Hitler–Sztálin különmegállapodási kísérlet	181
Churchill és Roosevelt megint vitáznak – Roosevelt arra gyanakszik, hogy Sztálin megállapodik Hitlerrel	187
Sztálin kifogásolja Roosevelt és Churchill béketerveit – Tovább erőltetett magyar tárgyalások	195
Moszkvai és teheráni konferenciák	201
 1944–1945 • TRAGIKUS VÉGJÁTÉK: NÉMET MEGSZÁLLÁS, VERESÉG, SZOVJET MEGSZÁLLÁS	211
Haszontalan és esélytelen fegyverszüneti próbálkozás az angolszászokkal – A Wehrmacht megszállja Magyarországot	211

Churchill újabb kísérlete a szovjet behatolás megakadályozására – Magyarország továbbra is tárgyalni akar az angolszászokkal	222
Románok, bolgárok, szerbek, csehek és finnek leteszik a fegyvert – Horthy Sztálintól kér fegyverszünetet	227
Horthy kormányzó eltávolítása – Harc a Vörös Hadsereg ellen – Vereség, az ország szovjet megszállása	237
Churchill a hatalmi zónákról alkudozik Sztálinnal – A megbízottak aláírják Moszkvában a fegyverszünetet	241
 UTÓSZÓ	247
FORRÁSOK	263

SZÁNDÉKOK ÉS KÖSZÖNETEK

„Mindegy, mit teszünk vagy mit nem teszünk, az oroszok meg fogják szállni Magyarországot, minden el van veszve” – mondta elkeseredetten Zilahi-Sebess Jenő 1943. június 23-án a vonaton fiatal feleségének, Bonczos Zsuzsinak, akivel csak pár hónappal korábban házasodtak össze. Budapest felé tartottak Bulgárián keresztül egy partizánok által veszélyeztetett vidéken át. Őt, a Külügyminisztérium kultúrosztályának vezetőjét, május 24-én Kállay Miklós miniszterelnök és külügyminiszter küldte Törökországba, hogy az angolszászokkal egy esetleges fegyverletételről tárgyaljon. Egy hónappal később már nem volt kérdés, hogy a többi kísérlethez hasonlóan ez a próbálkozás se sikerült. Zilahi-Sebess Jenő e személyes tapasztalat után nem látott már semmi reményt, pedig akkor még nem is tudhatta, hogy Washingtonban – éppen a Budapestről történt elindulásának napján – Franklin Roosevelt amerikai elnök komoly vita után megvétózta Winston Churchill balkáni partraszállási tervét; amely a magyarok esetleges kiugrási tervének nélkülözhetetlen része lett volna. A tárgyalások ugyanis azon terven alapultak, hogy amint az angolszászok a határra érkeznek, a magyar honvédség szembefordul a németekkel. A kormány azonban az utolsó pillanatokig csak lehangoló válaszokat kapott. Pár nappal azután, hogy Zilahi-Sebess Budapestre érkezett, kudarcba fulladt Hitler utolsó keleti front hadműveleti kísérlete, és az angolszászok partraszálltak Szicíliában.

De valóban nem volt már több remény? Akkor már a legtöbben úgy látták, hogy nincs. Sőt, évtizedekkel később is azt állítja több, a korszakkal foglalkozó elismert történész, hogy a balkáni partraszállás nem volt más, mint egy álhír, melyet a titkosszolgálatok terjesztettek,

hogy a Wehrmacht néhány hadosztálya a Balkánon maradjon, és ezzel is könnyítsék a Normandiában partra szállt szövetséges csapatok feladatát. Tehát valóban minden el volt veszve, ahogy ezt Zilahi-Sebess Jenő mondta 1943 júniusában fontos küldetéséből hazafelé tarva?

A könyv megírásakor az a szándék vezetett, hogy a régi és újonnan megjelent források segítségével közelebb jussak e kérdés megválaszolásához. Többévi kutatómunka után sikerült olyan történelmi forrásokat találni, amelyek nem csak új fejleményekkel – sok esetben a magyar „hivatalos” álláspontot felülírva – egészítik ki a háborúról, a magyar politika és a visszacsatolt területek eseményeiről az eddigi ismereteket, de rámutatnak a következőkre is: nemcsak hogy nem volt minden elveszve; hanem komoly lehetőségek is nyitva álltak egy sikeres fegyverletételhez még 1944 októberében is. De ezt sajnos nem tudhatta minden résztvevő.

Édesanyám, Bonczos Zsuzsanna volt az, aki segített összerakni azoknak a nehéz éveknek a történéseit, amelyeket a családuk a második világháború alatt átélt. Nagyon fájdalmas volt újra felelevenítenie a szörnyűségeket, tragédiákat és a túlélésért folyó küzdelmeket, amelyeket tizennyolc éves, újdonsült feleségként osztályrészül kapott. A beszélgetésünket követő éjszakákat rendszerint álmatlanul töltötte. Az emlékekkel visszatértek a rémálmok és a szorongások. Szóljon hát neki posztumusz a hódolatom és első köszönetem. Miután a munkámnak első változatai spanyol nyelven elkészültek, Szekeres Szabolcs közgazdász, akivel a közös családi történések és a Buenos Aires-i ifjúsági évek kötöttek össze, vette a fáradságot, hogy elolvassa és kommentálja a művem. Megjegyezte, hogy az elbeszélés olyan elemeket is tartalmaz, amelyek a magyarországi történelmi írásokban nem szerepelnek ilyen hangsúllyal, és akár az érintett évek újszerű értelmezésének is helyet adhatnának. Hallgattam rá. Szóljon tehát Szabolcs barátomnak különleges köszönetem a megjegyzéseiért és tanácsaiért. Nélküle ez a könyv nem lenne magyarul olvasható.

Külön köszönetem János Csaba unokatestvéremnek, a kaliforniai Berkeley Egyetem emeritus professzorának. Ő nemcsak fontos olvasmányokat ajánlott figyelmembe és válogatott, értékes könyvekkel

ajándékozott meg, hanem vette a fáradságot, elolvasta az első változatot, és megjegyzéseivel segített, hogy továbbgondoljak pár elméletet, és mélyebben utánajárjak néhány kérdésnek. Szóljon tehát Csabának kiemelt köszönetem. Kesserű Juditnak, a New York Egyetem volt professzorának, Bobrik Gyurkának, az utolsó Buenos Aires-i magyar királyi követ fiának, Orbán Lászlónak, közismert argentinai közgazdásznak szintén hálával tartozom az első változatot illető megjegyzéseikért.

Az elsődleges magyar fordítás Kiss Péter gyerekkori barátom műve, aki az 1956-os forradalom után érkezett Argentínába. A jelen változat egy felbecsülhetetlen értékű lektorálást is tükröz, amelyet Szabolcs barátom javaslatára Szekér Nóra történész végzett el, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának kutatója és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem óraadó tanára. Ő nemcsak az argentin pamfák „gauchóinak” magyar nyelvjárását csiszolta, hanem új és értékes anyagokkal járult hozzá a kutatáshoz. Szóljon hát neki is különleges köszönetem.

Természetesen a felelősség csakis engem illet.

Buenos Aires, 2019 telén

Pedro Sebes

ELŐSZÓ

Az ezeréves Magyar Királyság – 1867 óta az Osztrák–Magyar Monarchia tagja – még az első világháború vesztesei között is példátlanul igazságtalan elbánásban részesült. A 283 000 km²-es területét a győztes hatalmak feldarabolták, a történelmi ország egyharmadát tarthatta csak meg. A nyugati végeken 4000 km²-t Ausztriához csatoltak, északon 62 000 km² az akkor létesült Csehszlovákia része lett, keleten 103 000 km²-t Románia kapott meg, és délen 21 000 km²-rel gyarapodott az akkor még nem is létező Jugoszlávia, Olaszországgá lett a 21 km² területű Fiume, a Magyar Királyság egyetlen tengeri kikötője, még Lengyelországhoz is csatoltak 600 km²-t az északkeleti határvidéken.

Az 1910-ben majdnem 21 millió lakosú királyságból 1920 után egy alig több mint 7 milliós ország maradt meg. A háború vesztesei közül senki, még a német vagy a török birodalom, de még Oroszország¹ sem

¹A cári Oroszország 1914-ben Franciaország és Nagy-Britannia szövetségeseként lépett be a háborúba. Az 1917. november 7-i („októberi”) bolsevik forradalom után – szakítva a cárizmussal – Szovjet-Oroszország, majd 1922-től Szovjetunió néven vonult be a történelembe. 1917 decemberében, súlyos vereségek után letették a fegyvert, és 1918 márciusában Németországgal, az Osztrák–Magyar Monarchiával és Törökországgal megkötötték a breszt-litovszki békét. Itt komoly területi engedményekre kényszerültek, ez érintette többek közt a balti államok, valamint az új Lengyelország keleti területeit is. Annak ellenére, hogy Németország későbbi veresége a békeszerződést semmissé tette, a területi veszteségek megmaradtak. (E könyv szövegében Oroszország [oroszok] és a Szovjetunió [szovjetek] bár nem ugyanazt az országot jelöli a két fogalom, mégis többször szerepelnek hasonló kontextusban, adott esetben szinonimaként, de ha az az elemzés szempontjából szükséges a tartalmi különbséget a szóhasználatban is érzékeltetjük.)

szenvedett el ilyen méretű megtorlást.² Magyar állampolgárok milliói kerültek kisebbségi helyzetbe a győztesek által létrehozott többnemzetiségű új országokban.³ A magyar politikusok hasztalan hivatkoztak a nemzetek önrendelkezési jogára.

Magyarország – a békediktátum 1920-as Trianon-palotában történt véglegesítésének pillanatától kezdve – nemzeti politikai célként tűzte ki a szerződés legkedvezőtlenebb túlkapásainak újratárgyalását. A Népszövetséghez hiába fordult, hogy sérelmeinek orvoslására békés megoldást találjanak. Végül 1938-ban a Harmadik Birodalom és Olaszország támogatásával – Nagy-Britannia és Franciaország rábólintása mellett – sikerült elvesztett területeinek egy részét visszakapnia. Ezért viszont igen magas árat fizetett később.

Miután a háború 1939-ben elkezdődött, Budapest erőfeszítése, hogy semlegességét megőrizze, egyre nagyobb nehézségekbe ütközött. Ausztria 1938-ban, majd Lengyelország 1939-ben megszűnt létezni, ezzel Magyarország közvetlen szomszédja nyugaton Németország, keleten a Szovjetunió lett. 1941 áprilisában, amikor Hitler lerohanta a déli szomszédot, Jugoszláviát, az utolsó szabad kijárat is lezárult. Két hónappal később az ország csatlakozott az oroszok elleni hadműveletekhez. Magyarország törekvése a semlegesség megőrzésére kudarcba fulladt. Kelet-Közép-Európa országainak – beszorítva Német- és Oroszország közé – külpolitikai mozgásterét már évek óta korlátozta, hogy Anglia és Franciaország képtelenek voltak őket megvédeni.⁴

Elég volt-e Magyarország külpolitikai mozgástere ahhoz, hogy az 1920-ban ráerőszakolt határokon módosíthasson? Carlyle A. Macartney angol történész véleménye szerint a magyarok lehetőségeik végső határára érkeztek 1938. november 2-án, amikor német és olasz támogatással, valamint az angolok és a franciák hallgatóságos beleegyezésével szentesített első bécsi döntésnek köszönhetően visszakapták a

² Aldcroft, Derek H.: *De Versailles a Wall Street 1919–1929*. Barcelona, 1985, Crítica, 40–45. old.

³ Macartney, C. A.: *Hungary and her Successors. The Treaty of Trianon and its consequences. 1919–1937*. London, 1968, Oxford University Press, 4. old.

⁴ Hobsbawm, Eric: *Historia del Siglo XX*. Buenos Aires, 2003, Crítica, 157. old.

Felvidék magyarlakta területeinek egy részét. „Cserébe” csatlakoztak az antikomintern⁵ paktumhoz, és gazdaságukat végleg a Harmadik Birodalomhoz kötötték. Sorsuk ezzel megpecsételődött.⁶

Zeidler Miklós történész véleménye szerint Magyarország a revízió tekintetében a végső lehetőségeit nem 1938-ban, hanem 1940. augusztus 30-án, a második bécsi döntéssel érte el, amikor visszakapta a Romániához csatolt területeinek egy részét.⁷

Hét hónappal később Magyarország – jelül annak, hogy semlegességét elvesztette – már nem tudta elkerülni, hogy a Jugoszláviát lerohanó német csapatok a területén átvonuljanak. Nagy-Britannia ezek után hadviselő félnek tekintette Magyarországot, a diplomáciai kapcsolatokat megszakította, és a hadüzenetet is kilátásba helyezte.

Megakadályozhatta volna Magyarország a Wehrmacht felvonulását, ahogyan azt az angolok elvárták? A válasz nem kétséges. Ha ilyen irányú döntés született volna, a németek megszállják az országot. Még Winston Churchill, az Egyesült Királyság miniszterelnöke is belátta: „a Harmadik Birodalom árnyékában Magyarország nyílt németellenes politikát nem folytathatott.”⁸

Három hónap múlva a németek szövetségeseiként Magyarország csatlakozott a Harmadik Birodalom oroszországi hadjáratához. Vajon el lehetett volna kerülni ezt a lépést? A történészek véleménye nem egyezik ebben a kérdésben. Mindenesetre az ország akkor már Hitler szövetségeseinek a névsorán szerepelt. 1941 végén, miután Japán

⁵ 1919 óta a komintern feladata volt a világforradalom terjesztése. Az angol-szászok nyomására 1943-ban Sztálin feloszlatta a szervezetet.

⁶ Macartney, C. A.: *October. Fifteenth. A History of Modern Hungary: 1929–1945*. Edinburgh, 1957, Edinburgh University Press, 276–304. old.

⁷ Zeidler Miklós szerint a relatív önálló politikai mozgáster érvényesíthetőségének végpontja 1941. április 3. volt. Ezen a napon lett öngyilkos gróf Teleki Pál magyar miniszterelnök, miután a német átvonulást nem sikerült megakadályozni. Budapest innentől zsákutcában mozgott (Zeidler Miklós: *Mozgáster a kényszerpályán. A magyar külpolitika „választásai” a két háború között*. In Romics Ignác [szerk.]: *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó, 162–205. old.).

⁸ Mészáros Klára: John Lukacs. Churchill és Magyarország. *Rubicon*, 2019/8., 66. old.

és az Egyesült Államok is bekapcsolódott a harcokba, világméretűvé fejlődött a háború, és Magyarország sorsának irányítása végérvényesen kicsúszott a magyar politikusok kezéből. Innentől a gondok más irányt vettek.

Az 1918-as Nagy Háború alatt már bebizonyosodott, hogy Nagy-Britannia, Franciaország és Oroszország együttesen sem képesek legyőzni Németországot az Egyesült Államok katonai támogatása nélkül. Ebben az új világháborúban azonban az említett államok szövetsége a bolsevik Szovjetunióval felmérhetetlen kockázatot jelentett Közép-Európa államainak biztonsága és függetlensége szempontjából. Mikor már volt realitása abban bízni, hogy Németország elveszíti a háborút, a Finn-öböltől az Adriai-tengerig számos ország jelezte Nagy-Britanniának a szovjet bolsevik megszállás veszélyét. Winston Churchill miniszterelnök, aki tisztában volt a megszállás, valamint a történelmi orosz terjeszkedési hajlam kockázataival is, gátat akart vetni vörös szövetségese terjeszkedésének. Egy balkáni part-raszállás, majd a brit és amerikai csapatok felvonulása észak felé lehetővé tette volna, hogy megszállják Kelet-Európát a Vörös Hadsereg megérkezése előtt. Ez (és csak ez) a megoldás teremtette volna meg a Nagy-Britannia számára is elfogadható békekötés feltételeit a háború után. Ebben az esetben Németországot esetleg több régióra osztották volna, és egy vagy két blokkba tömörített közép-európai államszövetséget alakítanak ki, amelyek ellensúlyozhatják a szovjet hatalmi törekvéseket, fenntartva az európai egyensúlyt, és megerősítve a brit birodalom relatív befolyását is.

Franklin Rooseveltnél eleinte osztotta azt az amerikai körökben elterjedt ideát, amely szerint a fasiszták a „sötétség gyermekei” (*children of the darkness*), míg a kommunisták a „a sötétség megtévedt gyermekei” (*misguided children of the dark*), akiket még jó útra lehet vezetni.⁹ Később, amikor az amerikai elnök Churchillhez hasonlóan tisztán látta a Kelet-Európát fenyegető bolsevik veszélyt, nem a brit, hanem az

⁹ Janos, Andrew C.: *East Central Europe in the Modern World. The Politics of the Borderlands from Pre- to Postcommunism*. Stanford, 2000, Stanford University Press, 230. old.

amerikai szükségletekhez kötve akarta azt kezelni.¹⁰ Amint Németország bukása előre láthatóvá vált, Rooseveltnél béketervéhez nem volt szükség Kelet-Európa megszállására, csupán Sztálin jóindulatú közreműködésére. Az első világháború utáni amerikai elszigeteltség következményei miatt aggódva Rooseveltnél egy olyan új világrendet képzelt el, ahol egy minden országot magába tömörítő csúcshintézmény – az Egyesült Nemzetek Szövetsége – a négy legnagyobb hatalom irányításával tartaná fenn a világbékét, esetenként akár még erőszakkal is. Belátta: Nagy-Britannia birodalmi státusza már a múlté, Kínát hatalmas méretei ellenére sem lehetett nagyhatalomnak nevezni, de gátat jelenthetett Szovjetunió ellen. Elképzelése szerint tehát a legyőzött Japán és Németország feltétel nélküli kapitulációja után csak az Egyesült Államok és a Szovjetunió rendelkezne azzal a nagyhatalmi pozícióval, amely az említett világrend fenntartásához szükséges.

Ezt a helyzetértékelést tükrözik Rooseveltnél szavai: „mi, az Egyesült Államok, kénytelenek leszünk vállalni a vezetést. Erre csak mi leszünk képesek, mert nagyok vagyunk, erősek, és nem függünk senkitől. Nagy-Britannia birodalma letűnőben van, Kína pedig megremegett a 18. században.”¹¹ A világ békefenntartó erőinek „irányító vezetői” szerepére minden szerénység nélkül önmagát jelölte.¹² Úgy gondolta, Sztálint rá tudja venni arra, hogy támogassa ezt a célkitűzést.

A szovjet vezér azonban egészen más alapokon gondolkodott. Az egyik fő szempontja az volt, hogy mielőtt szembeszáll az ideológiai ellenségeivel, biztosítsa nyugati és keleti határait. A mély erkölcsi indítékokra való hivatkozást bizalmatlanul és cinikusan fogadta, őt

¹⁰ Rooseveltnél 1940 februárjában, az amerikai ifjúsági kongresszuson kijelentette: „Mindenki, aki hajlandó bátran szembesülni a tényekkel, tudja, hogy a Szovjetunió kormánya ugyanolyan abszolút diktatúra, mint bármely más diktatórikus rendszer a világon” (Bohlen, Charles E.: *Witness to History 1929–1969*. New York, 1973, W. W. Norton & Co., 95. old.).

¹¹ Rooseveltnél, Elliott: *Así lo veía mi padre*. Buenos Aires, 1946, Sudamericana, 166. old.

¹² Az elnök bizalmas vallomása a kanadai miniszterelnöknek (King, William Lyon Mackenzie: *The diaries of William Lyon Mackenzie King* [online]. Ottawa, 2006, Library and Archives Canada, 1943. augusztus 12.).

csak a „kapitalista imperializmussal” való elkerülhetetlen „végső leszámolás” gondolata foglalkoztatta.¹³ Ezért állapodott meg Hitlerrel a világháború kitörése előtt az 1918-ban elvesztett területek visszaszerzéséről, és kötött később egy meg nem támadási szerződést Tokióval. Miután Németország megtámadta a Szovjetuniót, ugyanezeket a követeléseket azonnal közölte új szövetségeseivel is, Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal.¹⁴ Új szövetségeseitől – hogy ne kelljen teljesen egyedül szembeszállnia az addig verhetetlennek tartott német hadsereggel – azonnal követelte a második front megnyitását Oroszország északi részén, Archangelen, a Kaukázuson vagy a Balkánon. Amikor azonban már némi reménye volt a Wehrmacht legyőzésére, határozottan ellenezte a második front megnyitását határai közelében vagy a Balkánon, hatalmi övezeti igényeit pedig kiterjesztette egész Kelet-Európára.

Mivel az új szövetségesek képtelenek voltak megegyezni a háború utáni békés berendezkedésre vonatkozóan, eltérő érdekeik szembehelyezték Rooseveltet Churchill-lel, Churchill Sztálinnal, Sztálint pedig mindkettővel. Vitáik eredménye – mint a történetből majd kiderül – sorsfordító jelentőséggel bírt minden közép-európai országra, tehát Magyarországra nézve is.

Mikor a keleti fronton elakadt a német támadás, a bolsevikok elleni hadjáratban a németekhez csatlakozott szövetségesek minden lehetséges módon próbálták feladni a harcot, és letenni a fegyvert az angolszászok előtt. Ez csak Olaszországnak sikerült a területén már partra szállt nem szovjet haderők „fedezékében”. A többi ország, ame-

¹³ Sztálin szellemi látóhatárát erősen befolyásolták az osztályharcra és az imperializmusra vonatkozó korai elméletek. Lenin bolsevizmusa, miután átvette a hatalmat, rögeszmésen bezárkózóvá és támadóvá vált. A bolsevizmusnak ez a jellege Sztálin személyes mániáival csak fokozódott (Kotkin, Stephen: *Stalin: Waiting for Hitler, 1929–1941*. New York, 2017, Penguin Press, 5. old.).

¹⁴ A Szovjetunió a balti államok, valamint a tőle elvett és Romániához csatolt területek visszaszerzésén túl, a lengyel határ visszarendezését is követelte. Ezt a határt – amely a második világháború kitöréséig volt érvényben – a lengyel győzelemmel végződő háború után, az 1921 márciusában kötött rigai egyezményben állapították meg.

lyek szintén lehetségesnek látták a különbségét az angolszászokkal, ezt a Churchill által tervezett balkáni partraszállástól, majd a Duna menti államok szovjet csapatok nélkül történő megszállásától tették függővé.

Egyes szerzők szerint, akik nem veszik figyelembe a Churchill és Roosevelt közt felmerült ellentéteket, ez a lehetőség sosem létezett. Úgy gondolják, hogy a balkáni partraszállás terve csak a titkosszolgálatok által terjesztett álhír volt, amellyel elérték, hogy a Wehrmacht néhány hadosztálya a Balkánon maradjon, hogy ezzel is könnyítsék a Normandiában partra szállt szövetséges csapatok feladatát.¹⁵ Többek részéről az is megfogalmazódott, hogy Rooseveltnek és Churchillnek a régió stabilitási szempontjain túl semmi más érdeke nem fűződött Kelet-Európához, tehát soha nem akartak se a Balkánon partra szállni, se a Duna vidékén saját katonai erőikkel jelen lenni.¹⁶ Mint tudjuk, ez a partraszállás végül mégis megtörtént, de Közép-Európa országai szempontjából már elkéstek vele.¹⁷

Mikor Magyarország háborús veresége után úgy tűnt, hogy az ország szempontjából minden elveszett, meglepő módon maradt némi remény arra, hogy Trianon legsúlyosabb következményeit orvosolja. A magyar külügyminisztérium huszonöt évi munkával meggyőzte a szövetségeseket – még a franciákat, az átkos békeszerződés szellemi szerzőit is – a revízió szükségességéről, hogy a többségében magyarlakta területek visszacsatolásával tegyék jóvá az igazságtalanságokat.

¹⁵ Ezen a véleményen volt – többek között – Andrew C. Janos és Borhi László (Janos, Andrew C.: *The Politics of Backwardness in Hungary 1825–1945*. New Jersey, 1982, Princeton University Press, 308. old.; Borhi László: *Hadüzenettől rendszerváltásig. Az Egyesült Államok és Magyarország, 1941–1991*. Akadémiai doktori értekezés, 2010). Az mindenestre igaz, hogy a partraszállás kilátása tényleg több Wehrmacht-hadosztályt is lekötött a Balkánon, ezzel hozzájárulva a normandiai partraszállás sikeréhez.

¹⁶ Borhi L.: uo. 6–7. old.

¹⁷ A háború alatt a brit hadsereg 1944. október 4-én szállt másodszor partra a Balkánon, és ezúttal megóvta Görögországot a szovjet bekebelezéstől. Addigra már Bulgária, Románia és Jugoszlávia is szovjet ellenőrzés alatt állt. Az 1941. márciusi első balkáni kísérlet hamarosan kudarcba fulladt.

A magyar elvárás jogosságát mindenki – a Szovjetunió is – elismerte a párizsi béketárgyaláson. A Vörös Hadsereg által megszállt területekre vonatkozóan azonban a szovjetek álláspontja érvényesült, akik a visszacsatolt magyar területeket a Moszkva szempontjából legmegbízhatóbb csatlós országoknak ítélték.¹⁸ Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia az oroszoknak jobb garanciát jelentett, így megint ők lettek a kedvezményezettek.

Az „egocentrikus”¹⁹ magyar történetírás számtalan tanulmányban elemzi Budapest akkori külpolitikáját, amelyek a tragikus végkimenetelt eredményező lépéseket kritikusan szemlélik. Jelen kötetben megpróbáljuk nemzetközi szempontból kibogozni a magyar diplomácia kacskaringós pályáját 1918 és 1945 között, és rá kívánunk mutatni arra, hogy amint a német vereség kézzelfoghatóvá vált – sőt talán már azelőtt is –, a méltányos béke lehetősége egyáltalán nem a korabeli magyar kormányok „ilyen-olyan” lépéseitől függött (a még fel nem dolgozott esetleges magyar–szovjet béketapogatási kísérletekre itt nem térünk ki), hanem kizárólag attól, hogy Churchill mennyire tudja a háború utáni új világrendre vonatkozó elképzeléseit érvényesíteni Roosevelttel szemben.²⁰

Talán a legsúlyosabb tévedése volt a magyar külpolitikának – ha egyáltalán lehet ebben a viszonylatban tévedésről beszélni –, hogy túlértékelte Nagy-Britannia hatalmi helyzetét, és lehetőségeit az európai hatalmi egyensúly helyreállításával és a bolsevik terjeszkedés megfékezésével kapcsolatban. London igyekezete mindenesetre erre irányult, hiszen főként ezen múlt a brit világbirodalom fennmaradása

¹⁸ Fülöp Mihály: *The Unfinished Peace. The Council of Foreign Ministers and the Hungarian Peace Treaty of 1947. Social Science Monograph.* Colorado, Center for Hungarian Studies and Publications Inc., Wayne, New Jersey. Distributed by Columbia University Press, New York, 2011; 43–114. old.; Romsics Ignác: Teherántól Párizsig, *Rubicon* 2014/11., 5–13. old.

¹⁹ Nem a nemzetközi helyzetből, hanem a sajátos magyar viszonyokból kiindul.

²⁰ „Mi fel se tételeztük, hogy Anglia Európának ezen a részén lemondhasson befolyásáról.” (Horthy Miklós: *Emlékirataim.* Budapest, 1990, Európa–História, 272. old.)

is. Ettől félt Sztálin is. Roosevelt viszont egy új, kétpólusú egyensúlyra épülő világrendet képzelt el. Sajnos a kelet-európai országok az amerikai állásponttal nem voltak tisztában, vagy nem akarták azt elhinni. Abban a meggyőződésben éltek, hogy az angolszászok háború utáni világrendre vonatkozó elképzelései egy töről fakadnak, és Kelet-Európa kapuit semmiképpen sem fogják megnyitni az orosz bolsevista hatalom előtt. Ez a meggyőződés azonban, ahogy tudjuk, tévesnek bizonyult, és a végeredmény a szovjet vezér vágyainak kedvezett.

A kötet első felét kitevő három fejezetben a történészek – nagy vonalakban egybevágó – véleményét vázoljuk Magyarország első világháború utáni elszigeteltségéről; a csonka országot sújtó igazságtalan döntések rendezésére tett erőfeszítésekről: hogyan keresték méltányos kéréseikhez a támogatókat, hogyan alakult a fokozatos és elkerülhetetlen közeledés Németország és Olaszország felé; végül a sikeres területi visszacsatolásokról, amelyek belesodorták az országot a következő háborúba. Bár e korszakkal kapcsolatban a magyar történetírásban számos szemléletbeli különbség van, ezt az 1918 és 1941 közti időszakot általánosságban tárgyaló bevezetőt azért tartjuk szükségesnek, hogy a magyar történelemben kevésbé járatos olvasók számára is érthető legyen az ezt követő négy év története.

A második részben, az utolsó két fejezetben, valamint az utószóban új, az eddigi történeti munkáktól részben eltérő szempontok szerint vizsgáljuk a korszakot. Magyarország külpolitikai lépéseit 1941 és 1945 között Roosevelt, Churchill és Sztálin között felmerülő ellentétek fényében elemezzük. A háború alatt a kocka többször fordult, hol a tengely oldalára, hol a szövetségesek oldalára. Nemegyszer teremtődött olyan helyzet, amely megváltoztathatta volna a háború végső kimenetelét és így Magyarország sorsát is. De ezek a történések Magyarország magatartásától függetlenül alakultak, az események menetét a magyar politika nem tudta érdemben befolyásolni. A kocka 1944 nyarán – talán még 1945 nyarán – fordulhatott volna meg utoljára. Ekkor volt Churchill utolsó próbálkozása, hogy gátat vessen az orosz előrenyomulásnak. Roosevelt minden igyekezetével azon volt, hogy Sztálin kedvében járjon, és elnyerje támogatását a békekötési terveihez. Ez döntötte el végül Közép-Európa és így Magyarország sorsát.

1918–1936

VERESÉG – ELSZIGETELTSÉG – ELSŐ KAPCSOLATOK

NEMZETKÖZI POLITIKAI HÁTTÉR
1918 ÉS 1923 KÖZÖTT

A németek 1918. április 5-én kétheti küzdelem és 299 000 ember elvesztése után feladták a somme-i áttörési kísérletet. A kudarc után elkeseredés lett úrrá rajtuk. A sokéves háború felőrölte erejüket, és már nem volt honnan pótolni az elesett katonákat. A tömegesen bevetett friss amerikai csapatok, egyesülve az angol és francia erőkkel, visszavonulásra kényszerítették őket. A végső vereség már csak idő kérdése volt.¹

Október elsején Erich Ludendorff, helyettes vezérkari főnök felkérte Vilmos császárt, hogy tegye meg a szükséges lépéseket a béketárgyalások megkezdésére. Valamivel több mint egy hónappal később, november 11-én a németek aláírták a fegyverszüneti egyezményt a compiégne-i erdőben, Franciaországban. A *New York Times* aznapi száma hatalmas betűkkel hozta a címlapon: „Fegyverszünet megkötve. Vége a háborúnak! Berlin a forradalmárok kezén. Az új kancellár rendet akar teremteni. A trónfosztott császár Hollandiába menekül.” Az Osztrák–Magyar Monarchia az olaszokkal már egy héttel korábban, november 3-án aláírta a fegyverszüneti egyezményt Páduában. Korábban, október 30-án a törökök, és sokkal korábban, 1917. december 16-án a bolsevik Oroszország is letette a fegyvert.

¹Liddel Hart, B. H.: *History of the First World War*. London, 1972, Pan Macmillan, 362–383. old.

A háborúnak 37 millió katona és civil esett áldozatul. Az óriási vereség az összes hadviselő országban példátlanul súlyos krízist idézett elő. A négy nagy birodalom – orosz, török, német és osztrák–magyar – bukása az eddig hatalmon kívül álló erők általános előtörésével párosult. Olaszországban az ún. „*biennio rosso*” alatt rendszerezések voltak a sztrájkok, munkahelyi zavargások, munkatüntetések, fosztogatások és a több mint másfél millió mezőgazdasági munkás részvételével zajló földfoglalások. A még fennálló Monarchia területén nacionalista, „szecessziós” felkelések törtek ki. A bolsevik forradalom tovább terjedt a cseh vidékeken át Németország, Ausztria, Magyarország, Lengyelország és a balti államok felé. Az Ottomán Birodalmat angol, francia, olasz és görög csapatok foglalták el és feldarabolták. Írországon lázadás tört ki, amit az angolok véres megtorlása követett. Japánban a rizshiány miatt országos méretű tüntetések robbantak ki. Kínában forradalmi ellenállás szerveződött a szövetségesek azon határozatával szemben, amely kötelezte őket, hogy Japánnak területeket adjanak át. Indiában ekkor szervezte Gandhi az első pacifista tüntetéseket a brit gyarmatosítók ellen, amelyekre a hatalom további elnyomással válaszolt. 1918 végén senki sem tudta elképzelni, hogyan fog végződni ez a káosz Németországban, Oroszországban vagy a kelet-európai és balti államokban, nem beszélve Ázsiáról. Ebben a feszült légkörben gyűlték össze 1919. január 1-én a győztes hatalmak vezetői Párizsban, hogy megkíséreljék a tartós világbéke feltételeit kidolgozni. Gigászi feladat volt.

Franciaország, Anglia, Olaszország és az Egyesült Államok elsőként is azzal a két tárgykörrel akart foglalkozni, amely a leginkább érintette őket. Nagy-Britanniának és Franciaországnak egyrészt égető szüksége volt arra, hogy egy új hatalmi egyensúlyt teremtsen abban az Európában, ahol Németország mindkettőjükön túlnövő hatalomra tett szert. Másrészt minden lehetséges eszközzel fel kellett venniük a harcot a feltörekvő új bolsevik forradalommal szemben, amely az európai politikai és társadalmi rendet alapjaiban veszélyeztette.

Németország meggyengítésére minden szükségesnek vélt lépést megtettek. Az 1919. június 28-án aláírt versailles-i békeszerződés követelte az 1870. évi háborúban elhódított Elzász és Lotaringia visszacsatolását Franciaországhoz, nagyobb területek átadását

Lengyelországnak, Belgiumnak, Dániának és a frissen megalakult Csehszlovákiának. Az elcsatolások és a háború következményeként Németország több mint 7 millió lakost, területeket és természeti forrásokat veszített. A súlyos gazdasági helyzetbe került országra szinte teljesíthetetlen mértékű, aranyban fizetendő jóvátételt szabtak ki. Az ország nagy részét katonai megszállás alá helyezték, míg hadseregét drasztikusan csökkentették, mondhatni szimbolikus méretűre.

Ezzel párhuzamosan, az Osztrák–Magyar Monarchiát egy sor új államra darabolták fel – mondhatni apró nemzetek sakktáblája lett –, kiiktatva ezzel a németek tradicionális szövetségesét jelentő fontos gazdasági és katonai hatalmi tömböt.

Ami a „vörös veszélyt” illeti, Oroszország körül egy ún. „*cordon sanitaire*” létesítését határozták el, mindemellett igyekeztek megfelelő katonai erőt is felvonultatni a veszélyes forradalmak megsemmisítésére.² Ebből a megfontolásból támogatták a balti államok kiválását az orosz hatalmi szférából, amelyek ez időben függetlenségi háborút vívtak a Vörös Hadsereggel. Elhatározták a szuverén Lengyelország újjászervezését, mégpedig német, orosz és osztrák területek elcsatolásával. Románia területét több mint kétszeresére növelték Bulgária, Oroszország és Magyarország rovására. Döntöttek továbbá két új állam, Csehszlovákia és Jugoszlávia létesítéséről (az előzőt volt német, osztrák és magyar, az utóbbit volt osztrák, bolgár és magyar területeken). Ellenszolgáltatásként azt várták el a megerősített államoktól, hogy azok vegyenek részt a kommunista terjeszkedés megfékezésében, és ehhez komoly gazdasági és katonai segítséget is kaptak. A győztes nagyhatalmak nemcsak gazdaságilag támogatták a fehérorosz ellenforradalmárokat, és helyezték teljes blokádnak alá a vörösök uralma alatt álló országot, de az orosz felségterületeken katonai megszállást is kezdeményeztek.³ Sőt, hogy Auszt-

² Meyer, Arno J.: *Politics and Diplomacy of Peacemaking: Containment and Counterrevolution at Versailles 1918–1919*. New York, 1969, Vintage Books, Random House, 8. old.

³ Az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és gyarmatai, Franciaország, Olaszország, Csehszlovákia, Szerbia, Románia, Görögország, Lengyelország, Kína és Japán expedíciós haderővel támogatta a Vörös Hadsereg elleni harcot.

ria, Jugoszlávia, Csehszlovákia, Lengyelország és Románia gyenge lábakon álló gazdasági helyzete ne vezessen a kommunista ideológiának táptalajt adó társadalmi konfliktusokhoz, komoly pénzügyi támogatást is nyújtottak ezeknek az országoknak.

1923 végére úgy tűnt, a szövetségesek lépései elérték a várt eredményt: még ha Németország teljes tönkretétele és az átrendezés következményeként született számtalan etnikai és határkonfliktus árán is, de sikerült megteremteni egy új európai erőegyensúlyt. A bolsevik forradalom megbuktatására tett számos kísérlet nem vezetett ugyan eredményre, de az orosz területekre való elszigetelése sikerült. Hatóság francia támogatás mellett a Csehszlovákia, Románia, Lengyelország és Jugoszlávia által alkotott 72 millió lakosú véderendszer (nem számítva bele a balti államokat) nemcsak a megszülető Szovjetunióval, hanem az addigra csupán 60 milliós Németországgal szemben is szilárd gátnak tűnt.

Magyarország is felszabadult a bolsevik uralom alól, és egy román megszállás után a franciák számára is elfogadható új, konzervatív, liberális kormány vette át az ország irányítását a Monarchia volt flottafőparancsnoka, Horthy Miklós ellentengernagy vezetésével. A baloldali mozgólódások megfelelő ellenőrzése mellett sikerült az Európát fenyegető nagy szocialista forradalom veszélyét elhárítani.

A szövetséges hatalmak azonban a tartós béke keretei helyett egy még nagyobb tragédia magját vetették el, még ha ezek a látszateredmények ideig-óráig ezt el is fedték. A győztesek számára első perctől világos volt, hogy a közép- és kelet-európai, igen bonyolult etnikai egyvelegben bárhogyan rendezzék is át a határokat, lehetetlen lesz megvalósítani a népek önrendelkezési jogának eszméjét, amit Woodrow Wilson amerikai elnök a tartós béke legfőbb előfeltételeként jelelt meg.⁴

A panaszok listája végtelen volt. Az új államok közül még Ausztria volt úgy-ahogy etnikailag homogén. Három és fél millió magyar ma-

⁴ Eltekintve néhány apróbb, etnikailag nagyjából homogén régiótól, együtt éltek németek, lengyelek, magyarok, románok, szlovákok, horvátok, örmények, szerbek, ukránok, csehek, ruszinok, szlovének és számos más nemzetiség.

radt az új határokon kívül, hárommillió német került át Csehszlovákiába. Macedóniára vonatkozóan Görögország, Bulgária és Szerbia is területi követelésekkel állt elő, ahogy az albán területekre Görögország és Olaszország, Erdélyre Magyarország és Románia tartott igényt.⁵

A szövetségesek oldalára átálló Romániát többek között orosz területekkel is gyarapították, a kárvallott megkérdezése nélkül. Franciaország és Nagy-Britannia pedig osztott a németek afrikai és a törökök közép-keleti gyarmatbirodalmán. Az olaszok „csupán” az egyik osztrák tartományt, az alapvetően német lakosú Dél-Tirolt kapták meg, még a dalmát partokra tett igényüket sem vették figyelembe. Ez volt a „csonka győzelem”, amit a költő, Gabriele D’Annunzio is megénekelte.⁶

A német közvélemény jelentős része mindemellett nem ismerte el, hogy a harctéren vereséget szenvedtek volna, hiszen országuk területén pusztítás nem történt, határukat az egész háború alatt nem lépte át szövetséges katona. A versailles-i békeszerződést egy árulás következményének tartották, mely megalázó és súlyosan igazságtalan.

Függőben maradt Oroszország kérdése is. Egy véres polgárháború, a mezőgazdaság erőszakos kolhozosítása,⁷ a lakosság szervezett kiéheztetése,⁸ a tervgazdaság bevezetése és a területi veszteségek következményei közt vergődve Oroszország komolyan fenyegetve érezte ma-

⁵ 1,7 millió magyar maradt Romániában, valamivel több mint egymillió Csehszlovákiában, 400 ezer Szerbiában, 180 ezer Ukrajnában, 120 ezer Horvátországban, 28 ezer Ausztriában, hétezer Fiumében és ezer Lengyelországban (Macartney, C. A.: *Hungary and her Successors*. 2–26. old.).

⁶ Az antanthoz való csatlakozásért Anglia és Franciaország Olaszországnak ígérte Dél-Tirolt és a dalmát tengerpart egy részét.

⁷ 4–5 millió kisbirtokos parasztot tartóztattak le, végeztek ki vagy deportáltak, mialatt rabszolgasorba taszítottak kb. 100 millió lakost (Kotkin, S.: i. m. 131. old.).

⁸ A Sztálin által az ukránok függetlenségi törekvéseinek elfojtására tudatosan szervezett éhség következtében kb. 4 millió ukrán halt éhen 1932–1933-ban (Applebaum, Anne: *Red Famine. Stalin's War on Ukraine*. New York, 2017, Doubleday, 67. old.). Mások adatai szerint az éheztetés és az ezzel kapcsolatos járványok halálos áldozatainak száma 5 és 7 millió között volt 1931–32-ben (Kotkin, S.: i. m. 126–130. old.).

gát külső ellenségeitől, Nagy-Britanniától és Franciaországtól. E két győztes nagyhatalom katonai erővel támadta, diplomáciailag mellőzte, és mindemellett fővárosaikban az orosz emigránsok tovább szőtték „ellenforradalmi” terveiket.

A MAGYAR KIRÁLYSÁG FELDARABOLÁSA

Magyarországon a politikai helyzet már a háború vége előtt telve volt feszültséggel. A látszólag véget nem érő háború felkorbácsolta a kedélyeket, az ipari munkások, a bányászok tömegei egyre szélsőségebb álláspontra helyezkedtek. A szakszervezetek már a háború első évében 50 sztrájkot szerveztek, ez a szám 1917 végére meghaladta a 200-at, 1918 augusztusában a 300-at. 1918 júniusában, az osztrák–magyar katonai vereség után az olasz fronton, a Piave folyónál több hadosztály fellázadt, és követelte, hogy azonnal vigyék őket haza.

1918. október végén Wekerle Sándor konzervatív miniszterelnök lemondott. Számos ellenzéki párt, többek között a parlamenten kívüli szocialisták és a szociáldemokraták részvételével megalakult a Magyar Nemzeti Tanács. Október 28-án a rendőrség határozott fellépéssel szétkergette a királyi palota elé vonuló tömeget, amely egy új miniszterelnök kinevezését követelte. Másnap a fővárosban és az ország többi nagyobb városában folytatódtak tüntetések, és egyre erőszakosabbá váltak.

Budapest politikai merénylek meggyilkolták Tisza István volt miniszterelnököt, aki mint a magyar kormány feje a háború kitörésekor – egyedülként – még ellenezte a koronatanácsban.

A börtönökből kiszabadították a politikai foglyokat, és megszállták a város stratégiai pontjait. A tömeg elérte, hogy IV. Károly király – hosszas tanácskozás után engedve az erőszaknak – kinevezte gróf Károlyi Mihályt miniszterelnöknek.

Október 28. és 30. között az ország helyzete tovább romlott. Bejelentették az új horvát, csehszlovák és osztrák államok megalakulását, eközben a francia csapatok a szerb csapatokkal együtt megszállták az ország déli, a csehekkel az északi területeit.

IV. Károly király november 13-án lemondott a trónról, majd 16-án a Magyar Nemzeti Tanács egy tömegtüntetés keretei között kikiáltotta a köztársaságot. Egy héttel később a baloldali radikális csoportok kiváltak a Nemzeti Tanácsból, és Budapesten megalakították a Magyar Kommunista Pártot.⁹ Ennek élére került a 32 éves Kun Béla újságíró és szakszervezeti vezér, aki hadifogolyként csatlakozott az orosz forradalomhoz, ahol Leninnel is szoros kapcsolatba került, és akit nemrég engedtek haza Moszkvából.

November 25-én a szerbek megszálltak több déli magyar vármegyét, december 1-én a románok elcsatolták Erdélyt és a délkeleti vármegyéket. A kormány, hogy az ország egységét megőrizze, az elszakadni kívánó területeknek egyre nagyobb engedményeket tett, ennek eredménye azonban nem a területi egység megőrzése lett, sokkal inkább az addig elképzelhetetlen tragédiához járult hozzá: Magyarországot feldarabolták, és súlyos krízisbe taszították.

1918 októberétől 1919 márciusáig Károlyi Mihály miniszterelnök, majd köztársasági elnök fő igyekezete arra összpontosult, hogy tárgyalni tudjon a szövetségesekkel. Ezt március 20-ig nem sikerült elérni, amikor is a franciák benyújtották a fegyverszünet feltételeit (Vix-jegyzék), meghatározva benne a szövetségesek által kijelölt megszállási zónákat. Az ország kétharmadának erőszakos megszállása, amely akkor már véglegesnek tűnt, Károlyi számára elfogadhatatlan volt. A fegyverszüneti feltételeket visszautasította, majd megpróbált segítséget kérni a Szovjetuniótól. Megelőzte őt a Nemzeti Tanács szociáldemokrata többsége, akik a háta mögött kiegyeztek a kommunistákkal, és másnap, március 21-én kikiáltották a Magyar Tanácsköztársaságot, a proletárdiktatúrát.

Az intézkedések követték a forradalmi elveket: a „burzsujok” és a papok kivételével bevezették a 18 éven felüli állampolgárokra érvényes általános szavazati jogot, meghirdették a földek kisajátítását jelentő agrárreformot, államosították a 25 főnél többet foglalkoztató ipari, bányászati és közszolgáltatási vállalatokat, valamint ipari

⁹ Az első Magyar Kommunista Pártot Moszkvában egy évvel korábban alapították.

munkásokból, bányászokból és a frontról hazatért katonákból megszervezték a magyar Vörös Hadsereget. Ez a hadsereg egy igen sikeres hadjáratban felszabadította a csehek által megszállt északi vármegyék egy részét, majd megpróbált egyesülni a szomszédos Lengyelországban harcoló szovjet Vörös Hadsereggel.

A franciák ekkor estek pánikba, és erélyesen felszólították a magyar kommunista kormányt, hogy vonja vissza csapatait az előzőleg kijelölt demarkációs vonalak mögé. A legnagyobb meglepetésükre a Tanácsköztársaság kormánya engedelmessé vált. Ezalatt a román hadsereg betört az országba, és végigrabolta az útjába eső településeket,¹⁰ majd július 31-én bevonult Budapestre.

A szövetségesek aggodalma elmúlt. A Tanácsköztársaság kevesebb mint négy hónapi uralom után megbukott. Kun Béla Bécsbe, majd a Szovjetunióba menekült, ahol később Sztálin tisztogatásának esett áldozatul.¹¹

Miután a vörös veszély elhárult, a szövetségesek Párizsban – nem óhajtván saját megszálló csapatokat küldeni a rend fenntartására – úgy gondolták, hogy jobb lesz ezt a feladatot a magyar közbiztonsági és katonai szervekre bízni. Ennek köszönhetően Horthy Miklós elmentengernagy, aki francia jóváhagyással Szegeden állomásozott, egy évvel a Monarchia felbomlása után, 1919. november 16-án mint az ellenforradalmi erők parancsnoka bevonult Budapestre. Pár héttel később, amikor Horthy már garantálni tudta a rendet az országban, a nagy hirtelenséggel megalakult új kormány váratlanul meghívót kapott Párizsba, a végleges békefeltételek megtárgyalására.

1920. január 4-én így indulhatott egy népes küldöttség – az 1913. évi legfrissebb népszámlálási adatokkal, közjogi, történelmi és földraj-

¹⁰ Horthy M.: i. m. 120. old.

¹¹ „A harmincas években Kun Béla képviselte Moszkvában a Magyar Kommunista Pártot. Egy instabil személy volt” – emlékezett vissza rá Molotov 1976. szeptember 6-án (Chuev, Felix: *Molotov Remembers. Inside Kremlin Politics. Conversation with Felix Chuev*. Chicago, 1993, Terra Publishing Center). A Sztálin utasítására letartóztatott 3,8 millió emberből 722 ezret kivégeztek, köztük Kun Bélát. A többiek börtönökbe, kényszermunkatáborokba kerültek, vagy száműzték őket.

zi okiratokkal felszerelve –, hogy szilárd érvek birtokában ülhesen le a sorsdöntő tárgyaláshoz. A helyszínen azonban hetekig nem vettek róluk tudomást, senki sem akarta az érveiket meghallgatni.¹² A Monarchia feldarabolása eldöntött tény volt, ahogy az is, hogy helyette győztesekből „erős” államokat (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia és Lengyelország) hozzanak létre abban a reményben, hogy azok nemcsak a német birodalmi törekvésekkel szemben, hanem a bolsevik terjeszkedés ellen is szilárd véderőrendszert képeznek majd.

Magyarországnak a drákói diktátum okozta trauma kezeléséhez szilárd kormányra volt szüksége, amely képes a heves reakciókat féken tartani.¹³ 1920. március 1-én, a király távollétében – akinek a szövetségesek megtiltották a visszatérést¹⁴ – Horthy Miklóst megválasztották kormányzónak, és megkezdődött a román hadsereg lassú kivonulása. Így ért véget a nyolc hónapos politikai krízis, amely a Tanácsköztársaság bukása után nyolc átmeneti kormányt söpört el. Elérkezett az újjáépítés nehéz időszaka.

A versailles-i Trianon-palotában június 4-én adták át a magyar küldöttségnek a békeszerződés feltételeit. Ennek értelmében a lakosságának és területének kétharmadát új országoknak ítélték. A hadsereget 35 000 főre korlátozták, emellett igen jelentős, kemény valutában fizetendő háborús jóvátétel fizetésére kötelezték.

A küldöttség tagjain a kétségbeesés lett úrrá. Egyikük sem vállalta a diktátum aláírását, míg végül Bernárd Ágoston népjóléti miniszter és Drasche-Lázár Alfréd követ vonakodva, de ellenjegyezték a feltételeket. Amint eljutott a diktátum híre Magyarországra, többezres tömeg tüntetett a méltánytalanság ellen. A kommunistáktól a liberális konzervatívokig a politikai élet minden frontján az általános kétségbeesés lett úrrá. A kormány nemzeti gyásznapot rendelt el. Beteljes-

¹² Ablonczy Balázs: Rettenetes év. A párizsi békekonferencia és Magyarország, 1919–1920. *Rubicon*, 2017/7–8.

¹³ Ormos Mária: Horthy Miklós kormányzóvá választása. *Rubicon*, 2013/9–10., 9. old.

¹⁴ A szövetségesek 1920. február 2-án megismételték tiltakozásukat a Habsburgok bármilyen visszatérése ellen (Horthy M.: i. m. 134, 137. old.).

dett a magyar történelem legnagyobb tragédiája, az ezeréves Magyar Királyság eltűnt. A magyar közélet és közgondolkodás általános meggyőződése volt, hogy a szerződés legigazságtalanabb pontjainak újratárgyalatása a magyar politika legfőbb törekvése kell legyen.

A határok túloldalán az új utódállamok erre a lehetőségre fel is készültek. Másfél hónappal Trianon után, 1920. augusztus 14-én Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia francia támogatással, kisantant néven szövetséget kötöttek arra az esetre, ha Magyarország katonai erővel kísérelné meg az elcsatolt területeinek visszaszerzését.

A korábban nagyhatalmi státuszt élvező királyság – a világtól elszigetelve, ellenséges szomszédokkal körülvéve – kénytelen volt a maradék országban új egzisztenciát teremteni, valamint megoldást keresni az elszenvedett sérelmek békés úton történő orvoslásához. Ez a nehéz feladat a következő évtizedben gróf Bethlen Istvánra, az új miniszterelnökre hárult. Amikor Magyarországot 1922-ben felvették a Népszövetségbe, Bethlen politikai célkitűzéseinek egyik fő törekvése teljesült. Abban a reményben lépett be a szervezetbe, hogy itt megfelelő nemzetközi fórumra talál, ahol az ország sérelmeit előadhatja.

LOCARNO SZELLEMÉTŐL A NÉPSZÖVETSÉG CSŐDJÉIG

Öt évig tartott, míg az európai államoknak sikerült a politikai és közigazgatási rendszerüket újjászervezni, a gazdasági életet beindítani, hogy ezután nyugodtabb hangulatban visszatérhessenek a békeszerződések felülvizsgálatához. 1925-ben a svájci Locarnóban Németország, Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország sikeresen megállapodtak számos olyan kérdésben, amely az európai béke alapjait érintette. Németország, a Belgiummal és Franciaországgal közösen aláírt szerződés értelmében, sérthetetlennek ismerte el az első világháború után kijelölt nyugati határait. A németek túlzó térnyerése miatt örökké aggodalmaskodó franciák megnyugtatóására Nagy-Britannia és Olaszország is garanciát vállalt arra az esetre, ha a határokat katonai beavatkozás veszélyeztetné. A megállapodásba belevették a Francia-

országgal határos, a szövetségesek által megszállt német Rajna-vidék demilitarizációját, a megszálló csapatok kivonását is.

A németek ezenkívül több kétoldalú határrendezési megállapodást is kötöttek Belgiummal, Franciaországgal, Lengyelországgal és Csehszlovákiával. A franciák, akik még mindig félték a nagy német szomszédtól, hogy nagyobb súlyt adjanak az általuk létesített véderendszernek, Lengyelországgal és Csehszlovákiával kölcsönös támogatási különszerződést kötöttek egy fegyveres konfliktus esetére.¹⁵ Németország nyugati határaitra és a Rajna-vidéki katonai megszállás megszüntetésére vonatkozó megállapodások csak azután léptek életbe, miután Németország – egy évvel később – belépett a Népszövetségbe. Látszólag úgy tűnt, Európa egy békés korszak elé néz.

Ebben a nyugodtabb időszakban – melyre hatással volt „Locarno szelleme”, s így is utaltak erre a korszakra – kezdett el Bethlen István miniszterelnök a magyar sérelmek orvoslásához nemzetközi támogatók után nézni. Franciaországgal és Nagy-Britanniával, az új európai berendezkedés szerzőivel nem sikerült a megfelelő magas szintű kapcsolatokat megteremteni.¹⁶ Mussoliniéknál viszont kinyílt néhány

¹⁵ Anglia nemcsak hogy nem vállalt felelősséget Németország keleti határaiért, de nem is kötelezte el magát arra, hogy Franciaországot katonailag segíti, ha az hadba kényszerülne szövetségesei határai miatt (Kaiser, David E.: *Economic Diplomacy and the Origins of the Second World War*. New Jersey, 1980, Princeton University Press, 12. old.). A lengyelék elégedetlenek voltak, és aggódtak az egyezmény miatt, amely csak Franciaország határait garantálta. A németek a lengyel határookra vonatkozóan minden kitélt töröltettek. Az aggodalom a csehek, a románok és a szerbek részéről is érezhető volt, hiszen felvetődött a kérdés: ha Nagy-Britannia és Franciaország csak Németország nyugati határait garantálja, az nem azt jelenti-e, hogy a keleti határokat erőszakkal meg lehet változtatni? E kérdés felnyitotta Pandora szelencéjét.

¹⁶ Winston Churchill a húszas évek vége felé, mikor a konzervatív Stanley Baldwin kormányában pénzügyi megbízott volt (*Chancellor of the Exchequer*), sokszor és határozottan kifejezte azt a meggyőződését, hogy a Monarchia feloszlása súlyos és veszélyes következményekkel járt, ideértve a Trianon igazságtalanságait is. Pár évvel később már olyan brit konzervatív politikusok nézetét is pártolta; akik nem vetették el bizonyos szintű békés revíziók gondolatát. (Mészáros, Klára: John Lukacs. Churchill és Magyarország. *Rubicon*, 2019/8., 66. old.).

ajtó. Magyarország 1927-ben Rómában kötötte meg a háború utáni első barátsági szerződést.¹⁷ 1928-ban a lengyelekkel született megállapodás, amelynek értelmében a békeszerződések kapcsán felmerülő területi követelések békés rendezésében kölcsönös támogatásukról biztosították egymást.¹⁸ Hasonló megállapodást kötött Magyarország 1929-ben Bulgáriával, és közösen hangsúlyozták, hogy a békeszerződésekben megállapított határok módosításra szorulnak.¹⁹ Alig pár nappal később pedig Törökországgal született kölcsönös semlegességi szerződés arra az esetre, ha egyiküket külső támadás érné.

1930 novemberében Bethlen eleget tett Heinrich Brüning német kancellár meghívásának. Julius Curtius külügyminiszterrel közös nevezőre jutottak a Csehszlovákiára vonatkozó területi követelések tekintetében. Curtius egy olyan délkelet-európai tömbben gondolkodott, amely Németország gazdasági és politikai befolyása alatt állna.²⁰ Bethlen javasolta a francia kezdeményezésű kisantant gyengítését, amelynek tagországai közül a németek Csehszlovákiával álltak vitában. 1931 januárjában Ausztriával sikerült tető alá hozni egy barátsági és külpolitikai együttműködési szerződést, majd júliusban – a világgazdasági válság közepette – Németországgal kötöttünk külkereskedelmi megállapodást, amely jelentősen elősegítette a magyar exportot a német piacon.²¹

¹⁷ „Lengyelországhoz fűződő hagyományos barátságunk a lengyel–szovjet háborúban nyújtott segítségünk után egyelőre nem járt gyakorlati eredménnyel. Első barátsági egyezményünket 1923-ban Törökországgal kötöttük” (Horthy M.: i. m. 270. old.). „Bethlen Olaszországgal egyezményt kötött. A kisantant meg Franciaország revízióellenes, merev magatartásával szemben számunkra az egyik győztes nagyhatalom nyílt támogatását biztosította” (uo. 171–172. old.).

¹⁸ Lengyelország a Tescheni Hercegség területét követelte vissza a csehektől.

¹⁹ Bulgária a Romániához és Jugoszláviához csatolt területeket követelte vissza.

²⁰ 1931 végén kedvezményes vámegegyezményt kötött Magyarországgal és Romániával (Kaiser, D. E.: i. m. 17. old.).

²¹ Ellentétben Németországgal, 1932 után se Franciaország, se Anglia nem kísérté gazdasági egyezményekkel a politikai elkötelezettségét egyetlen kelet-európai országban sem (uo. 53–60. old.).

Sajnos a Locarnóban elindított békekorszak nem tartott sokáig. 1931 szeptemberében japán csapatok lerohanták Mandzsúriát.²² Erre a természeti kincsekben gazdag területre a japán gazdaságnak a gazdasági világválság közepén égető szüksége volt. Mandzsúria határos volt a japánok első világháborúban szerzett területeivel, az 1910 óta ellenőrzésük alatt lévő Koreával, és azzal a Szovjetunióval, amelyet szintén komoly érdekek fűztek ehhez a területhez. A Népszövetség meghallgatta Kína panaszát, és utasította a támadót a csapatok kivonására. Kétévi huzavona után végül határozatban kötelezték a japán csapatokat a visszavonulásra. A japánok, ahogy az első népszövetségi utasításokat sem hajtották végre, úgy később sem engedelmeskedtek, egyszerűen kiléptek a szervezetből. Az első világháború után ez volt az első alkalom, hogy egy területet katonai támadás ért. A Népszövetség (amelynek az Egyesült Államok nem volt tagja) feladata lett volna minden katonai agresszió elfojtása és a konfliktusok békés útra terelése. Japán elleni eredménytelen fellépés a szervezet első látványos kudarca volt.²³

²² A cári Oroszország leverése után Japán megkapta 1910-ben Tajvan szigetét és Koreát. Mint angol szövetségesnek, a versailles-i békeszerződésben neki ítélték Németország kínai gyarmatait és a csendes-óceáni szigeteit. A világválság és kereskedelmi nehézségek miatt nyersanyaghiányát a tartományaival szomszédos Mandzsúriával akarta pótolni. De ekkorra már nemcsak a szinte szomszédos Oroszország történelmi érdekeltségét sértette, hanem Kína és Amerika érdekeit is. Hivatkozva a Japánt fenyegető orosz bolsevista hatalomra és a Kínában terjedő kommunista befolyásra, eleinte Churchill támogatta Tokiót (Robertson, Andrew: *Churchill. Walking with Destiny*. New York, 2018, Viking Penguin Random House, 366. old.).

²³ Csang Kaj-sek kínai nacionalista vezér egyesíteni akarta Kína északi és déli részeit. Kivételt képezett Mandzsúria, melynek stratégiai fontossága volt a Szovjetunió számára, itt futott keresztül a transzsibériai vasútvonal két ága, és innen származott a világ szójatermelésének a fele is. A terület egy másik kínai vezér, Csang Hszüe-liang kezén volt. A két kínai vezér ellenőrzése alá vette az orosz vasútvonalat, Sztálin egy hadműveletet hajtott végre, és mindkettőt legyőzte. Amikor Japán 1931-ben lerohanta Mandzsúriát, Sztálin kötelezte a közel 2 millió katonával rendelkező vezéreket, hogy csatlakozzanak Mao Ce-tung kb. 50 ezer katonát számláló kommunista seregéhez, hogy közös frontot képezzenek

E japán invázió után állt elő Benito Mussolini egy javaslattal, mely a Népszövetség békefenntartó szerepét kívánta hatékonyabbá tenni, mindazonáltal az olasz követelések érvényesítését, a békeszerződésben nem Olaszországnak ítélt területek megszerzését is célozta. A Duce – ennek értelmében – 1933 júniusában Franciaországgal, Nagy-Britanniával és Németországgal aláírta a négyhatalmi szerződést. Itt – többek között – előterjesztette, hogy a Népszövetség keretein belül vizsgálják felül a békeszerződéseket, fenntartva a négy nagyhatalom döntési jogát a legkényesebb kérdésekben (mint például Németország felfegyverzése vagy az általános határkiigazítás, különösen Magyarország esetében).²⁴ Nagy csalódás volt számára, hogy ez a javaslata soha nem érvényesült a gyakorlatban. A terv bár élvezte az angolok és a németek (és különösen a magyarok!) támogatását, a franciák ellenállásán megbukott, de a kisantant és Lengyelország is ellenezte a határrevíziókat. E kudarc ellenére Mussolini előtt továbbra is nyitva állt a lehetőség, hogy később visszatérjen a kérdésre, akár erőszakosabb formában is. Ahogy Németország számára is adott volt, hogy sérelmei orvoslására különböző megoldásokban gondolkodjon.

1933 októberében újra súlyos gondok merültek fel. Németország otthagya a genfi lefegyverzési konferenciát, ahol a Népszövetség államai mellett az Egyesült Államok és a Szovjetunió is képviseltette magát.²⁵ A németek nem fogadták el, hogy a szomszédos Franciaországnál kisebb katonai erővel rendelkezzenek. Azzal fenyegetőztek, hogy ha a nagyhatalmak nem hajtanak végre olyan általános, minden országra érvényes lefegyverzési programot, mint amilyenre őket köte-

a japán megszállókkal szemben (Kotkin S.: i. m. 29–30, 82, 278–279, 339, 336, 470. old.).

²⁴ Eden, Anthony: *Facing the Dictators*. Massachusetts, Boston, Houghton Mifflin Company, 40. old.; Kaiser, D. E.: i. m. 105–108. old.

²⁵ Hatvan ország gyűlt össze Genfben 1932 februárjában, de Németország teljes lefegyverzésén kívül másban nem tudtak megegyezni (Eden, A.: uo. 27–61. old.). A Népszövetségből való kilépés hozta össze Németországot Japánnal. Mindketten elleneztek a Népszövetséget, a status quót nem fogadták el, és területi követeléseik voltak (lásd Presseisen Ernst L.: *Germany and Japan. A Study in Totalitarian Diplomacy*. 1958, The Hague, Martinus Nijhoff, 25–86. old.).

lezték a versailles-i békében, az újrafegyverkezés jogával fognak élni. Németország nemcsak a konferenciát hagyta ott, de a Népszövetségből is kilépett. Konstantin von Neurath miniszter a kilépést bejelentő beszédében így fogalmazott: „A Népszövetségnek elsőrangú politikai kötelessége lenne, hogy az 1919-ben átrajzolt új határokkal az anyaországtól elszakított népcsoportok sorsát kezelje. Ki méri azt állítani, hogy a Népszövetség, bármilyen téren tett valamit ezek érdekében? (...) Tehát a Népszövetség ebből a szempontból sem több, mint a nagyhatalmak akaratának engedelmes kiszolgálója, pedig, az 1919. évi nyilatkozat értelmében már legalább néhány helyen ki kellett volna igaztania a versailles-i területi felosztásokat.”²⁶ A német kilépés bizonytalanságot ébresztett a jövőre nézve, és újra megmutatta, hogy a Népszövetség képtelen megoldani azokat a konfliktusokat, amelyek kezelésére alapították.²⁷

Nem kellett sokáig várni az újabb fenyegető jelre. 1935. március 16-án Hitler bejelentette: kezdeményezi egy új, jóval erősebb Wehrmacht felállítását, valamint a kötelező katonai szolgálat bevezetését.²⁸ Válaszul a franciák, hogy felélesszék a németekben a kétfrontos háború rémképét, május 2-án a Szovjetunióval²⁹ kölcsönös katonai támogatási szerződést kötöttek arra az esetre, ha bármelyiküket „nem provokált támadás” érné. Két héttel később, május 16-án Csehszlo-

²⁶ Schwendemann, K.: *Abrüstung und Sicherheit: Handbuch der Sicherheitsfrage und der Abrüstungskonferenz mit einer Sammlung der wichtigsten Dokumente*, 1. kötet. Berlin, 1936, s. n., 498–499. old. Fordítás: Case, Holly: *Between States. The Transylvanian Question and the European Idea during World War II*. Stanford, 2009, University Press, 152–153. old.; *Trial of The Major War Criminals Before The International Military Tribunal*. Official Documents. (Trial, Blue Series), Volume XVI. Nuremberg, 1947, 616. old.; Trial, Blue Series, Volume X, 234 old.

²⁷ Trial, Blue Series, Vol. IX, Nuremberg, 1947, 278. old.

²⁸ Sztálin megelőzte Hitlert. Az általános oroszországi költségvetésben a katonai kiadások aránya 1933-ben 3,6%-ról felment 18,7%-ra, 1939-ben 25,6%-ra és 1940-ben 32,6%-ra (Janos, A. C.: *East Central Europe...* 220–223. old.). A lefegyverzési konferencián az oroszokat nem említették (Eden, A.: *Facing the Dictators*. 108. old.).

²⁹ Lengyelország nem volt hajlandó részt venni a szerződésben.

vákia (amelynek Franciaországgal már volt ilyen szerződése) szintén hasonló szerződést kötött a szovjetekkel.³⁰

A nemzetközi helyzet egyre feszültebbé vált. Október 3-án Mussolini megtámadta Abesszíniát.³¹ Anglia azok után, hogy Németország kilépett a Népszövetségből, nem akart Olaszországgal szemben szigorúan fellépni. Félt, ha maga ellene uszítja Mussolinit, nem számíthat rá a németek megfékezésében, és Franciaországgal magukra maradnak.³² Így az a javaslat született, hogy Abesszínia adja át területének kétharmadát az olaszoknak. E döntés a Népszövetség berkeiben óriási politikai botrányt váltott ki. Hogyan állapodhat meg két nagyhatalom egy harmadik tagállam területeire vonatkozóan egy olyan katonai agresszió után, amelyben ez a harmadik ország vitathatatlanul nem provokátor, hanem áldozat? A Népszövetség megint tehetetlenségnek bizonyult. Gazdasági „büntető” lépésként megtiltotta például a libamájpástétom-exportot Olaszországba, de vasat, acélt, kőolajat és szénét továbbra is nyugodtan vásárolhattak. Mussolini az angolok és franciák nem tetszése, ugyanakkor a neki kedvező közbenjárásuk ellenére sem állította le a háborút Afrikában. Lengyelország, Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia elbizonytalanodott a szövetséges franciák garanciáját illetően: vajon az ő határaikat is hasonlóképpen „garantálja” majd? Az abesszíniai háború végleg megpecsételte a Népszövetség sorsát.

³⁰ Egy évvel korábban, Pierre Laval egy újságírónak kijelentette, hogy Franciaország sosem lépne hadba egy olyan gyenge ország becsületének védelmére, mint Jugoszlávia (*The Historical Journal*, Vol. 19, 1976. Jan., 201. old.). Sztálin, aki nem akart a Hitler és szomszédai közti konfliktusokba bonyolódni, óvatosságból egy záradékot fogalmazott meg, amelynek értelmében beavatkozást csak akkor garantál szovjet részről, ha Franciaország ezt már előzőleg megtette. Kémei révén már értesült arról, hogy a francia hadvezetőség élénken ellenezte ezt a katonai szerződést (Kotkin, S.: i. m. 248–251; 356. old.).

³¹ 1885-i birodalmi felosztáskor, Olaszországnak többek közt Abesszínia lett odaítélve. Ellenben 1896-ban hosszas háború után, Olaszország kénytelen volt feladni a területet.

³² Eden, A.: *Facing the Dictators*. 270. old.

A németeket nem ijesztették meg a francia és csehszlovák szerződések. A szovjetekkel kötött szerződés 1936. februári francia országgyűlés által történt törvénybe iktatását Hitler tökéletes indítéknak tekintette arra, hogy a demilitarizált Rajna-vidéket megszállja,³³ és az oroszok hagyományos ellenségével, Japánnal megkösse az antikomintern paktumot.³⁴

A franciák nem tudtak kellő katonai erőt felvonultatni. Nagy-Britanniához fordultak segítségért, de miután az angolok ezt megtagadták,³⁵ nem maradt más számukra, mint megszágyenyülve tudomásul venni a megszállás tényét.³⁶ A locarnói egyezmény fölött ezáltal gyakorlatilag túllépett az idő.

A szétdarabolt Magyarország a trianoni diktátumot követő 15 évben nem talált megfelelő fórumot a Népszövetségben arra, hogy az elszakított területeken élő magyar nemzetiségek panaszait meghallgassák. Mi több, Románia – ahol az anyaországtól elszakítva majdnem

³³ Még az angol kabinet legkeményebb tagjai is egyetértettek a Rajna-vidék megszállásával (Kaiser, D. E.: i. m. 173. old.). „Hitler megfosztott bennünket attól, hogy valaminek a fejében engedjünk ebben Németországnak” – jelentette Anthony Eden Foreign Office titkárja (Kotkin, S.: i. m. 288. old.). Szintén *Trial*, Blue Series, Vol. IX. 284–287. old.

³⁴ Az 1935. évi francia–szovjet egyezmény ellen, amely Németország bekerítésének fenyegető árnyát jelentette, Hitler védekezésül Japánnal kötött egyezményt 1936 novemberében. Németország ekkor még nem volt elég erős, hogy egy ellenséges Franciaország ellen fellépessen, ahogy Japán sem tudott volna egyedül szembeszállni a Szovjetunióval. Abban állapodtak meg, hogy ha a szovjetek valamelyikükkel háborúba bonyolódnak, a másik fél a szovjeteket nem fogja támogatni, és egymással ebben az esetben egyeztető tárgyalásokat folytatnak. Németország számára csak propagandaértékű volt ez az egyezmény, a Szovjetunió viszont védekező álláspontra kényszerült emiatt (Presseisen, E. L.: i. m. 85–86, 94, 327–328. old.).

³⁵ London közölte Párizssal, hogy nem hajlandó katonai segítséget nyújtani, mert az kizárólag Franciaország érdekeltségeit érinti (Eden, A.: *Facing the Dictators*. 370–384. old.).

³⁶ Franciaország biztonsága három tényezőn alapult: azon, hogy a németek hadereje az övéknél lényegesen gyengébb; az angol katonai támogatáson, és az új szövetségesekkel felépített „*cordon sanitaire*”-en. Ebből egy év alatt kettő csődöt mondott. Pár hónappal később a harmadik is érvényét veszítette.

kétmillió magyar élt – még az 1919 decemberében aláírt nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény végrehajtási szabályzatának beiktatását is megtagadta.³⁷ Ausztria kivételével pedig egyetlen új állam sem volt hajlandó népszavazásokat tartani az elcsatolt területeken.

Az olaszok és a németek kivételével a nagyhatalmak vezetői nem voltak hajlandók figyelembe venni a magyar kormány kéréseit. Ők is csak azért, mert nekik is voltak határrendezési követeléseik: az olaszoknak Jugoszláviával, a németeknek Csehszlovákiával szemben.

Franciaország nem volt hajlandó Magyarország miatt konfliktusokat vállalni a véderőrendszert alkotó szövetségeseivel. Magyarországnak pedig nem volt olyan politikai súlya, hogy az angoloknak érdekében állt volna miatta összeveszni Franciaországgal. Bethlent ezért se Párizsban, se Londonban nem fogadták. A magyarok Nagy-Britanniától csupán annyi erkölcsi elégtételt kaptak, hogy 1933-ban a 400 tagú alsóház képviselőiből egy 163 fős csoport támogatta volna a határrevíziós javaslatot a Népszövetségben.

A Szovjetunió, akinek a magyarokkal közös határrendezési érdekei voltak Romániával szemben, élénk érdeklődést mutatott a kereskedelmi kapcsolatokra vonatkozóan is (sor is került közös egyezmény aláírására), és feltételezhetően nyitottnak mutatkozott volna a magyar kérdést illetően, de a magyar vezető réteg mereven elzárkózott a bolsevik diktatúrával való mindenféle politikai kapcsolattól.³⁸

A harmincas évek gazdasági, társadalmi és politikai krízise következtében a liberális konzervatív Bethlen-kormány 1931 augusz-

³⁷ Case, H.: i. m. 29. old.

³⁸ 1924 szeptemberében Bethlen miniszterelnök egy kereskedelmi egyezményt írt alá a Szovjetunióval. A bolsevizmussal szembeni ellenszenv olyan erős volt Magyarországon, hogy az egyezményt fel sem terjesztette jóváhagyásra az Országgyűlésnek. Németország két évvel korábban kötötte meg a Szovjetunióval a rapallói egyezményt. Bizonyos német technológiák átadása fejében a szovjetek vállalták a német csapatok kiképzését Oroszországban, és számukra tankok és repülőgépek gyártását, katonai missziók fogadását. Emellett átadtak egy repülőteret is a német pilóták kiképzésére, és azt is engedélyezték, hogy a Wehrmacht tisztjei részt vegyenek a Vörös Hadsereg hadgyakorlatain.

tusában megbukott. Egy zavaros év elteltével végül egy új, radikális kormány alakult. Franciaország és Nagy-Britannia látható érdeklensége és az orosz támogatás lehetőségétől való elzárkózás Magyarország számára azt jelentette, hogy az elszakított területek legalább részleges visszaszerzésének ügyében csak Olaszországra és Németországra számíthat.

Itt tartott a Bethlen-kormány, amikor leköszönt.

POLITIKAI FESZÜLTSEGEK 1932 ÉS 1945 KÖZÖTT

Bethlen széles körű iparosítási és fejlesztési programja gazdasági szempontból sikeresnek tekinthető. Bár fő haszonélvezője a városi középosztály volt, de az ipari munkástömegek is részesültek az eredményekből. Bethlenék ennek ellenére nem voltak népszerűek a munkások és bányászok körében. Ők nagy arányban a szocialistákat támogatták,³⁹ de a szocialistákból később kiábrándult városi munkásosztály sem a Bethlen-féle liberálisok, hanem a nemzeti szocialisták és az egyéb radikális jobboldali pártok felé fordult.

A lappangó politikai feszültségek, amelyek ebben a korszakban nemcsak Magyarországon, hanem a világ többi társadalmában is ugyanúgy jelen voltak, a nagy gazdasági világválság (1929–1934) alatt kiéleződtek. A válság kedvezőtlen hatása hamar érzékelhetővé vált. A világkereskedelem erősen visszaesett, az ipari termelés 24%-kal, a foglalkoztatottság 30%-kal csökkent, a munkanélküliek tömeges tüntetéseket és éhségstrájkokat szerveztek.⁴⁰ Vidéken, ahol a

³⁹ Janos, A. C.: *The Politics of Backwardness...* 238–312. old.

⁴⁰ Bár az ipari termelés átlagosan csak 24%-ot esett vissza, egyes ágazatokban, mint pl. a kohászat, a gépipar és az építőipar, ez 52%-os volt. 200 000 munkanélkülit tartottak nyilván. 1929 és 1934 között, a krízis mélypontján, a búza ára 40%-ot, a rozs ára 50%-ot, a kukorica ára 70%-ot esett. 1932–1933 között a parasztság bevételei az 1929. évi értékek egyharmadára csökkentek (Berend T. Iván – Ránki György: *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században*. Budapest, 1976, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 344–368. old.). Említésre méltó, hogy Észak-Amerika gazdasági helyzete hasonló volt. 1929 és 1932 között

megélhetés a 70%-os árcsökkenéssel küzdő agrártermeléstől függött, a népfelkelés jelei mutatkoztak.

1931. augusztus 19-én a miniszterelnök, gróf Bethlen István kénytelen volt lemondani. Utódjául a kormányzó a szintén konzervatív gróf Károlyi Gyulát kérte fel. Azonban e csere kevésnek bizonyult a kedélyek lehűtésére. Végül úgy határoztak, hogy a radikálisok egyik elismert vezérét, Gömbös Gyulát kérik fel a kormányalakításra. Így került a magyar kormány élére 1932. október 5-én az az ember, aki legesélyesebbnek mutatkozott a tömegek lecsillapítására.

Gömbös azok között a kommunistaellenes katonák közt is népszerű volt, akik a háború végén Szegeden Horthyhoz csatlakoztak. A szegediek, bár ellenforradalmárok voltak, nem akarták visszaállítani a régi rendszer privilégiumait. Egy erőskezü, de szociális érzékenységgel irányító kormányt képzeltek el, amelyik megerősíti és bázisként kezeli azt a középosztályt, amelyik a saját soraiból képes vezetőket kinevelni. Gömbös zavaros és demagóg érvekre épülő nemzeti radikális programja két, látszólag egymásnak ellentmondó alaptételen nyugodott. Hangsúlyozottan nemzeti elköteleződésű és militánsan antibolsevik elveket képviselt, ugyanakkor mereven elutasította az 1918 előtti, „rendi” Magyarország intézményrendszerének, ideológiai alapelveinek és a korszak meghatározó liberális konzervatív eszmeiségének az alapvetéseit. Ez az ellentmondás egyaránt zavarba hozta a kor liberális és konzervatív politikusait.

Természetesen a Gömbös-féle társadalmi reformtervezet figyelembe vette az akkori politikai elit bázisának jól felfogott érdekeit is. A régi rendszer aránytalanságait nem a keresztény középosztály, a polgárság alsóbb rétegei, hanem a magyar neokorporativizmus két legrepresentatívabb pillérének, a zsidó kapitalisták és a nagybirtokos arisztokrácia rovására akarták kiegyenlíteni.⁴¹ A radikálisok szemé-

a bruttó hazai termék 50%-kal esett vissza, és a munkanélküliség elérte a 25%-ot (Herring, George: *From Colony to Superpower. U.S. Foreign Relations since 1776*. New York, 2008, Oxford University Press, 486. old.).

⁴¹ A nagybirtokos főnemesei (pl. Eszterházyak, Festeticsek, Zichyk) mellett a királytól nemesi címet szerzett zsidó felekezetű családok is idetartoznak. Ezek

ben az arisztokrácia szorosan egybefonódott a gazdag zsidó bankárok és iparmágnások felső rétegével, és a számtalan családi kapcsolat és számos egyéb összefonódás révén valamiféle szorosan összetartó érdekszövetséget láttak bennük.⁴² Gömbös első javaslata között szerepelt a kétezer hektárt meghaladó nagybirtokok kisajátítása méltányos kárpótlás ellenében. Az egyetemi felvételeknél pedig szorgalmazták a korábban is már érvényben lévő vallásfelekezeti kvóták bevezetését (*numerus clausus*).⁴³

Külpolitikai téren Gömbös sem jutott előbbre, mint Bethlen. Magyarország 1918 előtt is csekély nemzetközi befolyással bíró ország volt ahhoz, hogy komolyabb politikai ambíciót táplálhasson, a trianoni határok közé szorítva pedig végleg jelentéktelené vált a nemzetközi porondon. Világos volt tehát, hogy a franciák és az angolok által felépített új geopolitikai helyzetben az ország erős szövetséges nélkül nem is álmodhat semmiféle revizionista törekvéseiről. Ezért a külpolitika elsődleges feladata volt a szövetséges országok megnyerése. Bethlen és a konzervatív liberálisok első kitörési próbálkozásként – mint már láttuk – az olaszokat vették célba.

Sokan Nagy-Britannia és Franciaország támogatásában reménykedtek, de törekvésük egyetlen eredménye az angol képviselők fentebb már említett támogató nyilatkozata volt. Egy magyar–szláv parasztszövetség gondolata is felmerült, ahol a magyar panaszok is

a családok nagymértékben hozzájárultak Magyarország modernizálásához, és meghatározó szerepet játszottak a gazdasági élet irányításában. E felekezet tagjai az adóbevételek 60%-ához járultak hozzá, és résztvételük az ország kulturális és gazdasági életében számarányukon messze túlmutató volt (Macartney, A. C.: *October Fifteenth*. Part I. 19–25. old.; Kádár Gábor – Vági Zoltán: *Aranyvonat*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó, 17–22. old.; Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Budapest, 1999, Osiris Kiadó, 49–60. old.; Berend T. I. – Ránki Gy.: i. m. 218, 225–251, 527–559. old.).

⁴² Berend T. I. – Ránki Gy.: i. m. 218–219, 229–239, 544–545. old.

⁴³ 1920-ban már az egyetemet végzetek 22,4%-át tették ki, míg az ország lakosságának mindössze 5,9%-át érték el (Varannai Zoltán, *Numerus Clausus*, http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/numerus_clausus Rubicononline.). Gömbös programja szerint számukat öt év alatt az összlakosságban elfoglalt arányuknak megfelelően kellett volna csökkenteni.

fórumot kaphattak volna. E próbálkozások azonban azzal a szomorú ténnyel szembesítették a magyar politikát, hogy sem a szomszédos szláv államok nem akarták, hogy a békeszerződésben nekik felettébb kedvező új határokat megváltoztassák, sem a nyugati hatalmaknak nem állt érdekében, hogy a kialakult erőviszonyokon módosítsanak. Így tehát magyar politika a 30-as évek közepén is – mint évekkel előbb Bethlen – kénytelen volt a történelmi ellenérzéseit félretenni, és Németország felé fordulni. Ekkor még nem sejtették, milyen nagy árat kell majd ezért fizetni.

Magyarország tehát a 30-as évek közepére eljutott oda, hogy a magyar külpolitikai folyamatok nagy részét a német Harmadik Birodalom sugallta. A birodalom a befolyása érvényesítéséhez alapvetően három eszközzel élt: egyrészt kihasználta, hogy Franciaország és Anglia nem volt kereskedelmileg érdekelt, viszont Németország volt a magyarok legfontosabb felvevő piaca (mint a többi kelet-európai országnak is), másrészt a Romániával, Csehszlovákiával és Jugoszláviával folytatott területi vitákban ő játszotta a döntőbíró szerepét. Mindezek mellett pedig élt a katonai megszállással való fenyegetéssel is (ahol nemcsak a német, de a kisantantországok által való megszállásával való fenyegetőzés is az eszköztár részét jelentette). Eleinte a fenyegetés burkolt volt, később már nyílt, végül be is váltották. Ez a kényszer és fenyegetés folyamatosan sodorta Magyarországot és a szomszédait is a tengelyhatalmak felé. Ez a közeledés azzal is együtt járt, hogy a térség országai kénytelenek voltak egyre jelentősebb mértékben hozzájárulni a német háborús erőfeszítésekhez.

A német befolyástól ugyanakkor nemcsak a kül-, de a magyar belpolitika sem mentesült. A német vezetők szinte rögzisménen unszolták a magyar kormányt, hogy működjön együtt a „zsidókérdés” végleges megoldásában. A magyar jobboldal fokozatosan közeledett a német kérésekhez. 1938 és 1944 között számos olyan politikai lépés történt, amelyek a hivatalos retorikával párosulva kifejezetten németbarát színezetet adtak a magyar hétköznapiaknak. Ennek ellenére – és ezzel párhuzamosan – a kormányon belüli és kívüli konzervatív tényezők még mindig kellően erősek voltak ahhoz, hogy ezt a folyamatot sikeresen fékezzék, és – olykor a politikai szabotázs határát

is súrolva – tompítsák a németek szája íze szerint hozott törvények súlyosabb következményeit. Ebből fakadóan a németbarát politikai látszat és a konzervatív politikai háttér mindvégig élesen elkülönült egymástól.

A németbarátok és a konzervatívok közt fennálló törekény belpolitikai egyensúly a magyar külpolitika terén is megmutatkozott, és ez 1935 után az egymást követő kormányokon belül is érzékelhető volt. 1935-től 1939-ig, miközben a Gömbös- és Imrédy-kormány a németekhez való közeledést szorgalmazta, Kánya Kálmán külügyminiszter (1932–1939) az európai konfliktusban a magyar semlegességet igyekezett fenntartani. Ez a kettősség 1939 és 1941 között még meghatározóbbá vált. Mialatt Teleki Pál miniszterelnök a semlegesség legerősebb szószólója volt, külügyminisztere, Csáky István a kifejezetten a németbarát politika képviselője volt.

Horthy kormányzó – a politikai viták döntőbírájaként kulcsfigura volt ebben a játszmában – két, egymással ellentétes véleményt képviselt. Egyrészt igyekezett a Magyar Királyság „területi épségének” visszaállítását sikerre vinni, de – mint kortársainak döntő többsége – meggyőződése volt, hogy ez német segítség nélkül nem sikerülhet. Ugyanakkor benne is élt, mint a „Nagy Háborúban” részt vett legtöbb katonában, a német–magyar bajtársi együttműködés emléke. Hitlert azonban jellemtelen kalandornak tartotta, a nemzetiszocializmustól pedig, amely forradalmi mozgalomként felforgatta úgy a nemzetközi, mint a hagyományos magyar társadalmi rendet, idegenkedett. Arról nem is beszélve, hogy egykori tengerésztisztként tisztában volt a brit haditengerészet erőfölényével, és komoly kételyei támadtak a német katonai fölény hosszú távú fenntarthatóságát illetően. A németek gyors és látványos győzelmei, valamint a bécsi döntések hatása, amelyek német segítséggel az elvesztett magyar területek egy részének visszacsatolását eredményezték, a németekkel való barátság felé orientáltak. Mindez a német befolyás olyan mérvű megerősödéséhez vezetett, amit a konzervatív tényezők már nem tudtak ellensúlyozni. Személye tehát az egyensúly megteremtése helyett a németbarát politika irányába billentette a mérleg nyelvét.

1940-ben Magyarország csatlakozott a tengelyhatalmak (Németország, Olaszország és Japán) háromhatalmi egyezményéhez, majd a következő év tavaszán, Teleki miniszterelnök öngyilkossága után, részt vett a Jugoszlávia elleni német katonai fellépésben. Két hónappal később, egyes politikai elitcsoportok államcsínyszerű manővere révén, Magyarország hadiállapotba került a Szovjetunióval és Nagy-Britanniával. Se Teleki utóda, Bárdossy László, se az őt követő konzervatív miniszterelnök, Kállay Miklós nem tudta a magyar katonákat kivonni a hadszíntérről. Tovább súlyosbodott a helyzet, amikor 1943 első két hónapjában a második magyar hadsereg elpusztult a Don menti harcokban.

Kállay ekkor kezdte el a békekötési tapogatózásokat. Próbálta felvenni a szövetségesekkel a kapcsolatot, és arra is tett előkészületeket, hogy Magyarország letegye a fegyvert a nyugati hatalmak előtt. 1943-ban szinte már úgy tűnt, hogy sikerült feltételes fegyverszünetet kötni a brit kormány képviselőivel Isztambulban, e terv azonban csak a balkáni szövetséges partraszállás esetén lehetett volna sikeres. Ez az angolok által támogatott haditerv, mint később látni fogjuk, nemcsak Sztálin, hanem Roosevelt kifejezett ellenzése miatt bukott meg.

A konzervatívok burkolt, de egyre veszélyesebb angolpárti politikája 1944. március 19-én ért véget. Ezen a napon ugyanis tizenegy német hadosztály megszállta Magyarországot. Előzőleg Horthy kormányzót Hitler főhadiszállására, Klessheimbe rendelték. A kormányzót ugyan hazaengedték Budapestre, de komoly nyomást gyakoroltak rá. Új kormányt neveztek ki a korábbi berlini magyar nagykövet, Sztójay Döme tábornok vezetésével, aki mindkét fél számára elfogadható volt. A belügyi államtitkári pozícióba német nyomásra a magyar nemzetiszocialista párt két emberét delegálták: Baky Lászlót és Endre Lászlót. Az ő feladatuk volt a „zsidóügyek” kézbentartása.

A magyar nép döntő többsége a német megszállást bukásnak élte meg, és a zsidókérdés „megoldására” hozott intézkedéseket brutálisnak tartotta. Horthy június 30-án – megfogadva Bethlen volt miniszterelnök tanácsát – felmentette a két államtitkárt, majd augusztusban Lakatos Géza tábornok vezetésével új kormányt nevezett ki azzal az íratlan megbízatással, hogy kísérje meg a háborúból való kiugrás

megszervezését, és kössön fegyverszünetet. Ez a kísérlet a németek által támogatott nyilaskeresztesek államcsínyével ért véget október 15-én. Ezzel a régi konzervatív liberális politikai elit utolsó maradványai is eltűntek a magyar politika színpadáról.

Szálasi Ferenc kormánya váltotta Horthy kormányzóságát. Ez a „kísérlet” már csak 170 napig tartott. Szálasiék hatalmának a szovjet hadsereg vetett véget 1945 márciusában. Egy év múlva őt és minisztereit felakasztották.

1936–1941

SZÉP REMÉNYEK – RÖVID BOLDOGSÁG

ANSCHLUSS, CSEHSZLOVÁKIA MEGSZŰNÉSE,
FELVIDÉK RÉSZLEGES VISSZACSATOLÁSA

1936 júliusában kitört a polgárháború Spanyolországban, amely egyes becslések szerint több mint 500 000 áldozatot követelt, és a konfliktus messze túllépett Spanyolország határain. Franco csapatait a német és az olasz légierő szállította Marokkóból.⁴⁴ A fegyveres harc a Szovjet-unió (majd alkalmasint a szocialista Franciaország) által támogatott köztársaságpártiak és a Németország, Olaszország, Portugália támogatását élvező nacionalista felkelők között zajlott. Nagy-Britannia, a bolsevikoktól félve, jobbnak látta, ha nem áll ki a Sztálin segítségét élvező köztársaságiak mellett, de nem segítette Franco csapatait sem. Félt, ha Franco győz, az azt eredményezné, hogy a vele együttműködő

⁴⁴ Abesszínia elfoglalása után Mussolini veszélyeztette az angol perzsiai kőolaj tengeri szállítását, annál is inkább, mivel közben megerősítette katonai erejét Líbiában, és kilátásba helyezte Egyiptom lerohanását és a Szezi-csatorna kisajátítását. Ugyanekkor a spanyol nacionalista felkelők segítségével próbálta elnyerni a Földközi-tenger nyugati uralmát, melynek bejáratát Gibraltáron az angolok őrizték (lásd Mastroilli, Edoardo: *Guerra Civile Spagnola, Intervento Italiano e Guerra Totale*. 2014, Universitat Autònoma de Barcelona. Revista Universitaria de Historia Militar #6, Vol. 3, 68–72, 85–86. old.). Az olasz veszély – nem pedig a német vagy az orosz – aggasztotta legjobban Anthony Eden akkori angol külügyminisztert (Eden, A.: *Facing the Dictators*. 213–709. old.; Eden, A.: *The Reckoning*. Boston, 1965, Houghton Mifflin Company Boston, The Riverside Press Cambridge, 4. old.).

Mussolini kiterjeszti Olaszország földközi-tengeri érdekeit.⁴⁵ A semlegességre épülő „benemavatkozási egyezményt” Franciaország javaslatára 26 európai állammal együtt (Németországot, Olaszországot és Portugáliát is beleértve) írták alá. Az egyezménynek a jó szándék kifejezésén túl nem sok hozadéka volt, hiszen az aláíró országokat nem gátolta a polgárháborús erők további támogatásában. Az oroszok, németek, olaszok pedig továbbra is geopolitikai érdekeik szerint igyekeztek befolyásolni az eseményeket, és végső soron tökéletesítették utolsó hadi- és taktikai fejlesztéseiket. A köztársaságiak hiába emeltek szót a felkelőket támogató fasiszta országok beavatkozása miatt, a Népszövetség még csak megrovásban sem részesítette őket.

A szovjetek számos országból verbuvált önkéntes brigádok bevonásával vettek részt a spanyolországi harcokban. Ezzel újra felélesztették az orosz bolsevizmus terjeszkedéséről való félelmet. Az aggodalom, hogy egy várható új világháború milyen jelleget ölt majd, és milyen veszélyeket szabadít el, egyre nőtt.⁴⁶ Okulva az egyre elhatalmasodó spanyol polgárháború tapasztalataiból, Németország és Olaszország hasonlóan tartott az oroszok, illetve az angolok és franciák várható lépéseitől. Ezt ellensúlyozandó, háborús helyzetek esetére kölcsönös

⁴⁵ A polgárháború révén a kommunisták a legerősebb politikai tényezővé váltak a Spanyol Köztársaságban. Komoly esélyük volt rá, hogy hatalomra kerüljenek. A Foreign Office fogalmazott is – Eden elbocsátása után – egy jegyzéket Moszkvának, amelyben egy liberális spanyol kormány megalakítását követelte. Arra az esetre, ha ezt nem fogadják el, javasolt egy másik megállapodást is Németországgal és Olaszországgal, akikkel szemben Chamberlain akkor nagy megértéssel viseltetett (Kotkin, S.: i. m. 356, 374, 406. old.; Eden, A.: *Facing the Dictators*. 445–524. old.).

⁴⁶ Idézett Galeazzo Ciano naplójából (Ciano, G.), 1939. január 15.: „Mussolini azt mondta ma reggel, hogy ha Párizs csapatokat küld, akkor mi is partraszállunk Valenciában harminc zászlóaljjal, még ha világháborút indítunk is ezzel”; január 16.: „Előre jelzem, hogy ha a franciák katonailag beavatkoznak a vörösök oldalán Barcelonában, mi megtámadjuk Valenciát. Harminc zászlóalj áll fegyverben, az első felszólításra bevetésre készen. Megtesszük, még ha európai háborút is indítunk vele.”

A franciák is attól féltek, hogy ha segítenek a spanyol Fronte Populárnak, azzal egy európai háborút robbanthatnak ki, amelyben nagy eséllyel a németek lennének a győztesek (Kotkin, S.: i. m. 318. old.).

támogatási szerződést kötöttek egymással 1936. október végén. Novemberben pedig Németország és Japán részvételével, ahogy ezt már említettük, megszületett a nemzetközi kommunista terjeszkedés feltartóztatására az antikomintern paktum, amelyhez egy évvel később az olaszok is csatlakoztak.

Az angolok ekkorra az erős Németországot alkalmasabb antibolsevik gátnak tartották a rosszul szervezett, nehezen védhető francia „tákolmány” kisantantnál.⁴⁷ A német politika elfogadásában az sem volt visszatartó tényező számukra, ha ezzel a versailles-i békerendszer szülte új nemzetek területi épségét kockáztatják. Mindemellett igyekeztek a feszültséget is kerülni azzal a Németországgal, amelynek szárazföldi erejével nem versenyezhettek, hiszen erőiket szétforgácsolta, hogy három kontinensen voltak kénytelenek állomásozni, a kiterjedt gyarmatbirodalmuk kézben tartása ezt szükségessé tette. Politikájuk ezért a németekkel való ellentétek enyhítésére összpontosult.⁴⁸

1937. november 5-én Hitler titkos tanácskozást tartott a külügyminisztériumban a külügyminiszter, a honvédelmi miniszter és a három fegyvernem parancsnokainak részvételével.⁴⁹ Itt Hitler kifejtette, hogy a komoly beruházásokat igénylő felfegyverkezés a német gazdaságot súlyos nehézségek elé állítja, főként az ipari nyersanyagok, valamint az élelmiszerek behozatalának megkötései miatt. Ezt tetézte, hogy a japánokkal kötött szerződés Németországot elidegenítette Kínától, és elvesztette az addigi fontos kínai piacát.⁵⁰ Ez erősen kihatott a kelet-európai politikájára: Németország csak akkor lehet önálló

⁴⁷ Lukacs, John: *A Short History of the Twentieth Century*. Cambridge, Massachusetts, 2013, The Belknap Press of Harvard University Press, 105. old.

⁴⁸ Sztálin Fjodor Iljin bulgáriai nagykövetéhez 1935 decemberében intézett szavai: „Nagy-Britannia most békepárti. Gyarmatai szanaszét fekszenek a világon. Lehetetlenség lenne megvédeni őket, ehhez legalább 100 hadihajó kellene. Nem úgy, mint nekünk, hogy mindenünk egy helyen van. Ezért természetes, hogy a békét akarják.” Kotkin, S.: i. m. 274. old.

⁴⁹ Trial, Blue Series; Vol. II. „Hossbach Conference”, 262–273. old.; Kaiser, D. E.: i. m. 165–169. old.

⁵⁰ Presseisen, E. L.: i. m. 147–163. old.

nagyhatalmi tényező, ha e terület a befolyási övezetévé válik, e nélkül nem tudja felvenni a harcot Nagy-Britanniával és Franciaországgal.⁵¹

Két héttel e tanácskozást követően a brit külügyminiszter, Edward Frederick Lindley Wood, Lord Halifax vadászat ürügyével meglátogatta Hitlert. A Führer egy hosszú beszélgetésben vázolta terjeszkedési szándékait. Halifax ekkor jelezte: ha Németország Ausztria státuszának megváltoztatása irányába lépéseket tenne, azt a brit kormány hajlandó lenne elfogadni. Sőt, Csehszlovákia rovására is tolerálná a határmódosításokat, valamint a vitatott „danzigi korridor” (volt német terület, amelyet a lengyelek azért kaptak meg, hogy kijáratuk nyíljon a Balti-tengerre) ügyének rendezését is. Lord Halifax feltételei nem voltak szigorúak: csak annyit kért, hogy a folyamatok „békésen formálódjanak”, elkerülve a „nagy méretű konfliktusokat”.⁵²

London új álláspontja mennyei muzsika volt Hitler füleinek. Gyorsan felmérte, mit jelent számára, ha az angolok nem ellenzik a határrendezési terveit. Lord Halifax – Londonba hazatérve – abban erősítette meg Lord Chamberlain miniszterelnököt, hogy Hitler kézben tartható, és nem akar „azonnali kalandokba” bocsátkozni. Majd javasolta: megszelídítése végett jó volna néhány afrikai gyarmatot felajánlani Németországnak.⁵³

Világosan látható volt, hogy az angolok azt akarták hinni, ami a pillanatnyi gondjaik terhe alatt számukra a leginkább megnyugtatónak hatott. Egy új háborús konfliktusnak még a gondolatától is irtóz-

⁵¹ Miközben Németországban a felfegyverkezés jelentős munkaerőhiányt okozna, a hadiipari nyersanyagok, üzemanyagok, a lakosság jobb ellátásához szükséges élelmiszerek terén kénytelenek lennének az önellátásra törekedni. Ezért mint jövőbeli nyersanyagforrásokat Csehszlovákiát, Ausztriát, később Magyarországot, Romániát, sőt a Szovjetuniót is kiszemelték (Kershaw, Ian: *Hitler, 1936–1945. Nemesis*. New York, 2000, W. W. Norton & Co., 161–162. old.). Sztálin eredeti védelmi terve, amelyet egy lengyel–román támadáshoz igazítottak, most a németek elleni védekezésre lett átállítva, lengyel és román támogatással számolva (Kotkin, S.: i. m. 222–238. old.; *Trial*, Blue Series, Vol. IX. 309–311. old.).

⁵² Eden, A.: *Facing the Dictators*. i. m. 582–585. old.

⁵³ Akkorra Berlin már többször követelte a gyarmatok visszaadását (uo. 568, 583–588. old.).

tak. Flottájuk világszerte szétszórva, védekezésre voltak kényszerítve a palesztinai arabok lázadása miatt. Indiában Gandhi követői okoztak komoly nehézségeket. A francia szomszédok állandó krízisben vergődtek a pacifizmus és a germanofóbia között. A kedélyek lecsillapítása ebben a helyzetben kulcsfontosságú volt számukra.

Amikor a francia népfrentkormány szocialista külügyminisztere Londonba utazott, hogy megtudja, mit végzett Lord Halifax Hitlernél, megkérdezte Lord Chamberlaint: ha Németország megszállja Csehszlovákiát, számíthat-e az angol támogatásra? Az angolok – ahogy korábban is – most is hangsúlyozták, nem vállalják a konfrontációt: „Rettenetes, irreális, elképzelhetetlen, hogy most kénytelenek legyünk lövészárkokat ásni és gázmaszkokat felvenni egy olyan távoli ország konfliktusai miatt, amelyeket nem is ismerünk” – válaszolta Lord Chamberlain miniszterelnök.⁵⁴ Majd négysemközt azt is hozzátette, véleménye szerint a német terjeszkedés kelet felé elkerülhetetlen.⁵⁵ Az angol külügy minősítése szerint a „józan” Hitler vezette Németország az európai béke legbiztosabb záloga.⁵⁶ Erősebb védelem az orosz terjeszkedés és bolsevik veszély ellen, mint a franciák által felállított „cordon sanitaire”, amelyet Franciaország a németekkel szemben nem tud egyedül megvédeni.

A versailles-i békekötéssel felállított kártyavár egyre jobban imbolygott. A politikai krízisek sokaságával küzdő Franciaország – ahol az elmúlt 10 év alatt 21-szer cseréltek miniszterelnököt – nem sok bizalmat ébresztett az angolokban. Különösen azután, hogy a moszkvai komintern utasítására a francia Kommunista Párt csatlakozott a Népfronthoz, így kormányra juttatta a munkás Internacionálé francia

⁵⁴ Lord Chamberlain kijelentette később az alsóházban: „nem csaphatjuk be a kis és gyenge országokat azzal, hogy a Népszövetségen keresztül meg fogjuk őket védeni” (*Trial*, Blue Series, Vol. XVII. 465. old.).

⁵⁵ A Németország keleti terjeszkedési külpolitikája – *Drang nach Osten* – a XIX. századig nyúlt vissza (Kaiser, D. E.: i. m. 6–16. old.).

⁵⁶ Lord Chamberlain 1938. szeptember 19-én keltezett magánlevele, miután hazatért Hitlerrel folytatott találkozásiról (Kershaw, I.: *Hitler, 1936–1945. Nemesis*, 61. old.).

ágát. Szemmel látható volt, hogy a Versailles-ban született új európai rendet nem lehet fenntartani.

1937 novemberében, pár nappal Lord Halifax hazatérése után, Darányi Kálmán miniszterelnök és Kánya Kálmán liberális konzervatív külügyminiszter meglátogatta a Führert Berlinben. A találkozó időpontja – noha azt jóval korábban tűzték ki – pont egybeesett az új német terjeszkedési tervek bejelentésével. Hitler e terveiben szerepet szánt a magyaroknak is. Már a találkozó első perceiben megkérte a miniszterelnököt, továbbítsa a meghívását a kormányzónak egy hivatalos látogatásra a következő év augusztusára. A magyar küldöttség azzal a szándékkal érkezett, hogy – a kereskedelmi kapcsolatok erősítésén túl – tiltakozzon a magyar területen élő német kisebbségek Volksbund-csoportokba tömörítése ellen, amelyek a németországi náci szervezetek nyúlványaként működtek. Hitler azonban egészen más irányba terelte a megbeszélést. Közölte, hogy éppen Ausztria bekebelezését és Csehszlovákia feldarabolását tervezi, és a szlovákiai terület számára érdektelen. Azt szívesen átengedi Magyarországnak, beleértve Pozsonyt is. Cserébe azonban elvárja, hogy a magyarok is részt vállaljanak a Csehszlovákia elleni hadműveletben. Kánya igen óvatosan azt válaszolta: bár nem ellenzi Csehszlovákia feldarabolását, amely összevág a kisantant gyengítését célzó magyar tervekkel, de tart attól, hogy a beavatkozás Románia és Jugoszlávia ellenakcióját váltaná ki. Jugoszláviára vonatkozólag – mondta a Führernek – hajlandó volna területi követeléseitől is eltekinteni, ha az cserébe semmlegességet garantálna a többi kisantant országgal felmerülő konfliktusok esetén.

A magyar sajtónyilatkozatok – számítva a brit sajtó esetleges kedvezőtlen reakciójára – hangsúlyozták, hogy a németekkel való barátság közös érdekeken alapszik, a találkozón nem kötöttek semmiféle szerződést, annak egyedüli célja a béke fenntartása volt. A német sajtó azonban már nem volt ilyen diplomatikus: a látogatásról szóló cikkek érzékeltették a német politika elvárásait és sugalmazásait: a magyaroknak választani kell a németek és a kisantant között, ahol az előbbi – a német szónoklatok szerint – segítséget fog nyújtani Kö-

zép-Európa igazságos egyensúlyának visszaállításához, míg az utóbbi révén Magyarország mindörökké csonka háborús nyomorék marad.⁵⁷

Hitler fent vázolt terve a magyarok hadműveletekbe való bevonásáról nem légből kapott ötlet volt. Röviddel a spanyol polgárháború kitörése után, 1936 augusztusában Horthy kormányzó Bajorországban vadászott, és mondván, „ha már úgys Németországban jár”, kieszközlte Hitlertől egy berlini meghívást. Ezen a találkozón, ahol kötetlen, nyílt beszélgetés folyt, Horthy a következőket fejtette ki a Führernek: ha Magyarország katonai erővel próbálná visszaszerezni területeit Szlovákiában, az szovjet beavatkozást provokálna Csehszlovákia támogatására, ezzel közös határa keletkezne Németországnak a Szovjetunióval, amely veszélyes helyzetet teremtené. Ezt elkerülendő, Horthy egy Magyarországgal összehangolt, előzetes katonai csapást javasolt Csehszlovákia ellen. *„Távol vagyok attól, hogy háborút szítsak – mondta a kormányzó –, de a katasztrófa előbb-utóbb mindenképp bekövetkezik, erre fel kell készülnünk.”*⁵⁸

A kormányzónak ez a kétirányú lavírozása a magyar külpolitika terén – amelyre már az előző fejezetben is utaltunk – a következő években is meghatározó maradt. Időnként – igyekezve semleges államként feltűnni – Nagy-Britannia kedvében próbált járni, hogy területi követeléseit támogassák. Máskor Németországhoz fordult segítségért ugyanezen okból. A németektől való távolodásra egy példa a kormányzó lengyelországi látogatása alig hat hónappal Hitler Csehszlovákia elleni előzetes beavatkozási javaslatát követően. A lengyeleknek ez alkalommal egy négytagú „horizontális tengely” létesítését javasolta Olaszország és Jugoszlávia részvételével, ami Hitler törekvéseinek ellensúlyozását célozta.⁵⁹ Ezzel egy időben betiltotta a nemzetiszocialista pártokat, és bezáratta a párthelyiségeiket, hogy ily módon hangsúlyozza a német befolyás korlátozását célzó álláspontját.

⁵⁷ Macartney, C. A.: *October Fifteenth*. Part I. 202–204. old.

⁵⁸ Horthy Miklós *titkos iratai*. 4. kiad., Budapest, 1972, Kossuth Könyvkiadó, 156–167. old.

⁵⁹ Később József Beck külügyminiszter Lengyelország szövetségesét, Romániát is hozzá akarta tenni (Kotkin, S.: i. m. 579–614. old.).

Mindeközben a nemzetközi színtéren is zajlottak az események. Lord Halifax látogatásának következményeire nem kellett sokáig várni. A tél elmúltával 1938. március 11-én, Hitler után az egyik legfontosabb ember, Hermann Göring és a külügyminiszter Ribbentrop bejelentette: Németország elismeri Csehszlovákia határait, nem tervez katonai akciót ellenük. Másnap, március 12-én a Führer lerohanta Ausztriát, és a Harmadik Birodalomhoz csatolta. Bécsben örömnüpet ültek. Nagy-Britannia csupán egy langyos tiltakozó nyilatkozatot adott ki,⁶⁰ mint ahogy előre is bocsájtotta: nem fogja ellenezni a békés akciókat.⁶¹ És ha azt nézzük, hogy az osztrákok nem akadályozták meg a Wehrmacht bevonulását, akkor ez a lépés „békésnek” volt tekinthető. Franciaország megint úgy érezte, hogy az események kicsúsztak a kezéből, de azon túl, hogy csatlakozott a langyos angol tiltakozáshoz, mást ő sem tett. A magyar külügyminiszter táviratilag gratulált a német kollégájának a békés német újraegyesítéshez.⁶² Kánya Kálmán külügyminiszter ugyan nem tett szemrehányást Hitlernek, hogy nem tartotta be az előző miniszterelnöknek, Gömbös Gyulának Burgenland visszacsatolására vonatkozó ígéretét, de azért voltak olyanok, akik ezt nyíltan nehezményezték.⁶³ A szomszédok nyugtalankodtak: Románia – Fran-

⁶⁰ Cadogan, Alexander: *The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 1938–1945*. London, 1971, Cassell, 70. old.

⁶¹ Párizs egy hónappal korábban javasolta Londonnak, hogy adjanak ki közös nyilatkozatot Ausztria függetlensége mellett (Kaiser, D. E.: i. m. 219. old.). Mussolini Ausztria függetlensége mellett elköteleződve kérte Londont, hogy közösen álljanak ki az osztrákok mellett. Anthony Eden angol külügyi titkár nem pártolta a javaslatot, mert úgy érvelt, hogy az olaszok már eléggé el vannak foglalva Abesszíniával és Spanyolországgal, és csak az angolok nyakán marad az egész (Eden, A.: *Facing the Dictators*. 655–665. old.).

⁶² Lengyelország szintén az elsők között gratulált Hitlernek. Pár nappal később Varsó ultimátumot intézett Litvániához, melyben kötelezte az 1922 óta katonai megszállás alatt lévő fővárosuk, Vilna elcsatolásának elismerését. Ezek után Sztálin igazolva érezte gyanúját: egy német–lengyel szövetség van kialakulóban Szovjetunió megtámadására (Kotkin, S.: i. m. 562. old.).

⁶³ „A magyarok sokat beszélnek Burgenland visszacsatolásáról, azt hiszem, elég világosan megmondtam nekik, hogy ez képtelenség” (Trial, Blue Series, Vol. IX. 298. old.).

ciaország és Nagy-Britannia szövetségese – félve attól, hogy Magyarország követni fogja a német eljárást, és elfoglalja Erdélyt, csapatait felvonultatta a magyar határon. Jugoszlávia a maga részéről óva intette Hitlert egy szlovákiai magyar beavatkozás támogatásától, mert akkor – a kisantant védelmi szerződése értelmében – kénytelen lesz beavatkozni Romániával együtt Prága védelmében.

A német siker, ami közös határt jelentett a birodalom és Magyarország között, nagy lelkesedést keltett a szélsőjobboldali körökben. Darányi miniszterelnök lépéseket tett, hogy a nem sokkal korábban betiltott nemzetiszocialista párthoz közeledjen. A kormányzó ezt határozottan ellenezte, olyannyira, hogy Darányi lemondását kérte. Helyette 1938. május 14-én Imrédy Bélát, a Nemzeti Bank elnökét és gazdasági csúcsmisztert kérte fel kormányalakításra. Imrédy, a Budapesten és Londonban egyaránt elismert pénzügyi szakember kiválasztása a magyar politika semlegesség felé fordulását kívánta jelezni.

A világ még meg sem emésztette Ausztria bekebelezését, amikor újabb meglepetés érte. Németország – ellentmondva Göring és Ribbentrop alig két hónappal korábbi nyilatkozatának – felvonultatta csapatait a csehszlovák határon. A csehek nem teketóriáztak sokáig, ők is mozgósították a katonáikat. Bár Franciaország júliusban egy titkos üzenetben jelezte Prágának, hogy semmiképp nem fogja támogatni a Szudéta-vidék megtámadása esetén, a szerződések értelmében mégis mozgolódni kezdett a Szovjetunióval együtt, aki a megállapodás szerint csak akkor vállalta a fegyveres közbelépést, ha a franciák már előzőleg beavatkoztak.⁶⁴ Nagy-Britannia, aki ugyan sürgönyben értesítette Párizst, hogy ne nagyon számítsa a katonai segítségére, most mégis bejelentette – elsőként – a hadiflotta mozgósítását.⁶⁵ Ezek a lépések elérték a remélt hatást: a németek meghátráltak. De a szándékaik innentől már világossá váltak mindenki számára.

⁶⁴ Kotkin, S.: i. m. 563. old.

⁶⁵ „Nem mehetünk háborúba. Sürgőnyt készíték Párizsnak, hogy ne nagyon számítsanak ránk. Csak 10-15 csatahajónk van üzemben” – írta ekkor Alexander Cadogan, Anglia állandó külügyi államtitkára (Cadogan, A.: i. m. 81, 93. old.).

Magyarország ebben a helyzetben visszatért a németekhez való közeledés stratégiájához. Március elején Sztójay Döme berlini magyar követ kérte Ribbentrop külügyminisztert, hogy a német hadvezetés egyeztesse hadi céljait a magyar honvédséggel a csehszlovákiai fellépés esetére,⁶⁶ Imrédy miniszterelnök és Kánya külügyminiszter júliusban meglátogatták Rómában Mussolinit és XI. Pius pápát.⁶⁷ A tárgyalás fő kérdése a várható Csehszlovákia elleni német hadművelet volt. Kánya hangsúlyozottan kérte: Olaszország garantálja Jugoszlávia és Románia semlegességét abban az esetben, ha az esetleges német megszállást követően a magyarok katonailag lépnek fel területi követelésekkel Szlovákiában. Mussolini ezt visszautasította. Tudta, hogy egy nem kiprovokált magyar támadás esetén Prága szövetségesei azonnal beavatkoznának. Azt javasolta, hogy a támadással várjanak, hátha a csehek provokációt kezdenek, és akkor Jugoszláviának és Romániának kevesebb oka lesz a beavatkozásra.

Két hónappal a római találkozó után került sor a várva várt hivatalos magyar kormánylátogatásra Németországban. Hitler és Horthy, nagyszámú küldöttséggel körülvéve, augusztus 20. és 23. között látogatta meg a hamburgi és kielői kikötőket, ahol a tengernagy csillogó szemmel nézte az új német hadihajókat. A körutat Nürnbergben és Berlinben folytatták.

A meghívásnak volt egy titkos célja is. A német hivatalos jegyzékek szerint⁶⁸ már első nap egy magánbeszélgetés alkalmával Hitler ajánlatot tett Horthynak: csatlakozzon a Csehszlovákia elleni hadművelethez, és így visszaszerezheti elszakított területeit. A terv szerint Magyarország – egy álcázott csehszlovák provokációra válaszolva – „önvédelmi” támadást kezdeményezne. A németek pedig, hogy a

⁶⁶ Ekkor Ribbentrop jegyzéket írt Keitel vezértábornagynak, hogy ezt nem helyesli, mert idegenek tudomására fog jutni (*Trial*, Blue Series, Vol. I. 194–195 old.).

⁶⁷ 1938. február 10-én meghalt XI. Pius pápa. Helyette Eugenio Pacelli bíborost választották meg pápának XII. Pius néven.

⁶⁸ Ernst von Weizsäcker külügyi államtitkár jegyzéke: *Trial*, Blue Series, Vol. III. 50–54. old.

https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/NT_Vol-III.pdf

megfelelő katonai erőt biztosítsák, felvonulnának a területre. Horthy két évvel korábban fogalmazta meg a német–magyar együttműködés szükségességét Csehszlovákiával szemben! Hitlernek most egy provokátorra volt szüksége, akinek a „segítségére” vonulna fel Csehszlovákia ellen. Mivel erre a szerepre a németek szerint a magyarok tökéletesen alkalmasak voltak, Hitler emlékeztette Horthyt korábbi kijelentéseire. A források tanúsága szerint a kormányzó ekkor elfogadta az ajánlatot. Amikor Ribbentrop Imrédynek és Kányának egy másik teremben átadta Hitler javaslatát, ők ezen meglepődtek, és hivatkozván a magyar hadsereg nem megfelelő felkészültségére, a tervet elutasították, és a beavatkozási lehetőséget egy vagy két évig lehetetlennek tartották. Harmadnapra azonban, a több oldalról érkező bizonytalankodás után, Hitler kijelentette, hogy nem követel semmit a magyaroktól. Eközben Kánya is, aki nem akarván ellentmondani Horthy vállalásának, módosította álláspontját, és jelezte, hogy a magyar hadsereg október 1-ig, fegyverzetileg legalábbis, készen fog állni egy esetleges beavatkozásra Csehszlovákia ellen. Míg a küldöttség azal a megnyugvással folytatta a látogatását, hogy tőlük nem követelnek semmit, a magyarok ellentmondásos és kétes állásfoglalásai nagy bizonytalanságot okoztak a németekben.

Az újságokban ezalatt ugyanakkor megjelent a hír: Magyarország szomszédjaival aláírt egy egyezményt Bledben (a jelenlegi Szlovéniában), amelyben a felek lemondtak közös határaik erőszakos módosításáról. Ez az egyezmény a magyar politika német törekvésekkel való összekapcsolódása helyett, a kisantant államokkal együttműködésben a német befolyás ellensúlyozásának irányába mutatott. Hitlert rettenően meglepte a bledi megállapodásról szóló hír. Az impozáns fogadtatás és bemutató körút után más választ várt a magyaroktól, és mélyen sértve érezte magát. E bledi–kielői eset után erősen megromlott Magyarország kapcsolata Németországgal, és pár napra rá Hitler jóváhagyta az augusztus 24-i vezerkari „Grün” tervet Csehszlovákia ellen.⁶⁹

⁶⁹ 1938. május 2. óta Magyarország, Csehszlovákia, Lengyelország és a balti államok Németország részeként szerepeltek a légierő térképein (*Trial*, Blue Series, Vol. III. 204–205. old.).

A német–csehszlovák határ menti, főleg németek által lakott Szudéta-vidéken újra elkezdődtek az elcsatolást követelő tüntetések. Hitler felvonultatta csapatait a határ mentén. A londoni *Times* 1938. szeptember 7-i számában megjelent cikk – tükrözve az angol hivatalos álláspontot – helyeselte az anchluss, hasonlóan ahhoz, ahogy azt Lord Halifax előző év novemberében Hitlerrel folytatott beszélgetésében megfogalmazta. Hitler szeptember 12-én „hamis államnak” nevezte Csehszlovákiát, ahova az ország német, szlovák, lengyel, ukrán és magyar lakosai nem akarnak tartozni. Hogy a helyzet el ne fajuljon, maga Lord Chamberlain kezdeményezett Hitlerrel egy találkozót. A békés határrendezés reményében szeptember 15-én ültek össze; de megállapodniuk nem sikerült.

Horthy, amikor értesült a fejleményekről, új fordulatot adva az eseményeknek, levelet írt a Führenek, kérve tőle, hogy az angolokkal folytatott határrendezési tárgyalásokon ne hagyja ki a magyar kisebbségek ügyét sem. Egészen pontosan azt kérte, hogy a csehszlovákiai magyarok is ugyanolyan önrendelkezési jogot élvezhessenek, mint amelyet Németország követel honfitársai számára. Hitler választát Göring marsall közvetítette, amelyben a kormányzó egy vadászatra kapott meghívást szeptember 18-ra. Göring azt is közölte Horthyval: a Führer hajlandó fogadni a magyar miniszterelnököt, hogy a csehszlovák határrendezésről tárgyaljanak. Két nappal később, a Führer személyes használatú repülőgépén Imrédy miniszterelnök és külügyminisztere reményekkel telve utazott Berchtesgadenbe, bízva abban, hogy a németek a bledi–kieli incidens felett már napirendre tértek. Hitler ekkor nemcsak a magyarokat és lengyeleket biztatta, de a szlovákokat is, akiket arra ösztönzött, hogy tüntessenek az önrendelkezési joguk mellett.⁷⁰

A találkozóról szóló források eltérnek egymástól. A német külügyminisztérium jegyzéke szerint Hitler azt kérte a magyaroktól, hogy követeljének népszavazást a Csehszlovákiához csatolt magyar területeken, valamint jelentsék ki, hogy nem garantálják az új határokat addig, amíg nem veszik figyelembe a lakosság önrendelkezési jogait.

⁷⁰ Kaiser, D. E.: i. m. 224. old.

Ha a magyarok elküldik ezt a nyilatkozatot – mondta Hitler –, ő a következő találkozó alkalmával azt elő fogja terjeszteni a briteknek. Hitler kérésére, hogy a követeléseket egy katonai megszállással támo-gassák, a német külügyi forrás szerint a magyarok csak feltételes választ adtak, mondván, a megfelelő haderő felállításához sok időre lesz szükségük.

A magyar jegyzék, amelyet az Imrédy miniszterelnököt kísérő titkár készített, egész más képet fest a megbeszélésről.⁷¹ Hitler meg se hallgatva a magyar küldöttséget, kirohanást intézett ellenük. Szemükre vetette, hogy Horthy megtagadta a magyar katonai együttműködést Csehszlovákia ellen. Majd mérgében közölte, a nagyhatalmakkal való alkudozások alkalmával semmi lehetőséget nem ad a magyar ügy tárgyalására.

A valóságban azonban Hitler szavai csupán dühös fenyegetőzésnek bizonyultak. Amint a magyarok kitették a lábukat, Hitler máris fogadott egy hivatalos lengyel küldöttséget, akiknek a magyar kérésben megfogalmazottakhoz hasonló javaslatot tett. Terve az volt, hogy az összes csehszlovákiai kisebbségek számára, legyenek németek, szlovákok, lengyelek vagy magyarok, teljes körű megoldást javasol. A britek előtt teljesíthetetlen követelésekkel akart fellépni, mert attól félt, hogy ha a németek által lakott területeket átengedik neki, a maradék ország még mindig elég nagy lesz ahhoz, hogy felvonulási területnek használhassák Németország megtámadására. A csehszlovák államot meg kell semmisíteni, ahogy azt a Führer Mussolininak megfogalmazta.

Mialatt Hitler „leckéztette” a magyarokat, támogatta a lengyeleket és a szlovákokat, a franciák és az angolok nyomást gyakoroltak a csehekre, hogy békés megoldás érdekében engedjenek a német követeléseknek. Az angolok, mint már korábban is, megtagadtak minden katonai támogatást Franciaországtól és Csehszlovákiától. A franciák pedig brit támogatás nélkül nem tudták megvédeni Csehszlovákiát. Tehát nem csak a politikai akarat hiányzott. Ahogy azt a francia és az

⁷¹ A magyar változat: Újpétery Elemér: *Végállomás Lisszabon*. Budapest, 1987, Magvető, 67–69. old. A német verzió: Macartney, C. A.: *Hungary and her Successors*. Part I. 261–262. old.

angol katonai vezetők a feletteseikkel közölték, hiába a három ország közötti kölcsönös védelmi szerződés, a hadseregeik nincsenek felkészülve egy Németország elleni háborúra. Egyedül a szovjetek mozgósítottak szeptember 22-én, de az ő támogatásukat a csehszlovák miniszterelnök – egy szovjet megszállástól félve – csak az angolokkal és franciákkal közös hadművelet esetén lett volna hajlandó elfogadni. Mindezek mellett a Vörös Hadsereg segítségére azért sem került sor, mert sem a lengyelek, sem a románok nem akartak az oroszoknak átvonulási engedélyt adni.⁷²

Ugyanezen a napon Lord Chamberlain újra próbálta az eseményeket békés útra terelni. Átutazott Hitlerhez, hogy rábeszélje a tárgyalásos megoldásra. Miután ez nem sikerült Hitler elfogadhatatlan és „teljes megoldást” követelő feltételei miatt, szeptember 24-én Franciaország és Nagy-Britannia – a nyilvánosságnak szánt gesztusként – részleges mozgósítást rendelt el.

Válaszként Hitler szeptember 26-án ultimátumot intézett a csehekhez, felszólítván őket a Szudéta-vidék átadására. Nagy-Britannia tovább növelte a nyomást a németekre, és a hadiflotta mozgósítását is elrendelte. Az utolsó percben végül felülkerekedtek a racionális szempontok: engedtek a német akaratnak, mert a harctéren egyikük sem volt hajlandó szembeszállni Németországgal, különösen olyan, a többségben németlakta területekért, amelyeket önkényesen csatoltak Csehszlovákiához.⁷³

⁷² Amikor szeptember 23-án hajnali 4 órakor a szovjetek közölték a moszkvai lengyel nagykövettel, hogy egy Csehszlovákia elleni lengyel támadás esetén felmondják a kölcsönös megnevtámadási szerződésüket, a varsói kormány még aznap válaszolt Moszkvának: ne szóljanak bele abba, ami nem rájuk tartozik. Kicsit később Moszkva újra üzent Varsóba: „Emlékeztetjük Önöket, hogy egy igen veszélyes játékba kezdtek. 6 millió ukrán és 2 millió fehér orosz nemzetiségű lakos él Lengyelországban” (Kotkin, S.: i. m. 568, 573. old.).

⁷³ „Bármennyire is rokonszenves számunkra egy kis nemzet, mikor szembeszáll hatalmas nagy szomszédjával, semmi esetben sem vihetjük háborúba az egész Brit Birodalmat ennek támogatására. Ha harcolnunk kell, azt csak sokkal súlyosabb dolgok miatt tesszük” – mondta Lord Chamberlain miniszterelnök szeptember 27-én (Kotkin, S.: i. m. 564. old.).

Lord Chamberlain, Édouard Daladier francia miniszterelnök, Benito Mussolini és Hitler szeptember 29-én ültek össze Münchenben, hogy döntsenek Csehszlovákia sorsáról. Másnap hajnalban aláírták – Csehszlovákia és a Szovjetunió részvétele nélkül – a híres müncheni egyezményt. Londonban 400 parlamenti képviselő közül 370 támogatta Chamberlain békés megoldását.⁷⁴ Az Egyesült Királyság állandó külügyi titkára megjegyezte: „Nem emlékszem egyetlenegy katonai, tengerészeti vagy légierő-parancsnokra, aki ne lett volna a békekötés mellett. Lehetetlen legyőzni Németországot.”⁷⁵ A párizsi újságok éljeneztek a békés megállapodást.⁷⁶ Roosevelttől örvendezve gratulált táviratban Lord Chamberlainnek: „good man”.⁷⁷ (Később megváltoztatta a véleményét, és a müncheni egyezményt Júdás árulásához hasonlította.) Pár nappal később Churchill kijelentette: „Most már el kell fogadni, hogy minden közép- és kelet-európai országnak a győztes náci hatalomhoz kell fordulnia, ha a vitás kérdésekben megegyezést keres.”⁷⁸ A müncheni döntés értelmében a többségben németek által lakott területeket visszacsatolták Németországhoz. Ahol a németek kisebbségben voltak, ott a döntés népszavazást helyezett kilátásba. Cserébe Hitler – aki már nem hangoztatta egész Szlovákia visszacsatolását Magyarországhoz – megígérte, hogy tiszteletben tartja az új csehszlovák határokat. Hitler hajthatatlansága miatt (közölte Chamberlainnel, hogy nem ír alá semmit, ha nem tesznek eleget a magyar és a lengyel követeléseknek) a végleges szövegbe beleillesztették: ha a magyar–csehszlovák határrendezési vitát nem sikerül három hónap alatt megoldani, a felek az itt aláírók döntőbírársága elé viszik a kérdést, így megkerülve a népszavazást.

A német sikereken felbuzdulva Magyarország és Lengyelország is igyekezett a revíziós törekvésekhez csatlakozni. Varsó még aznap,

⁷⁴ Eden, A.: *The Reckoning*. 4. old.

⁷⁵ Cadogan, A.: i. m. 93. old.

⁷⁶ „Paris Newspapers Hail Peace Accord”, írta a nagy betűkkel a *New York Times* 1938. október 1-i száma.

⁷⁷ Kissinger, Henry: *Diplomacy*. New York, 1994, Simon & Schuster, 314. old.

⁷⁸ Roberts, Andrew: *Churchill. Walking with Destiny*. New York, 2018, Viking Random House, 436. old.

szeptember 30-án a tescheni, többségben lengyelek által lakott területeket követelve ultimátumot intézett Csehszlovákiához. A csehek engedtek, és a lengyelek megszállták Teschent.⁷⁹ A magyarok a diplomáciai utat választva, semleges helyen – egy dunai hajó fedélzetén – összejövetelt kezdeményeztek a csehekkel. Horthy, hogy követeléseinek nagyobb súlyt adjon, október 8-án levelet küldött Londonba, amelyben emlékeztette Lord Austen Chamberlaint volt külügyi államtitkárt, ígéretére: „*az alkalmas pillanatban*” Nagy-Britannia támogatni fogja a magyar követeléseket.⁸⁰

A csehek jelezték Londonnak, hogy őszinte és töretlen szándék, hogy a magyarokkal megállapodjanak. A románok – akik igyekeztek a jó kapcsolatukat megtartani Németországgal – attól félve, hogy így Magyarország nagyon megerősödik, világosan fogalmaztak: ellenzik a szlovákiai és kárpátjai területek teljes visszacsatolását. A lengyelek ezzel ellentétben kifejezetten szorgalmazták a teljes visszacsatolást, hangsúlyozva, hogy egy erősebb Magyarország Lengyelországgal, Olaszországgal, Romániával és Jugoszláviával együtt megfelelő gátat képezhetne Németországgal szemben.⁸¹ A németek – függetlenül a lengyelek szempontjaitól – most csak a többségében magyarul beszélő területek visszacsatolását támogatták. A birodalom javaslatához csatlakoztak az olaszok és a jugoszlávok is. Egyikük sem akart vitát a németekkel. A franciák és az angolok – bár egész Szlovákia Magyarországhoz csatolását ők is elleneztek – nem foglaltak állást a kérdésben, úgy gondolták, hogy a felek állapodjanak meg egymással.

⁷⁹ A majdnem egymillió létszámú hadsereggel és Hitler támogatásával a lengyelek minden gond nélkül felülkerekedtek a cseheken. A lényegesen kevesebb emberrel rendelkező magyar hadseregnek semmi esélye nem volt az 1,3 millió, modern fegyverekkel felszerelt csehszlovák haderővel szemben.

⁸⁰ Nem összetévesztendő öccsével, Neville Chamberlainnel. Austen Chamberlain (1924 és 1929 közt a Foreign Office államtitkára) majdnem két hónappal később válaszolt Horthy támogatást kérő levelére, kifejezve azt a meggyőződését, hogy a felek jóindulatának köszönhetően a konfliktus biztosan békésen fog megoldódni.

⁸¹ A lengyelek azt várták a magyarok belépésétől, hogy újjáépül a Csehszlovákia feldarabolása után meggyöngyölt „*cordon sanitaire*”.

Másnap, október 9-én, a Komárom előtt lehorgonyzott Zsófia nevű hajó fedélzetén megkezdődtek a magyar–csehszlovák tárgyalások. Kánya és Teleki vezetésével a magyar küldöttség az összes olyan magyarul beszélő terület azonnali visszacsatolását követelte, ahol az 1910. évi népszámlálás adatai szerint a magyar lakosság volt többségben. Ez megközelítőleg 37 000 km²-t jelentett.⁸² Heves vita után a csehek egy hét haladékot kértek, amit – a magyarok tiltakozása után – három napra sikerült csökkenteni. Amikor október 13-án újra összeültek a csehek 1840 km²-t, majd további vita után 5400 km²-t (350 000 magyar lakossal) lettek volna hajlandók visszacsatolni. Horthy még aznap sürgős segítséget kérve személyes levelet küldött Hitlernek és Mussolininak, attól félve, hogy a csehekkel a tárgyalás megegyezés nélkül zátonyra fut, vagy akár katonai konfliktussá fajul, mivel a vitás területeken felvonultatták a cseh hadsereget. Horthy a levélben Kárpátja visszacsatolását is szorgalmazta. A Külügyminisztérium Londont is értesítette: október 17-én a magyar követség benyújtotta területi követeléseit a Foreign Office-nak. „*Nem is olyan rossz, mint ahogy gondoltam*”, jegyezte fel aznap Alexander Cadogan állandó külügyi államtitkár.⁸² Mussolini is, Hitler is azonnal válaszolt. Másnap, október 14-én Rómába és Berlinbe hivatalos küldöttségek indultak.

Mussolinival és Ciano külügyminiszterrel Csáky István, Kánya helyettese találkozott. A Duce támogatásáról biztosította a magyarokat, és jóváhagyta a hadseregük mozgósítását is. A következő hétre a négy nagyhatalom részvételével egy újabb csúcstalálkozó összehívását kezdeményezte, hogy mint korábban Münchenben, most is tárgyalásos úton oldják meg a kérdést. Ciano kérte a román és a jugoszláv nagykövetet, ne akadályozzák a konferenciát, biztosítva őket arról, hogy a magyaroknak nincs szándékukban őket megtámadni.

Darányi Kálmán volt miniszterelnök a kormányzó kifejezett kérésére utazott Berlinbe. A kapcsolat a fentebb már vázoltak okán a németekkel erősen megromlott, különösen Kánya Kálmán külügyminiszterrel vált a viszony kiélezetté. Darányinak – aki töretlenül élvezte a németek rokonszenvét – a támogatás kérésén túl az is a feladata

⁸² Cadogan, A.: i. m. 121. old.

volt, hogy a korábban felmerült nézeteltéréseket elsimítsa. A német támogatásért cserébe, az antikomintern paktumhoz való csatlakozás ígéretével, valamint egy új kereskedelmi egyezmény javaslatával kívánt előállni.

Darányit Hitler és Ribbentrop fogadta. A Führer, aki még mindig dühöngött, arra sem volt hajlandó, hogy személyesen vegye át Horthy levelét. Ordítva Darányi szemére hányta a bledi egyezményt, és hogy a magyarok nem voltak hajlandók részt venni eredeti tervében Csehszlovákia ellen, elszalasztva ezzel az alkalmat, hogy mint a lengyelek a müncheni egyezmény után, ők is visszafoglalják a vitás területeket. Mikor Darányi előadta, hogy Magyarország mozgósít, gúnyosan felelt: ha a magyarok ódzkodnak attól, hogy harcoljanak, akkor nem érdemes pénzt költeni rá. Tőle pedig ne várjanak segítséget. Hitler elvetette Darányi felvetését, hogy a négy nagyhatalom közbenjárását kérje, mondván, hogy Nagy-Britannia és Franciaország Csehszlovákiát, Németország és Olaszország a magyarokat fogja támogatni, a tárgyalás döntetlennel fog végződni, így az csak további gondok forrása lenne. „Az előző alkalommal – mondta Hitler⁸³ – ő egész Szlovákiát ajánlotta fel a magyaroknak, de ezt visszautasították. Most viszont se a szlovákok, se a ruszinok nem akarják, hogy Magyarországhoz csatolják őket, a népszavazásról sem akarnak hallani. Hát most akkor mit akarnak?” – kérdezte Hitler. Ekkor Darányi félénken előadta, hogy csak a korábbi félreértéseket akarta rendezni, emellett egy előnyös kereskedelmi megállapodás és az antikomintern szerződéshez való csatlakozás ajánlatával jött. Hitler erre a javaslatra megenyhült. Elővezette, hogy mivel tudott Darányi érkezéséről, visszatartotta Frantisek Chvalkovsky cseh külügyminisztert, aki „pont akkor” jött hozzá látogatóba. Chvalkovsky már ismertette előtte a cseh álláspontot a területrendezéssel kapcsolatban, amelyet a magyaroknak most akartak előterjeszteni. Ő – Hitler – ezt elfogadhatatlannak találta, ezért azt kéri: Budapest is terjessze elő az elképzeléseit, amelyeket ő azonnal továbbít Prágába.

⁸³ Újpesti Elemér: i. m. 75. old.; Macartney, C. A.: *October Fifteenth*. Part I. 289–290. old.

Budapest válaszára nem kellett sokáig várni: Imrédy miniszterelnök elfogadta Hitler közvetítését, lemondott arról, hogy a kérdést egy négyhatalmi döntőbíróság elé vigyék (Mussolini és Ciano mérgelődtek, mert már kiküldték a meghívókat), és előadta a szlovák területekre vonatkozó követeléseit. Miután a küldöttség hazatért, újabb két hét alkudozás következett, a lengyelek, a románok, a csehek és a jugoszlávok is próbálták a maguk szempontjai szerint befolyásolni az eseményeket. A magyarok is többször fordultak újabb támogatásért Berlinhez és Rómához, de a fontosabb felvidéki városok, valamint Kárpátalja visszacsatolását a németek továbbra sem támogatták.

Miután ez a folyamat nem vezetett eredményre, október 29-én Magyarország hivatalosan kérte Olaszország és Németország közvetítését. Mindkét fél – Csehszlovákia és Magyarország is – előzetesen aláírta: elfogadja a döntést, bármi lesz is az. Nagy-Britannia és Franciaország külügyminiszterei jelezték, a tárgyaláson nem vesznek részt, de feltétel nélkül jóváhagyják a megállapodás eredményét a magyar-csehszlovák határrendezési kérdésben, ha azt a felek önkéntesen elfogadják. A döntőbírói összejövetelt november 2-ra tűzték ki Bécsbe. A határozat szerint, amelyben Ribbentrop inkább a csehek (szlovákok), Ciano pedig a magyarok felé hajlott, Magyarország visszakapta a többségben magyarul lakta északi területeinek egy részét. Ez valamivel több volt, mint amit a németek eredetileg javasoltak, és – ami nagy jelentőséggel bírt – Magyarország visszakapta Kassát, Ungvárt, Lévát és Losoncot is. Körülbelül 12 000 km²-nyi területet csatoltak vissza, majdnem 1 millió lakossal. Nagy-Britanniának és Franciaországnak a döntéssel kapcsolatban nem volt ellenvetése. Sajnos azonban ennek írásban való elismerését elmulasztották kérni tőlük.

Egy héttel később, a lakosság ujjongó fogadtatása mellett, a magyar hadsereg bevonult a visszakapott területek nagyobb városaiba. Az első bécsi döntés így oldotta meg a magyarok háború utáni követeléseinek egyik legfontosabb pontját. Az ország ezért nem csekély árat fizetett. Azzal, hogy vállalta a csatlakozást az antikomintern paktumhoz, valamint a tízéves kereskedelmi egyezmény aláírását, Magyarország végérvényesen függő viszonyba került a német politikával. Ez a Magyar Királyság külkapcsolataiban is fordulópontot jelentett.

A szintén Csehszlovákiához csatolt Kárpátalja hovatartozása ugyanakkor a bécsi döntés után függőben maradt.⁸⁴ A magyarok fegyveres incidenseket provokáltak a határon, hogy a kérdés napirendre kerülését kieroszakolják. Ezt a próbálkozást Mussolini és Ciano egyaránt rosszállotta.⁸⁵ Miután a bécsi döntés említést sem tett Kárpátaljáról, Kánya úgy vélekedett, hogy az érdektelen Németország és Olaszország számára. Magyarország tehát szabad kezet kapott arra, hogy visszafoglalja.

November 4-én, a kárpátaljai zavargásokat követően, Hitler közbelépett, és közölte, hogy a Bécsben kiszabott határok véglegesek. A lengyelek november 9-én kifogást emeltek, és jelezték, hogy nem garantálják az új csehszlovák határokat. A románoknál is puhatolóztak, hogy milyen reakció várható tőlük, ha esetleg osztoznának a magyarokkal ezen a területen. Villani Frigyes római magyar nagykövet november 11-én közölte Cianoval, hogy tekintettel az újabb zavargásokra Kárpátalján, Magyarország kénytelen lesz bevonulni. Ciano nyugalmat javasolt, és hangsúlyozta, ha ezt a lépést a németek saját érdekeikkel ellentétesnek értékelik, ők kénytelenek lesznek Hitlert támogatni. Kánya ennek ellenére november 15-én felfegyverzett félkatonai csoportoknak adott engedélyt újabb zavargásokra Kárpátalján. Ribbentrop és Ciano, amikor értesültek e lépésről, egyaránt nemtetszésüknek adtak hangot. Közös jegyzékben szólították fel Budapestet a bécsi döntés tiszteletben tartására.

⁸⁴ „A trianoni szerződés Kárpátalját az újonnan alakított csehszlovák államhoz csatolta, hogy annak közvetlen vasúti csatlakozása legyen Romániával, és hogy a magyar–lengyel közös határ megszüntetésével teljessé váljék Magyarország körülzárása. (...) A német politikások és vezérkar nem tartották kívánatosnak, hogy Magyarországnak és Lengyelországnak közös határa legyen” (Horthy M.: i. m. 222. old.).

⁸⁵ „Eddigi információink alapján már világos számunkra, hogy a csehek és magyarok közt felmerült határkonfliktusokat nem csak Prága okozta. A magyarok nem viselkednek megfelelően. Első perctől kezdve igyekeztek szabotálni a bécsi döntést.” A Duce azt mondta: „Ezeket a magyarokat kezdem unni. Nem voltak elég bátrak, mikor alkalmuk lett volna cselekedni. Most pedig úgy viselkednek, mint holmi jezsuiták” (Ciano, G.: i. m. 1939. január 10.).

Mindeközben Imrédy Béla miniszterelnök, arra hivatkozva, hogy visszakozásra kényszerítették, benyújtotta a lemondását. A kormányzó ezt visszautasította, és Imrédy új kormányt alakított, amelynek az incidenseket kezdeményező Kánya Kálmán már nem lett tagja. „Egészségi okokra” hivatkozva pár nappal korábban lemondott. December 10-én jelentették be, hogy az új külügyminiszter Csáky István. Csáky rögtön hangsúlyozta, hogy Magyarország támogatja a tengelyhatalmak politikáját. Másnap, amikor Galeazzo Ciano Budapestre érkezett, neki is megerősítette: Magyarország – akár katonailag is – támogatja a német politikát, még a Népszövetségből is hajlandó kilépni.

Csáky január 16-án bemutatkozó látogatást tett Berlinben, ahol Hitler is fogadta. Az összejövetel – mint már várható volt – rosszul kezdődött: Hitler újra kezdte a szemrehányásokat a magyarok korábbi álláspontja miatt.⁸⁶ Most még hozzátette a panaszát a lemondott külügyminiszterre vonatkozólag, aki meglátása szerint puccsot szervezett Kárpátalján, és nem volt hajlandó tiszteletben tartani a bécsi döntést. Felhánytorgatta a budapesti sajtó ellenséges hangvételét is, továbbá az igen befolyásos Bethlen István kijelentéseit, miszerint a német–magyar barátság előfeltételének kéne lennie, hogy Németország elfogadja Magyarország igényét a magyar korona egész területére. „Németország sérelmeivel – mondta a Führer – betelt a pohár.” A feszültség enyhítése végett Csáky előrebocsátotta, hogy mindenben eleget fog tenni a német elvárásoknak, és az ország kilép a Népszövetségből. Hitler ennek hatására megengyhült. Sőt, azt is a miniszter értésére adta, hogy Csehszlovákia végső felszámolását tervezi, és ehhez kapcsolódóan közös haditervet dolgozott ki a lengyelek és a magyarok számára, akik felosztanák egymás közt a területeket. Csákyt arra kérte, egyeztessen a lengyelekkel. Hogy a háború kitörése elkerülhető legyen – mondta Hitler –, a hadműveletet együttes erővel és igen gyorsan kell végrehajtani. Majd így folytatta: ez az akció nemzetközi szinten nem fog komolyabb bonyodalmat okozni. Az olaszok a németeket fogják támogatni, a német támogatás láttán a románok

⁸⁶ Macartney, C. A.: *October Fifteenth*. Part I. 319–320. old.

és a jugoszlávok félre fognak állni, a franciák és az angolok pedig nem mernek beavatkozni. A művelet jutalma Kárpátalja vagy akár egész Szlovákia visszaszerzése lenne. Csáky biztosította Hitlert arról, hogy a magyar kormány nem fog több egyoldalú lépést tenni, és Horthy nem fogja engedni, hogy Magyarországon németellenes kormány alakuljon.

A találkozót követően Csáky elégedetten tért vissza Budapestre. Az országgyűlésnek felterjesztett jelentésében kijelentette, hogy Európát a következő negyedszázadban a tengelyhatalmak fogják uralni, ugyanakkor a nyugati nagyhatalmak Münchenben már kifejezésre juttatták, hogy Közép-Európa sorsa közömbös számukra. Ezért igen fontos, hogy Magyarország levonja a megfelelő következtetéseket. Németország – folytatta Csáky – elismeri Magyarország határait, támogatja a jugoszláv–magyar barátságot, továbbá nyomást gyakorol Bukarestre, hogy tartsa tiszteletben az erdélyi magyar kisebbség jogait, de több egyoldalú lépést nem akar látni Magyarország részéről.⁸⁷ Az Imrédy-kormány bukása,⁸⁸ valamint utódja, gróf Teleki Pál február 14-i kinevezése nem változtatott a Csáky által képviselt stratégián, az új kormányban a külügyi tárcát is megtartotta.

Március elején, amikor a helyzet kiéleződött, és látni lehetett, hogy Csehszlovákia megszűnése biztosra vehető, a lengyelek nyomást gyakoroltak Csákyra: Kárpátalja visszacsatolásáért cserébe csökkentse igényeit a román szövetségesük által birtokolt Erdélyre. Teleki attól tartva, hogy a lengyelek és a románok – kihasználva Csehszlovákia szétesését – megszállják Kárpátalját, elhatározta, megelőzi őket, kész helyzet elé állítva ezzel Hitlert. A Führer március 12-én jelezte, hogy Csehszlovákia teljes felszámolása minden pillanatban várható. Szlovákia függetlenségét ő azonnal elismeri majd, de Kárpátalja esetében ezzel huszonnégy óráig várni fog. A magyarok tehát egy napot (március 13.) kaptak, hogy megoldják a kárpátaljai kérdést. Horthy már-

⁸⁷ Uo. 321. old.

⁸⁸ Németország nagyobb befolyásától félve, egy vitatható váddal (az antiszemitá politikát folytató Imrédy zsidó származását dokumentumokkal „igazolták”) rákényszerítették a lemondásra.

cus 13-án így írt Hitlernek: „Exc. U. hálásan köszönöm. Alig tudom kifejezni boldogságomat, mert ez a vidék – nem szeretek nagy szavakat használni – létfontosságú szerepet játszik Magyarország életében. Habár az újoncok eddig csak 5 hétig szolgáltak, nagy lelkesedéssel indulunk a cél felé. Az intézkedéseket már kiadtuk. E hónap 16-án csütörtökön egy határincidens következik be és ezután, szombaton egy nagy összecsapásra kerül majd sor. Hű barátja, Horthy.”⁸⁹

A szlovák függetlenség kikiáltását március 14-én délután egy órára tűzték ki. Ha Budapest nem vonul fel Kárpátaljára, Csehszlovákia egész területét felosztják Németország, Lengyelország és Magyarország között. Hitler 13-án fogadta Tiso és Durcansky szlovák vezetőket Berlinben. Közölte velük, hogy vagy kikiáltják a függetlenséget, vagy a lengyelek és a magyarok megosztoznak a területükön. Ekkor Ribbentrop átadta nekik a már megfogalmazott függetlenségi kiáltványt szlovákul, és még aznap este egy német repülőgéppel indultak vissza Pozsonyba. Másnap, 14-én kikiáltották Szlovákia függetlenségét. „Nem tehetünk semmit. Kevesebbet veszítünk presztízsünkéből, ha másnap, miután megtörtént, erősen tiltakozunk” – írta a naplójában az állandó angol külügyi államtitkár március 14-én.⁹⁰

Kárpátalján azonban március 13-án egy Prágához hű kör-államcsínyt követett el. Így kívánták elkerülni a lengyel megszállást. A magyarok – hogy a csehek meg ne előzzék őket – még aznap megindultak. Kárpátalja mindeközben kikiáltotta a függetlenségét, és kérte Németország és Franciaország támogatását. Választ egyiktől sem kapott. Csáky öt pontos ultimátumot intézett Prágához, Kárpátalja visszacsatolását egyik pont sem tartalmazta. A csehek – Csáky legnagyobb meglepetésére – egy kivételével az összes követelést azonnal elfogadták. A magyarok azonban nem elégedtek meg a válasszal. Mindenképpen el akarták kerülni, hogy a románok vagy a lengyelek megelőzzék őket, ezért csapataikat gyors felvonulásra utasították. (Volt olyan kerékpáros század, amelyik 110 km-t tett meg egyetlen nap alatt.) Március 17-ére meg is szállták Kárpátalját.

⁸⁹ Trial, Blue Series, Vol. III. 154–155. old.

⁹⁰ Cadogan, A.: i. m. 156. old.

Március 18-án Edmund Veessenmayer német külügyi megbízott ki-alkudott a szlovákokkal egy szerződést, amelynek értelmében a Harmadik Birodalom vállalja, hogy megvédi őket a magyaroktól, ha azok nem tartanak tiszteletben az új, független állam határait. Ezzel párhuzamosan Hitler újra megpróbálta a lengyeleket rávenni arra, hogy a szlovák területekért cserébe engedjék át neki Danzigot. Miután ez nem sikerült, Ribbentrop március 23-án aláírta a Veessenmayer által már előkészített egyezményt a szlovákokkal.

A magyarok erről értesülve azonnal bevonultak Szlovákiába, a németeket is csak fél órával a hadművelet előtt tájékoztatták. Néhány kisebb ütközet után sikerült előrenyomulniuk. A franciák és az angolok nem ellenezték a magyar kísérletet. Németország azonban közbelépett. Elfogadta, hogy a már elfoglalt területeket a magyarok megtartsák, de leállította az önálló katonai akciót. Ezzel véget ért a magyar hadművelet. Az akció következtében hervenketten meghaltak, száznegyvennégyen megsebesültek, ketten fogságba estek, és három katona eltűnt. A franciák és az angolok számára Kárpátalja magyar megszállása is elfogadhatóbb volt, mint ha az német fennhatóság alá kerül, ezért nem ellenezték a magyar próbálkozást.⁹¹ A Wehrmacht eközben megszállta Csehországot és Morvaországot, német protektorátusnak nyilvánítva őket. Csehszlovákia ezzel megszűnt létezni.

VIHARFELHŐK A LÁTHATÁRON

A nemzetközi helyzet egyre feszültebbé vált. 1939 januárjában három egymástól jól elkülöníthető politikai csoport véleménye csapott össze Tokióban az alkalmazandó katonai stratégiát illetően.⁹² Az első

⁹¹ Alexander Cadogan angol állandó külügyi államtitkár vallomása Macartney történésznek (Macartney, C. A.: *October Fifteenth*. Part I. 342. old.).

⁹² Lukacs, John: *June 1941. Hitler and Stalin*. New Haven, 2006, Yale University Press, 130. old. Bár a japán császár mint államfő irányította az országot, a miniszterelnök mellett két vehemens hadügyminiszter is meghatározó szerepet

szorgalmazta a teljes körű háborút Oroszország ellen Kínán keresztül. A második azt javasolta, hogy a nyugati hatalmak délkeleti gyarmatai ellen vessék be minden erejüket. Végül a harmadik csoport a délkeleti támadás előtt előbb Észak-Amerikával akarta megtárgyalni érdekeit.⁹³ Sztálin, aki nem különböztette meg a náci – fasiszta – és a demokratikus kapitalistákat, keleten a harcias japánok, nyugaton a szomszédos és távolabb fekvő ellenséges államok között bekerítve érezte magát. Attól félt, hogy kialakul egy közös „imperialista front” a Szovjetunió ellen. Nem felejtette el, hogy sem Franciaország, sem Nagy-Britannia nem akarta őt támogatni Spanyolországban, ahogy legutóbb a csehszlovák krízis alkalmával sem. Az ezután következő események csak tovább növelték a bizalmatlanságát.

Csehszlovákia felszámolása után az a hír keringett, hogy a Harmadik Birodalom Románia, Magyarország és Ukrajna bekebelezésére készülődik. 1939. március 17-én a moszkvai brit nagykövet megkérdezte Maxim Litvinov külügyi népbiztost hogy mi lesz a szovjetek álláspontja abban az esetben, ha a németek megszállják Romániát. Litvinov – Sztálinnal konzultálva – még aznap egy csúcskonferenciát javasolt Nagy-Britannia, Szovjetunió, Románia, Lengyelország és még néhány balti állam részvételével. A lengyelek, a románok és a balti államok nem fogadták el a szovjet részvételt, a konferencia meghiúsult.

Március 20-án a Harmadik Birodalom ultimátumot küldött Litvánianak, követelve Memel (Klaipeda) mélytengeri kikötő visszacsatolását. A litvánok teljesítették a német követelést. Sztálin tudta, hogy egy konfliktus esetén a többi balti állam is – bár szeretnének semlege-

játszott a politikai életben. A hadügyi és tengerészeti miniszterek megvétózhaták a többi miniszter határozatait. Ebből adódóan többször előfordult, hogy különböző politikát folytatott a hadsereg, a tengerészet és a kormány (Presseisen, E.: i. m. 39, 49. old.).

⁹³ Bár a japánok bevették Sanghaj, Nanking és Kanton kikötővárosokat, a szovjetek, britek és franciák által támogatott kínai ellenállás folytatódott. Kína északi vidékein és Mandzsúriában egyedül próbálkoztak a katonai fellépéssel a szovjetek ellen. A hadművelet a japánok vereségével végződött Halhin-golnál 1939. augusztus 31-én.

sek maradni – a németekhez fog húzni, és kiváló támaszpontot jelenthetnek majd a Szovjetunió megtámadására. Ez is fokozta Sztálinban a szorongatottság érzését.

Március 21-én Ribbentrop még egyszer próbálkozott a lengyelekkel, és követelte, hogy engedjék át Danzigot⁹⁴ a már független Szlovákiából és Ukrajnából kiszakított területekért cserébe, valamint csatlakozzanak az antikomintern paktumhoz.⁹⁵ Varsóban elkezdődött a vita: semlegesek maradjanak-e, vagy szövetkezzenek a németekkel a felajánlott területekért cserébe. Bár a lengyelek München után tudták, hogy az angol–francia garancia keveset ér, március 25-én mégis visszautasították a birodalmi miniszter javaslatát. Egy héttel később jegyzéket kaptak Nagy-Britanniától: az ország függetlenségét garantálják (de nem a területi épségét). Chamberlain, aki ehhez a garanciához semmiféle katonai segítséget nem ígért, nem akarta Németországot provokálni, és nyitva kívánta hagyni a tárgyalás lehetőségét. Két héttel később vállalta ugyanezt a garanciát Románia felé is. Az angol kormányfő meg volt győződve arról, hogy ezután Hitler nem fogja megtámadni Lengyelországot, hiszen azzal a szovjet közbelépést kockáztatná, ami a Harmadik Birodalom számára kétfrontos háborút jelentene.

Április 14-én London és Párizs egymástól függetlenül próbálta ki-puhatolni Moszkva álláspontját. A Kremlben feltették a kérdést: mit tenne a Szovjetunió, ha valamelyik szomszédjukban lévő országot külső támadás érné, és segítségért fordulnának hozzá. Sztálin április 17-én az illetékes nagyköveteken keresztül Angliának és Franciaor-

⁹⁴ „Danzigon” a szabad kikötővárost, valamint a Németország nyugati és keleti felét összekötő folyosót értjük. Ribbentrop már tárgyal Lipski lengyel nagykövettel 1938. október 24-én és november 17-én. Hitler szintén fogadta Józef Beck lengyel külügyminisztert 1939. január 5-én és 25-én (Ribbentrop, Joachim: *The Ribbentrop Memoirs*. London, 1954, Weidenfeld and Nicolson, 97–108 old.; *Trial*, Vol. XI. Blue Series, 204–217. old.).

⁹⁵ Lengyelország 1922-ben kölcsönös támogatási szerződést kötött Romániával (további szerződéseket is kötött Bukaresttel 1926-ban, majd 1931-ben) arra az esetre, ha egyiküket támadás éri a keleti határ felől. 1932 júliusában megemelt támadási szerződést is kötött Moszkvával.

szágnak is elküldte ugyanazt a nyolcpontos javaslatot, amely egyértelműen egy hármaskatonai szövetségről szólt. Nem akarta, hogy az angoloknak és a franciáknak a Szovjetunió kaparja ki a gesztenyét a tűzből.⁹⁶ Szilárd katonai kompromisszumot kért mindkettőtől. A britek visszakoztak: „erősen hátrányosnak” minősítették a javaslatot, sőt a franciákkal is megállapodtak, hogy azt mindketten visszautasítják. A francia kormányfő kifejtette, attól fél, hogy egy új háború elpusztítaná az európai civilizációt, és „az úrt mongol és kozák hordák foglalják majd el”.⁹⁷ A nyílt választ azonban mindketten halogatták.

Hitler is, aki hírszerzők révén értesült az angol–francia tárgyalásokról, és Sztálin is egyaránt aggódott. Sztálin azért, mert ahogy Chamberlain, úgy Daladier is világosan jelezte: nem akarják, hogy a Szovjetunió is része legyen a Hitler ellen szervezendő szövetségnek.⁹⁸ Hitler pedig azért, mert félt, hogy egy ellenséges szövetség van kialakulóban Németországgal szemben. A közös aggodalom természetes következményeként mindkét diktátor kölcsönösen közeledett egymáshoz. Hitler nem akart két front közé kerülni, Sztálin pedig jobbnak látta, ha a nyugati kapitalisták egymással való konfliktusai a saját soraik között okoz feszültséget. Vagyis az angolok és a franciák oldják meg maguk a gondjaikat a németekkel. Alig pár nappal később, május 3-án a berlini francia nagykövet szavahihető forrásból arról értesült, hogy Hitlernek komolyak a szándékai a Sztálinnal kötendő megállapodással kapcsolatban. A Führer – e hírt megerősítendő – rádióbeszédében elvetette a Németországgal kötött lengyel megemelt támadási garanciát, szidta az angolokat, a „zsidó-bolsevik” összeesküvésről azonban egy szót sem szólt. Franciaország és Nagy-Britannia tudomásul vette: Hitler Lengyelország lerohanására készül, és ehhez egy semlegességi megállapodást akar kötni Sztálinnal. Június 15-én a berlini orosz *chargé*

⁹⁶ Március 21-én a Kommunista Párt XVIII. kongresszusán Sztálin kijelentette, hogy ő azért „nem megy háborúba, hogy kikaparja a tűzből másoknak a gesztenyét” (Bohlen, C.: i. m. 62. old.).

⁹⁷ Kaiser, D. E.: i. m. 239. old.; Kotkin, S.: i. m. X. fejezet.

⁹⁸ „Konzervatív körök, főleg Angliában, egy német–orosz háborút tartottak a legjobb megoldásnak, mert mindkét ellenségüket gyengítené, sőt akár el is pusztíthatná” (Hobsbawm, E.: i. m. 156. old.).

d'affaires azt a véleményt közvetítette a német külügyminisztérium felé, hogy a jelen politikai helyzetben jobbnak látják a Németország felé való közeledést, mint egy paktumot az angolokkal és franciákkal. Ezek után Sztálin elfogadhatatlan feltételeket adott e két országnak, hogy a velük való paktum megíúsuljon.⁹⁹

Angol és francia katonai támogatás híján, Józef Beck lengyel külügyminiszter meghívta szovjet kollégáját Varsóba és hangsúlyozta, hogy szovjet segítség nélkül nem tudja elhárítani a német támadást. Ennek ellenére, Varsó másnap közölte, hogy a határaitra vonatkozó moszkvai garanciát mégsem tudja elfogadni, még kevésbé hajlandó katonai szövetséget kötni a Szovjetunióval. Varsó visszakoázása után Moszkva választ kért a háromoldalú támogatási tervére vonatkozóan, valamint jelezte, hogy csatlakozni akar a Lengyelország és a balti államok függetlenségét garantáló államokhoz.¹⁰⁰ Mivel azonban Anglia és Franciaország sem bízott a Vörös Hadseregben, amelynek vezetőgárdáját erősen megtépázták a közelmúlt sorozatos tisztogatásai, és a bolsevikokkal sem szívesen kötöttek volna szövetséget, mindketten visszautasították a szovjet kérést.¹⁰¹

A LENGYEL KRÍZISTÓL A VILLÁMHÁBORÚIG

A magyarok nehéz választás elé kerültek azzal, hogy Lengyelország a Hitler által felajánlott szövetséget visszautasította, miközben az angol és francia „garanciákat” elfogadta. Hogyan vonja ki magát Magyarország a küszöbönálló lengyel–német konfliktusban a német köve-

⁹⁹ Lásd Kleist, Peter: *Entre Hitler y Stalin*. Barcelona, 1953; AHR, 59–71 old.

¹⁰⁰ Az angolok és a franciák nem voltak hajlandók ezt a feltételt elfogadni. Charles Bohlen a moszkvai amerikai követség titkára szerint ez az orosz követelés csak arra irányult, hogy megbuktassa a megegyezést, és rábírra a németeket egy közös szerveződésre (Bohlen, C.: i. m. 64. old.).

¹⁰¹ Május 22-én London és Párizs abban állapodott meg, hogy egy Szovjetunió elleni támadás esetén konzultálnak egymással, de nem indítanak azonnali katonai lépéseket, amíg a Népszövetség nem határoz a kérdésben. Moszkva visszautasította ezt a javaslatot (Kotkin, S.: i. m. 581–666. old.).

telések alól, miközben Csáky január 10-én ígéretet tett, hogy teljes mértékben eleget tesz a német elvárásoknak?

Teleki Pál miniszterelnök és a külügyminiszter Csáky – aggodalmak tisztázása végett – április 18-án Rómába utaztak, hogy Mussolinival és Cianoval tárgyaljanak a kialakult helyzetről. Megnyugtató hírekkel térhettek haza, a Duce ugyanis kijelentette, hogy Olaszország is és tudomása szerint Németország is néhány évig békét akar. Ebben a hiszemben a magyarok a tengelyhatalmak politikájának további követésére határozták el magukat. Ugyanakkor – mivel továbbra is érezhető volt a lengyelekkel fennálló feszültség fenyegető hatása¹⁰² – bizonyos határt akartak szabni a támogatásuknak. Ezért találkozót eszközöltek ki Hitlerrel április 30-án.

A Führer igyekezett megnyugtanni a magyar küldöttséget: a küszöbönálló lengyel konfliktus lehetőségét szóba hozta ugyan, de közölte, ha ez bekövetkezne, a magyaroktól nem kér semmit. Ő nem akar háborút, mondta, de ha a lengyelek nem hajlandók vele tárgyalni, villámgyorsan le fogja őket rohanni. Hitler a küldöttség tudtára adta, hogy Románia és Jugoszlávia is jelezte, nem támogatják a lengyeleket. Majd hozzátette: meggyőződése, ha a konfliktus mégis bekövetkezne, a magyarok a Harmadik Birodalmat fogják támogatni.

Az igazság az, hogy se Mussolini, se Hitler nem hittek az említett országok semlegességében, ahogy Magyarországon és Bulgáriában sem. Mindenkit aggodalommal töltött el a várható háború és Hitler kiszámíthatatlansága. Ahogy Ciano írta a naplójában, Hitler korábban biztosította az olaszokat, hogy „ő egy csehet sem akar uralma alá hajtani. Mennyire hihetőek ezután a további kijelentései és ígéretei a bennünket közelebbről érintő dolgokban?” „Jugoszlávia arra vár – írja a következő nap Ciano –, hogy a németek megszállják Magyarországot,

¹⁰² „A [lengyel] nemzeti lelkesedés május 3-án a nagyszabású díszfelvonuláson a csúcspontjára ért, ahol a lelkes tömeg »gyerünk Danzigba!«, »gyerünk Berlinbe!« kiáltásokkal ünnepelte a felvonuló katonákat. [...] A lengyelek jelenleg nagy hazafias lázban égnek, amely kizár minden engedményt a részükről” (Kleist, P.: i. m. 50, 65. old.).

és onnan törjenek be a Balkánra. Ha ez bekövetkezne, a Duce igényt fog tartani Albániára.”¹⁰³

Ahogy arról fentebb már szó volt, Moszkva alkudozása a húzódozó angolokkal és franciákkal megakadt.¹⁰⁴ Hitler, aki a maga részéről a lengyelek miatt mérgelődött, mert elutasították Ribbentrop „bőkezű” ajánlatát, ugyanúgy érdekelt volt a német–orosz kapcsolatok javításában, mint Sztálin. Ezért első lépésként elfogadott egy kereskedelmi egyezményre vonatkozó szovjet javaslatot, de a politikai megállapodásra is nyitottnak mutatkozott. Franciaország és Nagy-Britannia gyengítése céljából ugyanakkor hármass szövetséget javasolt Olaszországnak és Japánnak. Ehhez május 22-ig azonban csak Ciano aláírását szerezte meg.¹⁰⁵ A japánok ugyanakkor húzták az időt. Húzódoztak két olyan ország elleni háborúhoz csatlakozni, akikkel nem voltak érdeellentétek, ők „csupán” a Szovjetunió elleni küzdelmükhöz a Harmadik Birodalom csatlakozását szerették volna elérni. Hitler azonban éppen a szovjet semlegességről tárgyalt, és számára ez a lehetőség éppen nem volt aktuális.¹⁰⁶

¹⁰³ Ciano, G: i. m. 1939. március 15–16–17. Egy hónap se telt el, és Olaszország máris megszállta Albániát, melyet 1915-ben Párizs és London neki ígért annak fejében, hogy mellettük lép be a háborúba, de az ígéretüket a békeidőben nem teljesítették.

¹⁰⁴ Mire Daladier és Chamberlain elfogadták, hogy a balti államok szovjet védnökség alá kerüljenek, Sztálin újabb (és elfogadhatatlan) feltételekkel állt elő: szabad átvonulást követelt Románián és Lengyelországon keresztül, de ezt mindkét ország elutasította (Churchill, W.: *La Segunda Guerra Mundial*. Buenos Aires, 2014, Editorial El Ateneo, 189. old.).

¹⁰⁵ Mussolini 1939. február 4-én kijelentette, hogy Olaszországnak nincsenek Európában területi követelései Albánián, az angol felügyelet alatt álló Földközi-tenger keleti és nyugati bejáratán, francia Korzikán és Tunisz tartományain túl. Ezek korlátozzák az olasz királyság tengeri hatalmát és Olaszország külpolitikai érdekeit (Deakin, F. W.: *Brutal Amistad*. Barcelona, 1966, Ediciones Grijalbo, Első fejezet).

¹⁰⁶ A német–orosz tárgyalásokról az amerikaiak május 16-a óta teljes részletességgel értesültek. Az oroszoknak két aggodalmuk volt a németekkel szemben: az antikomintern paktum és a japánok hergelése ellenük. Ekkor a németek kérték az oroszoktól, hogy a japánok előtt titkolják a tárgyalásokat (Bohlen, C.: i. m. 70–87 old.).

Mindenki mindenkivel alkudozott. Nagy-Britannia, mialatt igyekezett megállapodni Hitlerrel a lengyel konfliktus békés rendezéséről, lassan engedett a szovjet nyomásnak a kölcsönös garanciák kérdésében. A kompromisszum halogatásának szándékával teljes körű meghatalmazással nem rendelkező, másodvonalbeli személyekből álló tárgyalócsoportot küldött Moszkvába. A franciák is csatlakoztak ehhez a játékhoz. Emiatt még tovább elhúzódott a tárgyalás.

Moszkva ezzel párhuzamosan a Hitlerrel kötendő kereskedelmi egyezmény előkészítésén dolgozott, ezzel is biztosítani kívánta a németek semlegességét a japánok elleni konfliktusban. Ahogyan közeledett a lengyelországi támadás kitűzött dátuma, Hitler számára egyre sürgetőbb lett, hogy megkösse az alkut Sztálinnal. A tárgyalások felgyorsultak, a Führer Sztálin összes követelését elfogadta, és az okiratcsere megtörtént.

A britek, akik számára egyre világosabbá vált, hogy Moszkva és Berlin „valamin” alkudozik, újra megpróbálták a harci gépezet beindulását megállítani. Neville Henderson, Nagy-Britannia berlini nagykövete augusztus 22-én utasítást kapott Londonból, hogy új javaslatot adjon át a Führernek. E szerint engednének Hitler lengyelországi területi követeléseinek, és Göring azonnali meghívást kapna Londonba, hogy személyesen állapodjon meg Chamberlain miniszterelnökkel. Nagy-Britanniához hasonlóan végül Franciaország is csak Lengyelország függetlenségét garantálta, a területi épségét nem. De Hitler ekkorra már elszánta magát.

Teleki július végén levélben közölte Hitlerrel, hogy a magyarok semlegesek maradnak a lengyel konfliktusban. Csáky, aki pár nappal Neville Henderson javaslatlétéle előtt utazott Berlinbe, végighallgatta Hitler kirohanását Teleki halátlanságáról. Annak elkerülése érdekében, hogy ez a szemrehányás Magyarország elleni támadásba torkolljon, Csáky – miután előzetesen egyeztetett Telekivel – visszakérte a levelet, és kérte Hitlert, tegyen úgy, mintha sosem kapta volna meg. Hitler hangulata erre megváltozott, az ebéd alatt másfél órán keresztül ecsetelte Csákynek a lengyel megszállás haditervét. „A lengyelek a hátukon viszik a saját koporsójukat, ha olyan bolondok, hogy

ellenállnak” – jelentette ki.¹⁰⁷ Hitler szavai egyértelműen a lengyeleknek szóltak, azért mondta, hogy továbbítsák nekik. Ezzel is le akarta őket beszélni az ellenállásról. Erre az üzenetre válaszul a lengyelek augusztus 25–26-án kifejtették: a németek nem merik megtámadni őket, és ha ezt mégis megteszik, sikeresen vissza fogják verni a támadást. Az angolok jegyzékét augusztus 23-án kézbesítette Henderson követ Berlinbe. Ribbentrop ekkor már útban volt Moszkva felé, hogy megállapodjon Molotovval. Hitler pedig sértődötten utasította vissza az angolok ajánlatát, melyben Chamberlain ígéretet tett, hogy fáradságot nem kímélve egy kölcsönösen elfogadható német–lengyel békés megállapodást szorgalmazzon. (Henderson követ ebbe beleértette a határmódosítást is.)¹⁰⁸

Az orosz és német külügyminiszter – Sztálin jelenlétében – augusztus 24-én hajnali két órakor (tizenhárom órával a német miniszter megérkezése után, akit a *Horst Wessel Lied* és az *Internationale* indulókkal fogadtak színházból kölcsönként horogkeresztes zászlók alatt) írta alá a nevükkel fémjelzett paktumot, a titkos a záradékokkal együtt. Pár órával később Hans Heinrich Herwarth von Bittenfeld, „Johnnie”, a német követség másodtitkára átadott Charles Bohlen moszkvai amerikai követség másodtitkárának¹⁰⁹ egy jegyzéket a titkos záradékok szövegével. Rooseveltnél pár órával az aláírást követően már tudta, mi történt. Sok szava nem volt hozzá.¹¹⁰ Az amerikai State Department a paktum szövegét továbbította az angoloknak és a franciáknak, amihez ők se tudtak sokat hozzáfűzni.

Utolsó kísérletként augusztus 25-én a britek kölcsönös katonai támogatási egyezményt kötöttek Lengyelországgal egy német támadás

¹⁰⁷ Újpétery E.: i. m. 121–122. old.; Macartney, C. A.: *October Fifteenth*. Part I. 344–363. old.

¹⁰⁸ *Trial*, Blue Series, Vol. III. 251. old., Vol. XI. 213. old.

¹⁰⁹ A háború után német nagykövet Londonban.

¹¹⁰ A nürnbergi per során az orosz ügynök nem engedte, hogy Ribbentrop bemutassa a titkos jegyzéket (*Trial*, Blue Series, Vol. XIV. 283–284. old.). Molotov külügyi népbiztos 1975-ben tagadta a titkos jegyzékek létezését (Chuev, F.: i. m. Ribbentrop–Molotov). A titkos szerződésről lásd von Weizsäcker tanúvallomását: *Trial*, Blue Series, Vol. XIV. 283–285. old.

esetére. Ugyanezt tették a franciák is. Ez világos üzenet volt Hitlernek: ha erőszakot alkalmaz, kitör a háború. Sztálin elégedett volt. Hitler segítségével sikerült kiterjesztenie a hatalmi befolyását Finnországra és a balti államokra, a lengyelektől visszaszerezte a cári Oroszország hajdani területeit, valamint az első világháború után Romániához csatolt Besszarábiát. Ezzel biztosította a határait. Mindezt úgy, hogy miután a paktum nem jelentett szövetségi viszonyt, nem vállalt a háborúban semmilyen katonai kötelezettséget. Ráadásul még Németország és Japán közé is sikerült éket vernie. A szerződésbe ugyanis beiktatta, hogy egyik fél sem nyújt segítséget egy olyan országnak, amelyik támadólag lépne fel valamelyikükkel szemben. Ennek értelmében tehát Németország nem segíti Japánt, ha az megtámadja a Szovjetuniót. A japánok kellően el is bizonytalanodtak, amikor értesültek a helyzetről. Hitler nemcsak Tokió azon kérését utasította vissza, hogy az antikomintern paktumot kifejezetten szovjetellenes katonai szövetséggé fejlesszék, hanem az egymás kötelező tájékoztatásának a szabályát is megszegte a Szovjetunióval kötött egyezség során.

1939. augusztus 28-án a berlini angol követ Hitler kezébe adott egy levelet, amelyben London garantálja, hogy Varsó készen áll tárgyalni Danzigról. Ekkor a Führer újabb követelésekkel állt elő, és kérte, hogy 30-án legyen Berlinben egy felhatalmazott személy, hogy aláírhatta az új feltételek jegyében született megegyezést. Ám nem jelent meg senki. Másnap Ciano olasz külügyminiszter megpróbálta rábeszélni Londont, hogy a franciákkal együtt üljenek össze, és vizsgálják át a versailles-i békeszerződést.¹¹¹ Alig telt el egy pár óra, és Beck lengyel külügyminiszter üzent Londonnak, hogy nem áll szándékában Berlinbe utazni, hogy ott úgy bánjanak vele, mint a csehszlovák miniszterelnökkel. A lengyelek felvonultatták a hadseregüket a határon.

¹¹¹ Ciano gróf keservesen panaszkodott Hitlerre. Korábban ezt írta naplójába 1939. augusztus 13-án: „Az ország vezetőiben és módszereiben is csalódva jöttem vissza Németországból. Hazudtak és becsaptak bennünket. Most pedig magukkal fognak rántani egy olyan kalandba, amit nem akartunk, amellyel a rendszert is, az országot is kockáztatjuk.”

Sztálin még egy jó hírt kapott: augusztus 31-én a mongol határnál, Halhin-gol mellett a szovjet csapatok legyőzték a japánokat. Ezzel véget értek a három hónapja folyó határvidéki harcok, melyek több tízezres embervesztéssel jártak. Japán felhagyott az oroszok elleni küzdelemmel, és az erejét ettől fogva a csendes-óceáni térség európai gyarmataira összpontosította. Sztálinnak csupán egy kétélye maradt: hogy viselkedjen majd az angolok, akik az eddigi németbarát politikájukat kénytelenek lesznek megváltoztatni, és Németország ellen küzdeni?

Pár nappal a paktum aláírását követően Sztálin kapott egy üzenetet. A Foreign Office londoni irodájába beépített kém magas szintű politikai megbeszélés részleteit továbbította. *„Ha az aktuálisan zajló konkrét történésektől eltekintve Nagy-Britannia hosszú távú politikai céljait vesszük alapul, akkor a szovjet veszéllyel szemben a németekkel kell együttműködni. Ezt a politikát lehetetlenség nyíltan folytatni, ezért különféle manőverekhez kell folyamodni”*¹¹² – fogalmazódott meg az angol álláspont a titkos jelentés szerint. A magas rangú brit hivatalnok itt félreérthetetlenül ismerte el: a Koronának nem célja gátolni a németek terjeszkedését kelet felé.

Szeptember 1-én Németországból, a nemrégiben alapított Szlovákiából, a cseh és morva protektorátusokból elindult másfél millió katonára, 5000 tankkal és 2300 repülőgéppel biztosítva, és lerohanta Lengyelországot. Ribbentrop ugyanaznap figyelmeztette Magyarországot: ne tegyenek semmiféle semlegességi nyilatkozatot, hagyják nyitva az összes lehetőséget. A németek ugyanakkor engedélyt kértek, hogy további területi kedvezmények fejében csapatszállításra igénybe vehessék a magyar vasúthálózatot. A Teleki-kormány ezt megtagadta, annak ellenére, hogy ezzel a német katonai megszállás veszélyét okozhatta.¹¹³

¹¹² Egy hónap se telt el, és szeptember 21-én az angol hatóságok azonnali eljárással 10 évi fegyházra büntették a Foreign Office rejtjelezett hírközlés felelőseit. Besúgója volt Moszkvának (Cadogan, A.: i. m. 207–208. old.). Fent idézett szöveg: Haslam, Jonathan: *Near and Distant Neighbors. A New History of Soviet Intelligence*. New York, 2015, Farrar, Strauss and Giroux, 103. old.

¹¹³ Ciano, G.: i. m. szeptember 11.

Szeptember 3-án Hitler óriási meglepetésére Nagy-Britannia, Ausztrália, Új-Zéland, Dél-Afrika és Franciaország hadat üzent Németországnak, bár a birodalom ellen nemigen tudtak tenni semmit. Mikor közölték a hírt, Hitler és Ribbentrop elnémultak, és eltelt egy rövid idő, míg magukhoz tértek. *„Es most mit csinálunk?”* – kérdezte Hitler Ribbentroptól¹¹⁴. *„Hitler soha nem látott módon jött zavarba”*¹¹⁵ – emlékezett vissza Raeder admirális.

Románia, akinek szövetségesként Lengyelország segítségére kellett volna sietnie, félt beavatkozni a konfliktusba. Nem kívánta erdélyi területeit kockára tenni abban a tudatban, hogy a magyarok Németország szövetségeseként esetleg azonnal felvonulnak, hogy a vitás területeket visszaszerezzék. Csak a határait nyitotta meg a lengyel menekültek előtt.

Szeptember 17-én, amikor már látható volt, hogy az angolszászok katonailag nem avatkoznak be az eseményekbe, a lengyelek veresége azonban biztosra vehető, a félmillió fős Vörös Hadsereg – a Molotov–Ribbentrop-paktum értelmében – keletről is megtámadta Lengyelországot, és megszállta az első világháborúban elvesztett orosz területeket.¹¹⁶ Sztálin – aki ravaszul nem üzent hadat a lengyeleknek – Hitlerrel közös nyilatkozatban felszólította a világot az új lengyelországi helyzet tudomásulvételére. A londoni kormány ennek ellenére elhatározta, hogy semmiképpen sem fog hadat üzeni Moszkvának. Jól mérlegeltek, amikor úgy ítélték meg, hogy a náci-bolsevik szövetség nem lesz tartós, és tudták, hogy Hitler legyőzéséhez szükség lesz még Sztálinra. Tekintetbe vették azt is, hogy sokkal hosszadalmasabb és kétes kimenetelű háborúra számíthatnak, ha Sztálinnal konfrontálnak.¹¹⁷ Rooseveltt, bár erősen tiltakozott, ő sem szakította meg a

¹¹⁴ *Trial*, Blue Series, Vol. X. 200–201. old.

¹¹⁵ Uo. Vol. XIV. 69. old.

¹¹⁶ Sztálin kijelentette, hogy a katonai megszállással csak a kormány bukása után keletkezett hatalmi űrt akarta betölteni, hogy a szükséges rendet fenntartsa, és nemzettársait megvédje.

¹¹⁷ David Lloyd George angol liberális politikus írta a *Sunday Express* 1939. szeptember 29-i számában: *„Ha Hitlernek adott válaszukkal magunkra haragítjuk a szovjeteket, komoly kilátásaink vannak arra, hogy egy szovjet–német*

kapcsolatot Moszkvával. Sőt a német fél felé is nyitottnak mutatkozott, és – az angolok felháborodására – 1940. január végén egy Németországgal kötendő békejavaslattal borzolta a kedélyeket.¹¹⁸

Október 8-án, ötheti heves harc után, a bekerített lengyelek megadták magukat a németeknek. A Wehrmacht látványos hadigépezete kivívta az egész világ csodálatát. A Szovjetunió ezalatt megszállta az ország keleti felét. Egymillió katonát és civil kényszermunkára deportáltak. Magyarország, aki közvetlen szomszédja lett a Szovjetuniónak, megnyitotta határait a több mint 100 000 lengyel menekült előtt. Nagy részük a háború végéig az országban maradt. A Foreign Office ezután kezdte mérlegelni egy Jugoszláviát, Bulgáriát, Görögországot és Romániát tömörítő semleges blokk alakításának lehetőségét.¹¹⁹

A Lengyelország felett aratot győzelem és az egyre téliesebb időjárás véget vetett a katonai műveleteknek, hat hónapi feszes nyugalom következett. A harcok 1940. április 9-én kezdődtek újra, ez alkalommal a nyugati fronton. Németország lerohanta Dániát és Norvégiát. A dánok hatórás küzdelem után letették a fegyvert. Norvégia – angol, francia és lengyel támogatással – június 10-ig állt ellen. A szövetségesek az elkerülhetetlen vereség láttán elhajóztak, és magukra hagyták a norvég csapatokat. Egy hónappal korábban, május elején a Wehrmacht Belgium, Hollandia és Franciaország ellen is elindította a támadást.

Május végén, a feltartóztathatatlan német előretörés láttán az angolok megvitatták, hogy vállalják-e a további harcot a németek ellen. „Ha cserébe elfogadnák Máltát és Gibraltárt meg egy pár afrikai gyarmatot, Churchill azonnal megegyezne velük” – mondta Chamberlain.¹²⁰

Romániában II. Károly román uralkodó úgy látta, nem a megfelelő szövetséges táborba tartozik. A románok szembesültek azzal, hogy a

véd- és dacsövetséggel kerülünk szembe, amelyet nem lehet egy hároméves háborúban legyőzni” (Goebbels, J.: i. m. 1939–1941, október 9. 35. old.)

¹¹⁸ Cadogan, A.: i. m. 250–252. old.

¹¹⁹ Uo. 226. old. New York Times 1939. szeptember 18-i számának vezércikke „The Russian Betrayal” („Az orosz árulás”) címmel jelent meg.

¹²⁰ Roberts, A.: i. m. 542. old.

Franciaországgal és Nagy-Britanniával kötött kölcsönös védelmi szerződés most már nem nyújt semmi garanciát egy revizionista politikát folytató Magyarországgal szemben, aki a területi követeléseiben a németek támogatására számít. Március végén alá is írtak egy szerződést Németországgal, amelyben vállalták az olajszállítást háború esetén. Az átállásra való készülődés jegyében a király bekérte a Harmadik Birodalom bukaresti nagykövetét, és közölte együttműködési szándékát. Május 28-án, amikor már látható volt Franciaország bukása, Gheorghe Tatarescu miniszterelnök megismételte a németekhez való közeledés szándékát Wilhelm Fabricius nagykövetnek, ez alkalommal még szélesebben is értelmezve az együttműködést, és egyben felhívta a figyelmet a határon összevont magyar csapatokra is.¹²¹

Négy nappal Párizs eleste előtt, június 10-én, Olaszország hadat üzent Nagy-Britanniának és Franciaországnak. Benito Mussolini nem vette figyelembe veje, Galeazzo Ciano külügyminiszter ellenkezését. „Nyerő játszmának” tűnt csatlakozni a mindent lehengerlő Wehrmacht vonatához. Bár az olaszoknak sikerült elfoglalni Franciaország délkeleti részét, Hitler nemcsak hogy nem hívta meg szövetségesét, Mussolinit a fegyverletétel aláírásának ceremóniájára, de a Duce kérését sem volt hajlandó teljesíteni a francia flotta és a francia észak-afrikai gyarmatok átadására, pedig ezek olasz háborús célkitűzések voltak. Június 22-én a compiégne-i erdőben – ugyanazon a helyen, sőt ugyanabban a vasúti vagonban (amelyet erre az alkalomra egy múzeumból szállítottak a helyszínre), ahol 1918-ban a franciák írták alá a németekkel a háborús vereségüket – most Hitler diktálta a feltételeket a franciáknak. Ami nem sikerült a németeknek az első világháború négy éve alatt, most sikerült hat hét alatt. A lengyel, belga, norvég, dán és holland hadseregek letörése után rögtön a francia és brit seregek gyors veresége¹²² a Wehrmacht legyőzhetetlenségének hírnevét keltette az egész világon.

¹²¹ Deletant, Dennis: *Hitler's Forgotten Ally. Ion Antonescu and His Regime, Romania 1940–1944*. Palgrave-Macmillan; 13, 15. old.

¹²² „Hogy Hitler miért nem semmisítette meg végképp az angol hadsereget Dunkerquenél, sosem fogom megérteni” – jelentette később Churchill (Roberts, A.:

ERDÉLY VISSZACSATOLÁSA

Sztálin kihasználva az alkalmat, hogy a németek nyugati szomszédai sorra vereséget szenvedtek, június közepén megszállta a balti államokat.¹²³ 1940. június 26-án ultimátumot intézett Romániához, követelve Besszarabia és Észak-Bukovina kiürítését és visszacsatolását.¹²⁴ Egy nappal korábban Molotov, a szovjet külügyminiszter a magyarokat is megkérdezte, hogyan viszonyulnának egy, az erdélyi területek visszacszerzésére irányuló közös fellépéshez. A moszkvai magyar nagykövetnek kijelentette: a Szovjetunió minden téren elismeri a magyarok történelmi jogait Erdélyre,¹²⁵ és követelésüket támogatni fogja.¹²⁶ Június 27-én, amikor megindult a Vörös Hadsereg, a magyar haditanács is elrendelte a mozgósítást. 550 000 emberrel felvonultak a román határra abban a meggyőződésben, hogy nem csak a szovjetek, de a németek támogatására is számíthatnak.¹²⁷ Ez azonban tévedésnek bizonyult. A németek és az olaszok továbbra is ragaszkodtak ahhoz, hogy a magyarok katonailag ne avatkozzanak be az eseményekbe. Hitler 1940 őszén el akarta in-

i. m. 51. old.). Hitler nem engedte, hogy páncélosai Dunkerque előtt megsemmisítsék a bekerített brit és francia erőket. Így sikerült az angol tisztikart és 338 ezer katonát megmenteni (Liddell Hart, Basil H.: *History of the Second World War*. London, 1970, Casell, 80–86. old.).

¹²³ Addig csak „kölcsonös támogatási” szerződése volt velük.

¹²⁴ Ciano megjegyzése: „Bukarestből kétségbeesetten kérnek tanácsot, hogy mitévők legyenek. Engedjenek. Ez a válaszuk. Mindenképpen el kell kerülni a konfliktust a Balkánon, mert elvesztenénk az onnan származó gazdasági forrásokat. A magunk részéről gondoskodunk arról, hogy Magyarország és Bulgária nyugton maradjanak” (Ciano, G: i. m. 1940. június 28.).

¹²⁵ Újpétery E.: i. m. 134. old.

¹²⁶ Deletant, D.: *Hitler's Forgotten Ally* 22–23. old.

¹²⁷ 1939. december 23-án a románok megkérték Ciano-t, hogy gyakoroljon nyomást Magyarországra, nehogy szövetkezzen a Szovjetunióval a hátuk mögött (Ciano, G.: i. m. 1939. december 23. és 26.; Újpétery E.: i. m. 134. old.; Kertesz, Stephen D.: *Diplomacy in a Whirlpool*. Indiana, 1953, University of Notre Dame Press, 50. old.; Szabó Péter: Teleki és Werth. *Rubicon*, 2016/5–6. 128. old.; Bor-sányi András: Magyar–román konfliktus 1939–1940. *Új Honvédelmi Szemle*, 2003/12. 86–103. old.).

dítani a támadást a Szovjetunió ellen, és Románia területe kezdettől fogva ki volt jelölve mint a német déli hadsereg felvonulási területe.¹²⁸

Teleki feltette a kérdést: mit ajánlanak az olaszok és a németek annak fejében, hogy Magyarország lemond az önálló katonai akcióról? Mussolini is, Hitler is egyhangúlag óva intette a magyarokat a katonai fellépéstől, mondván, azt egyikük sem hagyja jóvá, így az súlyos következményeket vonna maga után. Egy békés megoldást azonban mindketten hajlandóak támogatni. A magyar csapatok ezek után nem kaptak támadási parancsot.

A román király nem tudva azt, hogy Németország a hadműveletek leállítására vonatkozóan nyomást gyakorol a magyarokra, június 27-én arra kérte a Harmadik Birodalom és Olaszország nagyköveteit, járjanak közbe a magyaroknál és a bolgároknál, hogy ne használják ki a szovjet nyomást Románia megtámadására. A németek és az olaszok ígéretet tettek erre, ugyanakkor arra kérték a királyt, engedjen a szovjet követeléseknek. Mindnyájan tudták, hogy Románia nem képes egyszerre három fronton – a szovjetekkel, magyarokkal és bolgárokkal – háborút viselni. Miután Nagy-Britannia és Franciaország cserbenhagyta őket, július 1-én felmondták az immár teljesen semmitmondó garanciáikat, és a Népszövetségből is kiléptek.¹²⁹

Románia – amelyet a Szovjetunió már megfenyegetett, és mindközben magyar és bolgár fenyegetés is nehezedett rá –, ha nem akart további területeket veszíteni, kénytelen volt Hitler közvetítésére bízni a sorsát. A már teljesen lejáratott frankofil kormány július 5-én megbukott, és egy új, németbarát kormány vette át a vezetést. Hitler, akinek égető szüksége volt a román kőolajra, ettől kezdve Románia legfontosabb támogatójává vált.

A berlini magyar nagykövet július 6-án közvetítette Budapestnek Hitler figyelmeztetését: ha Magyarország fegyveresen lép fel Romániával szemben, nem fogja a magyar határokat tiszteletben tartani, sőt elcsatolja az ország németlakta nyugati felét is. A Führer egy nappal

¹²⁸ Warlimont Walter vezérkari tábornok szerint (*Trial*, Blue Series, Vol. VII. 249. old.), Von Paulus tábornok szerint (uo. 254. old.).

¹²⁹ Deletant, D.: *Hitler's Forgotten Ally* 22–25. old.

később, július 10-re meghívta Teleki miniszterelnököt és Csáky külügyminisztert, hogy vitassák meg Ciano miniszterrel együtt az erdélyi kérdést. Teleki az első tárgyaláson hangsúlyozta, hogy Trianonban Magyarországtól 103 000 km² területet csatoltak el Románia javára. Bár jogos volna – mondta Teleki – az elfogadhatatlan trianoni döntés alapján elcsatolt területet teljes egészében visszakövetelni, a béke kedvéért azonban hajlandó rugalmasabb álláspontra helyezkedni, és meghagyni 30 000 km²-t a románoknak. Miután azonban a románok elzárkóznak a tárgyalástól, kénytelen a fegyveres megoldást is kilátásba helyezni.

Hitler és Ciano újra figyelmeztették a magyarokat a fegyveres fellépés súlyos következményeire, majd jelezték, II. Károly király beleegyezett a tárgyalásos megoldásba, ha ezután garantálják a határait. A megállapodás érdekében tehát egy új találkozót kértek a magyaroktól. Ez a válasz Telekit nem nyugtatta meg.¹³⁰

Július 26-ra a románok kaptak meghívást Hitlertől, hogy Erdély kérdéséről tárgyaljanak. A Führer a megbeszélést egy kemény kirohanással kezdte, amelyben szemükre vetette korábbi szövetségüket Nagy-Britanniával és Franciaországgal. Ezután adhatták csak elő ajánlatukat a magyarokkal való megegyezésre vonatkozóan. E szerint egy 14 000 km²-nyi területet lettek volna hajlandók visszacsatolni. Hitler tisztázta, hogy nem akar döntőbíró lenni, de álláspontja szerint ez az ajánlat elfogadhatatlan, és jelentősen módosítani kell, mert ellenkező esetben nem születik megállapodás, és akkor garanciát sem ad a román határookra.¹³¹

¹³⁰ „München. Összejövetel a magyarokkal és Hitlerrel, aki világosan előadja a helyzetet a nyugtalankodó magyaroknak: ha biztosak abban, hogy céljukat egyedül el tudják érni, csak támadjanak; de semmi módon ne számítsanak Németország és Olaszország segítségére, mert mi mással vagyunk elfoglalva. A magyarok elégedetlenül távoztak” (Ciano, G.: i. m. 1940. július 10.).

¹³¹ „Fogadom a románokat. Kétségbeejtő, milyen jelentéktelenek. Szájukat csak arra nyitják ki, hogy gusztustalan, édeskés bókokkal árásszanak el bennünket. Hirtelen franciaellenesek, angolellenesek, Genf-ellenesek lettek. Pont ők beszélnek becsmérlően a versailles-i diktátumról!” – írta a naplójába július 27-én. „Értesítem a magyarokat

A magyarok és románok közös tárgyalására augusztus 16-án került sor Szőrénytornán (Turnu-Severin). Már a tárgyalás kezdetén a románok kifogásolták a magyarok megbízóleveleit. Egy álló napig húzták ezzel az időt. Ezt követően pedig kijelentették, nem hajlandók területeket átadni, ehelyett román–magyar lakosságcserét kezdeményeznek, hogy majd a háború befejezése után csatolják vissza Szatmár, Szilágy, Bihar vármegyéket és Arad megye északi felét, Arad városa nélkül. A magyarok ezzel szemben 72 000 km² visszacsatolását követelték. Egy hét után a tárgyalások eredmény nélkül zárultak. Mindkét fél megkezdte a mozgósítást.

A szovjetek váratlanul újra beleavatkoztak az eseményekbe. Molotov augusztus 25-én megismételte a moszkvai magyar nagykövetnek, hogy a Szovjetunió, miután a versailles-i és a trianoni békefeltételeket nem tartják észszerűnek, megalapozottnak tekinti a magyar követeléseket. A magyarok – Hitler és Mussolini reakciójától félve – nem válaszoltak semmit. Károly király sürgős jegyzéket intézett Berlinbe, kérve a döntőbírói közbelépést a magyarokkal folyó tárgyalásokhoz, mert attól félt, hogy a szovjetek megszállják egész Romániát.

Ettől Hitler is tartott. Augusztus 26-án Ribbentrop többször is felhívta Ciano-t telefonon, jelezve, hogy a Führer mindenáron el akarja kerülni a balkáni konfliktust. Azt javasolta, hogy a külügyminiszterek jöjjenek össze egy barátságos tanácskozásra Bécsben. Hajlandó volt a magyarok kéréseit közvetíteni, és nekik ítélni az általuk követelt területek kétharmadát. Miután ebbe Mussolini is beleegyezett, azonnal kiküldték a meghívókat.¹³²

A két küldöttség augusztus 29-én érkezett Bécsbe. A románok is és a magyarok is azt hitték, hogy a közvetítők jelenlétében újrakezdődik az alkudozás. A magyarok érkeztek meg elsőnek, Ciano és Ribbent-

a szombati tárgyalásokról. Villani nagykövet igen meg van elégedve” – írta végül Ciano a naplójában július 30-án.

¹³² Ciano naplója: „Ribbentrop azt mondja telefonon, hogy a Führer meg lenne elégedve, ha a románok átengednének 40 000 négyzetkilométert a magyaroknak, akik 60 000-et követelnek. Mussolininak nincsenek pontos elképzelései az ügyről, szabad kezét ad nekem” – így fejezte be Ciano 27-i bejegyzését.

rop fogadta őket, és rögtön közölték: a döntést ők hozzák meg, a felek kötelesek lesznek azt elfogadni. Ellenkező esetben Németország és Olaszország nem foglalkozik többet az ügyükkel. Teleki ellenségesnek mutatkozott. Nem akart német és olasz „ajándékokat” elfogadni. Ismerve Hitler magyarellenes hozzáállását, úgy gondolta, hogy a németek révén kevesebbet érhetnek el, mint amit nélkülük alkudtak volna ki.

A románokkal is közölték, hogy az összejövetel célja egy kötelező érvényű döntés, és azt is hozzátették, hogy visszautasítása esetén a magyaroknak fognak kedvezni. Ha nem hajlandók elfogadni az előírányzott határokat – figyelmeztettek az olaszok és a németek –, az egy közös magyar–szovjet támadást is eredményezhet, amely a véget jelentené Romániának. Alkulehetőség híján Bukarest még egy utolsó kísérletet tett: megkérdezte a szovjeteket, megvédik-e őket a magyar követelésekkel szemben. Miután elutasító választ kaptak, úgy határoztak, elfogadják a döntést. A magyarok is így tettek.¹³³

A német–olasz határmódosítás 43 591 km² terület visszacsatolását irányozta elő. A magyarok Erdély északkeleti karéját kapták vissza. A sávban több románok lakta terület is Magyarországhoz került, viszont több magyar többségű terület maradt román fennhatóság alatt. A visszacsatolt terület két és fél millió lakosának 45%-a volt magyar és 45%-a román nemzetiségű.

A döntést 1940. augusztus 30-án írták alá, és egyik fél sem volt elégedett.¹³⁴ „Megelégedett nyilvánvalóan csak Ribbentrop és Ciano

¹³³ „Csáky hajlandóságot mutatott, Teleki ellenséges volt. [...] A románokkal a megbeszélés sokkal nyugodtabb hangon megy. Manoilescu nem tudja, mit tegyen, mit mondjon. Pánikba esik, önmagáért és országáért is. Igyekszünk a határgaranciát drágán eladni neki. Ő is meg van győződve róla, hogy remek dolog, csak az árát sokallja. A magyarok délután elfogadják a döntést, a románok megvártnak a válasszal hajnali négy óráig” – fejezte be Ciano a naplóját 29-én.

¹³⁴ „Aláírási ceremónia a Belvedere-palotában. A magyarok, mikor meglátják a térképet, nem férnek a bőrükbe az örömtől. Hirtelen egy nagy robajt hallunk. Manoilescu elájult és az asztalra bukott. Orvosok, masszázs, kámforos olaj. Végül magához tér, de le van taglózva a csapástól” – ezzel fejezte be Ciano az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés leírását. Mivel Románia a kőolajban gazdag

volt” – írta emlékirataiban Horthy Miklós kormányzó.¹³⁵ Teleki le-törve érkezett haza Bécsből. Magyarország a kapott támogatás fejében elfogadta, hogy az országban élő német kisebbségek a Volksbund (németországi befolyás alatt álló etnikai szövetség) fennhatósága alá kerüljenek, hogy Szálasi Ferencet, a nemzetiszocialista (nyilas) párt-vezért szabadlábra helyezték, és hogy további zsidóellenes törvények kerüljenek beiktatásra. Mindezek mellett vállalta az addigi háborús semlegességi álláspont feladását is; szövetségre lépett a németekkel, és fokozottabban támogatta a német hadikiadásokat. A németek a magyar politikai elittel szemben érzett bizalmatlanságát azonban az egyre hangsúlyosabb németorientáció sem tudta megváltoztatni.¹³⁶

Szeptember 6-án a román hadsereg kivonult a visszaadott erdélyi területekről. Másnap Románia (a később a németekkel szövetkező) Bulgáriával aláírta a craiovai szerződést, és kénytelen volt kivonulni a Fekete-tenger partján, a Duna torkolatánál fekvő Dobrudza körzetéből is.

Nem sokkal e döntések után Churchill kijelentette a brit országgyűlésben: bár sosem kételkedett abban, hogy Dobrudzsát vissza kell adni a bolgároknak, és sosem látta jónak azt, ahogyan a magyarokkal bántak az előző háború után, mégsem hajlandó elfogadni olyan határmódosításokat, amelyek nem a felek szabad megegyezése alapján jöttek létre.¹³⁷

Kissármás területet megtartotta, a magyar honvédség úgy értelmezte a döntést, hogy Románia Németország csatlósa lesz egy oroszországi ellen háborúban (Trial, Blue Series, Vol. VII. 321–322 old.; Kertész, S.: i. m. 51–52. old.).

¹³⁵ Horthy M.: i. m. 237. old.

¹³⁶ Goebbels jegyzete kevéssel ezután: „Magyarországi jelentés: ott mindenki németellenes. Egy korrump feudális rendszer van ott, amely olyan távol áll tőlünk, mint a Hold a Naptól. Sosem jutunk semmire ezekkel a magyarokkal. Valamikor meg kéne verni őket” (Diario. 1940. november 22.).

¹³⁷ Macartney A.: October Fifteenth. Part I. 426. old.

A MAGYAR SEMLEGESSÉG VÉGE – JUGOSZLÁVIA MEGSZÁLLÁSA – A VÉRES HÁBORÚ OROSZORSZÁGBAN

Besszarábia, Észak-Bukovina, az erdélyi részek és Dobrudza elvesztése egyre súlyosabb politikai krízist okozott Romániában. Szeptember 6-án II. Károly király lemondásra kényszerült fia, Mihály javára. Az elvesztett területek visszaszerzésének reményében a legerősebb hatalmi góc segítségével egy kifejezetten németpárti kormány alakult egy erősen nacionalista, addig mély franciabarát Ion Antonescu tábornok vezetésével, aki egy igen veszélyes játékba kezdett. Németbarátsága ellenére fenntartotta a kapcsolatot a (hivatalosan betiltott) baloldali pártokkal, valamint Iuliu Maniu volt miniszterelnökkel, aki 1940 karácsonya óta szoros összeköttetést tartott fenn az angolokkal, és akit saját utódjának tekintett egy angolszász győzelem esetén.¹³⁸ Az új kormány első dolga volt, hogy katonai missziót kért Hitlertől hadseregük kiképzésére, valamint hogy zsidóellenes rendelkezéseket vezetett be.

Mindeközben a háború egyre veszélyesebb formát öltött. Japán, mialatt készült a csendes-óceáni térségi harcokra, végül megtalálta az ideális megoldást a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásra.¹³⁹ Az volt a vezérelve, hogy a németek oldalán nem akar részt venni a Szovjetunió elleni háborúban, de ha a háború a tengelyhatalmak győzelmével végződné, a győztesek asztalánál azért ott ülhesen, és részt vehessen a világ hatalmi zónáinak felosztásában. Az egyezmény aláírói tulajdonképpen a háború utáni világ területi, gazdasági és politikai kérdéseinek rendezésére szövetkeztek. Emellett kötelezték magukat a kölcsönös katonai támogatásra abban az esetben, ha valamelyiküket egy olyan ellenség támadná meg, aki 1940. szeptember 27-én, az aláírás napján nem része sem az európai, sem a kínai-japán konfliktusnak. Más szavakkal: ha a Szovjetunió

¹³⁸ Janos, A.: *East Central Europe...* 205. old.

¹³⁹ Japán háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásáról és Ribbentrop kihallgatásáról (*Trial*, Blue Series, Vol. X. 294–295. old.; Presseisen, E. L.: i. m. 250–280, 329–330. old.).

megtámadja Japánt, Németország és Olaszország köteles őt támogatni; Japán viszont nem köteles a németeket támogatni, ha azok megtámadják a Szovjetuniót. Ugyanezen elv szerint, ha Japán megtámadja az Egyesült Államokat, Németországnak és Olaszországnak nincsenek kötelezettségei, csak abban az esetben lenne, ha a támadó fél az Egyesült Államok.

Hitler mindeközben terveket forralt, amelyeket csak a legbizalmasabb embereivel osztott meg,¹⁴⁰ majd novemberben meghívta Romániát, Magyarországot, Szlovákiát és Bulgáriát, hogy csatlakozzanak a tengelyhatalmak szövetségéhez. A Szovjetuniót is kérte erre, de Sztálin teljesíthetetlen feltételekkel állt elő, amelyekre Hitler nem is válaszolt.¹⁴¹ „Osszuk el egymás közt az egész világot” – mondta Hitler. Molotov ekkor bizalmatlanságát fejezte ki Hitlernek: „Abban egyeztünk meg 1939-ben, hogy nem tartunk katonákat a határainkon. Ellenben maguk Romániában és Finnországban haderőket állomásoztatnak.” Hitler ekkor azt válaszolta, hogy „ezek apróságok”. „Hogyan beszélhetünk komolyabb ügyekről, ha még másodrangú témákról sem tudunk megegyezni?” – kérdezte Molotov.¹⁴² A háromhatalmi egyezményhez Magyarország szeptember 20-án, Románia 23-án csatlakozott. A románok kihasználták az alkalmat, hogy feltétel nélküli katonai támogatás fejében kérjék Hitlertől a második bécsi döntés újratárgyalását,

¹⁴⁰ Hitler 1940 júniusában határozta el, hogy Anglia helyett annak esetleges szövetségését, Oroszországot fogja megtámadni (Lukacs, J.: *The Duel*. New Haven, 2001, Yale University Press, 144–150. old.). Ugyanekkor Párizsban megtalált feljegyzésekből nyilvánvaló volt a németeknek, hogy Anglia mennyire elszánt egy görögországi beavatkozást illetően (Ribbentrop, J.: i. m. 143. old.).

¹⁴¹ Lukacs, J.: *June 1941*. 63–64. old. November 26-án Hitler előrebocsátotta Teleki Pál magyar miniszterelnöknek, hogy megkísérli a szovjeteket is bevonni egy új nemzetközi szövetségbe, amely a jokohamai szorostól Spanyolországig terjedne, de Sztálint el irányítaná az ázsiai földrész déli vidékei felé (Kotkin, S.: i. m. *Reading Intentions*, XIII. fejezet; Dallek, Robert: *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932–1945*. New York, 1995, Oxford University Press, 270. old.; Ribbentrop, J.: i. m. 155–156. old.).

¹⁴² Lásd Chuev, F.: i. m. Berlin.

amire ígéretet is kaptak.¹⁴³ Szeptember 24-én Szlovákia, majd három hónappal később Bulgária is aláírta az egyezményt.

Október 28-án az olaszok megtámadták Görögországot, és pár napra rá, november 3-án az angolok már bombázták az olaszokat, és a vezérkaruk tárgyalta a szaloniki partraszállási tervüket.¹⁴⁴ Alig múlt el pár nap, és Hitler máris értesült arról, hogy Anglia be akar törni Görögországba. Azonnal figyelmeztette Moszkvát, hogy ezt semmiképpen sem fogja eltűrni. Hogyha ez bekövetkezne, Bulgárián keresztül támadni fog. A Führer azonban a Görögország elleni hadjárat tervét már előkészítette, és november 12-én ki is adta a parancsot a támadás végrehajtására.¹⁴⁵ De Churchill ekkor már egy kiterjedt balkáni szövetségben gondolkozott.¹⁴⁶ Külügyminiszterét, Anthony Edent bízta meg, hogy szervezzon meg a törökökkel, görögökkel és jugoszlávokkal egy közös védelmi frontot.¹⁴⁷

Teleki Pál, akit aggasztott a háborúban álló Németország befolyása és terjeszkedése, a németek által szintén erősen fenyegetett és az Egyesült Királyságra támaszkodó Jugoszláviával remélt szövetséget kötni. A miniszterelnök ismerhette a fenti angol tervet,¹⁴⁸ és ez még jobban ösztönözte a kapcsolat megteremtésére. December 12-én végül sikerült is aláírni az örök barátsági szerződést Belgráddal.

A németek ezt jó szemmel nézték. Magyarországon keresztül Jugoszlávia együttműködését szerették volna megszerezni. Ahhoz, hogy a német csapatok Görögországig vonulhassanak, Jugoszláviára ugyan-

¹⁴³ Trial, Blue Series, Vol. VII. 322. old.

¹⁴⁴ November 3-án (Colville, John: *The Fringes of Power*. Guilfort, 2002, The Lyons Press, 286–287. old.).

¹⁴⁵ Trial, Blue Series, Vol. VI. 229–231 old.

¹⁴⁶ Churchill, W.: i. m. 460–475. old.

¹⁴⁷ Anthony Eden december közepétől márciusig az illető országok közelében mindent megpróbált, de se a jugoszlávok, se a görögök, se a törökök nem akarták kiprovokálni a német megszállást, és a diplomáciai kísérlet kudarcba fulladt (Eden, A.: *The Reckoning*. 215–277. old.; Cadogan, A.: i. m. 348–370. old.).

¹⁴⁸ Bárdossy próbálta később rábeszélni a jugoszláv külügyi küldöttséget, hogy állítsanak fel egy közös védelmi frontot egy esetleges német támadás esetére (lásd Macartney, C. A.: *Hungary and her Successors*. Part I. 470–471. old.).

úgy szükségük volt, mint az újonnan a tengelyhez csatlakozott Bulgáriára és Romániára. A feszültség tehát tovább növekedett a térségben.

Hitler meghívására Ion Antonescu tábornok január 14-én Berlinbe érkezett, és a Führer, miután a feltétel nélküli katonai támogatást korábban már felajánlotta neki, most beavatta őt a tervezett görögországi hadjárat részleteibe. Románián keresztül húsz Wehrmacht-hadosztálynak kellett felvonulni Bulgárián át Görögország felé. Hitler nem akarta, hogy a már kidolgozott oroszországi támadásának déli szárnyát a szövetségesek egy esetleges török segítséggel végrehajtott balkáni partraszállással veszélyeztessék. A görögök és a jugoszlávok várakozó álláspontra helyezkedtek, az angolok biztatása ellenére nem mertek szembefordulni a németekkel.

Magyarországon január 28-án elhunyt Csáky külügyminiszter. A helyére Bárdossy Lászlót, az addigi bukaresti nagykövetet nevezték ki. A magyar külpolitika háborúellenes fordulatot vett. Kereskedelmi küldöttség utazott Moszkvába, és ott sikeres egyezményt kötött, amely révén javultak a két ország közti kereskedelmi és diplomáciai kapcsolatok. Az oroszok – baráti gesztusként – visszaadták azt az ötvennyolc zászlót, amelyet 1849-ben a cári csapatok zsákmányoltak a magyar honvédseregtől Világosnál, cserébe a magyarok Rákosi Mátyást és Vas Zoltánt kiengedték a börtönből.¹⁴⁹

Mindemellett nem hivatalos ügynököket küldtek Svájcba és Svédországba – ahogy tette azt előző évben Teleki Portugália irányában –, hogy akár csak az angolok, megpróbáljanak egy semleges országokból álló tömböt szervezni. Londont pedig – számolva egy előbb-utóbb várható német megszállással – megkérdezték, hajlandók lennének-e egy ideiglenes kormányt elfogadni Bethlen István volt miniszterel-

¹⁴⁹ Rákosi Mátyás kommunista agitáció és lázítás vádjával, valamint a Tanácsköztársaság alatt betöltött szerepe miatt 1925-től töltötte életfogytiglani börtönbüntetését. Az 1940. október 30-i államközi megállapodás értelmében Vas Zoltán kommunista társával együtt szabadult, és távozatott a Szovjetunióba. Részletesen lásd Kolontári Attila – Seres Attila (szerk.): *A Kommintern „védőszárnyai” alatt. Orosz levéltári források Rákosi Mátyás börtönéveiről 1925–1940*. Argumentum, 2014.

nők vezetésével.¹⁵⁰ A várható költségek fedezetére készpénzt utaltak ki a washingtoni nagykövetségnek.¹⁵¹

Bárdossy február 7-én táviratot kapott a londoni nagykövetétől, aki közölte: London tisztában van azzal, hogy mekkora nyomás nehezedik Magyarországra, de kifogásolja egyrészt csatlakozását a háromhatalmi egyezményhez, másrészt, hogy Magyarország szabad átvonulást biztosított Románia felé a Wehrmachtnak, amelyet az olaszok segítségére küldtek Görögországba. Mindezek mellett nehezményezi a napisajtó és rádióműsorok kifejezetten németbarát, a világraszóló német sikereket ünneplő hangvételét is.

Miután Bulgária már csatlakozott a háromhatalmi egyezmény aláíróihoz – bár katonai segítségre nem kötelezte el magát –, március 2-án az olaszok támogatására érkező, Romániában állomásozó német hadsereg engedélyt kapott az átvonulásra Görögország felé. Ugyan ezen a napon Churchill elrendelte egy 58 ezer főből álló brit erő paraszállását Szalonikibe. Március 4-én a görögök bejelentették, hogy vereséget szenvedtek. Egyben Törökország határozatát is közvetítették, miszerint megőrzi semlegességét, és nem bocsátja az angolok rendelkezésére repülőtereit.¹⁵² A magyarok megint kínosan érezték ma-

¹⁵⁰ A Foreign Office hajlandóságot mutatott a kérés iránt (Sakmyster, Thomas: *Admirális Fehér Lovon*. Budapest, 2001, Helikon Kiadó, 237. old.), de nem ígért semmilyen segítséget (Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, 2005, Osiris Kiadó, 441. old.).

¹⁵¹ 1941. március 17-én 5 millió dollárt, 2019. évi értékben 80 millió dollárnak megfelelő összeget bíztak az Amerikai Egyesült Államokba delegált nagy tapasztalattal rendelkező Perényi János nagykövet gondjaira. Horthy kormányzó és Teleki miniszterelnök is azok közé tartozott, akik rendelkezhetek az összeg felett. Perényi nagykövetnek is volt hozzáférése, de ő csak Royall Tyler együttes aláírásával nyúlhatott a pénzhez. Royall Tyler a Népszövetség volt budapesti megbízottja, később pedig az amerikai hírszerzés berni irodájának ügynöke volt (Nyári Gábor: *A Washingtoni Vonal. Rubicon*, 2016/5–6. 130. old.).

¹⁵² Hitler, miután megfenyegették, hogy június 18-án lebombázzák, német-török barátsági szerződést íratott alá Ankarában, hogy egy balkáni front veszélyét megelőzze. Az amerikai titkosszolgálat Görögországból visszatérő vezére, Allen Dulles március 4-én közölte Churchill-lel, hogy elindult a német támadás (Colville, J.: i. m. 359–360. old.). Ezekkel a németek igen gyorsan leszámoltak,

gukat. Hogy London rosszállását elkerüljék, azt szerették volna, ha a területükön átvonuló német csapatok egy másik német szövetséges ország felé vonulnak. Ezért azt szorgalmazták, hogy a semleges szomszéd, Jugoszlávia is – mint alternatív útvonal Görögország irányába – csatlakozzon a háromhatalmi egyezményhez.

1941. március 12-én London közölte a magyar nagykövettel: megszakították Romániával a diplomáciai kapcsolatot, mivel területén ellenséges hadsereg állomásozik. A miheztartás végett azt is hangsúlyozták, hogy Nagy-Britannia fenntartja a jogot a gazdasági szankciók foganatosítására, sőt az olyan országok bombázására is, amelyeknek területén német haderő tartózkodik, különösen ha annak csapatai egyesülnek a Wehrmachttal egy angolokkal szövetségben álló ország megtámadására. Teleki két nappal később közölte a Foreign Office-szal, hogy csatlakozását a tengelyhatalmakhoz nem kell komolyan venni, mert amíg ő lesz a miniszterelnök, a magyar hadsereg nem fogja a németeket a háborúban katonailag támogatni. Az angol válasz igen határozott volt: nem kételkednek Teleki jó szándékában, de félnek attól, hogy nem fog tudni ellenállni a német nyomásnak. Újra megismételték azokat a súlyos következményeket, amelyekre Magyarország számíthat abban az esetben, ha engedélyezi a Wehrmacht átvonulását egy Nagy-Britanniával szövetséges ország felé, különösen, ha még csatlakozik is a támadáshoz.¹⁵³

Jugoszlávia húzta az időt. Hitler ezt megunva március 25-én ultimátumot intézett hozzájuk. Másnap Belgrád csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, azzal a kikötéssel, hogy területét ne használják katonai felvonulásra, és tartsák tiszteletben (a magyarok kérésére nem használták a „garancia” kifejezést) az ország határait. A magyarok fellélegeztek, de örömük nem tartott sokáig. Március 27-én angol

és május 1-jén kénytelenek voltak visszavonulni Észak-Afrikába (lásd Liddell Hart, B. H.: *History of the Second World War*. 133. old.).

¹⁵³ Ekkor már a magyar vezérkar tárgyalásban állt a németekkel a jugoszlávai hadjárat végrehajtásának részleteiről (*Trial*, Blue Series, Vol. VII. 256–316, 330–333. old.; Kertész, S.: i. m. 53. old.).

támogatással szervezett államcsínnnyel¹⁵⁴ megbuktatták az uralkodó Pál herceget, és trónra juttatták II. Petar királyt. Ez a mozzanat váratlanul érte a magyarokat és a németeket is, de az utóbbiakat különösen érzékenyen érintette. Az oroszországi hadjáratuk kezdeti időpontját ugyanis már kitudták, és a jugoszláviai incidens kritikus idővesztést okozott számukra.¹⁵⁵ Az események egyre gyorsabban követték egymást.

Hitler március 27-én korán reggel berendelte Sztójay Döme berlini magyar nagykövetet, és kérte, közvetítse Horthynak: elérkezett az ideje, hogy Magyarország megtámadja Jugoszláviát, és visszaszerezze elvesztett területeit, ő jóvá fogja hagyni az új határokat. Ismervén Horthy tengerésziszi érzékenységét, Hitler megígérte, hogy közbenjár az olaszoknál az adriai kikötő, Fiume ügyében is.¹⁵⁶

Sztójay az üzenettel azonnal hazautazott Hitler repülőgépével. Délután 5-kor érkezett Budapestre, és rögtön összeültek a külügyminiszter Bárdossyval és Teleki miniszterelnökkel, majd mindhárman a kormányzóval. Horthy igen lelkesen fogadta a hírt. Teleki a magyarok

¹⁵⁴ Cadogan, A.: i. m. 366. old.; *Trial*, Blue Series, Vol. III. 317–322. old.; Onslow, Sue: *Britain and the Belgrade Coup of 27 March 1941 Revisited*. Electronic Journal of International History, 2005, Institute of Historical Research, University of London.

¹⁵⁵ Nem a késedelem hátráltatta a Wehrmacht végső sikerét, hanem a megfelelő szállítmányozó láncolat hiánya (Liddel Hart: *History of the Second World War* 170. old.).

¹⁵⁶ Ribbentrop már 1940 novemberében javasolta Ciano-nak, hogy engedjék át a trieszti kikötőt a magyaroknak. Mikor Ciano meglepődött, ezt válaszolta neki: „Egyelőre meg kell játszani a jó fiút a magyarokkal, szükségünk van a vasútvonalakra, de majd eljön a világos beszéd ideje is.” Horthy komolyan vette Hitler ígéreteit (Ciano, G.: i. m. 1940. november 18–19.). A következő év április 3-án, amikor már tényként kezelték, hogy a Wehrmacht átvonul a magyar területeken, a kormányzó öt pontban sorolta fel az okokat az engedély megadására, ezek között a második volt a tengeri kijárat ígérete, míg elsőként „magyar-német történelmi kapcsolatok” szerepeltek (Macartney, C. A.: *Hungary and her Successors*. Part II. 3. old.). Amikor nem sokkal később Bárdossy Rómába érkezett, és Triesztről kérdezősködött, Mussolini azt felelte: „A magyarok annyira vannak Trieszttől, mint a svájciak Genovától.” A válasz teljesen „leszerelte” a magyar miniszterelnököt (Ciano, G.: i. m. 1941. június 4.).

jó híre és becsülete miatt aggódott, mivel nemrégén kötöttek örök barátsági szerződést Jugoszláviával. Horthy erre azt válaszolta, hogy Jugoszlávia nemsokára úgymégszűnik létezni, tehát a szerződés is semmissé válik.¹⁵⁷

A kérdés az volt, hogy mikor és hogyan válaszoljanak a németek ajánlatára. Horthy, Teleki és Bárdossy másnap vitatták meg a válaszlevelet, hogy Sztójay mihamarább kézbesíthesse Hitlernek. Úgy döntöttek, hogy időnyerés céljából várakozó álláspontra helyezkednek, elkerülve a nyílt kompromisszum látszatát. Ennek ellenére Horthy március 28-án kelt levelében egyetértését fejezte ki Hitlernek, és javasolta, hogy a két vezérkar azonnal lépjen kapcsolatba a hadműveletek egyeztetésére, utalva a jugoszláviai hadművelet mögött álló szovjet fenyegetésre,¹⁵⁸ valamint Románia állandóan kihívó fellépésére. Teleki, bár Hitler ajánlatát nem utasította vissza egyértelműen, úgy gondolta, hogy a fenyegető szovjet beavatkozás esélye csökkeneni fogja a kérés sürgősségét.¹⁵⁹ A kormánytagoknak is a tudomására jutott a levél, és úgy értelmezték, hogy a krízis ezzel megoldódott. Ugyanakkor Bárdossy és Werth Henrik vezérkari főnök úgy értelmezte Horthy sorait, hogy a Wehrmacht átvonulása Jugoszlávia felé jóváhagyásra került.

Sztójay, aki az aktív részvétel lelkes támogatója volt, visszatért Berlinbe, és még aznap átadta a levelet. Március 29-én Hitler udvariasan megköszönte Horthy üzenetét, és megelégedését fejezte ki a kormányzó (most végre) pozitív hozzáállásáért. A Führer összevetve a két vezérkar együttműködésére vonatkozó bekezdést a „levélvivő” Sztójay lelkesedésével, úgy értelmezte a választ, hogy számolhat a

¹⁵⁷ Sztálin ugyanezt mondta Nagy-Britanniának és Franciaországnak, mikor elfoglalta fél Lengyelországot.

¹⁵⁸ Amikor januárban Antonescu tábornok is felhozta a szovjet beavatkozás veszélyét, Hitler a titkosszolgálatára hivatkozott, és ezt megtagadta (*Trial*, Blue Series, Vol. VII. 162. old.).

¹⁵⁹ Jugoszlávia április 1-i kérését megtagadva Sztálin nem nyújtott más Belgrádnak, mint egy semmire sem kötelező barátsági szerződést (lásd Major Nándor: Jugoszlávia a második világháborúban. *Múltunk*, 2005/1. <http://epa.oszk.hu/00900/00995/00001/pdf/majorn.pdf>).

magyar katonai részvétellel. Március 30-án reggel Budapestre érkezett Friedrich von Paulus tábornok, hogy a támadás részleteiről tárgyaljon. Werth Henrik vezérkari főnök – aki a tárgyalásra nem volt felhatalmazva – még aznap megígérte a kormány tudta nélkül, hogy másnaptól megkezdik a magyar csapatok felállítását. A tervek szerint a német támadást április 12-re tűzték ki, a német parancsnokság alá helyezett magyar csapatok pedig április 15-én kerültek volna bevetésre. Horthy csak azután értesült a tárgyalásokról, hogy ő is fogadta Paulus tábornokot. Bárdossy sürgős üzenetet küldött Belgrádba, előre jelezve, hogy a németek be nem avatkozási garanciát fognak tőlük kérni a görög konfliktusra vonatkozólag, amelynek megtagadása súlyos következményekkel járna.

Aggasztó hírek érkeztek a miniszterelnöki irodába: a jól szervezett német kisebbségek azon dolgoznak, hogy miután a Wehrmacht elfoglalja Jugoszláviát, az ország maradék területén a Harmadik Birodalom új tartományát alapítsák meg. A hírnök azt is hozzátette: ha Magyarország nem kapcsolódik be a harcokba, a németek véglegesen megtartják a magyarok által igényelt területeket. 1941. április eleje Teleki számára még egy rossz hírt tartogatott: szanatóriumban fekvő felesége gyógyíthatatlan, napjai vannak csak hátra.

Teleki Pál a Foreign Office és a State Department számára egy titkos jegyzéket fogalmazott. Ebben részletezi Hitler európai határok átrendezésére vonatkozó terveit, valamint a Szovjetunió lerohanására irányuló előkészületek jeleit is. Majd a megértésüket kéri németbarát politikájáért, mondván, ebben a geopolitikai erőterben Magyarország ilyenformán kénytelen védekezni. Pár órával később utasította Bárdossyt, hogy a jegyzék szövegét táviratban is küldje el Washingtonba és Londonba.¹⁶⁰

A helyzet tovább bonyolódott április elsején. A minisztertanács külön a fentiekkel összefüggésben összehívott rendkívüli ülésén ér-

¹⁶⁰ Talán Churchill meg se kapta az üzenetet (vagy nem tartotta fontosnak), mert csak május 16-án írta Ian Smuts tábornok dél-afrikai miniszterelnöknek, hogy „úgy látom, Hitler mozgósítja csapatait, hogy megtámadja Oroszországot” (Churchill, W.: i. m. 509. old.).

tesült arról, hogy Jugoszlávia az olaszok közvetítését kérte, amit azok megtagadtak, és a németek egyre jobban erőltetik a hadművelet elindítását. Magyarországtól már nemcsak a repülőterek használatát követelik, hanem a támadó fősereghez magyar csapatokat is akarnak csatolni. Az ülésen jelen lévő Bartha Károly honvédelmi miniszter és Werth vezérkari főnök nyíltan támogatták az együttműködést a Wehrmachttal. A többi miniszter, Teleki miniszterelnök és Horthy – kizárólag attól a meggyőződéstől vezérelve, hogy az ellenállás hasztalan – beleegyeztek ugyan a hadművelet elindításába, de nem voltak elragadtatva a helyzettől. Azt azonban elhatározták, hogy ragaszkodni fognak ahhoz, hogy a magyar katonai részvételt csak magyar tisztek vezénylete alatt engedélyezik, és csapataik csak az elszakított és viszszaakövetelt területek határáig vonulnak fel. Másrészt – tekintettel a Jugoszláviával aláírt örök barátsági szerződésre – a hadsereg csak azután indulhat el, ha Horvátország már kikiáltotta a függetlenségét, vagyis amikor Jugoszlávia már nem létezik, így a Magyarországgal kötött szerződés is semmisnek tekinthető.

Pár órával később Owen O'Malley brit nagykövet sürgette Telekit, hogy minél hamarabb közölje a Londonba tervezett emigráns magyar kormánnyal kapcsolatos álláspontját.¹⁶¹ Miután azonban a Foreign Office-tól kért garanciát Teleki nem kapta meg, és előző napi jegyzékére sem érkezett visszajelzés, kitérő választ adott a nagykövetnek. Azt remélte, hogy az angolok talán megértik, és elfogadhatónak találják a magyar álláspontot.

Április 2-án kedden érkezett meg a támadás vezetésével megbízott Wehrmacht-vezérkar Budapestre. A kormányzó azt kérte Telekitől, hogy tartsa magát az előző nap megtárgyalt határozatokhoz. A belgrádi hírek szerint a szerbek nem engedtek a német nyomásnak. Este Teleki misére ment, majd hazafelé menet benézett a Külügyminisztériumba, ahol már várta a Foreign Office válasza a vasárnapi sürgönyére. Anthony Eden külügyminiszter pár órával korábban, reggel 10.30-kor elkezeredetten lépte át hivatalának kapuját. Frissen érkezett haza

¹⁶¹ A Foreign Office hajlandó lett volna egy száműzetésben alakított kormányt Londonba elfogadni (Sakmyster, T.: i. m. 237. old.).

sikertelen égei-tengeri körútjáról.¹⁶² A válasz Londonból csakis igen keserű lehetett. Bármit is tesz Teleki vagy Magyarország, a törökök, görögök, jugoszlávok szövetsége nélkül maguknak az angoloknak se maradhatott más választása, minthogy partra szállt hadseregüket kivonják a Balkánról, ahogy azt két hét múlva a vezérkar el is rendelte.

Az angol sürgöny tehát közölte Budapesttel, ha Németország hadat üzen Jugoszláviának, Nagy-Britannia automatikusan brit szövetségesnek nyilvánítja Magyarországot. De ha Magyarország engedélyezi a Wehrmacht átvonulását az országon, vagy repülőterei használatát Jugoszlávia megtámadásához, felfüggesztik a diplomáciai kapcsolatot Budapesttel, és az ország kénytelen lesz számolni a következményekkel. Ha Nagy-Britannia győztesen kerül ki a háborúból, a magyarokat legyőzött ellenségként fogják kezelni, azzal a súlyosbító körülménnyel, hogy orvul megtámadtak egy olyan országot, amellyel előzőleg örök barátsági szerződést kötöttek. A kocka el volt vetve.

A vezérkari főnök részvételével tartott április 1-i, egy nappal korábbi minisztertanácsi ülésen megállapodtak ugyan, hogy fenn kell tartani a látszatot, ami a magyar–jugoszláv örök barátsági szerződést illeti, de Teleki képtelen volt túltenni magát a jugoszláv helyzetből adódó saját konfliktusán. Nem tudta feldolgozni a kialakult helyzetet. Miután nem kapott garanciát a magyar emigráns kormány elismerésére, és az angolok felé tett lépései sorra kudarcba fulladtak, mindez egy német protektorátus alatt álló Szlovákiával, egy német megszállás alatt álló Romániával a hátában, nem látott kiutat, és másnap, április 3-án hajnalban öngyilkosságot követett el.

A németek nem hatódtak meg Teleki búcsúlevelén, amelyben megfogalmazta öngyilkosságának indokait, de mivel békésen akartak átvonulni az országon, elfogadták a magyarázatot.¹⁶³ A külügyminisz-

¹⁶² Eden, A.: *The Reckoning*. 272. old.

¹⁶³ Goebbels megjegyzései: „Jelentés Magyarországról: többféle változat Teleki öngyilkosságának okairól. Egy dolog biztos: a magyarok szeretnének egy-egy lábbal állni mindkét oldalon, felhasználni bennünket a területgyarapításhoz, de anélkül, hogy elrontanák a kapcsolatukat Londonnal. Horthy egy igazi magyar, tehát intrikus és csalárd. A magyarokat állandóan szemmel kell tartani. Ők az árulás mesterei” (Diario. 1941. április 19.).

tere, Bárdossy László még aznap (a külügyi tárcát is megtartva) átvette a miniszterelnöki posztot.¹⁶⁴

Jugoszlávia, Görögország és Törökország kívülmaradása után Churchill még egy utolsó kísérletet tett, hogy a német hadműveletnek gátat vessen. Április 5-én levelet írt Sztálinnak, amelyben figyelmeztetett: a németek Jugoszlávia megtámadására készülnek, és célzott arra is, elvárná, hogy a Szovjetunió közbelépjen.¹⁶⁵ De Sztálin nem vette fel a kesztyűt. „Churchillben nem bízunk. Ő érdekelve volt abban, hogy mielőbb beavatkozzunk a háborúba Németország ellen. A háborút mi el akartuk halasztani 1943-ig” – emlékezett vissza Molotov 1979-ben.¹⁶⁶ A moszkvai angol követ április 11-én megismételte a figyelmeztetést, de ő sem kapott választ.

Április 6-án érkezett meg Budapestre Hitler részvétátvívata, ekkor már a németek túl voltak a hadművelet elindításán, és végigbombázták Jugoszláviát a görög határig. Londonból sürgősen visszahívták a követüket, O'Malleyt.

Másnap Nagy-Britannia megszakította a diplomáciai kapcsolatot Magyarországgal (de hadat nem üzent). A jugoszláv és brit légi-erő azokat a reptereket – a pécsit, szegedit és villányit – bombázta, amelyeket a Luftwaffe előtt megnyitottak. Április 10-én Horvátország kikiáltotta a függetlenségét. Jugoszlávia ezzel megszűnt létezni, a megmaradt területet egy némethű szerb kormány közreműködésével német katonai parancsnok igazgatta.¹⁶⁷ Magyarország arra hivatkozva, hogy ezzel az örök barátsági szerződést is megszüntnek lehet nyilvánítani, április 11-én visszafoglalta a Szerbiához tartozó elcsatolt területeit, de a Hitler által neki ígért teljes országrészt – az élénk román ellenzés miatt – nem vehette birtokba. Szovjetunió se helyeselte a magyarok beavatkozását. Április 12-én Visinszkij helyettes külügyi népbiztos ezt Kristóffy magyar követ tudomására is hozta: „Magyar-

¹⁶⁴ Goebbels írja: „Bárdossy lett Teleki utódja. Tűrhető!” (Uo. 1941. április 4.)

¹⁶⁵ Churchill, W.: i. m. 503–507. old.

¹⁶⁶ Chuev, F.: i. m. We Wanted to Delay the War.

¹⁶⁷ Major N.: i. m. 33–88. old.

ország egy napon még nagyon pórul jár ezért, és rongyokra tépik”¹⁶⁸ – fogalmazott Visinszkij.

A Führer a Jugoszlávia elleni hadművelet megindítása után meghívta Antonescu tábornokot a Salzburg melletti Klessheim-kastélyba, hogy a Szovjetunió ellen tervezett hadjáratban a román részvétel kérdéséről tárgyaljanak.¹⁶⁹ Antonescu április 12-én meg is érkezett. A két napig tartó tárgyalások alatt közölte Hitlerrel, hogy nincsenek területi követeléseai Jugoszláviával szemben, de ha Magyarország megszállja a Bánátot (amit Hitler már a magyaroknak ígért), a román hadsereg ki fogja kergetni őket.¹⁷⁰ Hitler, aki nemcsak állomásoztatni kívánta Romániában a Szovjetunió megtámadására szánt hadseregcsoportokat, hanem több román hadosztályra is szüksége volt, nem tartotta be a magyaroknak tett ígéretét, és engedett Antonescunak.

A román vezető hazatérte után Hitler Horthyt hívta meg Klessheimbe. Itt Horthy kifejezésre juttatta, hogy további erdélyi területek visszaadása fejében Magyarország is hajlandó lenne az orosz hadjáratban részt venni Németország oldalán. Hitler ekkor már nem ígért semmit. Mindkét szövetségesére szüksége volt, és pontosan tudta, esélytelen, hogy a kettejük közt fennálló viszony megváltozzon, ugyanakkor elhibázott politika lenne a nyíltan támogatni valamilyen felet. Viselkedését az oroszországi hadjárat szükségletei határozták meg.

Winston Churchill miniszterelnök április 21-én – most dekódolt német titkos üzenetekre hivatkozva – előre jelezte Sztálinnak Hitler támadási terveit a Szovjetunió ellen. Április 16. és június 22. között a Foreign Office hatszor ajánlotta fel Ivan Maisky londoni orosz követ-

¹⁶⁸ Horthy, M.: i. m. 448. old. Az egymillió lakosból, akik visszakerültek a magyar fennhatóság alá, 39% magyarnak, 19% németnek, 16% szerbnek vallotta magát.

¹⁶⁹ Egy pár nappal előbb, március 28-án, az angol katonai tudósítók jegyzéket juttattak el a miniszterelnökséghez, hogy Hitler készül Oroszország megtámadására (Cadogan, A.: i. m. 367–368. old.).

¹⁷⁰ Deletant, D.: *Hitler's Forgotten Ally*, i. m. 76. old. A muraközi horvát területek elcsatolása miatt pedig az olaszokkal adódtak súrlódások.

nek a németek elleni kibontakozó háborúhoz az angol segítséget.¹⁷¹ Sztálin, aki egy héttel korábban, amikor a japánokkal baráti szerződést írt alá,¹⁷² nyilvánosan vállalta Németország melletti hűségét, bizalmatlanul fogadta az angol ajánlatot. A szovjet vezér még bizalmatlanabb lett az angolok iránt, amikor az orosz kémelhárító szolgálat elfogta a moszkvai brit nagykövet egyik Londonba tartó üzenetét, amely szerint a Korona utolsó esélye a háború kimenetelének megváltoztatására, ha Sztálin egy új frontot nyit a németek ellen.

Hitler április 30-án – azután, hogy a jugoszláviai fronton egy teljes hónapot veszített – június végére tűzte ki az elkésett Barbarossa-hadművelet elindítását. A szovjet határon történő egyre nagyobb német csapatösszevonások sem győzték meg Sztálint arról, hogy a német támadás küszöbön áll. Pedig kémei Londonból, Bernből, Tokióból és Berlinből is egyaránt rendszeresen értesítették az előjelekről. Sztálin tudta, hogy támadás készül a Szovjetunió ellen, de nem hitte, hogy az ilyen hamar bekövetkezik.

De az angolok sem ítélték meg egységesen a németek szándékát. Május 9-én az angliai kémek azt üzenték Londonból Moszkvába, hogy a katonai hírszerzés véleménye szerint Németország ezen a nyáron már nem indít hadműveletet Oroszország ellen.¹⁷³ Churchill, aki ismerte a csapatok keleti határon való összevonásáról szóló híreket,

¹⁷¹ Eden, A.: *The Reckoning*. 306–313. old.

¹⁷² Japán meg nem támadási szerződést kötött a Szovjetunióval. A japán miniszterelnök hathetes európai utazása alatt kétszer volt Moszkvában, kétszer Berlinben, de megfordult Rómában és Vichyben is. Azt akarta kipuhatolni, hogy Hitler vajon megszállja-e Angliát, vagy esetleg egy német–brit szövetséggel fogja-e a világot meglepni. Miután értesült Hitler terveiről – Ribbentrop tanácsa dacára, miszerint ne írjon alá semmit –, megkötötte a meg nem támadási szerződést 1941. április 13-án. Elkerülve ezzel a két fronton folytatandó háborút, Sztálin nemcsak Japán semlegességét biztosította, hanem azt is, hogy elismerték Mongólia területi egységét, ahogyan a szovjetek is tették ezt Mandzsukuo esetében. Sztálin emellett továbbra is katonai segítséget nyújtott Kínának (Kotkin, S.: i. m. 851. old.; Ribbentrop, J.: i. m. 155–156. old.; Presseisen, E. L.: i. m. 271–289. old.; Kleist, P.: i. m. 145–152. old.).

¹⁷³ Haslam, J.: i. m. 114–115. old.

pont ellentétesen ítélte meg a helyzetet.¹⁷⁴ Ugyanakkor igyekeztek Sztálinban ébren tartani azt a félelmet, hogy Hitler előbb-utóbb megállapodik a Koronával. Hátha ez a félelem arra ösztönzi, hogy most rögtön megtámadja a németeket, nehogy azok egy év múlva az angolokkal közösen lépjenek fel vele szemben. Az angoloknak is megvolt a maguk nagyon is reális aggodalma. Mégpedig az, hogy Sztálin színlelt nyugalma mögött tárgyalási szándék van, és hogy a béke fejében további engedményeket tesz a németeknek.¹⁷⁵ Ez pedig azt jelentené számukra, hogy egyedül maradnak a németek elleni háborúban.

Rudolf Hess, aki Hitler második helyettese volt a nemzetszocialista pártban, május 10-én ejtőernyővel leugrott Angliában. Sztálin bizalmatlanságát ez az akció a végletekig fokozta. Bár hivatalos hírek nem szivárogtak ki, mindenki arra gyanakodott, hogy a béke előkészítése áll a háttérben.¹⁷⁶ Sztálin gyanúja, hogy egy német–angol szövetség készül a Szovjetunió megtámadására, tovább erősödött.

Május 31-én újabb kémjelentés érkezett Moszkvába, miszerint Németország csak egy incidensre vár ahhoz, hogy elindítsa a hadjáratát a Szovjetunió ellen. Sztálin ennek sem hitt. Június 17-én, alig öt nappal a Wehrmacht támadása előtt, a titkosszolgálat jelezte Sztálinnak, hogy azonnali támadás várható. Ekkorra már megunt a sok ijesztgetést, a jelentést figyelmen kívül hagyta, és a jelentőt megbüntette. Addigra már egy egész sorozat előrejelzést kapott a támadásról, és egyikből sem lett semmi. Meg volt győződve arról, hogy csak provokálni akarják.

A küszöbönálló Szovjetunió elleni német támadás Budapesten is komoly feszültséget okozott. Werth Henrik vezérkari főnököt német kollégái értesítették arról, hogy az 1940-ben elvesztett területeik visz-

¹⁷⁴ Egészen május 31-ig ez volt a véleményük (Roberts, A.: i. m. 656. old.).

¹⁷⁵ Ez Goebbels hamis hírverése volt: „Közzöljük Olaszországgal és Japánnal, hogy bizonyos követelésekkel ultimátumot fogunk intézni a szovjetekhez július elején. A hír igen hamar megkerüli a világot” (Diario. 1941. június 16.).

¹⁷⁶ A londoni kihallgatásokon Hess abban bízott, hogy – mivel a britek nem voltak felkészülve a hadviselésre – hajlandók lesznek békéről tárgyalni Németországgal. Ennek előfeltétele lett volna, hogy Churchill kormánya megbukjon (Colville, J.: i. m. 387–388. old.; Trial. Blue Series, Vol. VII. 282–284. old.).

szaszerzésének reményében román és finn egységek is részt vesznek a támadásban. Erről a hírről Werth május 6-án jegyzéket intézett Bárdossy miniszterelnökhöz. Tekintettel a román szomszédok lépésére – érvelt Werth –, ha Magyarország nem akarja, hogy félretegyék a győzelem utáni „díkjiosztásnál”, támogatnia kell a németek oroszországi hadjáratát.¹⁷⁷ Majd ugyanezen hónap 30-án újabb jegyzékben nyomatékosította annak fontosságát, hogy mielőbb megtörténjen a magyar részvétel felajánlása Hitlernek. Mindeközben a német vezérkar küldöttje és a magyar vezérkar – a jegyzékektől függetlenül és a miniszterelnök tudta nélkül – már tanulmányozta a támadásban való részvétel lehetőségeit.¹⁷⁸

Az oroszországi hadjáratról érkező hírek körül nagy volt a zavar, amit tovább növelt a német külügyminiszter-helyettes, Ernst von Weizsäcker június 10–14. közötti budapesti látogatása. Weizsäcker ugyanis szemrebbenés nélkül tagadta Horthy és Bárdossy előtt, hogy Németország támadásra készülne a Szovjetunió ellen.¹⁷⁹ Ez idő alatt, június 12-én Hitler találkozott Antonescuval, és közösen elemezték a két román hadosztály szerepét a Barbarossa-hadművelet déli szárnyán. A türelmetlen Werth június 14-én egy harmadik jegyzéket is küldött a miniszterelnöknek, sürgetve a magyar részvétel felajánlását, ahogy azt a szlovákok és a románok már meg is tették. Annyira bízott a német sikerben, hogy kijelentette, a katonák legkésőbb karácsonyra itthon lesznek.

¹⁷⁷ Pritz Pál: *A Bárdossy-per*. Budapest, 2001, Kossuth Kiadó, 28–29. old. A németek számoltak a magyarokkal, de a kormánytól hivatalosan katonai támogatást nem kértek, és haditerveiket sem közölték. Hitler nem bízott a magyarokban, mert angolbarátoknak tartotta őket, akik ráadásul még titkot sem tudnak tartani (Trial. Blue Series, Vol. VII. 257–277 old.).

¹⁷⁸ Mialatt Bárdossy miniszterelnököt téves információkkal igyekeztek befolyásolni Budapesten, Bartha honvédelmi miniszter Rómában arról győzködte Cianót, hogy a német–orosz összecsapás elkerülhetetlen, és hogy a hadjárat nem tarthat hat-nyolc hétnél tovább (Ciano, G.: i. m. 1941. június 9. és május 14.). Magyarország felkészülését az orosz hadjáratra az orosz ügyész adta elő (Trial. Blue Series, Vol. VII. 333–337. old.).

¹⁷⁹ Pritz P.: i. m. 30. old.

Bárdossy, aki helytelennek tartotta a felkérés nélküli buzgó felajánkozást, utasította Sztójay berlini nagykövetet, hogy sürgősen kérjen tájékoztatást a németektől a terveikre vonatkozóan. A válasza nem sokat kellett várni. Két nappal később a budapesti német nagykövet, Otto von Erdsmanndorf továbbította Bárdossynak Ribbentrop üzenetét: a szovjet határon zajló német csapatösszevonásokkal csak nyomást akarnak gyakorolni az oroszokra, és hozzátette: Magyarország legyen felkészülve határai megvédésére.¹⁸⁰ Bárdossy az üzenet tartalmáról Sztójayt és Werthet is tájékoztatta, valamint közölte a hivatalos magyar álláspontot: felkérés nélkül nincs magyar beavatkozás.

Sztójay június 17-én jelezte Berlinből, hogy a támadás megindul, és abban román hadosztályok is részt vesznek. Üzenetében arra is kitért, hogy a jugoszláviai hadművelet fejében megígért bánáti területek visszaszerzése csak azután lesz esedékes, ha már Románia visszakapta a szovjetektől Besszarábiát és Bukovinát. A román részvétellel kapcsolatban Sztójay kiemelte: a háború után esedékes erdélyi területrendezésnél a románoknak kifejezetten előnyös helyzetet teremtett Antonescu határozott támogató hozzáállása. Ezért olyan politikai lépéseket javasol, amelyek Magyarország számára biztosítják, hogy visszaszerezze előnyös státuszát a románokkal szemben.

A németek június 22-én három hadseregcsoportban, 2,5 millió katonával, 21 000 tankkal és 7700 repülőgéppel elindították a Barbarossa-hadműveletet. Ugyanazon a napon Olaszország is hadat üzent a Szovjetuniónak, és július közepére 60 000 katona bevetését ígérte. Később Románia, Szlovákia, Horvátország és Finnország is csatlakozott. A velük szemben álló szovjet haderő akkoriban 5 370 000 katonával, 25 000 tankkal, 18 000 repülőgéppel rendelkezett. 659 000 tagú tisztikarának a fele nem fejezte be a tiszti iskolát, 13%-a pedig semmiféle katonai kiképzést nem kapott.¹⁸¹

¹⁸⁰ Uo. 33. old.

¹⁸¹ Kotkin, S.: i. m. 892–893. old. A Vörös Hadseregnek nemcsak a németek előtt, hanem az angolok és a franciák előtt is siralmasan rossz híre volt, miután 1939 telén a kis finn hadseregtől csúfos vereséget szenvedett. Ezután – angol és francia kezdeményezésre – a Szovjetuniót kitétték a Népszövetségből is. Sztálin

Werth Henrikkel rendszeresen ismertették a várható német hadjáráttal kapcsolatos híreket, a német vezérkar azonban most őt is félrevezette, ugyanis a Barbarossa-hadművelet elindítását neki egy héttel későbbre jelezték. Magyar részvételt pedig nem kértek.

A kormányzóval június 22-én délben ismertették a németek a huszonkét év óta „várt hírt”¹⁸²: Szovjetunió megtámadását. Bárdossy 23-ára hívta össze a kormányt. Bartha Károly honvédelmi miniszter kifejtette, hogy a korábbi lengyelországi, franciaországi, jugoszláviai hadműveletek alapján úgy gondolja, hogy az oroszok hat héten belül legyőzhetőek.¹⁸³ A kormány ennek ellenére a beavatkozás ellen foglalt állást, és a Szovjetunióval csupán a diplomáciai kapcsolatok megszakítását javasolta. A Németország, Olaszország és Japán közti háromhatalmi egyezmény, amelyhez Magyarország nemrég csatlakozott, nem kötelezte arra, hogy hadat üzenjen a Szovjetuniónak, mert nem ők léptek fel támadóan. A kormányülés még folyt, amikor Franz Halder német vezérkari főnök hívta a magyar összekötő tisztet, és közölte vele, hogy – bár szívességet nem kérhet, mert azt később meg is kell fizetni – igen jó néven vennék, ha a magyar politikai vezetés saját indíttatásból felajánlana némi katonai támogatást. A legjobb lenne, ha ez a katonai támogatás könnyű csapatok küldését jelentené.

Másnap, június 24-én Magyarország megszakította a diplomáciai kapcsolatot a Szovjetunióval. A németeket azonban ez messze nem elégitette ki.¹⁸⁴ Macartney információi szerint a kormányzó egy jegyzéket is intézett Hitlerhez, amelyben sajnálatát fejezi ki, hogy Ma-

folymatos tisztogatásai után a hadserege amatőrök és politikai komisszárok kezébe került. Ebből kiindulva mindnyájan, de elsősorban a németek, alul becsülték az ellenfél létszámát és ütőképességét is.

¹⁸² Pritz P.: i. m. 34. old.

¹⁸³ Hitler, Rooseveltt és Churchill is ugyanezt hitték (Lukacs, J.: *June 1941*. 101–118. old.).

¹⁸⁴ Hitler Dietrich von Jagow követel üzent Horthynak, hogy nem tartja elegendőnek a kapcsolat megszakítását (Horthy M.: i. m. 250. old.; Pritz P.: i. m. 36. old.).

gyarország nem vehet részt ebben a kommunizmus elleni keresztes hadjáratban.¹⁸⁵

Mindeközben sajtókampány indult a magyar háborús részvétel előmozdítására. A cikkek azt sulykolták, hogy ha Magyarország el akarja kerülni, hogy a szlovákok és a románok újra megkapják a nemrégén visszacsatolt területeket, nem maradhat ki a most kezdődő hadjáratból.

Június 26-án egy felettébb gyanús incidens történt.¹⁸⁶ A nemrégén visszacsatolt Kassa légvédelmi egységei jelentették, hogy 13 óra 8 perckor három *felséggel nélküli* vadászbombázó 29 bombát dobott le a városra, a támadásnak 32 halottja és több tucat (egyések szerint 200) sebesültje van. 14 óra környékén Werth Henrik Bartha Károly honvédelmi miniszterrel együtt megjelent Horthy irodájában. A két tiszttájékoztatója után a kormányzó azonnali megtorlásra, valamint a könnyű hadosztály (egy hegyivadász és egy gyalogos ezred) front-ra történő kivezénylésére adott parancsot. Bárdossy nem ellenezte a kormányzó utasítását, a sürgősen összehívott minisztertanács megszavazta légi hadműveletek azonnali megkezdését.¹⁸⁷ Az egyetlen ellenvélemény a belügyminiszter Keresztes-Fischer Ferencé volt, aki emlékeztette a kormányt arra, hogy a csapatokat csak egy előzetes német felszólítás után lenne szabad kiküldeni.

A szovjet külügyminisztérium nyilatkozata, miszerint nem táplálnak ellenséges érzelmeket Magyarországgal szemben, igyekezett eloszlatni a gyanút, hogy a kassai incidens valójában egy szovjet provokáció volt.¹⁸⁸ Ennek ellenére a magyar légierő már másnap, június 27-én

¹⁸⁵ Macartney, C. A.: *October Fifteenth*. Part II. 23. old. Az eredeti szöveg ez idáig nem került elő. Macartney idézi Warlimont német tábornokot, aki hozzátette, hogy az Hitlernek nagyon jólesett: „the message was very welcome to Hitler”.

¹⁸⁶ Szakály Sándor: Kik bombázták Kassát? *Rubicon*, 2018/2.; Borsányi Julián: *A magyar tragédia kassai nyitánya: 1941. június 26-i kassai bombatámadás dokumentációja*. München, 1985, Ungarisches Institut. Az orosz verzió: *Trial*, Blue Series, Vol. VII. 334. old.

¹⁸⁷ A kormányzó sosem ismerte el felelősségét (Pritz P.: i. m. 39. old.).

¹⁸⁸ Sztálin bátorította a magyarokat Erdéllyel kapcsolatban (Kotkin, S.: i. m. *Misplaced Joy*, XIII. fejezet). Kristóffy József moszkvai követ jelentette Bár-

bombázta Stanislau környékét. Bárdossy pedig 10 óra 30 perckor bejelentette az alsóházban, hogy Magyarország „hadban áll” a Szovjetunióval. A döntést a képviselők vita és szavazás nélkül megéljenezték. A rádió már délben közvetítette a hírt: az ország „hadban áll”. A „hadüzenet” kifejezést azonban gondosan kerülték.

Délután már szárazföldi csapatok is átlépték a szovjet határt.¹⁸⁹ A könnyű hadosztály 45 000 emberrel csatlakozott a 17. német hadsereg és a 45 000 fős szlovák expedíciós hadcsoport által alkotott műveleti egységhez. Tőlük délre két román hadtest 325 682 katonával, 672 repülőgép és 201 tank támogatásával már ostromolta az oroszok hadállásait Besszarábiában. Horthy Hitlernek küldött üzenetében így fogalmazott: „*Boldogan harcolunk vállalva a dicsőséges és győzedelmes német hadsereggel a kommunizmus elleni keresztes hadjáratban.*” Hitler köszönőlevelében azt kérte, hogy az egységes irányítás végett a magyar csapatok hajtsák végre a német parancsnokság utasításait.¹⁹⁰

ELAKAD A VILLÁMHÁBORÚ – AZ ANGOLSZÁSZOK BIZTATJÁK, DE NEM SEGÍTIK KATONÁKKAL AZ OROSZOKAT

Sztálin sem kételkedhetett már tovább a német támadásban, a Wehrmacht rohant előre. Churchill az első izgalomban azonnal felajánlotta rádión Sztálinnak, hogy minden segítséget megad neki. Sztálin

dossynak, hogy „*Molotov Magyarország semleges magatartása esetére az erdélyi kérdésben a szovjetek támogatását helyezte kilátásba*” (Horthy, M.: i. m. 251. old.).

¹⁸⁹ Sztálin két vagy három napig nem jött ki a dácájából. Mélyen meg volt rendülve. Berija Lavrentij arról számolt be, hogy Sztálin kijelentette: „*Minden elveszett. Megadom magam.*” Sztálin feleségének nagynénje, Jevgenyija Allilujeva emlékei szerint az orosz vezér tántorgott a pániktól (Chuev, F.: i. m. Molotov 1984. január 13-i visszaemlékezése, *Comrades-in-arms*).

¹⁹⁰ Karsai Elek: *A Budai Vártól a Gyepűig, 1941–1945*. Budapest, 1965, Táncsics Kiadó, 10. old.

rettentően félt a német támadás erejétől, de nem válaszolt.¹⁹¹ Molotovval és a Honvédelmi Tanács politikai felügyelőjével, Lazar Kaganovicsal felkereste a bolgár nagykövetet, és megkérte: puhatolózzon Hitlernél a támadás leállításának lehetőségeiről azzal az üzenettel, hogy Moszkva hajlandó visszavonulni az 1938. évi határai mögé. A nagykövet nem vállalta a feladatot.¹⁹² Nem valószínű azonban, hogy a győzelmi mámorban úszó Hitler elfogadta volna ezt az ajánlatot. De Rooseveltt se bízott a szovjetek erejében. Olyannyira kétkedett, hogy a korábban felajánlott támogatást a Vörös Hadsereg októberi talpon maradásától tette függővé.¹⁹³ Attól tartottak, hogy az oroszokhoz eljuttatott hadianyag a németek kezébe kerül. Az elnök – az oroszok afféle tehermentesítéseként – július 6-án azt kérte a washingtoni japán követőtől, hogy Tokió jelentse ki: nem fogja megtámadni Oroszországot.

Július 7-én Churchill ismételten – most már írásban – felajánlotta a segítségét az oroszoknak, amit 10-én is megerősített. Másnapra Sztálin elfogadta az ajánlatot, és pár nap múlva a felhatalmazott angol követ már alá is írta a Londonban jóváhagyott jegyzéket.¹⁹⁴ Július 19-én Sztálin már kérésként vetette fel, hogy egy észak-franciaországi vagy az artikoni második front sokat segítene a helyzetén.¹⁹⁵ Erre azonban Churchill nem volt hajlandó, és halogató választ adott. Pedig még június 15-én, egy héttel azelőtt, hogy a Wehrmacht lerohanta volna a szovjeteket, Churchill egy második, dél-franciaországi front megnyi-

¹⁹¹ Az előző este vacsora közben Churchill megerősítette véleményét. Anthony Eden külügyi titkár és az amerikai követ előtt: meg van győződve arról, hogy Hitler megtámadja Oroszországot, és meg fogja őket verni (Colville, J.: i. m. 404. old.; Churchill, W.: i. m. 520. old.). Diplomáciai körök Moszkvában sem hitték, hogy Oroszország ki tudna tartani három vagy négy hétnél tovább (Eden, A.: *The Reckoning*. 312. old.).

¹⁹² Hastings, Max: *The Secret War. Spies, and Guerrillas, 1939–1945*. New York, 2016, Harper Collins, 127. old.; Lukacs, J.: *June 1941*. 121–125. old.

¹⁹³ Dallek, R.: i. m. 277–280. old.

¹⁹⁴ Eden, A.: *The Reckoning*. 315. old.

¹⁹⁵ Churchill, W.: i. m. 520. old.

tásának az ötletét pedzegette.¹⁹⁶ Most – gondolta –, ha már a szovjetek nagy valószínűség szerint vereséget szenvednek, jobb hagyni, hogy a két hadsereg teljesen kikészítse egymást, ezzel könnyebbé téve a brit ellenállás helyzetét. Ez a gondolat Londonban és Párizsban egyaránt általános volt.¹⁹⁷

Sztálint nyugtalanította az angol visszautasítás, és meg is volt erre az oka. 1939. augusztus 24-én hajnalban a Molotov–Ribbentrop-paktum aláírásának napján azzal lepte meg és némította el Ribbentropot, hogy elmondta neki: John Simon, a Foreign Office tisztviselője a németekkel folytatott titkos tárgyaláson felosztotta Európát hatalmi szférákra, és közösen megállapodtak a német hatalmi övezethez csatolandó szovjet területekben is. Sztálin most, július 18-ára összehívta a Politbúrót és a szolgálatokat, és azzal bízta meg őket, hogy derítsék ki Nagy-Britannia és az Egyesült Államok valódi szándékait a háború befejezésére, a szovjet kapcsolatokra és a háború utáni újjáépítésre vonatkozóan.¹⁹⁸

Harry Hopkins, Rooseveltt elnök különmegbízottja ebbe a légkörbe érkezett Moszkvába július 31-én, hogy biztosítsa Sztálint az Egyesült Államok feltétlen támogatásáról. Sztálin a feltartóztathatatlanak tűnő német hadműveletek nyomása alatt nem tudta tovább palástolni aggályait. Kérte Hopkinst, hogy szóban közölje Roosevelttel: „igen nehéz feladat lesz a Szovjetunióknak és Nagy-Britanniának legyőzni a német katonai gépezetet. Ehhez nemcsak hadianyagra lesz sürgősen szüksége, hanem Oroszország valamennyi frontszakaszán az észak-amerikai hadsereg segítségére is.”¹⁹⁹ Később, amikor a helyzet még súlyosabbá vált, Sztálin Churchill-lel is közölte, hogy az előretörő német hadsereg nagyon nehéz helyzetbe hozza, és csak egy új angol front a Balká-

¹⁹⁶ Colville, J.: i. m. 406–416. old.

¹⁹⁷ Bohlen, C.: i. m. 60. old.

¹⁹⁸ Haslam, J.: i. m. 131. old.; Kotkin, S.: i. m. 665. old.

¹⁹⁹ Butler, S.: *My Dear Mr. Stalin, The Complete Correspondence of Franklin D. Roosevelt and Joseph V. Stalin*. New Haven, 2005, Yale University Press, 1941. július 31. bejegyzés.

non vagy Franciaországban tudná megmenteni.²⁰⁰ A folyamatos vere-ségek és a segítség elmaradása miatt elfásult, korszerűtlen eszközökkel felszerelt, politikai komisszárok által vezetett hadsereggel Sztálinnak nem maradt más választása, mint visszavonulni az ország belsejébe.²⁰¹

Az Egyesült Államok ekkorra már egyértelműen a németek ellen fordult. 1941. március 11-én az angolok támogatására beiktatta az új kölcsönbérleti törvényt, és elindultak az amerikai hadianyag-szállít-mányok az angolok kiségetésére.²⁰² A mennyiségek meghatározására Franklin Delano Roosevelt, az Egyesült Államok elnöke megkérte vezérkarát, hogy készítsenek egy széles körű hadianyag-termelési tervet. A terv elkészítésekor pedig ne csak a két szövetséges pillanatnyi ellá-tását vegyék figyelembe, hanem – az összes hadszíntérrel és a támogató országok lehetséges együttműködésével is számolva – Németország, Ja-pán, Olaszország, Franciaország²⁰³, esetleg Spanyolország és Portugália öt éven belüli legyőzéséhez szükséges kapacitással kalkuláljanak.²⁰⁴

Churchill – Sztálinhoz hasonlóan – nemcsak az anyagi támogatásra volt rászorulva, de emberekre is szüksége volt. Az amerikai elnökkel 1941. augusztus elején találkozott. Nagyszámú katonai küldöttséggel

²⁰⁰ Dallek, R.: i. m. 294. old. Később egy kaukázusi front is megfelelt volna (Kissinger, H.: i. m. 398. old.).

²⁰¹ 1941 decemberéig a szovjet hadsereg 4,5 millió embervesztést szenvedett, ebből 2,5 millió volt a hadifogoly. Csak Kijev ostrománál 700 000 emberük esett el (Merridale, Catherine: *Ivan's War: Life and Death in the Red Army 1939–1945*, New York, 2006, Picador, 6. old.).

²⁰² A mai értékben számítva a 700 ezer millió dollár támogatás majdnem ingyen volt (csak a háború végén követelték vissza kis részét).

²⁰³ A Vichy-kormány a japánoknak már engedélyezte, hogy támaszpontot építsenek Indokínában, Roosevelt most attól félt, hogy a franciák is a németek oldalán fognak harcolni.

²⁰⁴ Ahogy a japán–kínai háború haladt, Csang Kaj-sek igényei Amerikával szemben egyre nőttek. Ekkor Washington egyre nagyobb nyomást gyakorolt Japánra. Először váratlanul 1939. július 26-án nem újította meg az 1911-es közös kereskedelmi egyezményt. Aztán 1940. július 2-án zárta a vas-, acél- és réz-exportját, és végül július 31-én a kőolaj- és az üzemanyagexportot. Az ütközés küszöbön állt (Herring, G.: i. m. 532. old.; Higgs, Robert: *How U.S. Economic Warfare Provoked Japan's Attack on Pearl Harbor*. Independent Institute, 2006). <https://www.independent.org/news/article.asp?id=1930>).

és kész haditervvel érkezett, hogy meggyőzze Rooseveltet: azonnal üzenjen hadat Németországnak. Churchill tudta, hogy az Egyesült Államok támogatása nélkül a brit birodalom bukásra van ítélve, és azt is tudta, hogy ezzel Roosevelt is tisztában van. Az elnök viszont, bármennyire is gyözködte Churchill, az adott pillanatban nem léphetett be a háborúba. Az ország közvéleményének 80%-a ellenezte a fegyveres beavatkozást. A hadüzenetre egyedül jogosult Kongresszus kifejezetten pacifista állásponton volt. Kémjelentéseik alapján azonban már számítottak arra, hogy a japánok meg fogják őket támadni, és a háború számukra is elkerülhetetlen lesz, de a megfelelő támadóerővel nem rendelkeztek. A többmillió mozgó német és japán katonával szemben az Egyesült Államok ebben a pillanatban készült leszerelni 800 000 újoncot.

Itt tartott az elnök, amikor a brit miniszterelnököt fogadta Argentia hadikikötőjében, Kanada északi részén. Roosevelt ahelyett, hogy Churchill háborúba való belépésre vonatkozó kérésére válaszolt volna, azzal állt elő, hogy állítsanak össze egy béketervet a háború utáni időkre. Végül fokon, ahogy azt bizalmas körökben hangoztatta, ha az Egyesült Államok beavatkozik, szüksége lesz egy komoly tervre, amellyel a képviselőket és az amerikai népet meggyőzheti. Mint fiának, Elliottnak kijelentette: „Az angolokkal első perctől fogva tudatunk kell, hogy nem szándékunk a jó Charlie szerepét eljátszani; akit – miután kihúztuk a brit birodalmat a csávából – megint félre lehet állítani.” „Nem tudom elfogadni, hogy úgy harcoljunk a leigázó fasiszta uralom ellen, hogy mindeközben a maradi gyarmati politika béklyóiban szenvedő többi népet ne szabadítsuk fel.”²⁰⁵

Háromnapos huzavona és parázs vita után megszületett az atlanti charta, amelyet Churchill és kormánya kénytelen volt elfogadni. Ez

²⁰⁵ Rooseveltet, E.: i. m. 47–48. old. Valójában az elnök az angol birodalom leépítésére célzott, hogy ezzel megszüntesse az angol külkereskedelmi preferenciák rendszerét (Lehrman, Lewis E.: *Churchill, Roosevelt & Company. Studies in Character and Statecraft*. Pennsylvania, 2017, Stackpole Books, XV. és XVII. fejezet). A charta negyedik alfejezete minden államnak garantálta a szabad kereskedelmet és az egyenjogú hozzáférést a nyersanyagpiacokra (az angol birodalmi preferenciák rovására).

a közös szándéknyilatkozat tartalmazta a háborús célkitűzéseket, és az Egyesült Államok emberi és polgári jogok nyilatkozatának mintájára szavolt a népek önrendelkezési jogát, beleértve a brit gyarmatokat is, valamint elvetette az erőszakos területszerzés gyakorlatát. Ez a nyilatkozat kifejezetten az amerikai választók és az országgyűlés szája íze szerint fogalmazódott. Katonai téren azonban az angolok – reményeikkel ellentétben – nem jutottak kiváltságos előnyökhöz a hadianyag-szállítások terén. Hiába próbálták meggyőzni az amerikaiakat, hogy az új kölcsönbérleti törvény alapján szállított hadianyagból egyre többet küldjenek Nagy-Britanniának és egyre kevesebbet a Szovjetunióknak. „Kérem én – írja a szemfüles Elliott Rooseveltné – *nem az-e a brit birodalom szándéka, hogy végignézi, miként verik tönkre egymást az oroszok és a németek, hogy ezzel erősödjön Nagy-Britannia hatalmi helyzete?*”²⁰⁶

A háború az orosz fronton nem haladt sem olyan gyorsan, sem olyan könnyen, mint ahogyan azt a németek és szövetségeseik szeretnék volna. A villámgyors sikerekhez hozzászokva már július elején aggódni kezdtek, hiszen minden hírhedt siker ellenére Moszkva bevétele még igen távolinak látszott.²⁰⁷ Augusztus végére, két hónappal az indulás és a kezdeti fényes és sok százezer hadifogollyal járó győzelmek után, a támadó seregeket is komoly emberi és anyagi veszteségek érték. A magyar csapatok például június 27-e és augusztus 3-a között 59 tisztet és 918 embert vesztek. Augusztus 17-ére a lovasság elvesztette a lovak kétharmadát és a páncélos egységek a felszerelésük 50%-át.²⁰⁸ A szövetségeseik oldalán ellenben a németek elakadása nem oldotta az aggodalmakat: az angolszászok még szeptemberben is kételkedtek abban, hogy a szovjetek képesek ellenállni. Attól féltek, hogy Sztálin kénytelen lesz megegyezni Hitlerrel, és ők egyedül maradnak Németországgal szemben.²⁰⁹ Ugyanezen félelem miatt Chur-

²⁰⁶ Rooseveltné, E.: i. m. 58–59. old.

²⁰⁷ Ezt maga Hitler ismeri el Mussolinihoz címzett levelében (Ciano, G.: i. m. 1941. július 2.). 1941. november 19-én Hitler már belátta, hogy béketárgyalásokhoz vezet az út (Lukács, J.: *June 1941*. 138. old.).

²⁰⁸ Karsai E.: i. m. 20–30. old.

²⁰⁹ Dallek, R.: i. m. 295. old.

chill az összeomlás szélén álló Sztálinnak nemigen merte az ígért támogatást keményebb feltételekhez kötni.²¹⁰

Szeptember 4-én a kétségbeesett Sztálin újra kérte Churchillt, hogy nyisson egy második frontot a Balkánon vagy Franciaországban. Churchill válaszában azonban arra hivatkozott, hogy Törökország segítsége nélkül ez lehetetlen feladat. Ugyanakkor megígérte, hogy a következő évre egymillió embert fog felállítani a Balkánon, ha sikerül Törökországot legalább semleges pozícióban tartani.²¹¹ Szeptember 15-én Sztálin ismételtén kérte az angolokat, hogy 25 vagy 30 hadosztállyal a Kaukázusban vagy Arhangelszknél nyissanak meg egy újabb frontot.²¹² Tíz nap múlva már Amerikától is kérte a katonai segítséget. Churchill és Rooseveltné mindeközben komolyan aggódtak amiatt, hogy Sztálin, ha katonai ellenállása megtörne, kénytelen lesz megalkudni Hitlerrel, és egyedül maradnak a németek ellen.

A magyar vezérkar a németek kérésére javasolta Horthy kormányzónak, hogy a veszteségek pótlására további négy-öt hadosztályt állítsanak fel: így további érdemekkel gyarapodnának, amelyek a győzelem után sokat nyomnak majd a latban – érveltek. A miniszterelnök holmi jövőbeli remények fejében nem volt hajlandó további csapatokat bevetni. Kizárólag olyan hivatalos német felszólításra tette volna ezt meg, amely egyben kifejezett ígéret is a még át nem adott Bánát visszacsatolására, valamint további erdélyi területekre.

A kormányzó csalódottan figyelte a seregek lassú és nehézkes haladását. Miután semmi kilátása nem lévén arra, hogy a katonák karácsonyra hazaérkezzenek, szeptember 6-án kérte Werth tábornokot, nyújtsa be a lemondását. Helyére Szombathelyi Ferencet nevezte ki vezérkari főnöknek. Az ősz és az esőzések beálltával a csapatok egyre lassabban haladtak előre a fronton, és a veszteségek is egyre növekedtek. Hitler októberben meghívta Horthyt, és új csapatokat kért

²¹⁰ Churchill, W.: i. m. 527. old.

²¹¹ Bohlen amerikai diplomata szerint e komolytalan ajánlatok tulajdonképpen csak Sztálin kitartását tették próbára, hogy nehogy különbékét kössön a németekkel (Bohlen, C.: i. m. 124. old.).

²¹² Churchill, W.: i. m. 524–527. old.; Eden, A.: *The Reckoning*. 322–323. old.

a következő tavaszi támadáshoz. A magyarok, akik egyre bizonytalannabbnak látták a szövetségesek számára a háború örömteli befejezését, annyit válaszoltak, hogy tanulmányozni fogják a kérést.

A románok mindeközben német segítséggel – több mint négyhavi harc és 100 000 feletti ember halála árán – bevették a fekete-tengeri kikötővárost, Odesszát. A német vezérkari főnök, Wilhelm Keitel tábornagy azzal az indokkal, hogy gratuláljon Antonescunak, Belgrádba utazott. Kitüntette, majd rögtön ezután további csapatokat kért az 1942. évi hadjáráshoz. Antonescu – a magyarokhoz hasonlóan – ellenszolgáltatás nélkül nem volt erre hajlandó. Kifogásolta a második bécsi döntést, a csapatok kiküldését pedig ahhoz a feltételhez kötötte, hogy a magyarok ugyanannyi katonát küldjenek, mint ők. Ellenkező esetben csapatait arra fogja használni, hogy megállítsa a határain felsorakozott magyar hadosztályokat. Miután azonban a német tábornok biztosította a kérését illetően, Antonescu 1942 tavaszára 352 000 katonát ígért az orosz frontra. Keitel német vezérkari főnök emlékirataiban elismerte azt, amit 1942-ben még nem mondott ki, de mindenki tisztában volt vele: a magyar, a román és a szlovák háborús részvétel csakis azokért a területekért cserébe történt, amelyeket – egymással versengve – mindhárman meg akartak kapni.²¹³ Hitler pedig egyre nagyobb nyomást gyakorolt a szövetségeseire, hogy még több katonát küldjenek a frontra.

„Mikor lép be Japán a háborúba?” – kérdezték Wilhelm Keitelt tábornagytól, amikor Hitlerrel 1941. november elején meglátogatta az orosz frontot. „18-20 hadosztályt dobtak keletről Moszkva felé”²¹⁴ – jelentették a harctéren a tábornokok. Sztálin, bár a japánokkal kötött meg nem támadási egyezményen sikeresen elkerülte a kétfrontos háborút, a szövetségeseiben továbbra sem bízott.²¹⁵ Kifogásolta az an-

²¹³ Keitel, Wilhelm: *The Memoirs of Field-Marshal Wilhelm Keitel. Chief of the German High Command 1938–1945*. Edited Walter Gorlitz, New York, 128–130. old.

²¹⁴ Trial. Blue Series, Vol. X. 538. old.

²¹⁵ Az amerikai elnök emellett növelte a nyomást Japánra. Szeptember 4-én Rooseveltnél lehetetlen követelésekkel lépet fel Tokióval szemben: lépjen ki a hár-

goló passzív magatartását Románia és Magyarország iránt, akik úgy harcoltak ellene, hogy London hadat sem üzent nekik. November 4-én azt követelte Churchilltől, hogy ne szorítkozzon a diplomáciai kapcsolatok megszakítására, hanem üzenjen végre hadat Magyarországnak. Churchill tovább halogatta ezt a lépést, mondván, hogy a két országot személyes barátságokra épülő kapcsolatok kötik össze, és amint a magyaroknak alkalmuk nyílik, át fognak állni az antant oldalára. A miniszterelnök, aki az orosz vereséget még mindig reális lehetőségnek látta, nem siette el a választ. Ez a „kishitúsége” azonban nem tartott sokáig. December 1-én Rosztovnál a németek elszenvedték első nagy vereségüket. Az oroszok hátrálásra kényszerítették a Wehrmachtot. December 5-én Leningrád (Szentpétervár) határában, –40°C fokos hidegben elakadt a német támadás, a várost nem tudták bevenni.²¹⁶ Január 7-én Moszkva bevételére is megghiúsult. A német előrenyomulás minden fronton elakadt. A hihetetlenül szívós szovjet ellenállás, valamint a németek vereségei és embervesztései – több mint egymillió katonájuk esett el a hat hónapos küzdelemben – azt mutatták, hogy a Wehrmacht mégsem verhetetlen. Bár a szovjet veszteség a német hatszorosát tette ki (2 663 000 halott és 3 millió hadifogoly), de a hadihelyzet egyértelműen megváltozott.²¹⁷

November 29-én London ultimátumot intézett a magyarokhoz és is a románokhoz is: vonják vissza csapataikat az orosz frontról, ellenkező esetben Anglia hadat üzen. December 4-én a németek jóváhagyták a második magyar hadsereg visszavonulását, miután legénységének a fele odaveszett. Nagy-Britannia Magyarországnak december 5-én, Romániának 7-én üzent hadat. A németek és szövetségeseik gondjai egyre jobban sokasodtak.

mas szövetségből, vonja vissza megszálló csapatait Kínából, és tartsa be a szabad kereskedelmi egyezményt (Dallek, R.: i. m. 301 old.).

²¹⁶ „Január 20-ig 4000 harmadfokú fagyserültünk volt, pontosabban fogalmazva, ezek csak a legsúlyosabb esetek. A 4000 esetből 1856-nál igen súlyos amputációkat kellett végrehajtani. A négyezer harmadfokú eseten kívül eddig további 6000 első- és másodfokú fagyserültünk is volt” – írta naplójába Goebbels 1942. február 5-én.

²¹⁷ Merridale, C.: i. m. 147. old.

1942

HERVADÓ ÖRÖM – A VERESÉG ELŐSZELE

A német és a szövetséges hadvezetést meglepetésként érte és komoly aggodalommal töltötte el az 1941. december 2-i rosztovi német vereség és a támadások elakadása Leningrád és Moszkva határában. Megerősödtek a kételyek a háború végső kimenetelét illetően. A győzelmi hangulat, amely eddig a „verhetetlen” Wehrmacht hadjáratát övezte, hirtelen alábbhagyott. A hátország lelkesedését az angol rádióadások is elbizonytalanították. Százazrek estek el a fronton, és az áldozatok száma napról napra nőtt.²¹⁸ Hitler, mivel képtelen volt seregeinek veszteségeit megfelelő számú kiképzett emberrel pótolni, december végén szövetségeseitől új csapatokat kért. Hazafias hangvételű felszólításai azonban most már nem ugyanazt a visszhangot keltették, mint egy évvel korábban. Budapesten, Rómában, Bukarestben egyre szélesebb körben ellenezték a további seregek toborzását.

A Tokiótól kért segítség sikertelen volt. Berlinben azt remélték, hogy „szövetségesük” végül elfoglalja a vlagyivosztoki szovjet kikötőt. Bár folyamatosan küldözgették a sürgönyöket egészen októberig, választ nem kaptak. Mindeközben a szovjetek a másik oldalon szinte

²¹⁸ Ciano feljegyzi a Duce kárörömét: „Mussolini meg van elégedve az oroszországi háború menetével; nyíltan beszél róla, hogy a német csapatok sikertelensége meglepéssel tölti el” (Ciano, G.: i. m. 1941. december 20.). Goebbels naplója lesújtó: „1941. június 22-től 1942. február 20-ig elesett 199 448 emberünk (ebből 7879 tiszt), megsebesült 708 351 (20 992 tiszt), elűnt 44 343 (ebből 701 tiszt). Összes veszteségünk tehát 952 141 ember volt (ebből 29 572 tiszt)” (Goebbels, Joseph: *Diario 1942–1943*. Barcelona, 1949, Los Libros de Nuestro Tiempo, 1942. március 6.).

könyörögtek a japánoknak, hogy ne avatkozzanak be, tartsák tisztelben az előző áprilisban aláírt semlegességi szerződést.

Végül Moszkva járt sikerrel: a japánok végig távol tartották magukat a német érdekektől, bízva abban, hogy vagy a Wehrmacht sikeres hadjárata, vagy ellenkező esetben a Szovjetunióval megkötött szerződés biztosítja számukra, hogy szabadon nekiláthassanak Délkelet-Ázsia meghódításának.²¹⁹ Tervük végrehajtásához már csak az Egyesült Államokkal való megegyezés hiányzott.

Tokió terve azonban mégsem sikerült. Az 1941. október 18-án – majdnem egyidejűleg a Moszkvában aláírt szerződéssel – a Washingtonban megkezdett tárgyalások holtpontra jutottak. Az Egyesült Államok, mint a kínaiak támogatója, zárolta a Japán számára pótolhatatlan nyersanyagokat, többek között ellehetetlenítette a repülőgép-üzemanyag behozatalát. A tíz éve állandóan növekvő nyomás, amely Mandzsukuo elismerésének megtagadásával kezdődött, most a nyersolaj- és fűtőanyag-tartalékok kimerülésével párosult.

A washingtoni tárgyalások sikertelensége kormányválsághoz vezetett. Október 16-án Tódzsó Hideki tábornok vezetésével új kormány alakult. A tábornok azon az állásponton volt, ha november végéig nem sikerül az Egyesült Államokkal megállapodásra jutni, támadást kell indítani ellenük.²²⁰ Az amerikaiak megfejtették a titkos „Magic” japán kódot, és így ismerték Tokió szándékait. Roosevelt most azon törte a fejét, miként provokálhatná ki, hogy Japán támadjon először.²²¹ Tokió november 25-én, a legrosszabb eshetőségre felkészülve az antikomintern szerződés újabb öt évre szóló meghosszabbítását kérte.²²² A japánok nem lehettek biztosak abban, hogy miként reagál Németország és Olaszország arra, ha ők majd hadat üzennek az Egyesült Államoknak. Mivel támadóként lépnek fel, a „társaknak”

²¹⁹ Presseisen, E. L.: i. m. 281–320. old.; Ribbentrop, J.: i. m. 159. old.

²²⁰ A minden külföldi anyagtól függő Japán ez kényszerítette azonnali cselekvésre (Hobsbawm, E.: i. m. 49. old.). George Marshall amerikai vezérkari főnök több napja várta a japánok támadását (Trial, Blue Series, Vol. XIV. 122. old.).

²²¹ Dallek, R.: i. m. 433. old.

²²² Trial, Blue Series, Vol. III. 395–399. old.

a hármass szövetség értelmében nem kötelességük támogatni őket. A berlini és római nagykövetek válasza erre vonatkozóan nem voltak biztatóak.²²³ Galeazzo Ciano miniszter december 3-i naplójegyzete szerint a Duce fenntartotta a jogot, hogy előzetesen Berlinnel konzultáljon a kérdésben. Ciano pár nappal később Berlin állásfoglalását a japánok vakmerő lépésére „igen óvatossá” minősítette, majd hozzátette Mussolini éles megjegyzését: „Mit jelent ez a fordulat? Elsősorban azt, hogy Roosevelt taktikája sikeres volt: mivel nem léphetett be azonnal és egyenesen ebbe a háborúba, cselhez folyamodott, elérte, hogy Japán támadja meg őket.”²²⁴

A december 7-i Pearl Harbor-i támadás meglepte a németeket, ez Berlinben és a tokiói nagykövetségen egyaránt érzékelhető volt. Másnap a berlini és római japán nagykövetek hivatalosan is kérték az illető országokat, hogy üzenjenek hadat az Egyesült Államoknak. Sokan úgy gondolták, hogy Hitler nem fog ekkora hibát elkövetni. Valójában akkor már az Angliába irányuló kereskedelmi hajókat kísérő amerikai hadihajóknak utasításuk volt az útközben közelükbe kerülő német hajók elsüllyesztésére, tehát a Führernek nem sok választása maradt.

Hitler december 11-én a Reichstag előtt bejelentette, hogy az addig aláírt nemzetközi egyezmények értelmében Németország, Olaszország és Japán együttesen hadiállapotba lépett Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal. Nem sokkal később Olaszország, Magyarország és Románia is csatlakoztak a hadüzenethez.

A japán támadás végső célját tekintve nem mondható 100%-ig sikeresnek. A csendes-óceáni flotta három repülőgép-anyahajója ugyanis nem tartózkodott a kikötőben: kettő a kíséretével együtt röviddel a támadás előtt elhajózott, a harmadik augusztus óta javítás alatt állt Kaliforniában. A „váratlan” támadás azért tönkretette vagy

²²³ Presseisen, E. L.: i. m. 159. old.

²²⁴ Később Roosevelt beismerte Churchillnek és Sztálinnak, ha a japánok nem támadtak volna, nagyon nehezen tudta volna rábeszélteni az amerikaiakat, hogy lépjenek be a háborúba (Dallek, R.: i. m. 306–307. old.; Hobsbawm, E.: i. m. 122. old.).

elsüllyesztette a flotta kikötőben állomásozó egységeinek nagy részét. A támadást az elnöknek előre jelentették a hírszerzői, ő azonban ezt nem jelezte a támaszpontnak.

Churchill számára az események ilyenén alakulása „megkönnyebbulést” jelentett: most már joggal reménykedhetett abban, hogy a japánok elleni háborút támogatni fogják az amerikaiak. Azonnal táviratozott Washingtonba, és azzal felszólítással, hogy Amerika ne halogassa tovább, küldjön hadüzenetet Németországnak is, sürgős találkozót kért Roosevelttől. Az elnök – tekintettel arra, hogy a németek nem támadták meg az Egyesült Államokat – sem a szenátus, sem a közvélemény előtt nem tudott volna erre indokot felhozni, ezért csak két nap múlva válaszolt Churchillnek, és a találkozót elhalasztását kérte.

December 9-én, a Pearl Harbor-i támadást követően Roosevelt beszédet intézett az amerikai néphez. Ezzel a beszéddel – amelyet szokásához híven most is egy befűtött kandalló mellett ülve mondott el – megkezdte a közvélemény felkészítését a világháborúba való belépésre. Hangsúlyozta, hogy az olyan agresszív katonai beavatkozások, mint Japán 1931 óta zajló, előzetes bejelentés nélküli támadásai Mandzsúria ellen, az olaszok 1935-ös etiópiai hadjárata, vagy Ausztria 1938-as német bekebelezése mind arra mutatnak, hogy az Egyesült Államok nem tarthatja távol magát a világ konfliktusaitól.

Rooseveltnak természetesen tudomása volt az orosz rendszer kegyetlenségeiről, a Molotov–Ribbentrop-paktumról, annak titkos záradékairól, vagy a szovjetek finnországi hadműveleteiről (amely miatt kizárták a Szovjetuniót a Népszövetségből), ezeket azonban cinikus módon elhallgatta. Az amerikai elnök egyszemélyes diplomáciai és katonai stratégiát folytatott, ahol a State Departmentet éppen úgy megkerülte, mint a saját vezérkarát. Nyomós oka volt erre, ugyanis mindkét szervezet komoly fenntartásokkal viseltetett a Szovjetunióval és a kommunizmussal szemben.²²⁵

²²⁵ O'Brien, Phillips P.: *The Second Most Powerful Man in the World. The Life of Admiral D. Leahy, Roosevelt's Chief of Staff*. New York, 2019, Dutton-Penguin Random House, 230, 238, 241, 261. old.; Butler, S.: i. m. Bevezető.

A japánok – miután a Pearl Harbor-i támadásnak köszönhetően megszűnt az amerikai flotta fenyegető jelenléte – gyors támadásba lendültek. Január 10-én Szingapúrban elsüllyesztettek két angol hadihajót, amelyek az ázsiai gyarmatok védelmét látták el. (Az ütközetben meghalt a flottaparancsnok, egy brit tengernagy is.) Sikeresen meghódították a Fülöp-szigeteket (december 8. és május 8. között), Hongkongot (december 8. és 25. között), Malájföldet (december 8. és február 16. között), Borneót és Szumátrát (december 15. és január 28. között). December 23-án a stratégiai fontosságú Rangunt bombázták (itt tárolták a kínaiaknak küldött amerikai hadianyagok jelentős részét), végül lerohanták Burmát, amelyet a gyarmatosítók harca iránt kevésbé elkötelezett helyi és indiai seregek védelmeztek.

Roosevelt aggasztónak találta az angolok súlyos és sorozatos vereségét, valamint az indiai seregek vonakodó hozzáállását a brit birodalom védelméhez. Utasította Averell Harriman londoni nagykövetet, puhatolja ki Churchill álláspontját egy Indiának felajánlandó Ausztráliáéhoz és Új-Zélandéhoz hasonló indiai autonómia, esetleg függetlenségi ajánlattal kapcsolatban. Úgy gondolta, hogy a függetlenség ígéretével – ahogy azt az USA biztosította a Fülöp-szigetek számára – elkötelezettebb szövetségeseiket nyerhetnek a régióban. A nagykövet, aki a javaslatot tolmácsolta, nem a remélt választ kapta. Az angolok, akik az Egyesült Államok támogatása nélkül képtelenek voltak gyarmatbirodalmukat megvédeni, újabb elkeseredett hangú kéréssel fordultak Roosevelthez, és sürgős találkozót kértek tőle. Az elnök, aki az adott pillanatban flottájának csak a Pearl Harborból megmenekült maradékával rendelkezett, azt üzentte vissza a miniszterelnöknek, hogy csak január 22-én fogadja Washingtonban.

Churchill 1942. január 22-én, a kitűzött időpontban megérkezett a Fehér Házba. Kétévi szakadatlan katonai vereségek sorozatán volt túl, a brit birodalmat az összeomlás fenyegette.²²⁶ Már a találkozót megelőző napjának estéjén minden teketóriázás nélkül megállapodtak abban,

²²⁶ Nem véve figyelembe az átmeneti sikereket az olaszok felett Észak-Afrikában, ahol január 7-én a partra szállt német alakulat, az Afrika Korps visszaverte őket.

hogy elsőként a németekkel vívott háborúra kell koncentrálni, Japán még várhat. Készültek az amerikai tervek egy második front megnyitására Calais és Le Havre között. Az elnök úgy gondolta, hogy a szovjetek összeomlásának elkerülése érdekében minél előbb szükséges lenne a német csapatokat elvonni a keleti hadszíntérről, és egy kisebb partra szálló haderő már 1942. szeptember és november között bevetethető lenne. Ezt az elképzelést azonban Churchill kifejezetten ellenezte, mondván, az csak vérfürdőt eredményezne. Végül egy együttes észak-afrikai partraszállási haditervben egyeztek meg a Vichy-kormány fennhatósága alatt álló francia gyarmatokon. Ez volt a legtávolabbi pontja a német hírközlési hálózatnak, a legvédtelenebb vidék. Így az elnökválasztás évében Rooseveltnak számára a legkevésbé kockázatos hadművelet.

Hitler mindeközben megszerezte a szükséges emberutánpótlást. Mussolininál 235 000 katonára állítására kapott ígéretet. Antonescu 15 román hadosztály frontjára küldését vállalta azzal a feltétellel, hogy Hitler ugyanezt követeli majd a magyaroktól is, és garantálja, hogy a magyar haderő nem használja ki az alkalmat a megtámadására.

A magyar válasza sokat kellett várni. Ribbentrop külügyminiszter, hogy a jelentős katonai támogatásról szóló kérést nyomtatékosabbá tegye, személyesen ment Budapestre január 6-án. A Magyarországgal szemben támasztott igényeit ugyanakkor a területek visszacsatolásának ígérete nélkül ismertette. Négynapos alkudozás után Horthy végül ígéretet tett a szovjetek elleni újabb hadjárat magyar támogatására azzal a kitéttel, hogy a fronton harcoló csapatait előbb engedjék haza, hogy újra felszerelhesék őket. A magyar hadsereg vesztesége az eddigi harcokban megsemmisítő mértékű volt; a további küzdelmekhez pedig hiányzott az akarat.

A Magyarországra nehezedő német nyomás ezután sem szűnt meg. Január 19-én Werner von Erdsmanndorf budapesti német nagykövete egy hírszerző útján szerzett titkos jelentést közvetített Bárdossy László miniszterelnök felé, amelynek tartalmát azonban tudatosan elferdítették: e szerint Anthony Eden, a brit külügyminiszter a múlt decemberi moszkvai látogatása alkalmával megállapodott Sztálinnal

abban, hogy Kelet- és Közép-Európa országait az orosz érdekszférában hagyják a háború után. A csúsztatásnak világos célja volt: az ingatag magyarok számára világossá kell tenni, mi vár rájuk német vereség esetén. Vagy támogatják Németországot a bolsevikok leverésében, vagy – ha az oroszok nyernek – Moszkva szatellitjei lesznek.²²⁷

A magyarok még nem hozták meg a döntést, amikor január 20-án Wilhelm Keitel tábornagy Budapestre érkezett, hogy három nap alatt kialakítsa a keleti fronton a magyar támogatást, amely igényei szerint 21 hadosztály felajánlását jelentette volna. Szombathelyi Ferenc vezérkari főnökkel és Bartha Károly honvédelmi miniszterrel folytatott tárgyalások során végül 10 hadosztályban állapodtak meg. Bárdossy azzal indokolta Keitelnek a létszám csökkentését, hogy a Balkánon várható szovjet támadás miatt szükséges, hogy Magyarországon megfelelő tartalékhaderő maradjon.²²⁸ Bár Keitel nem tartotta Bárdossy érvelését meggyőzőnek, elfogadta az ajánlatot. A magyarok – hasonlóan a románokhoz – nem voltak hajlandók a védelmi hadállásaikat feladni. Mindketten számoltak azzal az eshetőséggel, hogy a háború 1942 nyarán véget ér, és lehetőség adódhat Erdély visszafoglalására. Az 1919. évi román megszállás elegendő tapasztalat volt mindkettőjük számára.

Bárdossy miniszterelnök 1942. január 29-én jelentette be az országgyűlésben a második magyar hadsereg kivezénylését az orosz frontjára. Antonescu tábornok, hogy hátrányba ne maradjon, február 11-én biztosította Hitlert a román támogatásról. Cserébe kérte azonban a második bécsi döntés háború utáni felülvizsgálatát.

Mialatt az orosz front újabb hadjáratának előkészületei folytak Közép-Európában, a japánok február 15-én bevették Szingapúrt, a legfontosabb angol katonai támaszpontot Délkelet-Ázsiában. Egy 40 000 fős indiai védősereg átvált az ellenséghez. A hindu és birmániai kato-

²²⁷ Karsai E.: i. m. 101. old.

²²⁸ Miután a szovjetek partra szálltak a Krím félszigeten 1941. december 26-án, hogy felszabadítsák a román és német ostrom alól Szevasztopolt, nem lehetett elvetni egy másik partraszállás lehetőségét a Fekete-tenger bulgáriai szakán sem (uo. 103. old.).

nák nem voltak hajlandók meghalni a brit birodalom védelmében, amely megtagadta tőlük az autonómiát. A brit birodalom ázsiai összemelésével egyidejűleg Erwin Rommel tábornok fényes sikereket aratott Észak-Afrikában. Az egyesült német–olasz csapataival megverte és visszavonulásra kényszerítette az angol hadsereget Kelet-Líbiában. A Brit Nemzetközösség nehéz pillanatokat élt át: egy váratlan japán bombázás komoly károkat okozott Ausztrália északi partjain, emellett Darwin városában és a kikötőben elsüllyesztettek egy egész szövetséges kereskedelmi flottát, mely hadianyagot szállított.

Az angol haderő képtelen volt kellő erővel védekezni, miközben a japánok folyamatosan nyomás alá helyezték az Egyesült Államok támaszpontjait. Rooseveltnak ekkor, február 15-én közölte a letört Winston Churchill-lel – aki a vereségért az amerikaiakat hibáztatta –, hogy az Egyesült Államok a csendes-óceáni térségben átveszi a háború irányítását. Egy héttel később – elhatározása nyomatékosítása végett – szöveget intézett az amerikai néphez, amelyben az ország hatalmas ipari erőfeszítéseit ecsetelte, az Egyesült Nemzetek 23 országának közös harcát az atlanti chartában meghatározott szabadságjogok védelmében, valamint szilárd hitét a végső győzelemben. *„Roosevelt újabb beszéde. Nyugodt, mértéktartó, de mégis határozott. Nem olyan ember beszédének hangzik, mint aki rövidesen békéért akar esedezni”* – írta Galeazzo Ciano a naplójába 1942. február 24-én. Majd hozzáfűzte Otto von Bismarck római német követségi titkár megjegyzését, melyet Blasco Lanza D'Ajeta olasz kabinetfőnöknek tett: *„Németországban mindenki úgy látja, egy újabb téli háború elviselhetetlen terheket jelentene. Erről a hadsereg legfőbb vezetőitől a közvetlenül Hitlerhez beosztott emberig mindenki meg van győződve. De ezt egyikük sem meri Hitlernek megmondani. Ezért módját kellene ejteni valamifajta megállapodásnak az angolszászokkal [...] Bismarck szerint egyetlen intelligens német sem akad, aki ne így gondolkodna.”*

Churchill ekkoriban még másképp látta a helyzetet. Ismervén a Vörös Hadsereg hatalmas veszteségeit, attól félt, hogy Sztálin feladja a harcot, és különmegállapodást köt Hitlerrel. Ezt elkerülendő arra kérte Rooseveltet, fogadja el Sztálin decemberi kérését, melyet Edenhez intézett, vagyis ismerjék el a Szovjetunió igényét a cári Orosz-

ország hajdani összes területére. Ez az ajánlat a meglehetősen szorult helyzetben lévő szovjet vezért ösztönözte volna arra, hogy folytassa a harcot, hiszen angolszász szövetségesei el fogják ismerni a hadi célkitűzéseiben szereplő területi igényeit.²²⁹ Rooseveltnak azonban nem sikerült rávenni, hogy rábólintson erre a javaslatra.

Roosevelt optimista kijelentései nem enyhítették Churchill aggodalmát: ha nem teljesülnek a szovjet vezér elképzelései, abból egy újabb Hitler–Sztálin-szövetség születhet.²³⁰ Veszélyérzetét erősítette az a tény is, hogy a németek és szövetségeseik embervesztesége szintén szörnyű méreteket öltött, és a szovjetek legyőzésére csak további kemény és nagy áldozatokkal járó küzdelmek árán volt esély, az angolszászokkal kötendő különbékét követelő hangok pedig egyre erősödtek. Albrecht von Urach herceg, Ribbentrop külügyminiszter sajtóreferense, március 10-én kikérte Galeazzo Ciano kabinetfőnök véleményét egy Nagy-Britanniával kötendő különbékére vonatkozóan. Hasonló utalásokról számolt be Cionának a pár nappal később Berlinből hazaérkező Alessandro Pavolini, az olasz kulturális miniszter, aki Goebbelszel találkozott. Április első napjaiban az olasz katonai hírszerzés vezetője is arról hozott híreket, hogy általános az elbizonytalanodás a háború végső kimenetelét illetően. Információi szerint Canaris tengernagy – a német titkosszolgálatok vezetője – azt mondta, hogy *„nem hisz a győzelemben”*, és Heinrich Himmler, az SS parancsnoka, szintén az angolokkal kötendő fegyverszüneten töri a fejét.²³¹

²²⁹ Butler, S.: i. m. 22. bejegyzés. Churchill ekkor majdnem mindenre hajlandó volt. Amikor 1942 februárjában az újonnan kinevezett moszkvai angol nagykövet, Archibald Clark Kerr útmutatást kért Churchilltől, a miniszterelnök így felelt neki: *„Maga utasítást kér? Rendben van. Én nem bánom, ha Sztálin fenekét kell megcsókolni, de nem vagyok olyan bolond, hogy a csizmáját nyaljam”* (Lehrman, L. E.: i. m. XIII. fejezet).

²³⁰ Dallek, R.: i. m. 337. old.

²³¹ Ciano, G.: i. m. 1942. március 10. és 19., április 9. Ekkor Himmler már Hitler utódjának érezte magát (lásd Ribbentrop, J.: i. m. 81 old.; Eden, A.: *The Reckoning*, 387. old.).

Ebben a bizonytalan, ugyanakkor fenyegető helyzetben Sztálin is gyanakodott, de ő az angolszászokra. Kérése ellenére nem nyitottak új frontot 1941-ben. Attól félt, hogy a Szovjetunió katonai erejének megroggyanását kihasználva – embervesztései addigra már túllépték az ötmillió főt, a Vörös Hadsereg teljes kezdeti létszámát – a kapitalista imperializmus Hitlerrel lép szövetségre a bolsevizmus megsemmisítésére. Nem kapott megfelelő választ az 1941 októberében Lord Beaverbrookon, a brit hadiiparért felelős miniszterelnökön keresztül továbbított kérésére sem. Itt hangsúlyozta, hogy szükséges lenne szerződésben is lefektetni az eddigi szóbeli megállapodásukat; miszerint nem kötnek különbékét Hitlerrel.²³² Rooseveltt és Churchill érezték Sztálin bizonytalanságát. Az amerikai elnök március 9-re meg is változtatta a véleményét, és elfogadhatónak tartotta az angolok javaslatát, hogy ugyan ne írásban, de tegyenek ígéretet Sztálin területi igényeire. Április 13-án Anthony Eden jegyzéket adott át Majszkij londoni szovjet nagykövetnek, amelyben Lengyelország kivételével elfogadta Moszkva területi követeléseit. Ehhez a rendezéshez azonban még hozzátett egy kisebb országokból álló közép-európai föderációs javaslatot.²³³

MAGYARORSZÁG ELTÁVOLODÁSA

Horthy tengernagy és a konzervatív liberális tanácsadói 1942 tavaszán arra az elhatározásra jutottak, hogy a háborúból ki kell lépni. Ehhez meg is tették az első lépéseket. Március 7-én a kormányzó lemondatta Bárdossy Lászlót, majd két nappal később Kállay Miklóst nevezte ki miniszterelnöknek. Ahogy az elődei, az új kormányfő is még reménykedett abban, hogy a kommunisták vereséget szenvednek a háborúban, de idővel egyre inkább úgy látta – mint ahogy Horthy is –, hogy a németek elveszítik ezt a háborút. Egy szovjet–angolszász győzelem esetén azonban abban bízott, hogy az angolok és az amerikaiak már

²³² Butler, S.: i. m. 22. bejegyzés.

²³³ Eden, A.: *The Reckoning*. 376–379. old.

csak a hatalmi egyensúly fenntartása érdekében sem fogják hagyni, hogy a Szovjetunió tovább terjeszkedjen Európában.²³⁴ A nyugati hatalmak előbb-utóbb kénytelenek lesznek felvenni a harcot a kommunistákkal – vélekedett Kállay –, tehát a ma szemben álló felek a jövőben szövetségesek lesznek. Ebből a feltételezésből következett az az elgondolás, hogyha Magyarország eltávolodik a németektől, akkor német vereség esetén számíthat az angolszászok támogatására. Hogy a németekben ne keltsen gyanút, hivatalosan Kállay továbbra is támogatva az oroszországi hadjáratot, miközben titokban lépéseket tett az angolszászok irányába.

Elődjének, Bárdossynak más volt a véleménye az angolszászok felé való közeledéssel kapcsolatban. Március 7-én Kállay udvariassági látogatása alkalmával Bárdossy kifejtette, hogy Kállay politikája katasztrófába viszi az országot. Elveszíti a németek bizalmát anélkül, hogy megszerezne az angolok támogatását, Nagy-Britannia ugyanis elkötelezett támogatója a Szovjetunióknak, Csehszlovákiának és Jugoszláviának. *„Magyarország magára marad. Azon a tényen, hogy ha a németeket megverik, te úgysem tudsz vátoztatni. Ez eldőlt már az első világháborúban és eldőlt Trianonban is.”*²³⁵

Kállayt azonban nem bizonytalanította el Bárdossy álláspontja, két nappal később hivatalba lépett, és elkezdte a „hintapolitikát”. Elsőként is megtartotta elődje összes miniszterét, és a nyilvánosság előtt Hitler iránti hűségét hangsúlyozva megerősítette a 2. magyar hadsereg kiküldetését az orosz frontra. *„Szerencsére sosem voltak illúzióink a magyarokkal kapcsolatban, ezért nem is ért bennünket csalódás. Lépnünk kell, hogy ne okozhassanak nekünk károkat. Természetesen nem beszélhetünk tovább arról a bajtársi jóviszonyról, amelyet a magyarok hivatalos beszédeikben, illetve üdvözléseikben oly szívesen hangoztatnak”* – írta Goeb-

²³⁴ Macartney C. A.: *October Fifteenth*. Part II. 87–88. old. Kállay ugyanazt gondolta, mint Churchill és több európai államfő és politikus. Ez aggasztotta Sztálint is.

²³⁵ Kerepeszki Róbert: Szó sincs hintapolitikáról! Elvesztett illúziók. *Rubicon*, 2017/5. 16. old.

bels 1942. április 1-én a naplójába.²³⁶ Az új kormány németbarátságra utaló intézkedései nem csökkentették a németek bizalmatlanságát Kállayval szemben.

Az Egyesült Államok éppen ez idő tájt jelezte a németek szövetségesei felé, hogy a hadüzeneteik ellenére nem lép fel velük szemben, ezzel kívánta tudtukra adni azt a feltételezést, hogy e hadüzenetekre Hitler kényszerítette őket. Ugyanakkor hangsúlyozta, ha a tengelyhatalmak továbbra is támogatják katonai erővel Németországot, a következményekkel számolniuk kell. Miután e figyelmeztetést követően se a magyarok, se a románok nem változtattak németbarát politikájukon, az Egyesült Államok június 5-én mindkét országnak hadat üzent.

Míg a Wehrmacht lendülete Oroszországban csak nyáron erősödött fel, a japánok keleten teljes gőzzel nyomultak előre. 1942. március 10-én bevették Rangunt, és elesett Burma (Mianmar) is. Március 31-én a japán flotta megjelent az Indiai-óceánon, és öt nap alatt 28 angol hajót süllyesztett el.

Miután a gyarmatokon a Korona hadereje továbbra is átütő eredmény nélkül harcolt, az Egyesült Államok újra nyomást gyakorolt Nagy-Britanniára. Az amerikai szenátusnak az volt a véleménye, hogy az amerikai segélyprogram bőkezű támogatásáért fejében jogosan követelhetnek politikai változásokat a birodalomtól. A szenátus ennek jegyében azt kérte, hogy ha a teljes függetlenséget nem is, de legalább az autonómiát adják meg Indiának. Ez lenne az egyetlen megoldás arra, hogy az indiai katonák nagyobb meggyőződéssel harcoljanak. Ehhez az állásponthoz az elnök is csatlakozott, és ez alkalommal Churchill kénytelen volt engedni.

1942. március végén a munkáspárti Stafford Crippst kérte fel, hogy a hindu vezetőkkel kezdje meg a tárgyalásokat. Ez azonban csak látogatás volt Churchill részéről. A Roosevelttel kötött megegyezés és az atlanti chartában elismert önrendelkezési jog ellenére az angolok szabotálták a végső megállapodást, és Cripps tárgyalásai is eredmény nélkül zajlottak. Hiába tett Mahátma Gandhi és Dzsaváharlál Nehru konkrét ígéretét arra, hogy minden erejükkel védelmezni fogják a

²³⁶ Goebbels, J.: *Diario* 1942. április 1.

japánoktól Indiát, ha a Korona megadja nekik az autonómiát, Cripps azt nem fogadta el.

Se a hinduk harci kedve, se az angol és amerikai hadi szerencse nem javult ezekben a napokban. Április 5-én a japán flotta újabb két angol cirkálót és egy anyahajót süllyesztett el, majd megtámadta a colombói haditengerészeti támaszpontot Ceylon szigetén (ma Srí Lanka). Ezzel megszűnt az indiai hajóforgalmi útvonal, az angol szárazföldi csapatok Burma északi vidékeire vonultak vissza. Április 6-án Douglas MacArthur tábornok Bataanban letette a fegyvert, és a Fülöp-szigeteket fel kellett adni.

Churchill a sorozatos vereségek nyomása alatt újra Roosevelttel elnökhöz fordult könyörögve, hogy küldje ki a Pearl Harbor-i flottát India és Burma felmentésére. Washingtonban a „hallatlanul szemtelen” kérést méltatlankodva fogadták. Elfogadhatatlan volt számukra, hogy Churchill nem hajlandó megadni a függetlenséget Indiának, hogy az önállóan védekezhessen, de azt elvárja, hogy az Egyesült Államok a flottájával a védelmére keljen.

Churchill azonban hajthatatlan volt. Április 12-én kijelentette: ha Roosevelttel tovább feszegeti az indiai autonómia kérdését, felmondja a szövetséget az Egyesült Államokkal. Az elnök személyes asszisztensének, az akkor éppen Londonban tartózkodó Harry Hopkinsnak sikerült végül lehűtenie a kedélyeket, és megszilárdítani az angol-amerikai szövetséget. Anglia nélkül lehetetlen lett volna folytatni a harcot Európában.

Mialatt az angolszászok a jövőre és a gyarmatok védelmére vonatkozó elképzeléseiket egyeztették egymással, a németek új támadásra készültek a keleti fronton.

1942. április 12-én, nem sokkal éjfél előtt indultak el az első vonatok, amelyek a 2. magyar hadsereg katonáit szállították az orosz frontra, a német arcvonal déli szárnyának megerősítésére. A lelkesedésnek nyoma sem volt. Kállay miniszterelnök Vörös Jánossal, a magyar hadsereg hadművelleti főnökével Németországba utazott. Ez volt Kállay első és egyetlen találkozója Hitlerrel. A háborúból való kilépés fokozatos megvalósításának tervéhez híven azzal a kéréssel fordult Hitlerhez, hogy a magyar csapatok elsősorban csak hátvédként kerül-

jenek bevetésre, és amint a támadás befejeződik – feltételezhetően valamikor a nyár derekán –, küldjék őket haza. A magyar küldöttség emellett ajánlatot tett a háborús erőfeszítések további támogatására, ugyanakkor – tekintettel Antonescu román kormányfő nyilvános kijelentéseire – semlegességet kért Hitleről a román–magyar területi vitákra vonatkozóan.²³⁷

Hitler e kérésre válaszolva kifejtette: számára közömbös a magyarok és a románok területi vitája, azt azonban elvárja, hogy a háború befejezéséig ne essenek egymásnak, addig tegyék félre ellenségeskedésüket. Hitlernek a zsidók elleni fokozottabb fellépés követelésén kívül nem volt mondanivalója a magyar kormányhoz, a küldöttség a találkozót követően hazautazott.

Kállay Budapestre visszaérve, április 20-án nyilvános beszédében kijelentette: elegendő haderő maradt itthon arra, hogy a határokat bármilyen helyzetben meg lehessen védeni. Ez a kijelentés burkoltan arra is utalt, hogy lesz mivel védekezni, ha egy fegyverszünet esetén a németek vagy a románok meg akarnák szállni Magyarországot. Kállay emellett – egy elkerülhetetlen Románia elleni háború esetére – a hadianyag-tartalékok elraktározását is elrendelte.²³⁸

²³⁷ Ribbentrop Budapesten tett januári látogatása alkalmával kijelentette, hogy Erdély megmarad Magyarországnak. Április 3-án Ion Antonescu emiatt határozottan tiltakozott személyesen Hitlerrel. Februárban megüzente Ribbentropnak, hogy addig nem kapja meg a Románia Első Károly Rend keresztjét, ameddig nem vonja vissza ezt az ígéretet (Trial, Blue Series. Vol. VII. 322. old.).

²³⁸ Korábban, amikor a nyári hadjárat haditerveit kidolgozták, és a hadianyag-állományt összesítették, Kállay különleges tartalékok felhalmozására adott utasítást egy Romániával esedékes háborúhoz, amelyet ő elkerülhetetlennek tartott. Július 24-én – a koronatanács titkos ülésén – döntöttek a hadsereg esetleges titkos mozgósításáról is egy Románia elleni háború esetén (Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Budapest, 2005, Osiris Kiadó, 180, 238. old.).

AZ ANGOLSZÁSZOK PARTRA SZÁLLNAK AFRIKÁBAN – MEGHIÚSUL A MÁSODIK NÉMET HADJÁRAT KELETEN

Sztálin mindeközben aggodalmak közepette figyelte a háborús eseményeket Moszkvában. 1941-ben egyedül, óriási veszteségek árán védekezett a németek ellen. Az angolok által ígért, a német nyomást csökkentő második frontról Molotov külügyminiszter március közepén tárgyalt Londonban, de csak kitérő választ kapott.

Az angolszászok talán arra vártak, hogy Szovjetunió elvérezzen, és utána lerohanhassák? – fogalmazódott meg Sztálinban a gyanú. A készülő új támadás csak fokozta Sztálin krónikus bizalmatlanságát szövetségeseivel szemben. Roosevelt, hogy Sztálin kétélyeit eloszlassa, meghívta Molotovot Washingtonba. A május 30-i tárgyaláson biztosította az oroszokat arról, hogy 1942 vége előtt meg fogják nyitni a második frontot.²³⁹ Azt azonban nem közölte a külügyi népbiztos elvtárssal, aki már a nyár folyamán a szovjet front összeomlásának veszélyét lebegtette, hogy a partraszállást nem a megállapodás szerint Európában, hanem Afrikában tervezik.

Ennek a hadműveletnek az előkészítéséhez az elnök hazahívta a francia (Vichy-) kormányhoz akkreditált nagykövetét, William Leahy nyugalmazott tengernagyot. A tőle kapott jelentés szerint Marokkóban, Algírban és Tuniszban összesen 180 német katona tartózkodik. Továbbá Francois Darlan tengernagy – aki 1941 februárjától 1942 áprilisáig Vichy kormányfője és az észak-afrikai francia erők főparancsnoka volt – garantálta, hogy csapatai nem fognak ellenállni egy szövetséges partraszállás esetén. Roosevelt április 17-én utasítást adott a haditanácsban a partraszállási tervek elkészítésére. Úgy tűnt, hogy elképzelései szöges ellentétben állnak a vezérkaréval, akik ugyanebben az évben egy észak-franciaországi partraszállást szorgalmaztak.

²³⁹ „Meggyőződéssel hazudok és félrevezetek, ha ezzel elősegítem a háborús győzelmet” – jelentette ki májusban Roosevelt (Dallek, R.: i. m. 335 old.). „Hogy kitartsanak a németek ellen, megvalósíthatatlan ígéreteket kellett tennünk az oroszoknak” (Bohlen, C.: i. m. 124. old.).

Churchill másnap érkezett Washingtonba. Rooseveltnagy meglepetésére – az angol miniszterelnök korábbi véleménye ellenére – ekkor már inkább Norvégiában, vagy még inkább a Szuézi-csatorna közelében javasolta a partraszállást, ahol az Afrika Korps leginkább fenyegette az angolok útvonalait a gyarmatok felé.

Churchill aggályai nem voltak alaptalanok: Rommel a washingtoni látogatás időpontjában éppen a brit expedíciós hadsereg utánpótlás-ellátó központját, a tobruki erődöt és kikötőt ostromolta. Két nappal később a 33 000 fős brit védősereg megadta magát, és az angol vezérkar az általános visszavonulásra adott utasítást Egyiptom felé. Londonban eközben Churchill lemondását kezdeményezték. Roosevelt mindezek ellenére sem engedett a nyomásnak: a marokkói partraszállás tervét hagyta jóvá, távol a hadműveleti zónáktól.

Ez idő alatt Oroszországban zajlott a nyári hadjárat. A csapatok létszáma ugyan jóval alulmaradt az előző évihez képest, de a veszteségek megint súlyosak voltak, és a német előrenyomulás a vártnál lassabban haladt. Július első napjaiban a németek és szövetségeseik hadserege elérte a Volgához közel levő Don folyó partját. A magyar csapatok június vége előtt befutott egységei a németekhez csatlakozva 160 km-t haladtak előre 10 nap alatt. Július 10-én érkeztek meg a Voronyezstől délre a Donhoz. Az utolsó magyar egységek a műveletben már nem is vettek részt, mert messze Kurszkban, a front mögött kiszállították őket a vonatból. Kénytelenek voltak teljes felszereléssel 600-700 km-t gyalogolni, és csak szeptemberben érkeztek meg a Don menti állásokba. A két egységet, összesen 175 000 embert,²⁴⁰ egy 200 km-es frontszakasz védelmével bízták meg a folyópart mentén.

Sztálin aggályai ismét feléledtek. Isztambuli kémei jelentették, hogy az ottani német kereskedelmi megbízott felvette a kapcsolatot Roncalli bíborossal (a majdani XXIII. János pápa) apostoli nunciussal,

²⁴⁰ A második hadsereg kezdeti létszáma 207 ezer fő volt. Az utánpótlást is számítva, összesen 250 ezren fordultak meg a fronton (Számveber Norbert: A hídfőcsatától a szovjet áttörésig. *Rubicon*, 2019/1. 60. old.).

majd a Vatikánban Montini bíborossal (a majdani VI. Pál pápa).²⁴¹ Ezek a hírek, összevetve a második európai front megnyitásának halogatásával, Sztálint abban a sejtelmében erősítették meg, hogy a németek megkörmötyézték Nagy-Britanniát és az Egyesült Államokat, hogy együttes erővel fogjanak össze ellene.

Joseph Goebbels propagandaminiszter július 4-én Németországban ezt írta a naplójába: „A Moszkvából kapott titkos üzenetek azt jelzik, hogy Sztálin egy második front nyitását szorgalmazza, de se Rooseveltné, se Churchill nem tud pillanatnyilag eleget tenni a kérésének.”²⁴² Ebben Goebbelsnek majdnem igaza volt, de csak majdnem. Roosevelt ugyanis saját vezérkarának véleménye, Churchill kérése, valamint Sztálin nyomása ellenére elrendelte a Torch hadműveletet, a partraszállást Észak-Afrikában. A katonai akciót – tekintettel a saját belpolitikai érdekeire, vagyis a novemberi képviselő-választásra – október előtt kellett végrehajtani. Úgy gondolta, hogy egy megfelelő propagandával tálalt, könnyűnek ígérkező katonai győzelemmel nagy mennyiségű szavazatot szerezhet, és komoly támogatást a jövőbeli béketerveinek.

Augusztus 11-én Winston Churchill és Averell Harriman, Roosevelt megbízottja Moszkvába utazott, hogy Sztálinnal ismertessék a véglegesített terveket. E szerint az 1942-ben már nem lesz „második front” Franciaországban, csak egy „partraszállási kísérlet”, a „második frontot” pedig Észak-Afrikában nyitják meg, abban a reményben, hogy Törökország a szövetségesekhez csatlakozik, ezzel gyengítve Dél-Európát.

Sztálin a küldöttséggel szemben sértetten viselkedett. Churchill szemére hányta hadserege szemmel látható tehetetlenségét. Felhántorgatta, hogy a flottájuk a Barents-tengeren képtelen megvédeni az oroszok kíségetésére küldött hadianyagot szállító hajókat. Az afrikai partraszállásról szóló haditervet azonban végül elfogadta. A német

²⁴¹ Haslam, J.: i. m. 121. old. Az olaszok értesültek a Svájcban megtartott német–angol tárgyalásokról (Cinao, G.: i. m. 1942. július 20.). Lásd Franz von Pappen Törökországi német nagykövet békekísérletét a Vatikánnal (*Trial, Blue Series*, Vol. XVI. 325–330. old.).

²⁴² Goebbels, J.: *Diario*. 1942. július 4.

hátvéd megtámadása azt jelentette, hogy a központi hatalmak kénytelenek lesznek további erőket elvonni a Franciaországot megszálló csapatoktól, ezzel Olaszország kiesik a háborúból, Spanyolország pedig (angol megvesztegetéssel²⁴³) semleges marad. Ennek ellenére, Sztálin elvetette a balkáni felvonulás haditervét, mindenféle „politikai nehézségekre” hivatkozva, és nem mutatott sok lelkesedést egy angolszász katonai támogatásra vonatkozólag a Kaukázusban sem.²⁴⁴

A partraszállási kísérletet – ahogy ezt Sztálinnak is jelezték – a moszkvai találkozót követő héten hajtották végre egy észak-franciaországi halászfalucska, Dieppe közelében. Az akció lényegében egy angol légi és tengeri erővel kísért kanadai hadművelet volt. A tervek szerint 6100 katonát és 50 tankot akartak partra tenni, akiknek a gyors felderítés után azonnal vissza is kellett volna vonulniuk. A németek azonban, akik pont előző nap hajtottak végre egy partvédelmi hadgyakorlatot, 6 óra alatt már visszavonulásra is kényszerítették a kanadaiakat. Az eredménytelenül végződő „kísérletben” a katonáknak több mint a fele elesett anélkül, hogy a kitűzött célok valamelyikét is elérték volna. Ez a kudarccal nem csökkentette Sztálin bizalmatlanságát a szövetségesei iránti, de Churchill lelkesedése sem növekedett egy következő franciaországi partraszállást illetően.

Harriman, augusztus 30-án visszatérve Washingtonba beszámolt Rooseveltnek a Sztálinnal folytatott beszélgetésről. Sztálin – Harriman beszámolója szerint – kijelentette, hogy az oroszok, az amerikai és angol katonák pesszimista jóslatai ellenére, továbbra is tartják a frontot Sztálingrádban, és a Kaukázusban egyaránt. Sőt, hamarosan a németekre kemény csapást mérő ellentámadást indítanak. Ez Sztálin üzenete volt Rooseveltnek és Churchillnek, figyelmeztetés, hogy ne próbáljanak a németekkel egyesülni.²⁴⁵

²⁴³ Az 2018. október 7-én nyilvánosságra hozott angol titkos jelentésekből kiderült, hogy London 13 millió dollárral vesztegette meg Francisco Franco tábornokait, csak hogy ne szövetkezzenek Hitlerrel (BBC News. <https://www.bbc.com/mundo/noticias-45754336>).

²⁴⁴ Churchill, W.: i. m. 668–673. old.

²⁴⁵ „Moszkvában mindenkinek az a benyomása, hogy Churchill a Szovjetunió bukásán dolgozik, hogy utána Hitlerrel megállapodjon, és egyesített erővel ellenünk

Közben megjött az ősz. Az esőzések megint leállították a német támadást Moszkva, Sztálingrád és Leningrád alatt anélkül, hogy Hitler elérte volna a céljait. A Wehrmacht és szövetségesei kénytelenek voltak ismét a téli orosz ellentámadásra felkészülni.

A TENGELYHATALMAK SZTÁLINGRÁDI ÉS AFRIKAI VERESÉGEI – ROOSEVELT FELTÉTEL NÉLKÜLI MEGADÁSRA ALAPOZOTT BÉKETERVE

Keleten és Észak-Afrikában bonyolódott a helyzet. A hírszerzők új hadműveletekről értesítették Hitlert. Goebbels október 17-én így írt a naplójában: „*Híreink vannak valami nyugat-afrikai hadműveletről. Úgy látszik, a szövetségesek meg akarták mutatni Sztálinnak, hogy teljesítik a második frontra vonatkozó kívánságát.*”²⁴⁶

A hír igaz volt. Három héttel később, november 8-án észak-amerikai csapatok partra szálltak Tuniszban, Marokkóban és Algírban, ahol szinte semmilyen ellenállásba nem ütköztek se a francia, se az igen gyér német helyőrségek részéről. Roosevelt választási reményei azonban, amelyet az akció sikeréhez fűzött, nem váltak valóra, mert a katonai győzelem híre késve érkezett, a választások után öt nappal. A szenátusban ugyan a többséget megtartotta, pártja azonban a napisajtó egyre ellenségesebb hangvétele mellett számos mandátumot veszített.

Mindeközben Hitlernek mindjobban hozzá kellett szoknia a harc-térrel érkező sorozatos rossz hírekhez. Észak-Afrikában véget ért az el-alameini ütközet. Miután a szövetséges kémelhárítók dekódolták Rommel taktikai utasításait, a Bernard Law Montgomery tábornok vezette angol csapatok 1942. november 11-én legyőzték az olasz-

forduljon”. – Iván Maisky londoni szovjet nagykövet októberben tett kijelentése (Hastings, M.: i. m. 127. old.; szintén: Roberts, A.: i. m. 759. old.). Mivel a Foreign Office tele volt beépített szovjet ügynökökkel, nincs semmi furcsa abban, hogy Sztálin erre a következtetésre jutott.

²⁴⁶ Goebbels, J.: *Diario*. 1942. október 17.

német haderőt. Az első fontos stratégiai győzelmüket aratták, megakadályozva ezzel, hogy a tengelyhatalmak ellenőrzésük alá vonják a Szuezi-csatornát.

Oroszországban a Vörös Hadsereg november 19-én több mint egymillió ember bevetésével az összes fronton ellentámadást indított. Három napon belül több védőállást áttörtek, és Sztálingrád előtt sikeresen bekerítették a 6. német hadsereget.

Az 1941. évi véres hadjárat már kellően aggasztotta a Harmadik Birodalom vezetőit, most azonban, hogy ez a második, hasonlóan véres offenzíva sem érte el a kitűzött célját, még kétségbeejtőbbé vált számukra a helyzet. Ribbentrop miniszter arra kérte Hitlert, küldjön ügynököket Svédországba, hogy bőkezű területi engedmények árán kialakuljanak egy fegyverszünetet az oroszokkal: „A gyenge pillanatok nem alkalmasak arra, hogy az ellenséggel tárgyaljunk”²⁴⁷ – hangzott Hitler válasza. Heinrich Himmler SS-parancsnok pedig – a Hitler megbuktatását célzó tervek első jeleként – jogtanácsadóját küldte Stockholmba, hogy ott az amerikai hírszerző szervezet (OSS) hírszerzőivel tárgyaljon.²⁴⁸

De Hitler két nagy szövetségese sem bízott már a győzelemben. A berlini japán követ felajánlotta a Führernek, hogy Tokió közvetítene egy különbékét a szovjetekkel, amely lehetővé tenné, hogy nagyobb erővel tudjanak szembeszállni az angolszászokkal.²⁴⁹

Mussolini, aki már nem remélte, hogy fehér lován fog bevonulni Alexandriába, november 6-án az olaszországi német hadsereg összekötő vezetőjének, Enno von Rintelen tábornoknak javasolta, hogy minél hamarabb különbékét kellene kötni az oroszokkal. December 4-én, az el-alameini vereség után, pedig Göringet sürgette, hogy azonnal egy a breszt-litovszkihoz hasonló különbékét kellene ajánlani Sztálinnak. Így az erőket a nyugati fronton és a Földközi-tengeren csoportosíthatnák. Miután nem kapott kielégítő választ, december 18-án megismételve a különbékére vonatkozó javaslatát személyesen küldte a külügyminiszterét és vejét, Galeazzo Cianót a Führer ke-

ti főhadiszállására, de ekkor is csak kitérő választ kapott Hitlertől.²⁵⁰ De nem csak az oroszok felé tapogatóztak volna a békéért az olaszok. A Vatikán tudomására jutott, hogy a hozzájuk akkreditált angol követ, Francis D'Arcy Osborne – Leeds XII. hercege –, a királyhú Dino Grandi, aki a Fasiszta Nagytanács elnöke, és Galeazzo Ciano is tárgyaltak békéről.²⁵¹

Kállay miniszterelnök – aki már júniusban megbízta a sajtófőnökét, Ullein-Reviczky Antalt, hogy kezdjen tárgyalásokat az angolokkal Isztambulban²⁵² – az utolsó magyar uralkodó fiát, a Washingtonban száműzetésben élő Habsburg Ottót kérte, hogy lépjen kapcsolatba a Fehér Házzal, és jelezze a magyar kormány kiugrási szándékát. A volt londoni nagykövetet, Barcza Györgyöt pedig Rómába küldte, hogy ott régi ismerősével, D'Arcy Osborne brit nagykövettel lépjen kapcsolatba. Gellért Andor újságíró pedig arra kapott felhatalmazást, hogy utazzon Stockholmba, és jelezze a briteknek: Magyarország ki akar lépni a háborúból, de mivel az egyik oldalon az oroszok, a másikon a németek szorítják, a megvalósítás nehézségekbe ütközik, és segítségre van szüksége.

Romániában Ion Antonescu tábornok tudtával az ellenzéki Iuliu Maniu, a nemzeti parasztpárt vezetőjének ügynökei is keresték a kapcsolatokat az angolszászokkal Svájcban és Törökországban. Maniut Anthony Eden javasolta Majszkij londoni szovjet követnek mint a kiugrási tárgyalásokhoz a legmegbízhatóbb személyt. De hiába a legmagasabb szintű ajánlás, ő sem jutott előre. A román politikus szeptemberben azt jelentette az akkor már március óta Romániában működő brit SOE-titkosügynöknek, hogy nem tudja folytatni a tárgyalásokat, míg nem biztosítják, hogy a szovjetek nem foglalják el az országot, miután a németek kivonultak.²⁵³

²⁵⁰ Uo. 115–126. old.

²⁵¹ Uo. 297–309. old.

²⁵² Ullein-Reviczky Antal: *Német háború – orosz béke*. Budapest, 1993, Európa–História, 164 old.; Horthy, M.: i. m. 269. old.

²⁵³ Deletant, Dennis: *British Clandestine Activities in Romania During the Second World War*. London – New York, 2016, Palgrave Accomplished, I. fejezet.

²⁴⁷ Ribbentrop, J.: i. m. 168–169. old.

²⁴⁸ Haslam, J.: i. m. 120. old.

²⁴⁹ Deakin, F. W.: i. m. 109. old.

A románok is, akár a magyarok, az angolszászok előtt akarták letenni a fegyvert, mert azt remélték, hogy így elkerülhetik a szovjet megszállást. Antonescu – minden eshetőséget számba véve – azért a baloldali pártokkal is fenntartotta a kapcsolatot a lehetséges moszkvai puhatolózás érdekében.

Egyszerre ennyi titkos próbálkozást a békére nem lehetett titokban tartani. A Londonban és Washingtonban működő szovjet kémhálózat az angolszászoknak küldött összes üzenetet és ténykedést egyenesen továbbított Moszkvába. A szovjet (NKVD-) ügynökök csupán az 1941-es év folyamán 7867 titkos iratot, 715 katonai iratot, 51 hírszerzői jelentést és 127 gazdasági jelentést továbbítottak Londonból Moszkvába.²⁵⁴

De nem csak a békekötéssel kapcsolatos puhatolózásokról értesült Sztálin. Harry Dexter White, a washingtoni pénzügyminisztérium helyettes vezetője, később a Nemzetközi Valutaalap első vezérigazgatója, pénzügyi, de fontos külügyi és hadügyi híreket is továbbított az oroszoknak.²⁵⁵ Londonban – úgy a Foreign Office-ban, mint a hírszerző, illetve kémelhárító MI5 és MI6 ügynökségeknél – kulcspozíciókba beépített szovjet kémek dolgoztak.²⁵⁶ Moszkva mindenről értesült. A nemrég felállított amerikai hírszerző szolgálat (OSS) szintén tele volt Sztálin embereivel. Washingtonban szovjet kém volt többek között a szolgálat vezetőjének személyes asszisztense, Duncan Lee alezredes. Londonban az OSS kódolt üzeneteinek fogadásával és ellenőrzésével megbízott Kim Philby volt az MI6-hoz beépített híres szovjet ügynök.²⁵⁷

²⁵⁴ Hastings, Max: *The Secret War*. New York, 2016, Harper Collins Publishers, 359. old.

²⁵⁵ Az OSS vezére, William J. Donovan titkos kapcsolatban állt a szovjet hírszerzéssel, az NKVD-vel. Legalább negyven szovjet kém működött a szervezetben, és több mint ezer az egyéb állami szervezetekben (Wilcox, Robert K.: *Target Patton*. Washington D.C., 2008, Regnery Publishing Inc., 130–154. old.; Lehrman, L. E.: i. m. XVII. fejezet.).

²⁵⁶ Macintyre, Ben: *A Spy Among Friends. Kim Philby and the Great Betrayal*. New York, 2014, Broadway, 56. old.

²⁵⁷ Petersen, Neil H.: *From Hitler's Doorsteps. The Wartime Intelligence Reports of Allen Dulles, 1942–1945*. Pennsylvania, 1996, The Pennsylvania State University Press, 12. old.; Haslam, J.: i. m. 121. old.

A szovjet bolsevizmus terjeszkedési törekvéseiből adódó veszélyeket, valamint Európa háború utáni rendezésének felelősségét mind a britek, mind az amerikaiak hamar átértézték. 1942. december 2-án Rooseveltt üzent Sztálinnak, hogy találkozni szeretne vele valahol Afrikában, hogy a németek veresége után esedékes stratégiai kérdéseket megbeszéljék. Két nappal később Washingtonba érkezett William Lyon Mackenzie King kanadai miniszterelnök. Naplójában részletezte Rooseveltt békestratégiájának részleteit: „Az elnök kritizálta Churchillnek a birodalom újjáépítésére törekvő szempontjait, amelyek szemben álltak az ő »Egyesült Nemzetekre« alapuló tervével. E szerint a négy nagyhatalom – az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Szovjetunió és Kína – a szólásszabadság, a vallásszabadság, a tagállamok igényeinek és aggályainak, valamint az állampolgárok jogainak tiszteletben tartására²⁵⁸ alapozva garantálná a világbékét. [...] A vallásszabadságot az állam nem kényszerítheti ki, a szólásszabadság pedig majd vigyáz magára – bár a sajtószabadsággal valamit tenni kell majd, hogy a túlzásoknak és a hazugságoknak elejét lehessen venni –, de az egyes országok igényeinek megfelelő kielégítése előfeltétele annak, hogy ne kelljen félni a támadásoktól. Ezen a ponton lehet elkerülni, hogy a nemzetek egymás ellen fegyverkezzenek. Ehhez elsősorban a nagyhatalmak közös akaratát kell megszerezni. Rendszeresen ellenőriznénk Németországot, és ha azon kapjuk, hogy hadianyagot gyárt, figyelmeztetnénk: ha nem hagy fel e tevékenységével, bombázni fogjuk a hadianyagot gyártó várost. Légi rendőrséget állítanánk fel, amely mindnyájunk védelmét ellátná. Minden ország adóval járulna hozzá a fenntartáshoz, de ez a kiadás töredékét sem tenné ki a mai hadseregek fenntartási költségeinek. Ellentétben a versailles-i béke típusú békekötéssel, amely csődöt mondott, a tengelyhatalmak feltétel nélküli megadását kell most megkövetelni: először Németországtól, majd – szovjet támogatással – Japántól is. Erre elsősorban Sztálint kellene rábeszélni” – fogalmazta meg Rooseveltt álláspontját

²⁵⁸ Eközben az előző év februárjában, az amerikai alaptörvény semmibevételével, koncentrációs táborokba zártak 110 000 japán származású amerikai állampolgárt, ami az addigi legnagyobb és tömeges megsértése volt az állampolgári jogoknak (Dallek, R.: i. m. 334. old.).

a kanadai miniszterelnök. Ezért akart Rooseveltt a szovjet vezérrel találkozni. És mindehhez hozzátette: „Mivel az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Kína együttesen sem lennének képesek a Szovjetuniót legyőzni – ahogy az a 200 német hadosztály nemrég elszenvedett vereségéből kiderült –, sokkal okosabb a szovjeteket egy olyan rendszerbe bevonni, amelyben a négy nagyhatalom egymással együttműködve meg tudná akadályozni egy jövőbeli, a status quót felborító újabb Hitler megjelenését.” A szovjet kapcsolat szükségességének igazolására még hozzáfűzte: „Ha nem tudod megverni őket, csatlakozz hozzájuk.”²⁵⁹

A meghívás után négy nappal Sztálin azt válaszolta Rooseveltnak, hogy mivel épp egy bekerített német hadsereg elleni hadműveletet vezényel Sztálingrádnál, nem tud a meghívásnak eleget tenni. A válaszban nem történt utalás Roosevelt háború utáni terveire. Sztálin továbbra sem bízott a kapitalistákban. 1942. december 14-én egy újabb jegyzékben így írt az elnöknek: „Még mindig nem tudom, pontosan milyen ügyeket szeretne az Elnök úr és Churchill úr közös találkozáson alkalmával megtárgyalni. Kérem, nem lehetne mindezt levelezés útján elintézni?” Ezután azonnal rátért arra, ami őt leginkább foglalkoztatta: „Engedje meg nekem, hogy azt remélem, nem halogatják tovább a második front megnyitását Európában, amit Ön, Elnök úr, és Churchill úr is 1942-re, de legkésőbb 1943 tavaszára ígért.” Rooseveltt, aki tudta, hogy Sztálin ellenzi a balkáni partraszállást, ismételten elhalasztotta a második európai front megnyitását, a szovjet vezetőt azonban tovább unszolta, jöjjön el a mindhármuknak egyenlő távolságra fekvő Casablancába.²⁶⁰ Sztálin újra lemondta a meghívást, a találkozót végül a részvétele nélkül december 4-re tűzték ki.

Sztálinnak valójában saját tervei voltak. Azért nem akart megjeleni Casablancában, mert úgy látta, hogy ennek az angolszász kezdeményezésnek a célja a konzervatív liberális franciák uralmának jóváhagyása Észak-Afrikában és az európai kontinensen. A szovjet diktátor ezzel szemben kommunista kormányokat akart hatalomra

²⁵⁹ King, W. L. M.: i. m. 1942. december 5.

²⁶⁰ Butler, S.: i. m. 67. bejegyzés.

juttatni Franciaországban is és Olaszországban is, ahol a helyi kommunista pártok már jelentős támogatást élveztek.²⁶¹

Decemberben a tengelyhatalmak hangulata egyre reményvesztettebbé vált. December 16-án Ribbentrop felhívta Sztójay Döme berlini magyar nagykövetet, és kifejezte aggodalmát a budapesti média defetista hangvétele miatt. Javasolta, tiltsák meg a szövetséges rádióadások hallgatását. Sztójay azt felelte, hogy a magyar kormány továbbra is támogatja a németeket a győzelem reményében, de Berlinben a defetista hangulat éppen úgy érzékelhető, mint Budapesten.²⁶²

Karácsony után a budapesti német katonai attasé kérte számon a magyarokon a csekély harci lelkesedést. Átadta Hitler Horthy kormányzóhoz intézett levelét, amelyben azt kérte, hogy csapatai ne adják fel állásaikat akkor sem, ha az oroszok bekerítik őket. Azt szeretne volna elérni, hogy a magyarok is ugyanúgy az utolsó töltényig harcoljanak a Donnál, mint a bekerített 6. német hadsereg Sztálingrádnál.²⁶³ Emellett két hadosztálynyi erősítést is kért, amire Horthy ígéretet is tett.

Pár nappal később a honvédelmi miniszter jelentette, hogy minden percben várható a szovjet támadás a magyar csapatok ellen. A legrosszabbra felkészülve, Mihály román király újévi rádióüzenetében békét kért. Nyíltan kijelentette a háborúból való kilépési szándékát. Addigra már „a leghűségesebb szövetséges”, Antonescu marsall és közvetlen környezete is meg volt győződve arról, hogy a háborút nem lehet megnyerni.²⁶⁴ A németek közül is többen így gondolták: Kivételek nélkül mindenki menekülni akart „a süllyedő hajóról”.

²⁶¹ Petersen, N. H.: i. m. OSS, 933 sz. távirat, 1943. február 10. Ugyanebben a táviratban jelzi, hogy Sztálin ellenzi egy török–angolszász front megnyitását a Balkánon.

²⁶² Karsai E.: i. m. 226. old. Ribbentrop az írja az emlékirataiban, hogy 1942 novemberében ő is a béke érdekében tapogatózott (Ribbentrop, J.: i. m. 168–169. old.).

²⁶³ Hasonló kéréssel fordult Mussolinihoz (Deakin, F. W.: i. m. 227, 228. old.).

²⁶⁴ Petersen, N. H.: i. m. 528 sz. távirat. Az OSS berni irodája továbbította az egyik ügynöke, egy befolyásos, Antonescu belső köreiből tartozó romániai iparos jelentését, aki 1942. december közepén érkezett vissza Bukarestből.

Ha 1942 gyászosan végződött a tengelyhatalmak számára, 1943 még rosszabb kilátásokkal kezdődött. A Donnál felállított magyar, olasz és román csapatok ellen január 12-én –38 fokos hidegben indult el az orosz támadás. Pár hét alatt felörlődött a 2. magyar hadsereg. A veszteség: 98 ezer halott, sebesült és hadifogoly. Négyszáz esztendőre visszanyúlóan ez volt a magyar hadtörténet legsúlyosabb veresége.²⁶⁵ Hasonló sorsa jutottak az olasz és a román csapatok is.

A németek szövetségesei e vereségeket követően még intenzívebben kezdték keresni a békekötés lehetőségét. Mihai Antonescu, román külügyminiszter és miniszterelnök-helyettes felkereste Bora Scoppa olasz nagykövetet, és előadta, hogy Olaszországnak és Romániának is az volna a legjobb, ha közösen lépnének kapcsolatba a szövetségesekkel, és Európa bolsevizálása ellen közös védekezési stratégiát dolgoznának ki a jövőre vonatkozóan, ezt Scoppa azonnal továbbította Ciano-nak.²⁶⁶ Az olasz külügyminiszter ezt a javaslatot Mussolini előtt is ismertette, de a Duce azt felelte: „Biztos vagyok benne, hogy a németek magukhoz térnek, és helyt fognak állni.” Mussolini másnap, január 21-én határozta el, hogy a végsőig kitart a németek mellett.²⁶⁷ Pár nappal korábban meghívta a magyar miniszterelnököt Rómába, de a sztálingrádi vereség és Tripoli eleste után nem volt ildomos fogadásokat rendezni, ezért inkább a látogatás elnapolását kérte.

Mialatt a tengelyhatalmak országai a tárgyalásos fegyverszünet lehetőségeit keresték, Rooseveltt Casablancába utazott, hogy meggyőzze Churchillt az általa elképzelt új világrendről és a béke feltételeiről, ahol elképzelése szerint az ellenséggel való alkudozásnak még a pusztta lehetősége sem merülhet fel.

Roosevelt hat napig utazott: Washingtonból az elnöki különvonattal ment Miami-ba, onnan egy hidroplánnal a karibi-tengeri Trinidadig. Egy nappal később a brazil tengerparton Belemig jutott, majd átkelt az Atlanti-óceánon az afrikai partokra Gambiába, és végül

²⁶⁵ 1942. június és 1943. február között 128 ezer fő vesztesége volt a második hadseregnek (Számveber N.: i. m.).

²⁶⁶ Ciano, G.: i. m. 1943. január 19., 20.

²⁶⁷ Uo. 1943. január 21.

január 14-én érkezett Casablancába. A találkozó 10 napig tartott. Winston Churchill azonnal közölte elképzeléseit. Miután hírszerzői révén tudomást szerzett Magyarország, Szerbia, Románia és Bulgária kiugrási szándékáról, azt javasolta, hogy a Csendes-óceánon esedékes hadműveleteket halasszák el addig, amíg ezek az országok kilépnek Hitler szövetségi rendszeréből. A szövetségesek kiugrása a németek által megszállt balkáni országokban népfelkeléseket robbanthat ki, ami megbuktathatná a németeket.²⁶⁸ Emellett egy új stratégiát is javasolt, amelyet a tárgyaláson részt vevő Henri Giraud tábornok is támogatott: a németeket a Balkán felől kellene megtámadni.²⁶⁹

Meglátásuk szerint e terv előnye, hogy a szovjet terjeszkedésnek is határt szab, és így a hatalmi egyensúlyt is könnyebben lehet majd biztosítani a jövő Európájában. Rooseveltt azonban, aki ettől kezdve egyre jobban igyekezett távol tartani magát Churchilltől, és egyre közelebb kerülni Sztálinhoz, nem osztotta a véleményüket.²⁷⁰ Tudta, hogy Nagy-Britannia képtelen lesz Európát megvédeni, míg Amerikának nem állt szándékában Kelet- és Közép-Európában szavatolni a status quót. Bízott Sztálin „józanágában”, akire Japán (több mint hárommillió hadserege állomásozott Kínában) legyőzéséhez és az Egyesült Nemzetekre vonatkozó terveihez is szüksége volt „harmadik csendőrként”. Nem akarta Sztálin jóindulatát egy olyan haditeranggal veszélyeztetni, amely azt az érzést keltheti, hogy nem bízunk benne. A vita a kormányfők és az őket kísérő vezérkar között elhúzódott pár napig, míg végül január 18-ára kialakult a terveknek valamiféle kerete: Tunisz elfoglalása után egy szicíliai katonai

²⁶⁸ 1942 végén Hitler is, Tito is és Mihailovics is elérkezettnek látta az időt arra, hogy felkészüljön a szövetségesek esetleges '43. tavaszi dalmáciai partraszállására. Hitler erre hívta fel Mussolini figyelmét 1943. február 16-án egy hosszú levélben. Tito pedig, aki tudott az angolok terveiről, attól félt, hogy a partraszállás után az angolok és Mihailovics csetnikai összeállnak csak azért, hogy nyakát szegjék a kommunista felszabadító mozgalomnak (Major N.: i. m.; Deakin, F. W.: i. m. 127, 131, 171. old.).

²⁶⁹ Ettől félték a németek is 1942 decemberében (lásd Deakin, F. W.: i. m. 127–131. old.).

²⁷⁰ Lehrman, L. E.: i. m. XV, XVI. fejezet.

partraszállást terveztek, valamint egy franciaországi partraszállásban is megállapodtak, amelyet 1943 végére, 1944 tavaszára ütemeztek. Elliot, az elnök fia, aki apját elkísérte a casablancai találkozóra, ezt jegyezte fel naplójában:

„Péntek, január 22: (...) A fényképezés után apám négyszemközt vacsorázott Marshall tábornokkal, majd hosszasan elbeszélgettek a villa szalonjában (...) Apám később elmesélte a vezetők hosszadalmas alkudozását, aminek eredményeképpen végül is eljutottak a szicíliai partraszállási tervhez. Elég filozofikus hangnemben elpanaszolta az angolok csökönyöségét, akik Európát délről akarják támadni nyugat helyett; apám aggódott amiatt is, hogy mit fog szólni Sztálin, ha megtudja, hogy újra elhalasztották a támadást a csatorna (La Manche) felől. Végül a következő megjegyzést tette: »A háborúk bizonytalan folyamatok. Ahhoz, hogy ezt a háborút megnyerjük, úgy kell az egységet az egyik szövetségesünkkel nagy nehezen fenntartani, hogy közben azt mutatjuk, mintha cserbenhagynánk a másikat. A háború megnyerése érdekében kénytelenek voltunk elfogadni egy stratégiai döntést (hogy Szicíliában szállunk partra Normandia helyett), ami kétségtelenül sérti a szovjet érdekeket, tehát később majd ki tudunk kényszeríteni egy másik kompromisszumot, ami biztosan sérti majd az angol érdekeket« (hogy Normandiában szállunk partra, nem a Balkánon).”²⁷¹

Szombaton, január 23-án Roosevelttel együtt ebédelt Churchill-lel, tanácsadójával, Harry Hopkinsszal²⁷² és Elliottal. Az elnök fia (tévesen) ezt az alkalmat jegyezte fel úgy, hogy akkor született meg a „feltétel nélküli megadás” gondolata. Ezt írta a január 23-i naplóbejegyzésében: „Miután a többiek elfogadták ezt a meghatározást, apám más szempontból kezdte fejtegetni a jelentőségét: természetesen ez a legmegfelelőbb megoldás a szovjeteknek, jobbat el sem képzelhettek volna. Feltétel nélküli kapituláció – mormolta, mialatt a fogait nyalagatta –, majd hozzá-

²⁷¹ Rooseveltt, E.: i. m. 142–143. old.

²⁷² Harry Hopkins fontos információkat közvetített Moszkvába. Többek közt jelezte, hogy az FBI lehallgatja a szovjet nagykövetséget Washingtonban. Azt is továbbította a szovjet ügynököknek, hogy az elnök alkalmanként miről tárgyalt Churchill-lel (Hastings, M.: i. m. 374. old.).

tette: olyan, mintha »Joe bácsi« találta volna ki.”²⁷³ Ezzel Churchilltől elvette az európai egyensúly visszaállítása lehetőségét, és Sztálinnak szabad kezet adott Közép- és Kelet-Európa sorsa felett.

Roosevelt az 1943. január 24-i Churchill-lel közös sajtótájékoztatóján hozta nyilvánosságra az elhatározását – melyet a külügyi államtitkár Cordell Hull ellenzett²⁷⁴ –, hogy Németország, Olaszország és Japán feltétel nélküli kapitulációját követeli – Churchill legnagyobb meglepetésére, aki nem számított erre a bejelentésre, főleg nem Olaszországgal szemben.²⁷⁵ A további titkos megállapodásokban mindenféle diverziós hadműveletek szerepeltek Dél-Franciaországtól Jugoszláviáig és Görögorszáig. Churchill javaslatára egy feltételes balkáni haditervet is jóváhagytak, amely szorgalmazta Törökország csatlakozását a szövetségesekhez, hogy Görögország, valamint a romániai olajmezők elfoglalására irányuló hadműveleteket az ottani támaszpontokról folytathassák. Törökország csatlakozásával kapcsolatban Rooseveltnak csak annyi kikötése volt, hogy a törököket a szövetségesek csupán hadianyagokkal támogathatják, kisegítő csapatokra nem számíthatnak, mert azokra a szicíliai és az észak-franciaországi partraszállásoknál lesz szükség.

²⁷³ Rooseveltt, E.: i. m. 152–154. old. 153. old. Mint később kiderül, Sztálin ellenezte a feltétel nélküli megadást.

²⁷⁴ Cordell Hull szavai: „Szándékaim szerint úgy mint Olaszország, a tengelyhatalmakkal szövetséges Románia, Magyarország, Bulgária és Finnország is rugalmas (flexible) fegyverletélteli feltételek mellett tárgyalhattak volna” (The Memoirs of Cordell Hull, 1970. old. idézi: Fenyő, Mario D.: Hitler, Horthy and Hungary. New Haven, 1972, Yale University Press, 145. old.). Mivel Rooseveltt külügyminisztere, Cordell Hull ellenezte a „feltétel nélküli megadás” tervét, ezért az elnök nem engedte, hogy elkísérje útjára (Dallek, R.: i. m. 373 old.).

²⁷⁵ A miniszterelnök diplomáciai tárgyalást javasolt Olaszországgal, és a királyi kormány elismerését, de Rooseveltt ezt elvetette. Végül egy Badoglio marsall által vezetett kormányban állapodtak meg, amely fenntartja a rendet, és gátat vet a bolsevik terjeszkedésnek, október 13-ra pedig szabad választásokat tűztek ki (Churchill, W.: i. m. 718–720. old.). Mivel a miniszterelnök ellenezte, így a hivatalos közleményben nem szerepelt a „feltétel nélküli kapituláció” kifejezés (Dallek, R.: i. m. 373–375. old.).

Mint a világon mindenhol, Budapesten is beszámoltak a napilapok a casablancai összejövetelről. A tengelyhatalmak országait meglepte és aggasztotta a feltétel nélküli megadás ténye. Ez az eljárás nem volt európai gyakorlat. Rooseveltnél az ötletet Ulysses Grant tábornoktól, az amerikai polgárháború győztesétől vette át. A *Frankfurter Zeitung* február 7-i száma ezzel kapcsolatban így fogalmazott: „A tengelyhatalmak feltétel nélküli megadása egész nemzeteket fog abba a tönkretett állapotba juttatni, amelybe az Egyesült Államok déli államai kerültek, hogy még három teljes nemzedékkel később sem tértek magukhoz; és még ma is az északi gazdasági érdekek rabságában szenvednek.”

De térjünk vissza Washingtonba. Az elnök régi barátjától és tanácsadójától, William Christian Bullitt jr.²⁷⁶ diplomatától megkapta azt a 24 oldalas tanulmányt, amelyet két hónappal korábban kért tőle, és a szovjetek háború utáni elképzeléseit vázolta fel. A dolgozat végki-csengésként egy sürgős összejövetelt javasolt Sztálinnal, hogy ott az atlanti charta elvei alapján kötelezzék a Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal való együttműködésre. Bullitt óva intette Rooseveltet attól, hogy illúziókat tápláljon a bolsevik diktatúra vezetőjének valódi szándékait illetően, akinek rendszere a sajtó- és vallásszabadságot a legteljesebb mértékben semmibe véve az állambiztonsági szolgálatok szigorú ellenőrzése és elnyomása alatt áll. Sztálin egyetlen célja – érvelt a dolgozat –, hogy kommunista uralom alá juttasson minél több nemzetet, akiket a szovjet hatalom ötödik hadoszlopaként tud majd használni. Az atlanti chartában megfogalmazott szabadságjogok közömbösek számára, kizárólag a Szovjetunió területi uralmának kiterjesztése befolyásolja a döntéseit. Bullitt szerint fontos lenne, hogy az Egyesült Államok jelezze az őszinte együttműködési szándékát egy

²⁷⁶ Report to the President, January 10, 1943. Bullitt File, Safe and Confidential Files, FDR Library. (Idézi Hamilton, Nigel: *Commander in Chief. FDR's Battle with Churchill*, 1943. New York, 2016, Houghton Mifflin Harcourt, 150–151. old.) William C. Bullitt egy közismert philadelphiai milliomos család gyermeke volt. Miután a Yale Egyetemen évfolyamelsőként lediplomázott, újságíróként és novellaíróként dolgozott, majd 1933 és 1936 között az Amerikai Egyesült Államok nagykövete volt Moszkvában, később pedig Párizsban. Moszkvai nagykövetként tanúja volt Sztálin legnagyobb tisztogatásainak.

békés Szovjetunióval, de egyben szabjon határt a mohó terjeszkedési szándékának. Miután az Egyesült Államok a Vörös Hadsereg széles körű és nélkülözhetetlen hadianyag-ellátása révén pillanatnyilag erős alkupozícióban van, Sztálinnal mihamarabb alá kellene íratni a demokratikus Európára vonatkozó szándéknyilatkozatot. És hozzátette, ha Rooseveltnél megvárja, amíg Németországot megverik, és a szovjet csapatok az Elbáig vagy esetleg a Rajnáig megszállják Közép-Európát, az amerikaiak alkulehetősége a nullával lesz egyenlő. Ugyanakkor azt tanácsolta, hogy mivel az Egyesült Államok nemigen lesz hajlandó új háborút indítani a védtelenül maradt országok támogatására, az irracionális nemzetközi lefegyverzési tervek helyett inkább fegyverezzék fel a Szovjetunióval határos országokat, és Nagy-Britanniával karöltve szervezzenek belőlük egy erős államszövetséget, amellyel majd a Szovjetunió sem mer kikezdeni. Továbbá – folytatta Bullitt –, Németország legyőzése után arra is rá kell venni Sztálint, hogy hadat üzenjen a japánoknak. Ha ez nem történik meg, Sztálin ki fogja használni az Egyesült Államok Csendes-óceánon zajló hadakozásának időszakát arra, hogy egész Európát szovjet uralom alá hajtssa. Bullitt semmi esélyt nem látott arra, hogy a Szovjetunió az Egyesült Államokkal, Kínával és Nagy-Britanniával karöltve a demokrácia és a polgári szabadságjogok őreként lépjen fel. Ezért alapvető fontosságúnak tartotta volna, hogy – az oroszokat megelőzve – máris jelöljenek ki egy demarkációs határt Európában, amelyet a Szovjetunió nem léphet át, ha nem akar háborúba kerülni az Egyesült Államokkal, a legfontosabb hadianyag-beszállítójával. Amennyiben azonban az Egyesült Államok nem előzi meg Sztálint, a szovjetizálás el fogja érni Finnországot, a balti államokat, Lengyelországot, Romániát, Magyarországot, Csehszlovákiát és az egész Balkánt, beleértve Törökország európai részét is. Bullitt megfogalmazása szerint a medve mancsának csapását csak akkor lehet elkerülni, ha előbb érik el Kelet-Európa határát, mint a szovjetek. Egy nyugat-európai partraszállás esetén ez azt jelentené, hogy végig kellene vonulniuk Franciaországon, Németországon és Olaszországon. De ha a szövetségesek a Balkánon át, Szaloniki és Konstantinápoly felől vonulnának be Európába, ez szükségtelenné válna. Bullitt Rooseveltet arra is emlékeztette, hogy Washingtonban egy igen jelentős katonai

csoport a francia- és olaszországi partraszállás helyett Görögország, Törökország, Bulgária és Románia felőli új front megnyitása mellett áll. A tanulmány végül három javaslatot tett Rooseveltnek: győzze meg Churchillt, hogy létesítsenek közösen egy egységes és demokratikus Európát; sürgősen üljön le tárgyalni Sztálinnal; és azonnal indítsa el Görögország, Törökország, Bulgária és Románia felől a támadást.

A haditervek alakulásának történetének van még egy epizódja, melyre afféle utószóként ki kell térni. 1943. január 30-án Winston Churchill miniszterelnök titokban Törökországba látogatott. Alan Brooke vezérkari főnök, Harold Alexander közép-keleti hadművelési főnök, valamint az iráni és iraki brit haderők parancsnoka kíséretében, hogy Musztafa Izmet Inönü tábornokkal, a török miniszterelnökkel tárgyaljon. Inönüt arra akarták rávenni, hogy adja fel a semlegességét, és üzenjen hadat Németországnak. Roosevelt elnök kifejezett kérése ellenére arra is ígéretet tettek, ha a törökök belépnek a háborúba, fegyverekkel és csapatokkal is támogatnák őket. Inönüvel a nemrégén megtartott casablancai konferencia és a nemzetközi béke fenntartására vonatkozó határozatokat is ismertették.

Azonban a török miniszterelnök, aki már több mint másfél éve tisztában volt Churchill céljaival, ragaszkodott a semlegességhez. Inönü tábornok a négy évig tartó és területvesztéssel végződő első világháború török harcainak és az azt követő négyéves függetlenségi háborúnak a tapasztalatával a háta mögött nem látta értelmét annak, hogy a területeire éhező orosz szomszédja és angol társuk mellett Törökország belekeveredjen az olaszokkal és a németekkel szemben egy olyan háborúba, amelyhez sem a megfelelő haderővel, sem a szükséges forrásokkal nem rendelkezik. Minden oldalról harcban álló felekkel körülvéve Inönü álláspontja az volt, hogy mindaddig ragaszkodni kell a semlegességhez, amíg nincs garantálva a megfelelő katonai támogatás. Természetesen az is hozzájárult a tartzkodásához, hogy közben Franz von Papen német követ „diplomatikusan” figyelmeztette Inönüt, ha belép a háborúba a szövetségesek mellett, lebombázzák Isztambult.²⁷⁷

²⁷⁷ Rolfs, Richard: *The Sorcerer's Apprentice. The Life of Franz von Papen*. Lanham, 1995, University Press of America, 406. old.

Churchill az év decemberében – annak ellenére, hogy az amerikai elnök és Sztálin ellenezte – újra unszolni kezdte Inönüt, sikertelenül. „*Ez volt Winston utolsó kísérlete egy déli front nyitására a Földközi-tenger felől*”²⁷⁸ – fogalmazott Roosevelt. Tévedett. Az angol miniszterelnök ezzel még később is többször próbálkozott.

Azokban a napokban, amikor Churchill és csapata eredménytelenül győzködte a török miniszterelnököt, a 6. német hadsereg Friedrich von Paulus tábornok vezetésével megadta magát Georgij Zsukov marsallnak Sztálingrádnál. Az ostrom alatt, amely előző év augusztus 23-án kezdődött, és valamivel több mint négy hónapig tartott, a két hadviselő fél együttes vesztesége 1,8 millió főre emelkedett (halott, sebesült vagy eltűnt). Ez volt a világtörténelem egyik legnagyobb vérfürdője.

²⁷⁸ Roosevelt, E.: i. m. 249. old. Törökország 1945 februárjában üzent hadat Németországnak. A háborúban török katonák nem harcoltak.

1943

MINDENKI ALKUDNI AKAR, SZTÁLIN MINDENT MAGÁNAK KÖVETEL

MÍG A SZÖVETSÉGESEK A VILÁGON OSZTOZKODTAK,
A TENGELYHATALMAK SZÖVETSÉGESEI TÁVOLODNI
IGYEKEZNEK A HARMADIK BIRODALOMTÓL

A 6. hadsereg sztálingrádi bekerítése és kapitulációja vészjelzés volt. Német marsall még soha nem tette le a fegyvert.²⁷⁹ Németország és szövetségesei egyre intenzívebben kezdték keresni a fegyverszünet lehetőségét. A közismert békeközvetítő, Max Egon zu Hohenlohe-Langenburg herceg – aki egyaránt jó viszonyt ápolt Adolf Hitlerrel és Winston Churchill-lel – 1943. január és április között sűrűn fordult meg Genfben és Bernben az amerikai hírszerző irodákban. Az 1943. eleji tárgyalásokra az SS legfiatalabb főtisztjét, Reinhard Spitz tábornokot hozta magával, aki akkor a német állambiztonság (RSH) vezetőhelyettesként és Ribbentrop volt titkáráként mutatkozott be.²⁸⁰ A „titkos” összejöveteleken ugyanazt a tervet javasolták az OSS svájci vezetőjének, Allen Dullesnek, mint Carl Heinrich Langbehn²⁸¹ előző novemberben: az angolszászok csatlakozzanak a

²⁷⁹ Hitler marsallá léptette elő von Paulust a végső szovjet támadás előtt, hogy ezzel is kötelezze őt a végsőkig tartó küzdelemre.

²⁸⁰ Haslam, J.: i. m. 121. old.

²⁸¹ Carl Heinrich Langbehn ügyvédként a náci rezsim számos üldözöttjét védelmezte. 1936-tól személyes viszonyban állt Heinrich Himmlerrel (lányaiak osztálytársak voltak), aki 1942-ben az antant körökkel való bizalmas kapcsolatfelvételre kérte. Langbehn több alkalommal, Stockholmban és Zürichben is kapcsolatba lépett OSS-megbízottakkal, hogy Himmler különbékére vonatkozó feltételeit közvetítse. Utolsó titkos tárgyalása az OSS-szel 1943 szeptem-

tengelyhatalmakhoz, hogy a közös ellenséget, a bolsevikokat együtt győzzék le, ahelyett hogy egymást gyilkolnák. Duncan Lee alezredes, az OSS washingtoni vezetőjének asszisztense, aki szintén jelen volt a tárgyalásokon, továbbította az információt Moszkvába. Erről értesülve kiújultak Sztálin aggodalmai: a britek és az amerikaiak elárulják őt. Sztálin január 30-án magánüzenetben sürgette Rooseveltnél és Churchillnél a partraszállás előkészületeit. Február 16-án – miután értesült a szövetségesek nehézségeiről Afrikában – újra, egy hónappal később pedig harmadszor is kérte, hogy ne halogassák a partraszállást Franciaországban.²⁸² Mindemellett hangsúlyosan követelte Nagy-Britanniától és az Egyesült Államoktól, hogy csak háromhatalmi szinten folytassanak alkutárgyalásokat Németországgal és szövetségeseivel. E feltételt Roosevelt be is tartotta, nem úgy, mint Churchill. De ezekben a hónapokban már mindenki tudott mindenről. Allen Dulles informátorai közt volt többek között a zürichi német konzulhelyettes, Hans Gisevius német hírszerzőtiszt (Abwehr).²⁸³ De a német követség is rendszeresen értesült Dulles látogatóiról, a besúgó a szakácsa volt.

Az olaszok is keresték az alkalmat a háborúból való kilépésre. Rómában Galeazzo Ciano miniszter és az apósa, Mussolini között kiújultak az ellentétek. Az amerikai partraszállás során Tuniszban és Marokkóban, az el-alameini vereség, valamint a Sztálingrádnál harcoló expedíciós hadsereg 130 ezres embervesztése kormányválsághoz vezetett. A német szövetséggel szemben erős fenntartásokkal viseltető külügyminiszter fegyverszünetet javasolt angolszászokkal. Mussolini,

berében zajlott Bernben. Hazatérése után szeptember 22-én letartóztatták, és hazaárulás vádjával halálra ítélték, az ítéletet október 12-én hajtották végre (Klemperer, Klemens von: *German Resistance Against Hitler. The search for Allies Abroad, 1938–1945*. Oxford, 1992, Clarendon Press, 323–327. old.; Dulles; Allen Welsh: *Germany's Underground: The Anti-Nazi Resistance*. New York, 2000, Da Capo Press, 147–151. old.; Langbehn, Claus: *Das Spiel des Verteidigers. Der Jurist Carl Langbehn im Widerstand gegen den Nationalsozialismus*. Berlin, 2014, Lukas, 217. old.).

²⁸² Butler, S.: i. m. 84. bejegyzés.

²⁸³ Később részt vett a Hitler elleni összeesküvésben is. A nürnbergi perekben tanúként szerepelt.

aki az oroszokkal akart fegyverszünetet kötni, ellenezte ezt a lépést. Az ellentmondást úgy oldották meg, hogy a Duce 1943. február 4-én új kormányt alakított Ciano nélkül, akit vatikáni nagykövetnek neveztek ki. A Vatikánból, amely szintén fontos spionfészek volt, Ciano tovább kereste az olasz kilépési lehetőségeket. Azon túl, hogy támogatta az apósa leváltásán mesterkedő csoportokat, a Duce háta mögött megpróbált Pietro Badoglio tábornokkal közösen tető alá hozni egy fegyverszüneti megállapodást a britekkel. A németek leleplezték Ciano próbálkozásait, és átadták Mussolininak, aki kegyelmi kérését elutasítva, árulóként agyonlővette.

Mindeközben Kállay miniszterelnök tapogatózni kezdett a különbéke ügyében, az első visszajelzések hamarosan meg is érkeztek. Barcza volt nagykövetnek sikerült kapcsolatba lépni Rómában az angolokkal, mégpedig egy régi londoni ismerőseivel, a Szentszék brit nagykövetével. Azt a kérdést közvetítette Kállay felé, hogy miként viszonyulna Magyarország egy közép-európai államszövetségi tagsághoz; valamint ígéretet tett arra, hogy az átállásra vonatkozó javaslatot továbbítja Londonba. Ekkor már London is finomabban akarta kezelni Magyarországot.²⁸⁴ Gellért Andor újságíró, akit a békepuhatolozás ügyében Isztambulba küldtek, azt jelentette, hogy meglátása szerint az angolok csak az információszerzésben érdekeltek. Habsburg Ottó washingtoni megbízatásáról Kállay csak annyit tudott, hogy a főherceg még nem vette fel a kapcsolatot Roosevelttel.²⁸⁵ Kállay ek-

²⁸⁴ Frank Roberts (a Foreign Office közép-európai osztályának vezetője) 1943. február 26-i jelentése. Idézi Veress, Laura-Loise: *Clear the Line. Hungary's Struggle to Leave the Axis During the Second World War*. Cleveland, Ohio, Prospero Publications, 1995, 90, 105. old.).

²⁸⁵ Amikor a németek már elfoglalták Magyarországot, 1944 szeptemberében az elnök fogadta Ottó és Félix főhercegeket édesanyjukkal, Zita császárnéval. Roosevelttel tudatosan félrevezette őket, amikor azt mondta nekik, hogy ő is, és Churchill is csak minimális változásokat akarnak a magyar határokon eszközölni, kivéve Erdély kérdésében, amiben a románok és a szovjetek nem tudtak megegyezni. Rögtön ezután azt is hozzátette, hogy „legnagyobb aggodalmunk ebben a pillanatban, hogy miként állhatjuk útját a kommunisták Magyarországon és Ausztriában való térhódításának”. Eltekintve a magyarok iránt érzett szimpátiájától, Magyarországot a kommunizmus elleni bástyává szeretné tenni. Azt szeret-

kor úgy határozott, hogy az egyik külügyminisztériumi tisztviselőjét, Veress Lászlót Lisszabonba küldi, hogy onnan közvetítse Londonba és Washingtonba Magyarország átállási szándékát. E tisztviselő egy Hellschreiber üzenetkódoló készüléket is vitt magával, hogy rejtjeles üzeneteket válthassanak. Hamarosan igen kemény válasz érkezett Lisszabonból: a britek csak a feltétel nélküli kapituláció alapján hajlandók tárgyalni.

Ezzel szemben Frey András újságíró február elején azzal az üzenettel érkezett vissza Isztambulból, hogy az angolok hajlandók a tárgyalásra, és két meghatalmazott katonatiszt kiküldetését kérik. A kezdeményezés azonban megfeneklett, miután a tárgyalásokra az angolok egy – a magyar hírszerzés információi szerint – szovjet kémkedéssel gyanúsítható magyar származású személyt jelöltek ki.

A Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert, bár nem közvetlenül Kállay megbízásából utazott Isztambulba, ugyancsak a kiugrási szándékot közvetítette az angoloknak és az amerikaiaknak.²⁸⁶ A magyar szociáldemokrata ellenzék támogatását maga mögött tudva üzenete pozitív fogadtatásra talált a britek részéről.²⁸⁷ Sajnos azonban Szent-Györgyi lépéseiről a németek is értesültek.

Ezzel párhuzamosan egy másik, igen előkelő személyekből álló csoport is elkezdett puhatolózni a békével kapcsolatban. December 16-án

né, ha a magyarok csak a britek és az amerikaiak előtt tennék le a feltétel nélkül a fegyvert. Ha ez sikerül, Magyarország megmenekülhet a kommunizmustól, és jóindulatú elbánásban részesülhetne. Az elnök kérte, hogy továbbítsák mindezt a kormánynak Budapestre (*Roosevelt Conversation with archduke Otto of Austria*. September 15. 1944, 5 p.m., https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1944Quebec/pg_368).

²⁸⁶ Emlékirataiban Kállay tagadja, hogy megbízta volna Szent-Györgyit. Egyébként a Nobel-díjas tudós már előzőleg, Teleki kérésére is járt ebben az ügyben Londonban. Egyértelmű, hogy a későbbi megbízatását nem ő találta ki. Egyes jelek arra mutatnak, hogy Ullein-Reviczky, a miniszterelnöki hivatal sajtófőnöke bízta meg a professzort (lásd Fenyo, M. D.: i. m. 131. old.).

²⁸⁷ A Szent-Györgyi által az angoloknak átadott jegyzéket Laurence Steinhardt ankarai USA-nagykövet továbbította Washingtonba is 1943. február 13-án. Az amerikai érdeklődés hiányát jelző választ március 13-án kapták meg Isztambulban (lásd uo. 123–124. old.).

Allen Dulles jelentette Washingtonnak, hogy egy magas rangú politikusokból álló kör – köztük Bethlen István volt miniszterelnök, gróf Eszterházy Mór, Baranyai Lipót, a Nemzeti Bank elnöke – vállalná, hogy amint a német vereség körvonalazódik, átveszik Magyarország irányítását. A harcoló magyar csapatokat – a határok védelmére és a belső rendfenntartásra tartalékolva őket – visszahívnák a frontról.²⁸⁸

Bernben egy rangos amerikai kapcsolat feltűnése reményt hozott a sok hivatalos és bizalmas kapcsolatkeresés útvesztőjében. A miniszterelnök február elején báró Radvánszky Antalt – aki a Magyar Nemzeti Bank tisztviselőjeként könnyen kapott vízumot a svájci útjaihoz – megbízta, hogy Bernben találkozzon „barátjával”, Royall Tylerrel²⁸⁹ és annak főnökével, Allen Dullesszal. Dulles, a hírszerzők főnöke és beosztottja a Fehér Házzal ekkor közvetlen kapcsolatban állt, hivatalosan mindketten az amerikai nagykövet tanácsadóiként tartózkodtak Bernben. Radvánszky közölte az amerikaiakkal, hogy a magyar kormány szóvivőjeként Bakách-Bessenyei Györgyöt, a Vichy-be akkreditált nagykövetet állandó kapcsolattartóként bízták meg.²⁹⁰

Kállay később egy jegyzékben ismertette álláspontját Dullesnek.²⁹¹ Magyarország – írta a miniszterelnök – földrajzi helyzete miatt kényeszerűlt a háborúban a németek oldalára, de ez nem jelenti azt, hogy a Harmadik Birodalom pártján állna, vagy – amint az látható – a náci ideológiával azonosult volna. Néhány részletkérdés taglalása után pedig hangsúlyozta, hogy a Magyar Királyságnak arra nem volt reális lehetősége, hogy válasszon Németországot, illetve Nagy-Britannia és az

²⁸⁸ Petersen, N. H.: i. m. OSS, 5913. sz. távirat, 1943. december 16.

²⁸⁹ Tyler tiszteletre méltó régi barátja volt a magyar kormánynak. 1939 áprilisában Teleki egy ötmillió dolláros pénzalapot létesített, hogy egy esetlegesen megalakuló emigráns kormány költségeit fedezze. A pénz Teleki által meghatalmazott egyik kezelője Tyler, a Népszövetség hajdani budapesti képviselője volt többek közt Bethlennel, Barczával, Keresztes-Fischerrel együtt (lásd Fenyo, M. D.: i. m. 110. old.).

²⁹⁰ Lásd uo. 132. old. Bakách-Bessenyei Györgyöt ezután e célból át is helyezték Bernbe.

²⁹¹ Petersen, N. H.: i. m. OSS, 1432. sz. távirat, 1943. március 2.

Egyesült Államok szövetsége között. Az ország külpolitikájának valódi alternatívája: Németország vagy Szovjetunió. Jegyzékében arra kéri az angolszászokat, hogy a Balti-tengertől dél felé építsenek ki védelmi vonalat a kommunizmussal szemben. Leszögezte, hogy a magyar katonák csak a szovjetekkel, a románokkal és a jugoszláv kommunista partizánokkal szemben veszik fel a harcot, az angolszászokkal nem. A miniszterelnök a balkáni partraszállás esetén nem a budapesti, hanem a Horvátországon keresztül haladó zágrábi vasútvonal használatát javasolta.

A jegyzéket Dulles továbbította Washingtonba. A válasz egy hét múlva megérkezett. Ennek tartalmából érzékelhető volt, hogy mutatkozik bizonyos érdeklődés a magyar kérdés további tanulmányozása iránt, ugyanakkor az amerikaiak emlékeztették a magyarokat arra, hogy a Szovjetunió ebben a háborúban a szövetségesük, ezért semmi lehetőségük nincs alkut kötni a szovjet érdekek rovására. A válasz némi célzást is rejtett. A románok már összeköttetésbe léptek az oroszokkal. Márciusban Sztálin közölte a Moszkvába látogató Anthony Edennel, hogy bár korábban nem állt érdekében Maniuval tárgyalásba bocsátkozni, most azonban jónak látná, ha egy másik román megbízottal felvehetné a kapcsolatot.²⁹²

Mialatt a románok – ahogy a németek, az olaszok és a magyarok is – lázasan keresték a kapcsolatot a szövetségesekkel, Kállay miniszterelnök levelet írt XII. Piusz pápának, melyben arra kérte, álljon a bolsevikellenes keresztes hadjárat élére. A levelet március 7-én, egy 20 perces kihallgatáson Apor Gábor szentszéki magyar nagykövet adta át személyesen. A pápa válaszul annyit üzent, hogy lehetőségei szerint kizárólag arra szorítkozhat, hogy ha nem is a nagy nyilvánosság előtt, de felhívja a figyelmet a kommunizmus veszélyeire. A titkosítás alól feloldott vatikáni iratokból azonban kiderül, hogy XII. Piusz pápa – aki március első napjaiban Max Hohenlohe-Langenburg herceget is

²⁹² Deletant, D.: *British Clandestine Activities... Mission Accomplished*, I. fejezet, (i. m.). Szintén ekkor Sztálin érdekelve volt abban, hogy felvegye a kapcsolatot a magyar baloldali pártokkal (Veress, L. L.: i. m. 90. old.).

fogadta – hajlandó lett volna további lépéseket tenni abban az esetben, ha államcsínyt követnek el Hitler ellen.²⁹³

Hitler szövetségeseinek ez a semleges országokban zajló intenzív kapcsolatkeresése a State Department figyelmét is felkeltette Washingtonban.²⁹⁴ Március 13-án körlevelet intézett a törökországi, svédországi, spanyolországi és portugáliai külképviseleteihez, jelezve, hogy a magyarok, a románok és a bolgárok már kapcsolatba léptek a titkosszolgálatokkal. Bár a levél konkrét tárgyalásokra engedélyt nem adott, de hangsúlyozta az ezúton szerezhető információk értékét. Ugyanakkor óvatosságra is intette az embereit. Figyelmeztette őket, hogy ne tegyenek olyan lépéseket, amelyeket az orosz és a brit szövetségesek gyanúsaként értékelhetnek. London szintén ezt tette.²⁹⁵ Magyarán szólva: ne mulasszák el tájékoztatni az oroszokat a fegyverszünetet kérő küldöttekkel folytatott tárgyalásokról.²⁹⁶

Budapesten, mialatt a miniszterelnök tudomásul vette a pápa március 7-i lehangoló válaszát, az irodájától pár lépésre székelő Horthy kormányzó újabb meghívást kapott Hitlertől Németországba. A meghívót – anélkül, hogy azt a magyarokkal tudatták volna – Antonescunak és Mussolininak is kézbesítették. Az előző nap pedig Ribbentrop sürgette a berlini japán követet, hogy Tokió haladéktalanul üzenjen hadat a Szovjetuniónak.²⁹⁷

Hitler mindent elkövetett, hogy hadserege megritkult sorait feltöltse a szövetségesei révén – akik ekkor már nagy erővel azon dolgoztak, hogy kilépjenek a német szövetségből, vagy legalább kivonul-

²⁹³ Hitler ellen több államcsínyt is végrehajtottak: 1938 és 1944 között 11 sikertelen gyilkossági kísérlet volt. Az utolsó 1944. július 20-án (Kershaw, I.: *Hitler, 1936–1945*. 654–671. old.).

²⁹⁴ „A semleges államok sajtója mind gyakrabban foglalkozott a semleges fővárosokban történt magyar béke tapogatódzások híreivel” (Horthy M.: i. m. 274. old.).

²⁹⁵ Veress, L. L.: i. m. 99. old.

²⁹⁶ FRUS/DP, 1943, Europe, Vol. I. március 13.

²⁹⁷ „A háború jelenlegi helyzetében a japán kormány ezt lehetetlennek tartja” – felelte Ōsima követ. Ribbentrop április 18-án egy újabb kísérletet tett hasonló eredménnyel (Trial, Blue Series, Vol. III. 386–388. old.).

hassanak a keleti frontról. Az oroszok, az angolok és az amerikaiak pedig már a világ győzelem utáni újrafelosztásáról tárgyaltak. 1943. március 14-én vacsorát rendeztek a Fehér Házban, ahol Roosevelt és külpolitikai tanácsadója, Harry Hopkins fogadta Anthony Edent, aki a Sztálinnal folytatott moszkvai tárgyalásáról érkezett.²⁹⁸ A szovjet követelések – néhány kéréssel kiegészítve – lényegében ugyanazok voltak, mint Hitler támadása után 1941-ben – foglalta össze Sztálin álláspontját Eden. Nagy-Britannia akkor Sztálin területi követeléseiből egyet sem fogadott el, most azonban – úgy látták – Sztálin feltételeit újra kell gondolni.²⁹⁹

Most már nem zárkóztak el attól, hogy a balti államok a szovjet érdekszférába tartozzanak, hiszen – érveltek – a Vörös Hadsereg úgyis meg fogja szállni őket. Sztálinnak azt a kérését is megoldhatónak látták, hogy „biztonsági okokból” Finnország egy részét a Szovjetunióhoz csatolják. Sőt, még abba is hajlandók voltak belemenni, hogy Lengyelország egy részét – kárpótolva Németország rovására a kelet-poroszországi és sziléziai területekkel – is átengedjék a Szovjetuniónak. Természetesen a szövetségesek által elismert londoni emigráns lengyel kormány akarata ellenére, sőt eltekintve a sokat hangoztatott önrendelkezési elvtől is, amelyek védelméért elvileg a háború kirobbant. Emellett elfogadhatónak tartották Sztálinnak azt a követelését is, hogy Lengyelországnak nem lehet Moszkva-ellenes kormánya.

A szovjet diktátor további feltételei Romániát és Németországot érintették. Az előbbire vonatkozóan visszakövetelte Besszarábiát, Németországgal kapcsolatban pedig azt javasolta, hogy osszák fel több független államra, közülük az egyik legyen Ausztria.

A felek, bár a vacsora alatt több alapelvben is megegyeztek, de abban nem tudtak megállapodni, hogyan történjék Németország fel-

²⁹⁸ FRUS/DP 1943, Europe, Vol. I. március 14.

<https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1943v03/d13>

²⁹⁹ „1941-ben Moszkvában és 1942-ben Londonban ragaszkodtunk ahhoz, hogy frásban állapodjunk meg a háború utáni határainkról. »Erről szó sem lehet« – válaszolta nekem Churchill” – Molotov visszaemlékezése 1976. június 30-án (Chuev, F.: i. m. The Eternal Flame).

osztása. Szerbia és Horvátország kérdésében sem sikerült egységre jutniuk. Azt azonban mindannyian elismerték, hogy e két területnek, amelyet az első világháború után a mesterségesen létrehozott Jugoszlávia keretein belül egyesítettek, semmi köze egymáshoz. Magyarországgal kapcsolatban tudomásul vették, hogy miután Sztálin haragszik a magyarokra, önkényesen akar elbánni velük, és semmi kedvezményre nem számíthatnak a béketárgyalásokon. Csehszlovákia, Románia, Bulgária, Törökország és Görögország határainak megállapításával kapcsolatban pedig Rooseveltnek is, és Edennek is az volt a meglátása, hogy azzal nem lesz komoly gondjuk.

A szovjet követelésekről – különösen a magyarokra vonatkozóan – még pontosabb képet lehet kapni Benjamin Sumner Welles, az amerikai külügyminiszter-helyettes, Lord Halifax és Anthony Eden másnapi, március 15-i megbeszéléséből.³⁰⁰ Welles e beszélgetésről utólagosan készített jegyzékében azt írja, hogy részletesen tanulmányozták Európa háború utáni újjászervezését. Mindhárman megegyeztek Németország több államra való felosztásának szükségességéről. Ez ugyan egyezett a szovjetek véleményével, de azzal a hangsúlyos különbséggel, hogy Sztálin szerint nem egy szabad politikai alku eredményeképpen, hanem erőszakosan kell majd végrehajtani a felosztást.

Eden közölte, hogy Sztálin be akarja kebelezni a balti államokat, valamint – német területekkel pótolva a lengyelek veszteségeit – viszsza akarja állítani Lengyelország korábbi határait, a londoni lengyel emigráns kormányt pedig nem hajlandó elismerni. Magyarországgal kapcsolatban Eden igen ellenséges hangulatot érzékelt Sztálin részéről: meg akarja őket büntetni. Eden szerint ez azt jelenti, hogy a háború után Magyarország kénytelen lesz területi engedményeket tenni Romániának. A románoktól Sztálin visszaköveteli Besszarábiát (Bukovináról nem volt szó). Csehszlovákiát illetően néhány apró kiigazítással az 1938. évi határokat tartja elfogadhatónak. Finnország 1941-es orosz megszállás alatti határait tekinti mérvadónak, némi területi engedménnyel a Szovjetunió javára. Ezen államoktól – hogy hűségüket biztosítsa – kétoldali kölcsönös támogatási szerződések

³⁰⁰ FRUS/DP 1943, Europe, Vol. III. március 16.

megkötését várja majd el. A kelet-európai föderációs államszövetségre vonatkozó brit javaslatot ellenzi. Eden véleménye szerint azért, mert fél, hogy az, mint a korábbi „*cordon sanitaire*”, ellene fordulna. Ugyanezen okból ellenezte Csehszlovákia és Lengyelország államszövetségét is. A balkáni államok szövetségét ugyanakkor támogatta, de csak Románia kihagyásával.

Eden a kormánya nevében két államszövetség létesítését javasolta: egyet a Balkánon és egyet a többi kelet-európai állammal vagy azoknak egy csoportjával. A jegyzékben megfogalmazottak alapján a kelet-európai államok függetlenségének biztosítása helyett Welles is inkább azok összevonását támogatta, de azzal a kikötéssel, hogy tiszteletben tartva Rooseveltnélveit, legyen biztosítva a teljes körű horvát és szlovén autonómia Jugoszláviában. A megbeszélésen elmondottak alapján Welles úgy értelmezte, hogy Románia és Finnország gyakorlatilag szovjet protektorátussá válnak majd, míg a lengyelek Kelet-Poroszország átadása fejében hajlandók lesznek területi engedményekre az oroszok javára. Az előző este a Rooseveltnélveit feltett kérdésre adott válasz apropóján Welles – követve az elnök elképzelését – kijelentette: nem gondolja, hogy az oroszok akár katonai erővel, akár a kommunista propaganda eszközével egész Európát le akarnák igitani.³⁰¹

HITLER, MIKÖZBEN HORTHY SZEMÉRE HÁNYJA, HOGY A SZÖVETSÉGESEKKEL TÁRGYAL, ALKUDOZNI AKAR AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKKAL

1943. április 3-ra a washingtoni angol–amerikai tárgyalásokon elhangzottak nagy része már kiszivárgott, és eljutott a lengyelekhez és a magyarokhoz is. A lengyel emigráns kormány hírszerző vezetője, Jan Kowalewski ezredes információit Újpétery Elemér, a liszaboni magyar nagykövetség titkára jelentette a miniszterelnöki hivatalnak:

³⁰¹ Under Secretary of State Welles tárgyalási jegyzőkönyve: Washington, 1943. március 16. Résztvevők: Mr. Eden, Lord Halifax, Mr. Welles (FRUS/DP, 1943, Europe, Vol. III. március 15.).

a március 12–13-i washingtoni tárgyalásokon az amerikaiak és az angolok nemcsak Lengyelország orosz ellenőrzés alá kerülését hagyták jóvá, hanem Kelet-Európa összes államát, Magyarországot is beleértve.³⁰² A hír tehát hamar eljutott Budapestre, de senki nem vette komolyan. A vezető magyar németellenes körök akkor éppen egy kedvező feltételekkel kecsegtető fegyverszünetben reménykedtek. Kállay miniszterelnök éppen másnap, április 4-én háromnapos látogatásra Rómába utazott, hogy szándékait előadja a Dúcénak.

Az elkészett találkozói Mussolinival nem érte el a várt eredményt. Kállay, aki úgy látszik, nem vette figyelembe a Duce területi érdekeit és az ezzel kapcsolatos különbéketerveit az oroszok irányába, egy közös – Olaszország, Magyarország és Finnország együttműködésére épülő –, új külpolitikai koncepciót javasolt: egy Németországtól függetlenedő, de vele nem ellenséges politika a Vatikán támogatásával (Mussolini pár hónappal korábban, január 23-án erős támadást indított a Vatikán ellen, mondván, az az antifaszizmus egyik központja³⁰³). Magyarország háborúból való kiugrásához pedig ismételten kérte Olaszország támogatását.

Mussolini óva intette a tájékozatlan Kállayt a javasolt lépésektől, ugyanakkor hangsúlyozta: Olaszországnak pillanatnyilag nincs lehetősége fegyverszüneti egyezményről tárgyalni. Kifejtette, hogy Magyarországnak is érdeke a németeket támogatni, és kérte, az ősz végéig – amíg nem válik egyértelművé az oroszországi hadjárat végkimenetele – ne tegyenek semmi olyat, ami a németek helyzetét rontaná.³⁰⁴ Ugyanakkor a Kállay tiszteletére rendezett díszebéden Vittorio Ambrosini olasz vezérkari főnök megjegyezte a magyar miniszterelnöknek, hogy szerinte a háború már elveszett, és nem szabadna több katonát a frontra küldeni.

³⁰² Egy pár nap különbséggel emlékezik vissza rá Újpétery Elemér (Újpétery E.: i. m. 241–243. old.).

³⁰³ Deakin, F. W.: i. m. 185. old.

³⁰⁴ Kállay, Nicholas: *Hungarian Premier. A Personal Account of a Nation's Struggle in the Second World War*. New York, 1954, Columbia University Press, 154–159. old.; lásd Deakin, F. W.: i. m. 185. old.

XII. Piusz pápa látogatásának utolsó napján fogadta Kállayt. Ekkor fejtette ki a véleményét Kállay írásban benyújtott béketervéről, amelynek alapköve a Vatikán lett volna. A pápai audiencia – ismerve a pápa és Mussolini ellentétét – nem tarthatott sokáig. A miniszterelnök megismételte a Vatikán közvetítő szerepére vonatkozó kérését, de XII. Piusz diplomatikusan visszakozott: ha bármelyik harcoló fél felkérését elvállalná, hogy legyen közvetítő, a másik azonnal ellenezné azt, és ezzel az egyház bele is keveredne a konfliktusba. A jelenlegi háború brutalitása olyan mértékű, hogy a békére semmi kilátás nincs addig, amíg valamelyik oldal végérvényesen nem győzelmeskedik a másik felett – vélekedett a pápa. A távolságtartó politikáját illetően kivételt csak abban az esetben tenne, ha az olaszok kérnék meg a saját fegyverszünetük közvetítésére.

Kállay néhány órával később – a tiszteletére adott fogadáson, amelyet Apor Gábor szentszéki magyar nagykövet rendezett – találkozott Galeazzo Cianoval, a frissen kinevezett szentszéki olasz nagykövettel. Ciano kifejtette, a háborút már elvesztették, a fasizmus és Mussolini meg fognak bukni, de van lehetőség a szövetségesekkel egy külön olasz fegyverszünetre. A naiv Kállay, elfelejtve Mussolini előző napi kijelentését, továbbította Ciano felé a pápa álláspontját: abban az esetben, ha azt Olaszország kéri, hajlandó a fegyverszünet közvetítésére.

A csalódott Kállay követségi fogadásával szinte egy időben, a miniszterelnök „nem hivatalos” ügynökeinek munkája lassan meghozta az első eredményeket. Aznap, amikor Kállay felszállt a Rómából Budapestre induló vonatra, a washingtoni brit nagykövet jegyzéket nyújtott át a State Departmentnek, melyben Ófelsége kormányának javaslatára az Egyesült Államok kormányát arra kérte, hogy enyhítsen a magyarokra vonatkozó álláspontján. A jegyzék tömören összefoglalta Hitler szövetségeseinek összes fegyverszüneti kérelmét, külön kiemelte a magyarokat, akikkel magas szintű kapcsolatokat építettek ki. Az összefoglaló ismertette az ország helyzetét, és kitért a jelenlegi belpolitikai lépésekre. Hivatkozva Szent-Györgyi professzor Törökországban tett kijelentéseire, és az ezzel összefüggésbe hozható magyar körökből érkező jelzésekre, megállapította, hogy körvonalazódik a Németországtól való eltávolodás politikája.

Ófelsége kormánya azt javasolja, hozzák Szent-Györgyi professzor tudomására, hogy üzenetét továbbították Londonba, és bár a hadiállapot miatt a pillanat nem alkalmas a tárgyalásra, Ófelsége kormánya elégedetten vette tudomásul a politikai változásokat. A magyarok területi kérdések miatti aggodalmai okán az üzenetbe azt is javasolta befoglalni, hogy bár Magyarország kénytelen lesz visszaadni az utóbb visszakapott területeket, Ófelsége kormánya nem akarja a magyar nép megbüntetését a kormánya által elkövetett hibákért, és nem tervez egy második, Trianonhoz hasonló, még kegyetlenebb békeszerződést. A jövőjük attól függ, hogy a tengelyhatalmaktól való eltávolodásukhoz kapcsolódóan milyen konkrét lépéseket tudnak tenni az Egyesült Nemzetek győzelmének elősegítése érdekében. A State Department három hétig nem válaszolt.

Mussolini a Kállay elutazását követő napon indult el Salzburgba, a klessheimi kastélyba, hogy Hitler meghívásának eleget tegyen. A lelkiismeretét nemcsak a sorozatos vereségek nyomták, hanem a magyar miniszterelnök defetizmusa és a román külügyminiszter ugyancsak lefört hangvétele januári megjegyzései is. Ekkor már Göring is elfogadhatónak tartott egy orosz különbékét, és úgy vélte, az csak Mussolini közbejárásával érhető el.³⁰⁵

A meghívottak, Borisz bolgár király, Tiso szlovák elnök, Ante Pavelić horvát vezér, Ion Antonescu tábornok, Horthy kormányzó, Vidkun Quisling norvég miniszterelnök és Pierre Laval, a francia (Vichy-) kormány miniszterelnöke, néhány nap leforgása alatt egymást váltva érkeztek. A Führer üzenete mindenki számára ugyanaz volt: új katonákra van szüksége.

Az elsőnek érkező Mussolini lelkileg letört állapotban volt. Az afrikai és keleti frontról érkező, egyre rosszabb híreken kívül nem is igen volt hajlandó másról beszélni, mint a béketárgyalás lehetőségeiről. Tisztában volt seregei közeledő végső vereségével Afrikában, és a háború várható végkimenetelével, még ha erről a tárgyaláson nyíltan nem is esett szó. Kétségbeesetten könyörgött a Führernek, hogy mihamarább állapodjon meg Sztálinnal, hogy az erőket az európai

³⁰⁵ Deakin, F. W.: i. m. 337–338. old.

hadszíntérre lehessen összpontosítani.³⁰⁶ Hitler, aki nem mutathatott gyengeséget legfontosabb szövetségese előtt, hangsúlyosan visszautasította Mussolini javaslatát, és emlékeztette arra, hogy se neki, se a faszizmusnak nem lehet más választása, mint vele együtt folytatni a háborút.

Tény azonban, hogy egy kiegyezés gondolata Hitler agyában is megfordult, de – mint előző stratégiai döntéseinél – most sem volt hajlandó a szándékait megosztani a Ducéval. Tudta, hogy a háborút nem tudja megnyerni, de azt is tudta, hogy a háború még nincs elveszve. Churchill-lel nem, de talán Sztálinnal vagy Roosevelttel sikerül különbékét kötnie, és ezzel az ellenség szövetségét felbomlasztani, ahogy II. Frigyes porosz király is tette a hétéves háború alatt.³⁰⁷ Mivel Sztálinnal gyenge pozícióból volna kénytelen alkudozni, ami nem hozhat kedvező eredményt, előbb egy fontos stratégiai győzelmet akart aratni a keleti fronton a következő hétre tervezett Citadella hadművelet elindításával. Moszkvától 740 km-re egy 150 km-es frontszakaszon Harkov városával a közepén két hadseregcsoport bekerítő támadását tervezte majdnem 800 000 emberrel, 4000 új, hatékonyabb páncélossal, 10 000 ágyúval felszerelve, több mint 2000 repülőgép légi fedezetével. Egy eredményes támadás után sokkal jobb alkupozíciót remélt elérni Sztálinnal szemben.

A klessheimi vendégek sorában Ion Antonescu tábornok következett, április 12-én Mussolini hazautazásának másnapján. A Führerrel legutóbb március első hetében találkozott, akkor külön megbízatást kapott tőle arra, hogy küldjön ki egy követet valamelyik semleges országba, és rajta keresztül javasolja az amerikaiaknak, hogy fogjanak össze a bolsevizmus ellen a tengelyhatalmakkal. Ennek fejében felajánlja, hogy az összes meghódított területet (Lengyelországot is beleértve) visszaszolgáltatja, csak Ukrajna egy részét tartaná meg pro-

³⁰⁶ Fenyo, M. D.: i. m. 135. old.; Kershaw, I.: *Hitler, 1936–1945*. 581. old.; Petersen, N. H.: i. m. OSS, 2483. sz. távirat, 1943. április 21.; Karsai E.: i. m. 304. old., aki idézi Roberto Battaglia *A második világháború* című könyvét; Ribbentrop, J.: i. m. 60. old.

³⁰⁷ Lukacs, J.: *June 1941*. 135–139. old.; uő: *The Duel*. 217. old.

tektorátusként.³⁰⁸ A feladatot március 21–23. között a madridi román nagykövet hajtotta végre, az argentin és a portugál nagykövet pedig továbbította az ajánlatot az Egyesült Államok nagykövetségének. A State Department ezt követően, március 26-án, arra kérte a madridi nagykövetet, hogy semmi érdeklődést ne mutasson a közeledés iránt, még azt se jelezze vissza, hogy az ajánlatot egyáltalán megkapta. Antonescu most kénytelen volt jelenteni Hitlernek, hogy az amerikaiak elzárkóztak a közeledéstől. A román tábornok, akárcsak Hitler, világosan látta ekkor, hogy a jövőjük csak az oroszoktól függ. Miután Antonescu ígéretet tett új csapatok felállítására a következő összecsapásra – bár a hadserege felét visszatartotta a magyarok elleni támadásra³⁰⁹ –, április 13-án a Führer „leghűségesebb híve” visszatért Bukarestbe, és Iuliu Maniut kereste meg, kérje az angolok közvetítői segítségét az oroszok felé.³¹⁰

Horthy altengernagy április 16-án érkezett Klessheimbe. Előzőleg a Külügyminisztérium összeállított neki egy emlékeztető jegyzéket.³¹¹ A jegyzék, amely a Hitlerrel várható kérdésekre adandó válaszokat tartalmazta, arra a taktikai alapállásra helyezkedett, hogy a kormányzó a két ország közti baráti kapcsolatot hangsúlyozza, és az elköteleződést a harc folytatására. A találkozó – megfosztva Horthyt minden reményétől – igen feszült hangulatban zajlott, és merőben eltért azoktól a kérdésektől, mint amelyeket Horthy fel kívánt vetni. A Führer első perctől kezdve kritizálta a magyar csapatok gyatra teljesítményét az orosz fronton, a zsidók elleni gyenge fellépést, valamint a miniszterelnök sajtófőnökének a sajtóban tett németellenes kijelentéseit. Hitler határozottan követelte Kállay leváltását. Nehezményezte az országgyűlés külügyi bizottságának zárt ülésén elhangzott megjegyzéseket, miszerint a háború elveszett. Felháborodottan kérte számon

³⁰⁸ The Ambassador in Spain (HAYES) to the Secretary of State. – Madrid, Március 22. FRUS/Historical Documents 1943. v. 01.

³⁰⁹ Deletant, Dennis: *Communist Terror in Romania*. New York, 1999, St. Martin's Press, 34. old.

³¹⁰ Deletant, D.: *Occasional Papers in Romanian Studies* #1. School of Slavonic and Eastern European Studies, 1995, University of London.

³¹¹ Horthy Miklós titkos iratai. 373. old.; Kállay, N.: i. m. 180–183. old.

Horthyn a kormány Isztambulban, Spanyolországban, Portugáliában és a Vatikánban zajló tárgyalásait az angolokkal és az amerikaiakkal. A meglepett és tanácstalan kormányzó tagadott mindent, de magyarázkodása nem volt meggyőző. A szemrehányások után Hitler további csapatokat kért. A magából kikelt Führer és a meglepett Horthy aznap este nem jutottak megegyezésre. Távozásakor Ribbentrop egy részletes, bizonyítékokkal is jól alátámasztott „bűnlajstromot” adott át a kormányzónak, tudomására hozva, hogy nemcsak Kállay szövetségesekkel való kapcsolatkeresésének lépéseiről, de a német háborús erőfeszítéseket szabotáló kezdeményezéseiről is tudnak. A jegyzékben Ribbentrop azt is tudatta, hogy az információkat a Kállay-kormány álláspontjáról, valamint ingadozó politikai magatartásáról nem a szélsőjobboldali ellenzéki pártok szivárogtatták ki, hanem a kormányzó körének egyes, meg nem nevezett tagjai. A kormányzó nem tudta, hogy Hain Péter, aki több mint egy évtizede személyes biztonsági felelőse és minden útján kísérője, a miniszterelnökkel folytatott beszélgetéseit és a puhatolózásairól szerzett információkat továbbította a németeknek.³¹²

Hitler és Horthy április 18-án újra találkoztak, és a Führer ismételtén kérte, hogy a magyarok a románokhoz hasonlóan küldjenek ki még egy hadsereget az orosz frontra, valamint hogy Horthyt hűsége jeléül adjon ki egy sajtónyilatkozatot, melynek szövegét át is adta. A németek által fogalmazott nyilatkozat megerősítette Magyarország elköteleződését a bolsevizmus, az angolok és az amerikaiak elleni további harcokra.

A kormányzó, aggódva, hogy a tárgyaláson elhangzottak kiszivárognak, még aznap este, április 18-án hazautazott. A Klessheimben történeteket Horthy távollétében, a 20-i kormányülésen vitatták meg. Hosszú vita után abban állapodtak meg, hogy a legjobb úgy tenni, mintha mi sem történt volna. Az április 20-án kiadott sajtónyilat-

³¹² Hain kémiszolgálatain kívül, a minisztertanács jegyzőkönyveit Reményi-Schneller Lajos, magyar pénzügyminiszter szintén rendszeresen továbbította Berlinbe (Cornelius, Deborah S.: *Hungary in World War II*. New York, 2011, Fordham University Press, 232. old.).

kozat viszont csak „a bolsevizmus elleni harc folytatására” vonatkozott, elkerülve minden utalást az „angolokra és amerikaiakra”. Hitler eddigi haragja Kállay iránt, akiben sosem bízott, párosult a kormányzóval szembeni, növekvő bizalmatlansággal.³¹³

Mindeközben a State Department Magyarországra vonatkozó teljes érdektelenségét azzal is érzékeltette, hogy csak április 28-án, három hét késéssel válaszolt a brit kormánynak arra a fentebb ismertetett javaslatára, hogy a magyarokkal szemben kedvezőbben lépjenek fel. Közölték, hogy nem osztoznak Őfelsége kormányának véleményében. Nem hiszik, hogy Magyarországon olyan politikai változások következhetnének be, amelyek előnyt hozhatnának az Egyesült Nemzetek számára a tengelyhatalmak elleni háborúban. A tárgyalásokat ezért ajánlatos diszkréten kezelni. Nem áll érdekükben se a hatalmon lévő kormányt, se más magyarországi politikai kört támogatni.³¹⁴

Sztálin angolszászokkal szembeni bizalmatlanságát ugyanakkor újra felkeltette az ügynökök megélénkülő forgalma London, Washington, valamint a németek szövetségeseinek fővárosai között. Nem bízott fegyvertársaiban, a hűségüket megerősítő, nyugtató távirataik ellenére sem. Különösen miután tudomást is szerzett a különböző bizalmas tárgyalások témájáról. 1943. április végén a londoni hírszerző csapata élére új embert küldött ki azzal a kifejezett utasítással, hogy derítse ki a Hitler-ellenes szövetségesei valós terveit és szándékait, valamint hogy térképezze fel: (1) Nagy-Britannia terveit a Németország ellen vívott háborúval kapcsolatban; (2) az angolok elképzeléseit a háború utáni európai politikai berendezkedésre és a Szovjetunióval kialakítandó viszonyra vonatkozóan; (3) a késlekedő új nyugati front

³¹³ Hitler és Horthy találkozájának részleteit július 8-án az OSS 4107. sz. táviratában a berni hivatalából jelentette Washingtonnak. A távirat a találkozó részletein kívül tartalmazta Bethlen volt miniszterelnök fegyverszüneti feltételekre vonatkozó jegyzékét is. A válasz vétele után az OSS berni ügynöke, Allen Dulles azt jelezte a magyaroknak, hogy – mivel a háborúban a szövetségeseik nyeresre állnak – a kompromisszumos megállapodás alapjaként a németek elleni ellenállásban való részvételen túl nem tudnak más szempontot figyelembe venni (Petersen, N.: i. m. 79. old.).

³¹⁴ FRUS/DP 1943, Europe, Vol. I. 1943. április 28.

megnyitásának időpontját. Mindezek mellett pedig szerezzen információkat a főleg urániummal működő fegyverek tudományos, műszaki adatairól.³¹⁵

Visszatekintve, Magyarország sorsa – a Horthy-kormány szempontjából – ekkorra már megpecsételődött. Újpétery Elemér ugyan értesítette Lisszabonból a kormányt az antant álláspontjáról Kállay római útja előtti napon, de azt nem akarták tudomásul venni. Egyszerűen nem hitték el, hogy ha az akkor már előre látható vereség bekövetkezik, Roosevelt egyszerűen figyelmen kívül fogja hagyni Kelet-Európát, és a határokat kizárólag Sztálin akarata szerint rendezik majd. Hitler szövetsége elviselhetetlen nyűggé vált Magyarország számára. Mialatt – nem akarván tudomást venni az Egyesült Államok elutasító álláspontjáról – hasztalan igyekeztek megállapodni az angolokkal, próbálták nem túlzottan felkelteni a németek bizalmatlanságát, nem sok sikerrel. Bizonyosak voltak abban, hogy Németország nem nyerheti meg a háborút, mégis rákényszerültek a hűség színlelésére. Küldték az új hadsereget a frontra, hogy ne tartsák őket kevesebbnek a románoknál, mintha a megvert és megbízhatatlan Hitlernek valami befolyása lehetne még egy új határrendezés esetén.

Hitler, aki már Horthy kormányzóban sem bízott,³¹⁶ utasította Ribbentropot, hogy készítsessen egy jelentést a magyar politikai helyzetéről. Aggodalmait csak megerősítette a küldött, Edmund Veessenmayer diplomata, a külügyminisztériumhoz beosztott, SS-ezredesi rangban lévő közgazdász beszámolója.³¹⁷ Megerősítette a magyarok már addig is ismert kiugrási szándékát. Veessenmayer kiemelte a rádió, illetve az újságok németellenes hangvételét és a szabotálásra buzdító híreket,

³¹⁵ Haslam, J.: i. m. 125. old.

³¹⁶ „Hitler Horthyt személyes ellenségének tekintette, és nagy cselszövőnek tartotta, mert állandóan feszültséget akart teremteni Mussolini és közte” (Ribbentrop, J.: i. m. 167. old.)

³¹⁷ Kovács Tamás: Edmund Veessenmayer. A teljhatalmú birodalmi megbízott. *Rubicon*, 2014/11. 26–35. old. Az 1943. novemberi látogatásáról december 10-i dátummal készült jelentést lásd *Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*. Budapest, 1968, Kossuth Könyvtár, 742–755. old.

amelyeket – a jelentés szerint – a miniszterelnöki hivatal sajtófőnökének, Ullein-Reviczkynek az utasítására terjesztenek. Az április 30-ra dátumozott jelentés következtetései Hitler szempontjából siralmasak voltak. Veessenmayer meglátása szerint Németország két megbízható emberrel számolhat, Imrédy és Bárdossy volt miniszterelnökökkel, de egyikük sem élvezte az újbóli miniszterelnöki megbízatáshoz nélkülözhetetlen kormányzói bizalmat. Az „összeesküvők” közt felsorolta Kállayt, Bethlent, Ullein-Reviczkyt, Chorint és Goldberget. A jelentés szerint e kör befolyásának is a következménye az, hogy a magyar háborús erőfeszítések az ország lehetőségeiknek csak egy töredékét teszik ki.³¹⁸

A jobboldali pártkoalíciónak a kormányzóhoz intézett, a miniszterelnök által folytatott fegyverszüneti tárgyalásokat kifogásoló interpellációja és tiltakozó állásfoglalása³¹⁹ volt az egyetlen tényező, amely valamelyest mentette Hitlert a helyzetet. Bár köztudott volt, hogy a németekkel kötött szövetségnek akadtak támogatói Magyarországon, a május 5-i hivatalos nyilatkozat némileg megnyugtatta a németeket: ha Kállay miniszterelnököt leváltják, van olyan politikai erő, amelyre építve zökkenőmentesen lehet folytatni az együttműködő politikát a magyarokkal.

Ebben a zavaros helyzetben, május 7-én a kormányzó levelet írt Hitlernek, melyben a fegyverszüneti tárgyalásokat éppen úgy tagadta, mint a többi vádat is, melyeket hetekkel korábban a Führer a fejére olvasott, mondván, hogy azok csupán álhírek. Hűségének alátámasztására elhalasztotta a magyar csapatok visszavonulási kérelmét (amit

³¹⁸ Karsai E.: i. m. 307–312. old.

³¹⁹ A szélsőjobboldali pártkoalíció (Magyar Megújulás Nemzetiszocialista Pártszövetség, MMNP) pár nappal korábban tartott gyűlésén elhatározta, hogy interpellál a kormányhoz a látható külpolitikai irányváltás miatt. Nem látták értelmét a szövetségesek felé való közeledésnek, mivel – egy szovjet győzelem esetén – Magyarország sorsszerűen egy szláv többségű államszövetség része lesz. Hogy elkerülje a külpolitika nyilvános vitáját, Horthy berekesztette az országgyűlést, és hagyta, hogy Kállay folytassa a tárgyalást a szövetségesekkel. Az MMNP ekkor egy május 5-én keltezett levélben rögzítette álláspontját Horthynak (lásd *Horthy Miklós titkos iratai*. 386–390. old.).

Hitler semmiképp sem engedett volna), valamint arra is engedélyt adott, hogy a német nemzetiségű magyar állampolgárokat bevonulathassák az SS kötelékeibe.³²⁰

ÚJABB NÉZETELTÉRÉSEK AZ ANGOLSZÁSZOK KÖZÖTT – ROOSEVELT ÚJRA ELVETI A BALKÁNI FRONT HADITERVÉT

Mindeközben Churchill nem hagyta abba a kísérletezést, hogy határt szabjon a szovjet terjeszkedésnek Kelet-Európában. Ebben az ügyben egy népes küldöttség élén Washingtonba utazott 1943. május 5-én, hogy Roosevelttel megtárgyalja a Szicília bevétele utáni haditervet. Az volt a véleménye, hogy a Franciaország északi felén tervezett partraszállási hadműveletet, melyet még Casablancában hagyott jóvá, jobb volna újragondolni. Véleménye szerint az emberáldozat ott akár százazrekre is rúghat. Ehelyett javasolta, hogy még az év vége előtt Olaszországban, az Égei-tengeren és a Balkánon nyissanak új frontot.³²¹ Bízott az olaszok támogatásában, akikkel akkor már a fegyverszünetről tárgyalt, valamint a románok³²² és a magyarok³²³ együttműködésében is, akik azt jelezték, hogy amint a front eléri a határaikat, átállnak. Ha ehhez még a görög és szerb ellenállók támogatását is hozzáadta, komoly esélye volt a sikerre. Ezzel a hadművelettel a Sztálinnal kötött bármilyen alkutól függetlenül sikerült volna megszerezni a

³²⁰ Ekkorra már léteztek muszlim SS-hadosztályok is, sőt hívő zsidó felekezetek is (Deák István: *Europe on Trial. The Story of Collaboration, Resistance and Retribution During World War II.* Colorado, 2015, Westview Press, 71. old.).

³²¹ Goebbels ezt írta naplójába: „Ha egy támadás érkezne Délkelet-Európa felől, azért kellene aggódnunk, mert a lakosság széles rétegei azonnal hátat fordítanának nekünk (...) továbbra is meg vagyok győződve arról, hogy ha tényleg betörést terveznek, ott próbálnak meg partraszállni.” (Diario. 1943. április 29.)

³²² Az angolok rövidhullámú rádióval ellátott „Reginald” SOE-ügynököt (Special Operations Executive) küldtek Romániába (Deletant, D.: *Communist Terror in Romania.* 38. old.).

³²³ A magyar kormány rádió útján kapcsolatot teremtett az angolszászok kai-roi főhadiszállásával (Horthy M.: i. m. 272. old.).

Földközi-tenger feletti ellenőrzést, és arra is lehetőséget adott volna, hogy a Vörös Hadsereg előtt vonulhassanak be Közép-Európába.

Churchill és 160 tagú katonai és polgári tisztviselőkből álló küldöttsége május 12-én érkezett Washingtonba. A tárgyalásokon a két vezérkar között élénk vita (Churchill megfogalmazása szerint „súlyos véleménykülönbség”³²⁴) alakult ki, amelybe a kormányfők is belefolytak. Churchill azt javasolta, hogy Szicília után hódítsák meg egész Olaszországot, majd a Balkánon folytassák a hadjáratot. Roosevelt ezzel szemben Szicília és Szardínia bevétele után a Földközi-tengeren tervezett hadműveletet abba akarta hagyni, hogy az erőket az 1944 tavaszára tervezett franciaországi partraszállásra összpontosítsák.

Churchill álláspontját nem csak a katonai körök támogatták. Roosevelt ugyanazon a napon, amikor elvetette az angol kezdeményezést, kézhez kapta William Bullitt diplomata, volt első moszkvai USA-nagykövet jegyzékét, melyben komoly fenntartásait fejtette ki az elnöknek a franciaországi partraszállást illetően. Bullitt egy megállapodást sürgetett Sztálinnal arról, hogy a Szovjetunió felvehesse a harcot a japánokkal, mert meglátása szerint a franciaországi partraszállás olyan súlyos veszteségeket okozhat az Egyesült Államoknak, hogy azután képtelen lesz a japánokkal egyedül elbánni. Bullitt, akár csak Churchill, egy balkáni hadjáratot javasolt, amellyel a bolsevik terjeszkedésnek is gátat vethetnének Európában. Bullitt a véleménye alátámasztására megjegyezte, hogy várhatóan az igen súlyos ember-veszteségek kockázata miatt a katonai és haditengerészeti körökben is erős fenntartásokkal kezelik majd a franciaországi partraszállás tervét.

Churchill és Roosevelt nem tudtak megállapodni. Churchill egyáltalán nem bízott sem Sztálinban, sem a bolsevizmusban, és mindenáron meg akarta akadályozni annak politikai és területi terjeszkedését. Az európai hatalmi egyensúlyra épülő történelmi koncepciója is azt a meggyőződését erősítette, hogy a Szovjetunióval szemben muszáj lenne hatalmi ellensúlyt teremteni, mert ha az képes a „verhetetlen” Németországgal egyedül elbánni, akkor szinte korlátlanul válik a hatalma. Egy demokratikus Duna menti vagy balkáni államszövetség,

³²⁴ Churchill, W.: i. m. 736–739. old.

párosulva a több részre osztott Németországgal talán elég lenne arra, hogy ellensúlyozza az oroszok túl nagy hatalmát. Ennek az elképzelésnek alapköve volt a balkáni partraszállás, amely egy tényleges angol-szász katonai jelenlét és megszállás mellett komoly gátat vethetett volna az orosz terjeszkedésnek.³²⁵

Roosevelt azonban azon dolgozott, hogy Sztálin jóindulatát megnyerje. Szüksége volt a segítségére Japán legyőzéséhez is, valamint az Egyesült Nemzetekkel kapcsolatos elképzeléseihez is, hogy majd a négy világcsendőr – „önzetlenségük” okán – fenntartsa a rendet, és biztosítsa a világbékét. Tehát nem engedhette meg magának, hogy a szovjet fél csalódjon benne. Az olyan kezdeményezések, mint amelyet Churchill javasolt, felkelthették volna Sztálin gyanúját, és így a tervei megghiúsulhattak volna. Nem akarta, hogy Sztálin felróhassa neki, hogy nem tartotta be a második, franciaországi front nyitására vonatkozó ígéretét. Már egyszer csalódott benne 1942-ben, és most 1943-ban újra megtörténjen?

Roosevelt elhatározta, hogy megoldja politikai-stratégiai problémáját. Kissé bosszankodva Churchill álláspontja miatt, aki mindig felkeltette Sztálin bizalmatlanságát, elküldte Moszkvába Joseph Davis volt nagykövetet,³²⁶ hogy kézbesítse a meghívását Sztálinnak egy személyes találkozóra valahol a Bering-szoros vidékén. Meg akart ismerkedni Sztálinnal, hogy az Egyesült Államokkal szembeni kétélyeit eloszlassa, és megértesse vele a saját terveit. A háború utáni berendezkedéssel kapcsolatban közvetítők nélkül akarta meghallgatni a szovjetek elképzeléseit, majd végül megnyerni a támogatását az Egyesült Nemzetekre vonatkozóan.

³²⁵ Sztálin is ezt gondolta. „Ez a háború abban különbözik az előzőktől, hogy itt, ha valaki elfoglal egy területet, rá kell erőszakolnia a lakosságra saját társadalmi rendjét. Ahova seregei elérnek, odáig terjeszti társadalmi befolyását. Ez másképp nem lehetséges” (Milovan Dilas interjúja Sztálinnal 1945 áprilisában. Idézi Lehrman, L. E.: i. m. XIII. fejezet; idézi szintén: Baráth Magdolna: Nincs külön nemzeti út. Rubicon, 2015/4.).

³²⁶ 1936-ban Bullitt után egy „fenséges tudatlant” neveztek ki nagykövetnek („sublimely ignorant of even the most elementary realities of the Soviet system and of its ideologies”). Davist 1938-ban váltották le (Bohlen, C.: i. m. 44. old.).

Mivel azzal is tisztában volt, hogy a hadserege Franciaországban nem tud partra szállni brit segítség nélkül, megpróbálta Churchillt is meggyőzni. Meghívta hétvégi házába, Marylandba; de a háromnapos békés horgászás alatt sem sikerült dűlőre jutniuk, ezért mindketten visszatértek Washingtonba május 16-án. Két nappal később a győzködést az amerikai vezérkar emberei folytatták. Ők sikeresebbek voltak: egy kellemesen együtt töltött hétvége után megállapodtak a brit kollégákkal az új frontra vonatkozóan, mégpedig, hogy az Franciaország északi felében lesz, és a tervek szerint 1944 áprilisában nyitnák meg. Churchill azonban ezután is ragaszkodott a saját álláspontjához. Az éppen Washingtonban tartózkodó William Lyon Mackenzie King kanadai miniszterelnökkel folytatott találkozásán elárulta, hogy a szövetséges haditerv Szicília és Szardínia megszállásával kezdődne, majd vagy egy balkáni, vagy egy franciaországi partraszállással folytatódna aszerint, hogy hogyan alakul a hadi helyzet. Tehát – jegyezte le William Lyon Mackenzie King a naplójába a beszélgetés részleteit –, mialatt a szovjetek keletről nyomulnak előre Európában, ők délről közelednének Oroszország felé.³²⁷ Az angol miniszterelnök hallani sem akart egy partraszállásról a La Manche túlsó partján – írja a kanadai miniszterelnök –, mert a dieppe-i vérfürdő nem ismétlődhet meg.

Churchill a balkáni partraszálláshoz és az európai nagyhatalmi egyensúly visszaállításához ragaszkodott, Roosevelt pedig a háború utáni világrendre vonatkozó tervéhez. A kanadai miniszterelnökkel folytatott magánbeszélgetésében kifejtette, hogy az Egyesült Nemzeteknek nemcsak egy, az összes államok képviselőiből álló „Legfelső Tanácsra” lesz szüksége, hanem egy olyan személyre is, aki „a moderátor szerepét tölti be, állandóan ellenőrzi, hogy az országok betartsák a békére vonatkozó egyezményeket, mint például a fegyverkezési és lőszer-gyártási megkötéseket, valamint nem engedélyezi a repülőgépek és egyéb hadi felszerelések gyártását”. A moderátor feladata lenne „előre jelezni ezeket a gondokat, hogy az összeülő tanács majd határozzon a megfelelő lépésekről. Természetesen a legnehezebb dolog erre megfelelő embert találni. Olyan embert, aki az Egyesült Nemzetek összes tagjának bizalmát

³²⁷ King, W. L. M.: i. m. 1943. május 18.

élvezi. Smuts³²⁸ lenne a legalkalmasabb erre a szerepre, de mire ennek eljön az ideje, ő már nagyon öreg lesz." Ezután az elnök önmagára mutatott, „én alkalmas lennék erre”. Mackenzie King így fejezi be a jegyzetét: „Nem emlékszem már, miért ódzkodott attól, hogy elvállalja a feladatot. Lehet, hogy a jelenlegi munkájával járó kötelességeire hivatkozott. Az is lehet, hogy csak az én véleményemre volt kíváncsi. Azt feleltem neki, meg vagyok győződve arról, hogy ő megfelelő ember, aki bírja a világ különböző nemzetjeinek a bizalmát.”³²⁹

Mialatt Rooseveltt a terveiről beszélt a kanadai miniszterelnöknek, Churchill az amerikai országgyűlés külügyi bizottságának tagjaival ebédelt. Ott újra előadta a szövetségesek általa elképzelt további stratégiáját. „Miután Olaszországot kiiktattuk a háborúból, és felszabadítottuk a földközi-tengeri, indiai és kínai hajózási útvonalakat, következne a nagy orosz támadás keletről, a szövetségesek támadása pedig délről, a Balkán felől, amivel lehetővé tennénk, hogy több német szövetséges ország is átálljon hozzánk.” Az angol miniszterelnök még egy a háborút lezáró versailles-i béke típusú békeszerződés ötletét is felvázolta, amelyet ez alkalommal Londonban lehetne megkötöni. Rooseveltt a fejét fogta, amikor Mackenzie King beszámolt neki Churchill kijelentéseiről, és azt felelte, részéről szó sem lehet semmiféle békekonferenciáról, csak feltétel nélküli kapitulációt lesz hajlandó elfogadni. Ezt mindkét politikus meglepődve fogadta. Churchill ennek ellenére tovább folytatta az országgyűlési bizottságban már felvázolt terve ismertetését a brit és kanadai vezérkarok közös ülésén, azt is hozzátéve a feltétel nélküli megadás kérdéséhez, hogy ő például Olaszországgal szemben engedékenyebb lenne.

Május 24-én, a két kormányfő és az amerikai katonai vezetők közös záróülésén Churchill még hangsúlyosabban fogalmazott: nem fogadja el a két vezérkar közösen kidolgozott tervét, továbbra is az olaszországi hadjáratot támogatja, és annak esetleges folytatását Görögország és Jugoszlávia logisztikai támogatására építve.

³²⁸ Jan Christiaan Smuts marsall, a Dél-afrikai Unió miniszterelnöke, 1870-ben született.

³²⁹ King, W. L. M.: i. m. 1943. május 19.

A katonák teljesen összezavarodva vonultak ki a teremből. Rooseveltt ekkor meghívta Churchillt vacsorázni, és egy közös filmnézésre. Végül búcsúzás előtt Rooseveltt felszólította kollégáját, hogy fogadja el végre a döntést, felejtse el minden további 1943. november 1. utáni hadműveletet a Földközi-tengeren, mert 1944 áprilisára erőtt kell gyűjteni a franciaországi második front megnyitásához. Churchill dühösen távozott éjjel 2 órakor.³³⁰ Másnapra meghívást kapott Roosevelttől a vezérkarokkal közösen tartott újabb összejövetelre. Amikor az angol miniszterelnök ott újra előadta az álláspontját, Rooseveltt a nyilvánosság előtt egyszerűen elhallgattatta, majd lezárta a további vitát. Ezzel mindenki számára véglegesítette a haditervet: 1944 áprilisában Franciaországban lesz a partraszállás, és a balkáni hadjáratot elvetik. A Szovjetunió washingtoni kémei Sztálint részletekbe menően értesítettek a nézeteltérésekről.³³¹

ÚJABB MAGYAR FEGYVERSZÜNETI KÍSÉRLET – HITLER–SZTÁLIN KÜLÖNMEGÁLLAPODÁSI KÍSÉRLET

Barcza György volt londoni magyar nagykövet május 21-én, amikor az angolok és amerikaiak még javában vitakoztak a hadjárat további terveiről, Svájcban találkozott egy angol diplomatával, akinek újra elismételte Kállay miniszterelnök üzenetét, melyet már több nem hivatalos úton továbbítottak: amint a szövetségesek – akikről azt feltételezték, hogy a Balkánon szállnak partra – magyar területre érkeznek, Magyarország azonnal leteszi a fegyvert, és átáll.³³² Nemcsak Churchill, de a londoni lengyel emigráns vagy a török politikai körök is állandóan hangoztatták, hogy az angolok mindenképpen meg fog-

³³⁰ Hamilton, N.: *Commander in Chief*. 243–258. old.

³³¹ Churchill ekkor sem hagyta a balkáni tervét. Június 28-án Rooseveltt kénytelen volt ismételtten visszautasítani Churchill tervét. „Arnold–King–Marshall a leghülyebb stratégiai hármás (észak-amerikai) együttes, ami csak létezik” – írta mérgesen az angol miniszterelnök vezérkari főnökeinek (Roberts, A.: i. m. 828. old.).

³³² Karsai E.: i. m. 302. old

ják akadályozni a túlzott orosz befolyást és az európai rendszer tönkretételét.³³³ Allen Dulles, az OSS berni irodavezetője, aki kiváló kapcsolatokkal rendelkezett Budapesten, szintén táplálta a magyarokban az angolszászokkal köthető különbékére vonatkozó reményeket.³³⁴

Három nappal később, május 24-én (a Rooseveltt–Churchill-találkozó zárónapján) Kállay miniszterelnök meghatalmazta és Isztambulba küldte Zilahi-Sebess Jenőt, a külügyi kultúrosztály vezetőjét. Az ügyet most (mint számos korábbi alkalommal) nem lehetett nem hivatalos ügynökökre bízni, ide egy legalább államtitkári beosztásban lévő tisztviselő kellett, aki a kormány nevében beszélhet, és kötelezettséget vállalhat az amerikaiakkal és angolokkal szemben. Zilahi-Sebess már az induláskor tudta, hogy a megbízatás elhúzódhat, ezt közölte is a feleségével.³³⁵ Bár nem derültek ki a tárgyalások részletei, kétségtelenül mindenki mindenről tudomást szerzett. Nem sokkal a „titkos” béketárgyalások kezdete után London és Moszkva sürgönyöket váltott a témáról. Június 6-án „A.D.3” üzent Londonból, hogy mielőtt tárgyalásra kerülne a sor, konkrét cselekedeteket várnak el a magyaroktól a németek ellen. Ha ez német megszálláshoz vezetne, annál jobb, jelezte. Moszkvából egy június 7-én Edennek címzett táviratában: Molotov tartózkodott bármilyen magyar tisztviselővel való kapcsolat felvételétől – ha egyáltalán, akkor csak ellenzéki párt-ügynökökkel látta volna jónak –, és nemcsak feltétel nélküli megadást, de hadi kártérítést, elfoglalt területek visszaadását és háborús bűnösök elítélését követelte. *Felelőségre kell vonni a magyar kormányt és a magyar népnek egy jó részét.*³³⁶ A Molotovnak küldendő válasz tervezetét június 16-án adta át Edennek az angol közép-európai osztály vezetője, Frank Roberts: nem tagadja a feltétel nélküli megadást, de nem ért egyet az összes csehszlovákiai és romániai terület visszaadásával, míg egyebekben is nézeteltérések vannak. Bár mindez nem azt jelenti, hogy ne tudjanak megállapodni az alapelvekben, köszöni Mo-

³³³ Deakin, F. W.: i. m. 179. old.

³³⁴ Petersen, N. H.: i. m. 3–13. old.

³³⁵ A tisztviselő feleségének, Bonczos Zsuzsannának a naplója alapján.

³³⁶ Veress, L. L.: i. m. 116–117. old.

lotov táviratát, és hozzáteszi végül, hogy Moszkvában lévén egy olyan tisztelt kommunista, mint Rákosi, Moszkva biztosan legalább olyan jó magyar kapcsolatokkal rendelkezik, mint London. Bár nem tudni, hogy ez volt-e Eden válasza Molotovnak, az amerikaiak álláspontja kétségtelenül azonos kellett, hogy legyen nagyjából az angolokéval és az oroszokéval. A feltétel nélküli megadáson kívül mind a három szövetséges konkrét tetteket várt el a magyaroktól.

Négyheti tárgyalás után Zilahi-Sebess június 25-én indult vissza Budapestre. A hosszú úton hazafelé, bombázások és partizántámadások között, letörve vallotta be a feleségének: „Mindegy, mit teszünk vagy mit nem teszünk, az oroszok meg fogják szállni Magyarországot, minden el van veszve.”³³⁷ Budapestre érve beszámolt a miniszterelnöknek a küldetés eredményéről, és azt javasolta, hogy tanácsos lenne felhagyni a kísérletezéssel. Kállay azonban – a német kémek mindenre kiterjedő figyelme mellett – még nagyobb lendülettel folytatta a puhatolózást a béke érdekében. Zilahi-Sebess Jenőnek pedig új beosztást adott: kinevezték konzulnak a Románia közepén, Budapesttől 800 km-re fekvő, 80 000 lakosú erdélyi városba, Brassóba.

Május 26-án, egy nappal azután, hogy Rooseveltt ráerőszakolta a stratégiáját Churchillre, megérkezett Sztálin négyszemközti találkozóval kapcsolatos válasza. „Mivel még nem tudom, hogyan alakul júniusban a hadi helyzet a német–szovjet fronton, ebben a hónapban nem hagyhatom el Moszkvát. Javaslom a találkozót elhalasztását júliusra vagy augusztusra.”³³⁸

A korábban Moszkvába küldött Davis nagykövet is ekkoriban, június 3-án tért vissza Washingtonba Sztálinnak a négyszemközti találkozó tervére adott válaszával. Az üzenetben Sztálin kifejtette, hogy sem a tuniszi partraszállást, sem pedig a németországi bombázásokat nem lehet „második frontnak” nevezni. Úgy értelmezte a helyzetet, hogy Churchill az erőgyűjtés végett húzza az időt, hogy majd frontot

³³⁷ Bonczos Zsuzsanna naplója nemcsak a konkrét kijelentést rögzíti, hanem férje nyomott hangulatát is az egész út alatt, aki pedig nagy reményekkel indult a kiküldetésre.

³³⁸ Butler, S.: i. m. 99. bejegyzés.

nyithasson Olaszországban és a Balkánon, és ezzel – a klasszikus brit politikát folytatva – elszigetelje az oroszokat. Ha lezárják a Dardanellákat, és ott a velük ellenséges országokkal egy új hatalmi gócot képeznek, akkor a cél kétségtelenül a szovjetek sarokba szorítása – összegezte a választ Sztálin.³³⁹

Amikor június 4-én William Standley amerikai nagykövet közölte Sztálinnal Moszkvában, hogy a második frontot Európában csak 1944-ben fogják megnyitni, a szovjet vezér haragra gerjedt. Kemény hangú, személyes levelet írt az elnöknek, egyenként felsorolva a franciaországi partraszállásra vonatkozó összes eddigi ígéretét és azokat a kifogásait, amelyeket az írásban vállalt kötelezettség halogatására felsorakoztatott.³⁴⁰ Nemcsak a partraszállással való késedelem negatív következményeit vetette az elnök szemére, hanem azt is nehezményezte, hogy az ő véleményét senki nem kérte ki egy ilyen fontos döntésben. „Ez a határozat különösen nehéz helyzetbe hozza a Szovjetuniót – írta Sztálin –, és súlyos következményekkel járhat a háború végkimenetele szempontjából is.” Június 19-én megkapta Churchill magyarázatait is, az ezt követő június 24-i válasza még keményebb volt. Nem csupán a csalódottságának adott hangot, de azt is megkérdőjelezte, hogy ezek után a bizalomról egyáltalán még szó lehet. „Furcsállom – mondta ekkor Churchill Rooseveltnek –, hogy Sztálin hazahívta londoni és washingtoni nagyköveteit, és hogy nincs semmiféle német támadás kilátásban. Nem gondolom, hogy ez szükségszerűen a mi földközi-tengeri hadműveleteink következménye lenne, bár azt sem hiszem, hogy egy szovjet árulástól kellene tartanunk.”³⁴¹

Az angolszászok a második front ígért megnyitása kapcsán másodszor is becsapták Sztálint. A Szovjetunió két éve egyedül harcolt a németekkel. Hatmillió embere esett el a fronton. Az emberhiány olyan mértékű volt, hogy már a nőket is kezdték besorozni a hadseregbe. Sztálin ismerte Churchill álláspontját, és a Roosevelttel folytatott

³³⁹ Davis Papers idézi: Hamilton, N.: i. m. 272. old.

³⁴⁰ Butler, S.: i. m. 1943. június 11., Sztálin személyes levele Roosevelthez.

³⁴¹ Dallek, R.: i. m. 403–405. old. Churchill ekkor tervezte Rodosz elfoglalását az Égei-tengeren (Churchill, W.: i. m. 784–790 old.).

stratégiai vitájáról is tudott, ami az angolszászok árulásának lehetősége miatti aggodalmait tovább erősítette. Tudta, hogy ismételten fel kell vennie a harcot a német hadsereggel, amely nemcsak okult az addigi hibáiból, hanem új felszereléssel is gyarapodott, és továbbra is szakmai fölényben volt a Vörös Hadsereggel szemben.³⁴²

Minden sikeres téli szovjet ellentámadás után egy sikeres új nyári német offenzíva következett. Júniusban, amikor a német támadás minden percben várható volt, Sztálin elhatározta, hogy megpróbálja céljait Hitler bevonásával elérni. Mialatt visszahívatta követeit Londonból és Washingtonból, elküldte Molotovot az ellenséges arcvonal mögé Kirovográdba, hogy tárgyalásokat kezdeményezzen Ribbentrop-pal. Hitler, miután márciusban kudarcba fulladtak az amerikaiakkal a különmegállapodási tervei, ismét hajlandónak mutatkozott Sztálinnal alkudozni. Basil H. Liddell Hart angol történész a tárgyaláson szaktanácsadóként részt vevő Wehrmacht-tisztek beszámolójára utalva írja: Ribbentrop azt követelte, hogy a szovjet határt a Dnyeper folyam mentén, Ukrajna közepén jelöljék ki, így biztosítva Hitlernek azt a mezőgazdasági területet, amely Németország magtára lett volna ezután.³⁴³ A javaslat gyakorlatilag ugyanaz volt, mint, amit Hitler

³⁴² Moszkva 1943. április és június között számos titkos stratégiai információhoz jutott. Ismerte az összes páncélos és gyalogos hadosztályok helyzetét, hadrendjét és hadparancsait, ugyanígy a légierők parancsait, valamint a támadások várható időpontját is (Hastings, M.: i. m. 188. old.).

³⁴³ A kirovográdi találkozót Liddell Hart említi: *History of the Second World War*. 488. old.; szintén: Petersen, N. H.: i. m. OSS 5674. sz. távirat, Bern, melyben Constantín Vulcan, a berni román nagykövetség kultúrattaséja jelenti Allen Dullesnek, hogy a szovjetek és a németek a harc befejezéséről tárgyalnak. – 1943 áprilisában, júniusában és szeptemberében Hitler fegyverszüneti javaslatokat kapott Sztálintól, amelyekben az 1941. június 2-án fennálló határokat javasolta a megállapodás előfeltételeként (lásd Ormos Mária: Szarajevótól a Csendes-óceánig, 1914–1945. In uő – Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Budapest, 1999, Osiris Kiadó, 446. old.). A *New York Times* 1943. július 29-i cikkében azt írja, hogy hivatalos körökben úgy tudják, Sztálin elvetette a Roosevelt és Churchill által képviselt feltétel nélküli kapituláció tervét. Göringen kívül Goebbels is ezt javasolta Hitlernek (Goebbels, J.: *Diario*. 1943. szeptember 10. és 23.). Ribbentrop utal egy kísérletre ekkortájt, de nem említi

március 22-én a román nagykövet közvetítésével Madridban ajánlott az amerikaiaknak. Molotov a maga részéről a Szovjetunió biztonsági célkitűzéseit tartotta szem előtt, és semmi mást nem volt hajlandó elfogadni, mint a visszatérést az 1939-es határokhoz, vagyis hogy megkapja a balti államokat, Lengyelország felét és Románia egy részét. Ugyanazt, amit Ribbentrop elfogadott 1939-ben, és amit 1941 óta követelt Churchilltől és Roosevelttől. Molotov nem elégedett meg Ribbentrop javaslatával, nagyobb biztonságra volt szüksége. Hitler viszont – ennyi erőfeszítés és áldozat után – nem volt hajlandó visszatérni a „kiindulópontra”. Miután a megfelelő területi garanciákat nem sikerült megszerezni, Sztálin ismételt az angolszász szövetségeseinek hűségére bízta magát. Ennyi ígéretés után talán mégis partra szállnak 1944-ben.

Hitler július 4-én elindította a Citadella hadműveletet.³⁴⁴ A németek óriási lendülettel törtek előre, úgy tűnt, hogy ez alkalommal elérhetik a kitűzött célt. Hitler azonban, amikor július 13-án értesült a szövetségesek szicíliai partraszállásáról, leállította a Citadella hadműveletet, és az olaszországi védelem megerősítésére két páncélos hadosztályt átcsoportosított. Augusztus 5-én, amikor a szovjetek elmentámadásba lendültek, a meggyengült Wehrmacht visszavonulásra kényszerült. A Wehrmacht közel egymillió katonája majdnem két hónapon keresztül harcolt Kurszk mellett a kicsit több mint egymillió szovjet védősereggel, ahol a történelem legnagyobb páncélos csatájában hatezer tank és négyezer repülőgép vett részt. A veszteségek mindkét oldalon súlyosak voltak, az oroszoknál azonban különösen,

sem Molotovot, sem Kirovográdot (Ribbentrop, J.: i. m. 170–173. old.; *Trial, Blue Series*, Vol. X. 299. old.). Mikor 1972-ben és 1975-ben megkérdezték Molotovot, ő nem emlékezett az esetre, ahogy a Ribbentroppal 1941-ben aláírt titkos jegyzékre sem emlékezett (Chuev, F.: i. m. Ribbentrop–Molotov bejegyzés, 1983. április 29. visszaemlékezése).

³⁴⁴ Kershaw, I.: *Hitler, 1936–1945*, 579, 591. old.; Liddell Hart, B. H.: *O Outro Lado Da Colina*. Rio de Janeiro, 1980, Biblioteca do Exército Editora, 255. old.; Liddell Hart, B. H.: *History of the Second World War*, 477–497. old. Az angol hírszerzés tudomást szerzett a hadművelet részleteiről és időben értesítette az oroszokat (forrás: Haslam, J.: i. m. 125. old.; Hastings, M.: i. m. 188. old.).

de szinte úgy tűnt, hogy a Szovjetunió soha ki nem apadó ember- és anyagtartalékokkal rendelkezik. A Vörös Hadsereg augusztus utolsó napjaiban végül bekerítette a németeket Kurszknál, és megsemmisítő vereséget mért rájuk. A hadi szerencse megfordult a németek és szövetségeseik rovására. Ezen már többé nem is tudtak változtatni.

Mialatt a szovjetek majdhogynem elvérezték a csatatéren, Roosevelttől továbbra is csak saját béketervével volt elfoglalva. Július 15-én új üzenetet küldött Sztálinnak. Gratulált a Kurszknál zajló hőies küzdelemhez, és megismételte a meghívást a személyes találkozásra.³⁴⁵ Sztálin már nagyon unta a szövetségesei gyanús javaslatait, és húzta az időt a válasszal. Augusztus 8-án, amikor végre reagált a meghívásra, nem mutatott nagy érdeklődést a találkozó iránt, és lényegében egy merőben új felvetéssel állt elő: a személyes tárgyalás helyett képviselők útján javasolta a megbeszélést lefolytatni, és mindezt szovjet területen.

CHURCHILL ÉS ROOSEVELT MEGINT VITÁZNAK – ROOSEVELT ARRA GYANAKSZIK, HOGY SZTÁLIN MEGÁLLAPODIK HITLERREL

Hitler gyors segítsége Mussolininak a szicíliai partraszállás után már késve érkezett ahhoz, hogy a Ducét megmentse. Július 25-én az Olasz Fasiszta Nagytanács 19 szavazattal és 7 ellenszavazattal leváltotta,³⁴⁶ az új kormány pedig Badoglio marsall vezetésével megkezdte a fegyverszüneti tárgyalásokat.³⁴⁷ Az olasz kormányváltást Magyarországon

³⁴⁵ Butler, S.: i. m. 109. bejegyzés.

³⁴⁶ Még pár órával előtte Mussolini megkérte a római japán követet, hogy Tokió járjon közbe Hitlerrel egy keleti békéért (Deakin, F. W.: i. m. 583. old.).

³⁴⁷ Az amerikai konzul Isztambulból jelentette Washingtonba (az oroszok lehallgatták), hogy báró Raffaele Guariglia az újonnan kinevezett olasz külügyminiszter megkérdezte Vörnle János magyar rendkívüli követől, hogy Magyarország akar-e csatlakozni a szövetségesekkel folytatandó olasz fegyverszüneti tárgyalásokhoz.

kifejezett örömmel fogadták. A sajtó utasítást kapott, hogy Mussolini leváltását ne nézze kritikus szemmel.

A fegyverszüneti kísérletek mindeközben tovább folytak. Ha az olaszok kapitulálhatnak az angolok és az amerikaiak feltételei szerint, akkor ezt mi is megtehetjük – gondolták a magyar vezetők. Az, hogy Magyarországgal ellentétben a szövetségesek már katonai erővel is jelen vannak Olaszországban, nem tűnt számukra akadálnak. Se a kormány, se Horthy kormányzó nem akarta elhinni, hogy az Egyesült Államok és Nagy-Britannia magukra hagyják őket a bolsevik veszéllyel szemben. Azokban a napokban megnövekedett az üzenetforgalom Budapest és Kairó között, és ez nagy reményeket adott a magyaroknak.³⁴⁸ Nagy-Britannia esetében nem is tévedtek nagyot, hiszen köztudott volt Churchill szilárd meggyőződése, amire alapozva lehetett volna realitása a magyar kiugrási terveknek.

Churchill július 26-án közölte Roosevelttel az angol vezérkar határozatát: Olaszország háborúból való várható kilépésével az egész ország felszabadul, és felvonulási területté válik, így onnan kiindulva a félsziget északi részén és a Balkánon további hadműveleteket lehet folytatni, ahol számolhatnának az ott állomásozó olasz hadosztályokkal.³⁴⁹ Ebben a helyzetben az a javaslatuk, hogy Görögországba, Jugoszláviába és Albániába elsősorban ügynököket, hadianyagot és kommandósokat küldjenek, a vidéki hadiipari központokat pedig bombázzák. Miután Olaszország és az Adria térsége ellenőrzésük alá került, és a Balkánon maradt olasz katonákat leszerelték, az ellenség várhatóan visszavonul majd a Duna és a Száva vonaláig. Mussolini bukása – fe-

³⁴⁸ Horthy M.: i. m. 272. old.

³⁴⁹ Mivel 500 000 emberük volt a Földközi-tenger térségében, és csak 180 000 Angliában, akkoriban, 1943 júliusában, a balkáni hadművelet gondolatát támogatta a La Manche csatorna vidékével szemben többek közt John Hull tábornok, a hadügyminisztérium műveleti főnöke, a Pentagon teljes vezérkara, sőt a haditengerészet rangidős tengernagyai is, köztük a vezérkar műveleti főnöke. Még a közös haditanács is „komolytalannak” (*unsound*) nevezte azt az elképzelést, hogy csapatokat küldjenek Angliába egy franciaországi partraszálláshoz. Továbbá a Foreign Office berkeiben is körbeadtak egy jegyzéket, amelyben javasolták egy balkáni front megnyitását (Hamilton, N.: *Commander in Chief*, i. m. 275. old.).

jezi be Churchill az üzenetet – feltehetően nagy hatással lesz Bulgáriára, Romániára és Magyarországra is, és ez lehet a legalkalmasabb pillanat arra is, hogy Törökországot rávegyék a szövetségesekhez való csatlakozásra.³⁵⁰ Az olasz kiugrás lehetőséget adott Churchillnek arra is, hogy elegánsan közölje Roosevelttel: itt az alkalom a balkáni front megnyitására. Gondolta, hogy talán most sikerül erre rávennie.

Roosevelt két héttel később ült le vezérkari tisztjeivel, hogy meg tárgyalja velük Churchill javaslatát. Közölte, hogy az angolok azért akarják a balkáni hadműveletet, mert meg vannak győződve arról, hogy e nélkül az egész terület orosz kézre kerül. Ennek úgy akarják az elejét venni, hogy az oroszokat megelőzve ők hódítják meg ezt a területet. Az elnök kételkedett abban, hogy a szovjetek képesek lennének elfoglalni a balkáni országokat, Jugoszláviát, Bulgáriát, Albániát és Görögországot. Erre ő a szovjetek részéről hajlandóságot sem nagyon lát.³⁵¹ Szerinte inkább szövetségi viszonyt fognak kezdeményezni velük. Mindenesetre nem tartotta tanácsosnak, hogy a haditerveket a remélhető politikai előnyökre való tekintettel dolgozzák ki. Egy balkáni hadjárat sikere nem garantált, ugyanakkor elterelné a figyelmet a nagyobb hadműveletről: az 1944 májusára tervezett franciaországi partraszállásról. A balkáni hadművelet tehát egy olyan kockázat, amelyet az Egyesült Államok nem vállalhat. „Ha az angolok nem tartanak velünk, a francia partraszállást egyedül hajtjuk végre” – fejezte be az érvelését.³⁵²

De Churchill sem hagyta magát. Az augusztus 10-i közös tanácskozásra – amelyet Roosevelt és a kanadai miniszterelnök hívott össze – 230 katonai és polgári tanácsadóval érkezett Quebecbe. Itt még egyszer előadta, hogy a németeket Olaszországban, a Földközi-tenger keleti térségében, Görögországban, a Balkánon, Romániában és a

³⁵⁰ FRUS/DP 1943, Europe, Vol. II. London, 1943. július 26.

³⁵¹ „Félrevezetni és nem az igazat mondani: erre készen állok” – jelentette Roosevelt Henry Morgenthau pénzügyminiszternek (Dallek, R.: i. m. 335. old.).

³⁵² Jegyzőkönyv Roosevelt elnök tárgyalásáról a vezérkari főnökökkel a Fehér Házban 1943. augusztus 10-én (*The First Quebec Conference*, FRUS, Vol. II. 498–503. old.).

többi velük szövetséges országban is meg lehet verni. Hangsúlyozta, hogy meg kell előzni az oroszokat ezeken a területeken.

Parázs vita alakult ki a brit és az amerikai vezérkarok között. Churchill továbbra is ellenezte a franciaországi partraszállási tervet, az olaszországi felvonulást Milánóig és Torinóig akarta folytatni, ahonnan közélről lehet majd megtámadni Ausztriát és Jugoszlávia balkáni partvidékét.

Augusztus 13-án az olaszok aláírták a fegyverszüneti egyezményt a szovjetek jelenléte nélkül. Roosevelt ismételt le akarta beszélni Churchillt a balkáni hadjáratról. Most új alkuval állt elő: ha az angol miniszterelnök lemond a balkáni terveiről, és támogatja a franciaországi partraszállást, cserébe megosztja vele az atombomba titkát.³⁵³ Arra is ígéretet tett, hogy az atomterveket a szovjeteknek nem fogja átadni (kémeik révén azok már úgyszólván értesültek sok mindenről), továbbá hajlandó lesz az olaszországi hadműveleteket egy nápolyi és salernói partraszállással, valamint egy Róma környéki ejtőernyős bevetéssel bővíteni.

Roosevelt mindenáron meg akarta nyerni Sztálin támogatását, és nem akart gyanakvásra okot adni, ezért ellenezte Churchill stratégiáját. Egy titkos jegyzék, amelyet a quebeci találkozóra készítettek, így fogalmazta meg ezt az álláspontot: „Ellentétben az első világháborúval, ahol a németeket minden orosz segítség nélkül győztük le, ebben a háborúban a szovjetek igen erős, döntően fontos helyzetben vannak. Mialatt Szicíliában Nagy-Britannia és az Egyesült Államok csak két német hadosztállyal kerül szembe, a keleti fronton a szovjetek kb. kétszázal harcolnak. Bármikor nyitunk is egy második frontot Európában, az mindig mellékes jelentőségű lesz az oroszországhoz képest. A háborút a szovjetek nélkül nem lehet megnyerni. Ezért a háború után a szovjetek döntő hatalmi pozícióban lesznek Európában. Németország legyőzése után nem lesz másik olyan európai hatalom, amely szembeszállhatna velük. Tény, hogy Nagy-Britannia kapcsolatokat épít ki a szovjetekkel szemben a Földközi-tenger térségében, amelyeknek majd hasznát veheti a hatalmi egyensúly szempontjából, de még ők sem tudnak a Szovjetunióval szembeszállni a mi

³⁵³ Hamilton, N.: *Commander in Chief*. 308–315. old.

támogatásunk nélkül. Mivel a Szovjetunió a döntő tényezője ennek a háborúnak, hatékonyan kell támogatnunk, és mindent meg kell tennünk azért, hogy a barátaink legyenek. Mivel egyértelmű, hogy ők lesznek Európa urai a tengelyhatalmak legyőzése után, lényeges szempont, hogy ezután is baráti kapcsolatban maradjunk velük. Végül figyelembe kell vennünk a szovjet kapcsolat leglényegesebb tényezőjét: a harc folytatását a Csendes-óceánon. Ha a szovjetek Japán ellen is a szövetségeseink, ezt a háborút is hamarabb, kisebb anyagi és embervesztéssel fejezhetjük be. Egy barátságtalan vagy ellenséges viszony a Szovjetunióval igen megnehezítheti, sőt meg is bukthatja ottani hadműveleteinket.

A szovjetbarátság tehát a háborúban és utána a békében is döntő fontosságú számunkra. Ezért kiváló kapcsolatokat kell velük kiépíteni, és támogatni kell őket minden téren. Ezek a megállapítások láthatóan egyeznek az elnök véleményével – fogalmaz a jegyzék, majd ennek jegyében a következő javaslatokat teszi: „A baráti kapcsolatok fenntartása érdekében le kell váltani a velük kapcsolatban álló tisztviselők közül mindazokat, akiknek nincs jó véleménye a szovjetekről, legelőször is a moszkvai nagyköveteinket.”³⁵⁴ Álláspontunkat lehetőleg meg kell különböztetnünk Nagy-Britanniától, így értékre adva a szovjeteknek, hogy igazságosan és kiegyensúlyozottan igyekszünk mérlegelni mindkettőjük céljait és elvárásait.”³⁵⁵

A jegyzék szerzője egyike volt azon keveseknek, akik közvetlen kapcsolatban álltak Roosevelttel és Hopkinsszal egyaránt. A szerző pontosan értelmezte az elnök véleményét és a Churchill-lel szembeni érvek alapelveit is. Ugyanakkor – abban az esetben, ha Rooseveltenek véleménye mégis megváltozna – nem zárkózott el a háború után esetleg jobb hatalmi egyensúlyt biztosító, Földközi-tengerre vonatkozó brit stratégiai javaslat lehetőségétől sem.

³⁵⁴ Alig telt el két hónap, és William H. Standley helyére máris W. Averell Harriman neveztek ki moszkvai nagykövetnek. Megbízólevelét 1943. október 24-én adta át.

³⁵⁵ Hopkins Papers. Az elnöki hivatal szovjet protokollisztája vezetőjének (Burns) jegyzéke a kiemelt elnöki tanácsadóhoz (Hopkins). Washington, 1943. augusztus 10. TITKOS.

E stratégiai tárgyalás előtt az elnök és tanácsadója egy másik, szigorúan bizalmas jegyzéket is kapott a szovjetekkel szembeni fenntartásait még ha óvatosan is, de mindig hangsúlyozó State Departmenttől.³⁵⁶ A jelentés, miután minden további nélkül rámutatott Sztálin igazi indítékára, felhívta a figyelmet arra a kockázatra is, amelyet egy szovjet-német különbéke jelentene az adott pillanatban.

„A Szovjetunió alapvető érdekei Távol-Keleten ugyanazok, mint Európában, Közel-Keleten, vagy bármely más, velük határos vagy hozzájuk közel eső területeken. A szovjet politika elsőrendű célja természetesen az ország biztonságának növelése. A szovjet kormány egyik legfontosabb elvárása, hogy a szomszédos országokban a bolsevik ideológiával rokon-szenvező kormányok kerüljenek hatalomra. Kiemelt példa erre a szovjet beszivárgás esete Külső-Mongóliában (ahol egy szovjet kormány alakult), ennek befolyása Hszincsiangra, valamint az ország északi részén az ún. kommunista kínaiakra. Úgy gondoljuk, hogy a Mandzsúriában működő koreai partizánok is szoros kapcsolatban vannak a szovjetekkel. A szovjet kormány alapvetően bizalmatlan minden egyéb, nem szovjet kormánnyal szemben. Ennek következményeképpen erőfeszítéseket tesznek, hogy a szomszédos népeket és kormányokat a szovjet-orosz táborba tereljék, hogy ellenőrizni tudják őket és befolyásolni radikális társadalmi és gazdasági folyamataikat. Mialatt erőit a németek ellen összpontosítja – folytatta a jegyzék –, látszólag semleges állásponton marad majd Csang Kaj-sekkel és a nemzeti kínaiakkal szemben, legfeljebb csak propagandát terjeszt, és intrikákat sző közöttük. Amint azonban ez a háború véget ér, és a szovjetek helyzete a Távol-Keleten megerősödik, valószínűleg megszállják Kína északi részét és Koreát.

Ez a helyzetértékelés nem veszi figyelembe a német-szovjet különbéke lehetőségét. Ha ők ketten békét kötnek, egy sokkal hatékonyabb szovjet beavatkozás várható Kínában, valamint egy erőteljesebb nyomásgyakorlás is arra vonatkozóan, hogy Kína és Japán békét kössenek egymással, mégpedig azzal a világos céllal, hogy a japánok harca Nagy-Britanniával és az Egyesült Államokkal minél tovább húzódjon. Kína jelenlegi helyzete, valamint

³⁵⁶ Department of State, Division of Far Eastern Affairs. Joseph W. Ballantine és Max W. Bishop urak által készített jegyzék. Washington, 1943. augusztus 19.

a mostani háború várható kimenetele utáni helyzet a Távol-Keleten azt valószínűsíti, hogy a Szovjetunió erős pozícióban lesz ahhoz, hogy alapvető elképzeléseit megvalósítsa ebben a régióban.”³⁵⁷

Az Egyesült Államok elnöke döntő fontosságú választás elé került: fenntartja a szövetségét Sztálinnal, akinek álláspontja szöges ellentétben áll az atlanti charta elveivel, amelyekért elméletileg harcol, és ezzel megkönnyíti a háborút Japán ellen, vagy fékezi a szovjet terjeszkedést Európában, amivel nemcsak a Harmadik Birodalom, hanem a Japán Császárság elleni háború sikerét is kockáztatja. Az első esetben kénytelen lesz átengedni Európa ellenőrzését a szovjeteknek, de megtartja az ellenőrzést a Csendes-óceánon. Második esetben megtarthat valamifajta közvetett ellenőrzést Európában, de kockáztatja hatalmi befolyását a Csendes-óceánon. Mivel Rooseveltnem volt hajlandó Európa biztonságát katonailag támogatni, ez a feladat – jobb híján – a legyöngült Nagy-Britanniára hárult. E kihívás sikerességéhez azonban az angoloknak szüksége lett volna a Churchill által szorgalmazott hatalmi egyensúlyra. A brit elképzelések ellenzése valójában azt jelentette, hogy Rooseveltnem úgy döntött, átengedi a hatalmat Európában a szovjeteknek. „Az ördöggel együtt kell átkelni a hídon, majd a másik partra érve lelökni a korláton”³⁵⁸ – mondta pár hónappal korábban Rooseveltna kanadai miniszterelnöknek. Tehát elhatározta magát, hogy átkel a hídon az ördöggel. Aztán majd meglátjuk, ki kit lök le a másik parton.

³⁵⁷ Az Egyesült Államok az egész háború alatt támogatta a kommunista Mao Ce-tung felkelőit, ahogy Csang Kaj-sek nacionalista hadseregét is, azzal a meg nem valósult elvárással, hogy helyette győzzék le a több mint hárommillió japán hadsereget. Ellenben látszólag mindkét csoport azt kívánta, hogy az Egyesült Államok legyen a főszereplő ebben a harcban, míg ők tartogatták erejüket a háború végére, mikor csak egyikük kerülhet hatalomra. Az amerikaiak meglehetősen elégedetlenek voltak a nacionalista kínaiak haditeltjesítményével. A háború végeztével George Marshall hiába próbálta két éven át Csang Kaj-seket meggyőzni, hogy a kommunistákkal egy koalíciós kormányt alakítson. Kudarca után visszament Washingtonba. A történet folytatását mindenki tudja (Kurtz-Phelan, Daniel: *The China Mission: George Marshall's Unfinished War, 1945–1947*. W.W. New York, 2018, Norton & Company, 387. old.).

³⁵⁸ King, W. L. M.: i. m. 1942. december 5.

Mialatt az angolok és az amerikaiak a stratégiai tervek kidolgozó és igen feszült hangulatú tárgyalásokkal voltak elfoglalva, váratlan távirat érkezett a szovjet vezértől. Sztálin, amikor értesült az angolszászok béketárgyalásáról az olaszokkal, dührohamot kapott. Augusztus 22-én felháborodott üzenetet küldött Rooseveltnek és Churchillnek. Felbőszítette, hogy a felszabadított, valamint a Hitlertől szabadulni akaró országokkal folytatott tárgyalásokon a Szovjetuniót kizárólag megfigyelő, harmadik félként kezeli az Egyesült Államok és Nagy-Britannia. „Közlöm Önökkel, hogy nem tűröm tovább ezt az eljárást” – írta a szovjet vezér. „Javaslom egy politikai és katonai bizottság azonnali felállítását az ilyen jellegű ügyek kezelésére; jelöljük ki Szicíliát a bizottság székhelyéül. Szeretném azonnal megkapni az olaszokkal folyó tárgyalás teljes jegyzőkönyvét.”³⁵⁹ Az angolszász vezetők, akik az alaszakai személyes találkozóra küldött meghívásra várták a választ, meglepődtek és lehangolódtak. Az elnök másnap, amikor találkozott a kanadai miniszterelnökkel, megemlítette Sztálin táviratát, aki azt kérdezte, hogy meglátása szerint mit jelent az üzenet szövege és hangvétele. Roosevelt így válaszolt: „Két magyarázat lehetséges. Az enyhébb változat szerint a szovjetek egyik nap velünk tartanak, a következőn pedig már ellenünk. Az ember sosem érezheti biztonságban magát velük. A másik, sokkal súlyosabb, és szintén lehetséges magyarázat: Sztálin terhelő bizonyítékokat gyűjt ellenünk. Ha ezek kellően meggyőzőek számára, és a sérelmekről felvértezve Hitlerrel kötendő különbékére szánja el magát, igen nehéz lesz számunkra a velük való megegyezés. A németek így megszabadulnak a szovjettektől, és ezután ellenünk fognak fordulni.” A kanadai miniszterelnök erre megjegyezte: „Kétségtelen, hogy Sztálin továbbra is dühös, mert a müncheni tárgyalások hónapjaiban Nagy-Britannia és Franciaország nem volt hajlandó csatlakozni, hogy Csehszlovákiát közösen védje meg Hitlertől. Tudom, hogy sokan azt kívánják, hogy Németország és a Szovjetunió minél jobban merítse ki egymást, mialatt ők kimaradnak a konfliktusból. Ezt

³⁵⁹ FRUS/DP 1943, *Conferences at Washington and Quebec*, augusztus 22. 1086–1087. old.

Sztálin is biztosan sejtí, és ezért is dühös.” Roosevelt azt felelte: „Ezt természetesen tudom én is, és szem előtt tartom.”³⁶⁰

Akárhogyan is nézzük, az angolszászok kilátásai igen rosszul festettek. Ha nem támogatják Sztálint, akár különbékét is köthet a németekkel, ami nem csak a csendes-óceáni, hanem az európai helyzetüket is komolyan kockáztatná. Ez újabb ok volt arra, hogy „az ördöggel kézen fogva átkeljenek a hídon”. Anthony Eden külügyminiszter, aggódva Sztálin válasza miatt, másnap azt javasolta Cordell Hull államtitkárnak, hogy tanácsos volna Sztálin területi követeléseit bizonyos feltételek mellett elfogadni, hogy ezzel megkönnyítsék a további alkutárgyalásokat, és biztosítsák szövetségüket.³⁶¹

Másnap, augusztus 24-én megkezdtek Hamburg ellen az eddigi legnagyobb légitámadást. Egy egész héten át szünet nélkül szórták a gyújtóbombákat a városra. 42 ezer ember szénné égett, 37 ezer súlyosan megsebesült. Az ezer Celsius-fok feletti hőmérsékleten elpárolgott az aszfalt. Partrászállás híján a szövetségesek úgy gondolták, hogy az ilyen bombázások aláássák a németek ellenállását.³⁶²

SZTÁLIN KIFOGÁSOLJA ROOSEVELT ÉS CHURCHILL BÉKETERVEIT – TOVÁBB ERŐLTETETT MAGYAR TÁRGYALÁSOK

Roosevelt – akárcsak Sztálin – rögeszmésen ragaszkodott a háború utáni új világrendre vonatkozó elképzeléseihez, amelyekhez Sztálinra is szüksége volt, ezért továbbra is négyszemközti találkozót akart Alaszkában. Sztálin azonban a találkozót újra lemondta, viszont azt

³⁶⁰ King, W. L. M.: i. m. 1943. augusztus 25.

³⁶¹ Anthony Eden jegyzéke Cordell Hull számára: FRUS/*Conferences at Washington and Quebec*, Quebec, 1943. augusztus.

³⁶² A legújabb tanulmányok rámutattak, hogy a városok bombázása egyáltalán nem aknáztá alá a németek ellenállását (Overy, Richard: *The Bombing War: Europe 1939–1945*. London, 2013, Allen Lane; Römer, Felix: Előszó [Preface]. In uő: *Die Wehrmacht von innen*. München, 2012, Piper Verlag, 234. old.; Liddell Hart B. H.: *History of the Second World War*. 589–612. old.).

követelte, hogy részt vehessen a Dwight D. Eisenhower és Pietro Badoglio tábornokok közt éppen zajló fegyverszüneti tárgyalásokon.

Rooseveltet nyugtalanította Sztálin hozzáállása. A marsall, aki válasza sem méltatta eddigi leveleit, most részt akarna venni az alkudozásban az olaszokkal. Roosevelt bevallotta Mackenzie King kanadai miniszterelnöknek, hogy erősen kételkedik abban, hogy Sztálinban Németország leverése után is bízni lehet majd. Szovjet részvétel nélkül azonban nincs esélyük a győzelemre. És a kontinensen amerikai katonai jelenlét nélkül, ugyanakkor a felfegyverzett szovjet hadsereggel a háta mögött valószínűtlennek tartja, hogy elég tárgyalási súlya lenne ahhoz, hogy Sztálinnak politikai és területi feltételeket szabjon. Kihasnálva az alkalmat, a kanadai miniszterelnök megjegyezte Rooseveltnek, legyen nagyon óvatos a „négy világcsendőrré” vonatkozó tervével. Nem hiszi, hogy az Egyesült Nemzetek többi tagja elfogadná azt. Biztos volt például abban, hogy az angol gyarmatok kifogásolni fogják: „Mi nem fogjuk elfogadni, hogy a négy legerősebb hatalom kormányozza az egész világot” – mondta az elnöknek.³⁶³

Nemcsak Rooseveltnek és Sztálinnak voltak saját tervei a háború utánra, hanem az angoloknak is. Mivel meggyőződésük volt, hogy a szovjetek komoly terjeszkedési ambíciókat táplálnak, igyekeztek azoknak újra gátat szabni. Ez alkalommal a diplomáciai megoldással próbálkoztak.

A washingtoni brit nagykövetség az augusztus 28-ra keltezett jegyzékében kikérte a State Department véleményét a *The Future of Austria*³⁶⁴ című dolgozattal kapcsolatban. Ófelsége kormánya a háború után ezt a tervezetet akarta alapul venni Kelet-Európa jövőjének megvitatásához (másolat ment Moszkvába). A tanulmány két lépést

³⁶³ King, W. L. M.: i. m. 1943. augusztus 21.

³⁶⁴ FRUS/DP 1943, General, Vol. I. Washington, 1943. augusztus 28. Churchill Európa-tervének egyik jellemző vonása, hogy Románia és Bulgária hovatartozása sem Európa, sem Nagy-Britannia szempontjából nem lényeges tényező, Magyarország, Ausztria és Csehszlovákia viszont mind történelmi, mind földrajzi szempontból Európához tartozik; ezek az országok tehát az európai biztonság és egyensúly lényeges elemei (Mészáros K.: i. m. 66. old.; Lukacs, J.: *The Duel*. 219. old.).

irányzott elő: az elsőben egy új, független Ausztria; a másodikban valamiféle közép-európai vagy délkelet-európai államszövetség létesítését javasolta, amelynek Ausztria is tagja lenne. A mellékelt jegyzethez hozzáfűzték, hogy amikor Eden Moszkvában járt 1941-ben, Sztálin azt javasolta, hogy Ausztria legyen független állam. Legutóbbi alkalommal, 1943. június 7-én azonban, Molotov azt mondta, nem támogatja Csehszlovákia, Lengyelország, Jugoszlávia, Görögország, Ausztria és Magyarország államszövetségét, továbbá ellenzi e két utóbbi állam részvételét bármilyen föderációban. Azt reméljük – folytatta a jegyzet –, hogy a szovjet ellenvetés mindkét államra vonatkozóan felülíródik, amint meggyőződnek arról, hogy egyik állam sem ellenséges a Szovjetunióval szemben. A tanulmány, annak hangsúlyozásával, hogy az Egyesült Államok és a Szovjetunió is elfogadták a független Ausztria gondolatát, mellékelt egy vázlatos nyilatkozatot is, amelynek minél hamarabbi nyilvánossá tételét javasolta. A nyilatkozat megerősítette a független Ausztria fontosságát és szövetségét a szomszéd államokkal. A jegyzék – anélkül, hogy ez nyíltan megfogalmazódott volna – az Osztrák–Magyar Monarchia 1918. évi feldarabolásával kezeltetett hatalmi úrt igyekezett betölteni Közép-Európában.

A szovjetek jövőre vonatkozó tervei körvonalazhatóak voltak mindenki számára. A Fehér Házban szeptember végén rendezett vacsorán Roosevelt, Churchill, Averell Harriman és az európai újtjáról frissen érkezett New York-i érsek, Francis Spellman vettek részt.³⁶⁵ A főpap itt kifejezte mély aggodalmát a szovjet uralom alá kerülő országok jövőjét illetően. Roosevelt erre kifejtette, hogy igen keveset tehet az ellen, amit Sztálin 200 hadosztállyal a háta mögött elhatároz. Csak reménykedhet abban, hogy Sztálin nem lépi majd át a Finnországot, a balti államokat, Lengyelország keleti felét és a románoktól visszaszerzett Besszarábiát is magában foglaló határokat. De ehhez Sztálinnak megvan a megfelelő katonai ereje, ezért nagy valószínűséggel el is foglalja majd ezeket a területeket. Akkor viszont már sokkal jobb azokat fegyveres konfliktus nélkül átengedni. Tudomása van arról is

³⁶⁵ A bíboros jelenlétéről és látogatásának céljairól Wettstein János római magyar nagykövet írt beszámolót Budapestre (Karsai E.: i. m. 267. old.).

– mondta Roosevelt –, hogy a szovjetek a határaikon túl is kommunista kormányokat akarnak hatalomra juttatni, hogy ne kelljen azonnal védekezniük, ha támadást indítanak ellenük. Az Egyesült Államok szűkös mozgástere ugyanakkor a közeledő elnökválasztás miatt is igen világosan kirajzolódik. A közvélemény többsége ugyanis ellenez minden további háborút, ami más országok védelmére és az európai béke biztosítására irányul.

A szovjetekre tehát szükségük volt, hogy megnyerjék a háborút, de az ellenőrzésükre már igen kevés lehetőségük nyílt. A német vereség ára az lett, hogy Európában szovjet fölény alakul ki majd. Arra a kérdésre, hogy vajon Ausztria, Magyarország és Horvátország is valamilyen szovjet felügyelet alá kerül-e, Roosevelt igennel válaszolt. Az európaiak kénytelenek lesznek megtanulni a szovjet uralom alatt élni abban a reményben, hogy 10-20 év múlva az oroszok civilizáltabbak, Európa pedig igazságosabb lesz. „Mindig ellenextem a Nagy-Britannia által támogatott, érdekszférákra vonatkozó politikai elképzelést – mondta Roosevelt –, de most mégis egy négyhatalmi rendszerről beszélek, amely a világot érdekszférákra fogja osztani. Kína a Távol-Keleten, az Egyesült Államok a Csendes-óceán térségében, Nagy-Britannia és Szovjetunió Európában és Afrikában lesznek meghatározó tényezők. De mivel Nagy-Britanniának főleg gyarmati érdekeltségei vannak, katonai nagyhatalomként nem lehet rájuk számítani, tehát Európában a szovjetek fognak uralkodni. Ebben a helyzetben a békét csak a négy nagyhatalom közös megegyezésével lehet majd fenntartani. Németország túl erős hatalom és nem engedhetjük meg, hogy még egyszer veszélybe sodorjon bennünket, ezért fel kell osztani.”³⁶⁶ Ez alkalommal nem említette, amit az előző év márciusában Anthony Edennek fejtett ki, tudniillik hogy később szüksége lesz Kínára mint a Szovjetunió elleni gát fontos eszközére.³⁶⁷

Miután Roosevelt tudomásul vette és elfogadta Sztálin követeléseit, semmi esélye nem maradt Magyarországnak és szomszédjainak arra, hogy elkerüljék a szovjet érdekszférához való tartozást. Ennek

ellenére a magyar kormány tovább próbálkozott. A korábbi lisszaboni, madridi, berni és szíriai kísérleteket most újabb kapcsolatkeresések követték Isztambulban, Stockholmban, Lisszabonban. Kállay miniszterelnök emlékiratai szerint a brit nagykövet szeptember 9-én Isztambulban átadta (szóban) a magyar küldöttnek a feltétel nélküli kapitulációra vonatkozó javaslatát. A kormány, hosszú megfontolás után, október 10-én megjegyzés nélkül igazolta Veress felhatalmazását a lisszaboni nagykövetségen keresztül, de semmilyen elvárt intézkedést nem hajtott végre.³⁶⁸

A Magyar Élet Pártja ekkor már nem támogatta tovább a magyar kormányt. Annak hangoztatása mellett, hogy a háború még nincs elveszve, keményen kritizálta a negatív hangulatkeltést és a szociáldemokraták támogatásával folytatott fegyverszüneti alkudozást. Még azok is, akik úgy ítélték meg, hogy a győzelemre nincs remény, erősen elköteleződtek amellett, hogy minden erejüket a Vörös Hadsereg ellen kell fordítani, mert jobban féltek a szovjetektől, mint a németektől.

Kállay szeptember 11-én bejelentette, hogy Magyarország nem harcol tovább a keleti fronton, csak a határait fogja védeni, „bárki támadná is meg”. Bejelentése a legrosszabb pillanatban hangzott el: az angolszászok számára már semmi értéke nem volt, viszont tragikus következményekkel járt az ország számára. „Horthy szeretne tőlünk le-

³⁶⁸ Kállay, N.: i. m. 372–375. old. Veressnek kívülről kellett megtanulnia a Kállay által elfogadott átadandó szöveget, amelyben a feltétel nélküli kapituláció nem szerepelt, és amelyre nem is volt felhatalmazva. A tárgyaláskor ellenben Veress elfogadta a feltétel nélküli kapitulációt Kállay tudta nélkül. Szeptember 9-én az angol követ szintén szóbelileg adta át Veressnek Churchill válaszáat: a) igazolják Veress felhatalmazását; b) a megfelelő időpontban nyilvánosan jelentsék ki a maguk által elfogadott feltétel nélküli kapitulációt (Molotov és Eden az „azonnali” kijelentését kérték, de ezt Churchill nem fogadta el, mert ez egy német megszállást idézne elő Magyarországon, és ezzel a magyar közreműködés lehetetlenné válna); c) amennyiben az azonnali kijelentés nem lenne alkalmas, szüntessék be a németek kisegítését, hogy ezzel bizonyítsák Magyarország jóindulatát a szövetségesek iránt; d) az angol kormány készen áll a magyar katonai felhatalmazottal tárgyalni Isztambulban (Most Secret Telegram. Welfare N° 639, 1943 7th september, 1943 Prime Minister to Foreign Secretary. Idézi Veress, L. L.: i. m. 134–153. old.).

³⁶⁶ Gannon, Robert I.: *The Cardinal Spellman Story*. Garden City NY, 1962, Doubleday, idézi: Hamilton, N.: *Commander in Chief*. 358–364. old.

³⁶⁷ Eden, A.: *The Reckoning*. 437. old.

válni, de a Führer már megtette a szükséges lépéseket, hogy ezt megakadályozza. Miniszterelnöke, Kállay természetesen egy disznó. Nem meri megmutatni a lapjait, nagyon fél, nem akar semmi kockázatot vállalni”³⁶⁹ – írta Goebbels 1943. szeptember 23-án a naplójába. Bár Hitler hírszerzői már eddig is gyűjtötték a terhelő információt ahhoz, hogy Magyarországot ellenőrzésük alá vonják, ez a bejelentés egyenes felszólítás volt a német megszállásra. Szeptember 30-án Hitler jóváhagyta a Margarethe I. és II. fedőnevű megszállási haditervet.³⁷⁰ A magyarok gondjait tovább növelte Eisenhower szeptember 16-i bejelentése: a salernói partraszállás kudarcba fulladt. Előzőleg a Róma környéki ejtőernyős kísérlet sem járt sikerrel.

Ugyanilyen gyászos véget ért Churchill másik hadművelete Olaszország szeptember 8-i kapitulációja után az Égei-tengeren az olaszok kezén lévő szigetcsoport ellen.³⁷¹ Számosz, Lérosz és Kosz szigetek olasz helyőrsége ellenállás nélkül letette a fegyvert a britek előtt, de a stratégiai jelentőségű Rodosz 40 000 fős olasz helyőrségét a németek térdre kényszerítették. A miniszterelnök kétszer is kérte az amerikaiakat, hogy légi támadással segítsék a hadműveletet, de ezt Rooseveltnél mindkét alkalommal megtagadta. Ebben a helyzetben a törökök sem adtak engedélyt a briteknek, hogy a repülőtereiket használják, ezért légi segítség nélkül kellett szembeszállniuk a gyors német ellentámadással. Kéthavi harc után az angolok az összes szigetről kiszorultak. Rengeteg olasz katona került német hadifogságba, sok olasz tisztet kivégeztek. A német büntető hadműveletnek – a hadifoglyokat nem számítva – több ezer olasz esett áldozatul.

Churchill tervei, hogy Észak-Afrikából indulva, Görögország felől állítsák meg a szovjetek terjeszkedését a Balkánon, sikertelenek voltak. Szeptember végén a szövetségesek továbbra is távol tartózkodtak a Du-

³⁶⁹ Goebbels, J.: *Diario*. 1943. szeptember 23.

³⁷⁰ Az első terv nem számított a magyar ellenállásra, a másik a magyar hadsereg ellenállását is számításba vette.

³⁷¹ Churchill a lemondásával fenyegette ekkor hadügyminisztériumát, ha nem támogatják a balkáni tervét. A normandiai partraszállást akarta szabotálni (Hamilton, Nigel: *War and Peace. FDR's Final Odyssey D-Day to Yalta, 1943–1945*. New York, 2019, Houghton Mifflin Harcourt, 42–43. old.).

na-medencétől, és a jelek szerint nem is volt kilátás arra, hogy egyhamar odaérnek. Csak a Vörös Hadsereg volt napról napra közelebb, és ez nagyon nyomasztotta úgy a magyar, mint a román vezetőséget. De míg a románok már megkérték az angolokat, hogy közvetítsék kiugrási szándékukat az oroszok felé, a magyarok ragaszkodtak az angolszászokhoz. A további tárgyalási kérelmeikre azonban az amerikaiak csak azt javasolták, hogy fogadjanak be egy hírszerző-távírdász ügynököt, vagy más, teljesíthetetlen feltételeket kértek.³⁷² A lengyelek, akik szintén komolyan aggódtak az oroszok előrenyomulása miatt, a washingtoni nagykövetségük útján megkülönböztetett bánásmódot kértek az angolszász szövetségesektől a tárgyalásokon. Az ellen pedig határozottan tiltakoztak, hogy a keleti területeiket átadják a Szovjetuniónak, hangsúlyozva, hogy az lenne a szovjet részről Kelet-Európa leigázásának első lépése. A szovjet nyomás fékezésére Churchill közép-európai államszövetségre vonatkozó javaslatát látták megoldásnak.³⁷³

MOSZKVAI ÉS TEHERÁNI KONFERENCIÁK

A szövetségesek háború utáni békefeltételei ekkorra már kezdtek kialakulni. 1943. október 19-től 30-ig tartott a teheráni előkészítő külügyminiszteri konferencia Moszkvában, és Sztálin végre hajlandónak mutatkozott a teheráni konferencián személyesen is részt venni.

Moszkvában Molotov, Cordell Hull és Anthony Eden külügyi vezetők ültek össze. Néhány ügyben ugyan meg tudtak egyezni, de igen sok alapvető kérdésben nem értettek egyet.³⁷⁴ Jóváhagyták például a

³⁷² 1943. szeptember 14-én az OSS berni irodájának vezetője azt kérte a magyar küldöttől, hogy vonják vissza csapataikat a keleti frontról, és fogadjanak be egy amerikai hírszerző-távírdász ügynököt (Petersen, N.: i. m. 123. old.). Úgy látszik, nem tudták, hogy Budapest rádióon keresztül már érintkezésbe lépett Kai-róval.

³⁷³ FRUS/DP, 1943; British Commonwealth, Eastern Europe, The Far East, Vol. III. Washington, 1943. október 6.

³⁷⁴ Goebbels naplójegyzete: „Este megkaptuk a (moszkvai konferencia) zárónyilatkozatának piszkozatát. (...) Külön kiemeljük benne, hogy az angoloknak

tengelyhatalmak feltétel nélküli kapitulációját, a háborús bűnösök törvényszék elé állításának szükségességét, a háború utáni közös békefenntartási feladatokat, a demokrácia visszaállítását Olaszországban, az osztrák anchluss semmissé nyilvánítását. Egyetértettek továbbá az Európai Tanácsadó Testület (EAC), valamint a békeszerződéseket ellenőrző testület (AC) létrehozásában.

De bőven voltak vitás kérdések. Molotov például – a komoly befolyással bíró szocialista és kommunista politikai mozgalmak jelenléte miatt – nem fogadta el a felszabadított Franciaország angol–amerikai felügyelet alá helyezését. Ugyancsak elvetette a Németország feldarabolására vonatkozó angolszász javaslatokat, a magyarországi vagy ausztriai központú közép-európai Dunai Államszövetség tervét, továbbá nem volt hajlandó elfogadni a Londonban működő, az angolok védelmét élvező lengyel emigráns kormányt (akik miatt melleleg Nagy-Britannia belépett a háborúba). Nem fogadta el Eden javaslatát sem, amelyik elvetette Európa érdekszférákra való felosztását (így kívánta volna elkerülni a kisebb államok orosz uralom alá kerülését).

Eden és Hull – határidő megjelölése nélkül – megerősítette Molotovnak (immár harmadszor három év alatt) a franciaországi második frontra vonatkozó ígéreteket. A hadművelet sikeres előkészítése címen további nyomásgyakorlást javasoltak Olaszországban, valamint egy partraszállást Franciaország déli partjain. A balkáni hadműveletekkel kapcsolatban abban állapodtak meg, hogy ezután csak a partizánok támogatására, kommandós beavatkozásokra és a stratégiai bombázásokra szorítkoznak.³⁷⁵ Bár a zárónyilatkozatban nem szerepelt, a konferencia hetedik ülésén Molotov – Cordell Hull tartózkodása mellett – követelte, hogy a románokkal folytatandó béketárgyalásokat bízzák kizárólag az oroszokra. Magyarország esetében elvetette az angolok által javasolt különleges elbánást, és az esetükben is felté-

nem sikerült semmiképp meggátolni a Szovjetunió mohó területi terjeszkedését: Sztálin minden vonalon győzött. Úgy látszik, most neki áll a világ” (Diario. 1943. november 2.).

³⁷⁵ FRUS/DP, The Conferences of Cairo and Tehran, 1943. MOST SECRET PROTOCOL. Moszkva, 1943. november 1.

tel nélküli kapitulációt követelt.³⁷⁶ A külügyi vezetők által megvitatott ügyeket, valamint az általuk nyitva hagyott kérdéseket tárgyalta meg a három nagyhatalom vezetője egy hónappal később Iránban.

Az előzetes tervek szerint, 1943. november 28-a és december 1-e között zajlott Roosevelt, Sztálin és Churchill részvételével a teheráni csúcstalálkozó. A Moszkvában tárgyalók közül Molotov elkísérte Sztálint és Anthony Eden Churchillt. Roosevelt azonban, aki igyekezett a State Departmentet³⁷⁷ minél inkább háttérbe szorítani, nem akarta, hogy Cordell Hull legyen mellette Teheránban. Helyette a New Deal bevezetésénél jeleskedő jobbkezét, Harry Hopkins tanácsadót vitte magával, aki igen ellentmondásos egyéniség volt, és kifejezetten szimpatizált a szovjetekkel. Az elnök kíséretéhez tartozott még Charles Bohlen, a moszkvai külképviselet korábbi titkára, aki az üléseken tolmácsolt és jegyzetelt.

Roosevelt fő célja volt, hogy végre négyszemközt találkozzon Sztálinnal. Úgy gondolt rá, mint aki a háború megnyerésének kulcsfigurája, és aki reményei szerint egyike lesz a négy nagy békefenntartónak a háború után. A közeljövő hadműveleteiről is nekik kettőjüknek kell megegyezni. „Ha az oroszok túlélik ezt a nyarat, és kordában tudnak tartani hárommillió német katonát, a győzelem biztosítva van” – jelentette ki a pénzügyminisztérium vezetőjének, Henry Morgenthau-nak az indulás előtt.³⁷⁸

³⁷⁶ Molotov jelezte, hogy a brit kormánnyal van némi nézeteltérése a magyarokkal kapcsolatban, de reméli, hamar megoldják ezt a problémát. Kijelentette, hogy a szovjet kormány ellenez minden tárgyalást, amely nem a magyar kormány feltétel nélküli kapitulációján alapszik (FRUS/DP 1943, General, Vol I. Summary of the Proceedings of the Seventh Session of the Tripartite Conference, 1943. október 25., 16 órákor).

³⁷⁷ A konferencia egyik szünetében Roosevelt megjegyezte a fiának, Elliott-nak: „Ne tud meg, hány alkalommal próbáltam eltitkolni, késleltetni, valami módon maguknál visszatartani bizonyos üzeneteket, pontosan azért, mert egyes hivatásos diplomata véleménye nem egyezik az enyémmel. Winstonnak (Churchill) kellene, hogy dolgozzanak” (Roosevelt, E.: i. m. 345. old.).

³⁷⁸ Lelyveld, Joseph: *His Final Battle. The last months of Franklin Roosevelt*. New York, 2016, Knopf, 27. old.

Sztálint mindenképp meg akarta arról győzni, hogy az Egyesült Államok megbízható szövetséges, aki betartja az ígéreteit.³⁷⁹ Igyekezett Sztálin kijelentéseit szó szerint értelmezni, és nem akarta az oroszokat zaklatni a lengyel határok kérdésével. A balti államok védelmével kapcsolatban is közömbösnek mutatkozott, amelyekért az Egyesült Államok józan ésszel sosem fog egy új háborúba keveredni. Tisztában volt az általános aggodalommal, amelyet a Vörös Hadsereg jelenléte okozott mindenhol Közép- és Kelet-Európában, de úgy gondolta, hogy a bőkezű hadianyag-ellátás, amelyet a szovjeteknek nyújtott, nem elég alap arra, hogy nyomást gyakoroljon rájuk.

Ez idáig az angol és amerikai csapatok egyáltalán nem jelentek meg a kontinensen, a háború teljes súlyát a szovjetek viselték. Segítségükre Churchill egy brit partraszállást ígért 1941-ben, Roosevelt egy másikat Franciaország északi partjain 1942-ben, de ezzel is egyéves késésben volt már. 1944-ben, a választás évében akarta azt végrehajtani, amikor is – a folyton csökkenő népszerűsége mellett – immár mint a demokraták jelöltje negyedik elnöki mandátumáért akart ringbe szállni. Nem volt olyan helyzetben, hogy Sztálinnal kikezdjen, ha nem akarta, hogy az atlanti charta alapelvei szerint elképzelt nagyszerű béketerve az Egyesült Nemzetekkel és a „négy világcsendőrrel” megbukjon, vagy hogy egyedül kelljen szembeszállnia Japánnal a saját szigetén és a kiterjedt kínai területeken. Sztálinnak még azt sem hánnya a szemére, hogy négy évvel korábban egyezményt kötött Ribbentroppal. A State Department jelentését most is figyelmen kívül hagyta, ahogy William C. Bullitt volt moszkvai nagykövet jegyzékét is, amelyben a diplomata hangsúlyozza, hogy a Szovjetunió egy kőkemény diktatúra, ahol lábbal tapossák a négy polgári alapjogot, amelyekért állítólag ezt a háborút vívják. „Ha azt hisszük, hogy Sztá-

³⁷⁹ Sztálinnal való találkozását Roosevelt így kommentálta a fiának: „A legnehezebb dolog volt Sztálinnak világosan értésére adni, hogy az Egyesült Államok és Nagy-Britannia nem alkotnak egy szovjetellenes blokkot. Azt hiszem, végül erről sikerült meggyőződnöm. Remélem. A háború után az egyetlen mozzanat, amely felboríthatja az almás szekeret, ha a világ újra két táborra oszlik, Oroszországra, amely Angliával és velünk áll szemben” (Roosevelt, E.: i. m. 250. old.).

lin őszintén csatlakozott Roosevelt békeprogramjához, azt kellene hinnünk róla, hogy hirtelen megtért, mint Saulus az úton Damaszkusz felé” – írta Bullitt.³⁸⁰ Most is, mint már korábban is, javasolta az elnöknek, hogy beszélje rá Sztálint: üzenjen hadat Japánnak, mondjon le a további területi terjeszkedésről a háború alatt katonailag megszállt országokban, majd kérje tőle a komintern feloszlatását is, mert ez a szervezet az egész világon a kapitalista rendszer ellen harcol. „Nem szabad semmi szfn alatt beletörödnünk abba – fejezte be Bullitt –, hogy Európa szovjet megszállása elkerülhetetlen.” Roosevelt erre azt felelte, hogy ha ő mindent jóváhagy Sztálinnak, és nem kér érte semmit cserébe, amaz „noblesse oblige” majd kegyesen lemond a további terjeszkedésről, sőt vállalja a kompromisszumot a békéért és a demokráciáért. Bullitt emlékeztette az elnököt: itt nem a norfolki herceggel tárgyal, hanem egy kaukázusi banditával, aki – ha valamit ingyen kap a másiktól – megállapítja, hogy az csak egy számár lehet. Ez a megjegyzés egyáltalán nem tetszett Rooseveltnek. Csak annyit felelt rá: „Ez az én felelősségem, nem az öné.” Évekkel később George Kennan, a szovjet világ híres szakértője, Rooseveltet igen felületes, tanulatlan, erősen korlátozt szellemi távlattal rendelkező amatőrnek minősítette.

Churchill azzal a mindenkori meggyőződésével ment el Teheránba, hogy a szovjet hatalom ellensúlyozásához egy erős európai államszövetségre és egy szilárd brit világbirodalomra van szükség, ezért továbbra is a balkáni szovjet terjeszkedés megakadályozását célzó terveit hangsúlyozta. Már novemberben, Kairóban, a teheráni találkozó előtt, próbálta partraszállási terveire rávenni Rooseveltet: a Franciaország északi részén kijelölt hadművelet előtt a Balkánon akart betörni, miután Rómát beveszik januárban és Rodosz szigetét februárban.³⁸¹ Mint már tudjuk, a szigetek elleni utolsó hadművelet megbukott Roosevelt ellenállásán, valamint azon, hogy a törökök nem voltak hajlandók belépni a hábo-

³⁸⁰ Lelyveld, J.: i. m. 35. old. Charles Bullitt egy a *Life* magazinban megjelent cikkében azt állította, hogy nincs megegyezési lehetőség a Szovjetunióval, és csak reméli, hogy Amerika minél hamarabb hadiállapotba kerül velük (Bohlen, C.: i. m. 160. old.).

³⁸¹ Churchill, W.: i. m. 807–808. old.

rúba a szövetségesek oldalán.³⁸² De Churchill Teheránban, Roosevelt és Sztálin előtt, újra előhozakodott a terveivel.

Elliott Roosevelt, aki szintén elkísérte apját Teheránba, a következő, igen jellemző beszélgetést jegyezte le:

„Elliott: Apa, mit akar mondani Churchill az egyidejű kettős támadással?

Elnök: Az egyik nyugatról, a másik... na találd ki, merről?

Elliott: A Balkán felől?

Elnök: Természetesen. Tudod, Elliott, bizonyos szempontból ezek a csúcskonferenciák fantasztikusak. Amikor a brit miniszterelnök a Balkán felőli megszállásról beszélt, az összes jelenlévőnek világos volt, mit akar mondani. Hogy mindezek felett keresztül akart vágni Közép-Európán, hogy a Vörös Hadsereget Ausztrián, Románián, esetleg Magyarországon is kívül tartsa. Ezt tudta Sztálin, tudtam én is, a többiek is...

Elliott: De ezt ő sosem mondta?

Elnök: Tulajdonképpen nem. Másrészt Joe bácsi³⁸³, amikor a nyugati front előnyeiről, a csapataink két részre osztásának a hátrányairól szólok, szintén tökéletesen tisztában volt ennek a politikai következményeivel. Ebben is biztos vagyok, bár soha nem ejtett erről egy szót sem.

Elliott: Gondolom, hogy nem... hmmm..., mit akarok mondani... Churchillnek... esetleg?

Elnök: Az aggaszt, hogy talán igaza van? Hogy esetleg nekünk is előnyösebb volna a balkáni támadás?

Elliott: Igen.

Elnök: [...] Nekem jó megoldásnak tűnik a nyugati támadás és Joe bácsinak is [...] Ez tűnik a legjobb megoldásnak a Vörös Hadsereg szempontjából. Ennyi. [...] A baj ott van, hogy a miniszterelnök túl sokat gondolko-

³⁸² Franz von Papen német nagykövet ekkor még egyszer azzal fenyegette a törököket, hogy ha megengedik az angol légierőnek repülőtereit használását a ploești közlekedési központ ellen, akkor a Luftwaffe lebombázza Isztambul (Röf, R.: i. m. 407–408. old.).

³⁸³ Roosevelt az „Uncle Joe” becenévvel illette Sztálint.

zik a háború utáni helyzetről, hogy akkor mi lesz Nagy-Britanniával. Attól fél, hogy ha hagyjuk, a szovjeteket, túl erősek lesznek ezután.”³⁸⁴

Teheránban igen feszült volt a hangulat. Amint az várható volt, Sztálin nem fogadta el a brit javaslatot a Dunai Államszövetségre vonatkozóan – amelyet már Moszkvában is ellenzett –, továbbá követelte (és el is fogadták), hogy az egész közép-európai térség a szovjet érdekszférában maradjon. A határozatok közt mindhárman elfogadták a jugoszláv kommunista partizánok támogatását, míg az angolok lemondtak a Mihailovics-féle jobboldali gerillák további támogatásáról. Roosevelt és Churchill beleegyeztek a lengyel–orosz határ visszaállításába is, azzal, hogy Lengyelország területi veszteségeit a német Kelet-Poroszországgal pótolják. A további hadműveletek terén – Churchill már ismert fenntartásai mellett, aki Roosevelt és Sztálin véleményével szemben továbbra is a Földközi-tenger keleti felében javasolta a támadást – a franciaországi partraszállásra helyezték a hangsúlyt.

Németország felosztásáról nem tudtak megállapodni. Churchill három, Roosevelt öt új államra akarta bontani. Sztálin, aki egy teljesen életképtelenné tett Németországot akart látni, hogy soha többé ne léphessen fel fenyegetőleg a térségben, inkább Roosevelt javaslatára felé hajlott, azzal a kiegészítéssel, hogy jobban örülne, ha még több apró részre osztanák fel. Amikor Churchill megjegyezte, hogy ezzel csak növelné a németek újraegyesülési vágyát, Sztálin azt felelte, hogy a szövetségesek majd tesznek róla, hogy ez ne forduljon elő. Azt is hozzátette, hogy amíg ő él, személyesen fog erről gondoskodni. Azt is kijelentette, hogy nem akarja Ausztriát és Magyarországot sem együtt, sem egy nagyjából, erősebb államszövetség tagjaként látni. Elvetett a németek „átnevelésére” – ami azt célozta, hogy azok megtanuljanak békében élni – vonatkozó minden javaslatot. A németek inkább vegyék tudomásul – mondta –, hogy egy egészséges Európának nincs szüksége egy egészséges Németországra. Amikor Churchill rákérdezett, hogy eszerint csupa apró államokból álló Európát akar, azt felelte, ott van már Franciaország és Lengyelország, elég nagyok

³⁸⁴ Roosevelt, E.: i. m. 226–227. old.

ahhoz, hogy a németeket kordában tartsák, ennyi elég is lesz. Külön kiemelte: a három nagyhatalom kötelessége lesz arra vigyázni, hogy Németország gyenge és szegény ország maradjon.

És a négy szemközti beszélgetés, amelyet Roosevelt annyira szeretett volna összehozni Sztálinnal, ahol a háború utáni világrendet megbeszélhetik egymással? Az elnök nem érte el, amit akart, Sztálin elvetette a „négy világcsendőr” gondolatát. Akárcsak a kanadai miniszterelnöknek, a szovjet vezérnek is az volt a véleménye, hogy azt a kisebb európai nemzetek nem fogják elfogadni.³⁸⁵ A békefenntartó nemzetközi csúcsszervezet javaslatát Sztálin viszont elfogadta, és vállalta azt is – bár nem mondta, milyen feltételek mellett –, hogy amint a németek leteszik a fegyvert, hadat üzen Japánnak. Cserébe az elnök megígérte Sztálinnak, hogy a partraszállás Franciaországban lesz, és hogy sem a Balkánon, sem Görögországban nem fognak amerikai csapatokat bevetni.³⁸⁶

Sztálin a záróbanketten – Churchill nagy megrökönyödésére – az orosz hagyományoknak megfelelő tömörkedés koccintás egyike után javasolta 50 000 vagy 100 000 német katonatiszt kivégzését, még nagyobb léptékben megismételve a vérfürdőt, amelyet 1939-ben a Vörös Hadsereg rendezett a katyni erdőben a lengyel tisztikarral. Sztálin – egyáltalán nem tréfás hangon – kijelentette, hogy ezt azért javasolja, hogy a németek soha többé ne robbanthassanak ki háborút. Roosevelt, aki pedig Churchill révén már tudott a katyni kivégzésekről, azt a látszatot keltve, hogy Sztálin javaslata csak egy ormótlan tréfa volt csupán, hasonlóan ízléstelen stílusban azt felelte: „*talán 49 000 is elég lesz*”. Churchill erre felállt az asztaltól, és kiment a teremből. Sztálin kénytelen volt utána menni, és végül megállapodtak abban, hogy – a moszkvai zárónyilatkozat értelmében – csak a háborús bűnösöket fogják törvényszék elé állítani.³⁸⁷

³⁸⁵ Bohlen, C.: i. m. 144. old.; Churchill, W.: i. m. 814. old.

³⁸⁶ Stettinius, Edward R.: *The Diaries of Edward R. Stettinius Jr.*, 1943–1946. New York, 1975, New Viewpoints, 213–214 old.; Dallek, R.: i. m. 430–441. old.

³⁸⁷ FRUS/DP, 1943, General, Vol. I. „Churchill villámgyorsan felállt (...) nyakig elvörösödött, és kijelentette: Ez a hozzáállás ellenkezik a brit igazságérzettel. Az angol

Miután Teheránban jóváhagyták Rooseveltt május 24-i döntését, elvetve a balkáni haditervet és elfogadva a feltétel nélküli kapitulációt mint békekötési feltételt,³⁸⁸ Németország és szövetségesei számára szertefoszlott a különmegállapodás reménye az angolszászokkal.

Sztálin azonban egyre inkább hajlandóságot mutatott a románokkal való tárgyalásokra. Novemberben jelezte az angoloknak, hogy támogatja, ha egy küldött Kairóban a három szövetséges előtt felvázolja a tervet a román államcsíny végrehajtásáról és Antonescu leváltásáról.³⁸⁹ Budapesten ugyanekkor Bethlen István javasolta, hogy fel kellene venni a kapcsolatot az oroszokkal, de sem Kállay, sem Horthy – aki még a szociáldemokratákkal sem volt hajlandó együttműködni – nem állt még készen erre a lépésre.³⁹⁰ A magyarok minden további fegyverszüneti kísérlete az angolszászok felé ugyanabba a zsákutcába vezetett: vagy megadják magukat feltétel nélkül, elfogadva büntetesként a német megszállást, vagy harcolnak tovább, amíg az oroszok szállják meg az országot. A kilátástalan helyzetükben – mialatt folytatták a harcot a németek oldalán – továbbra is keresték az angolszászokkal a fegyverszünet lehetőségét, mintha az amerikaiaknak és briteknek ugyanaz lett volna az elképzelése a háború utáni világról. Minden kudarc ellenére azonban továbbra is reménykedtek egy kedvező fordulatban.

Ezalatt Churchill, aki még mindig nem adta fel a balkáni haditervet, Teheránból hazafelé menet újra találkozott Musztafa Izmet Inö-

nép egyáltalán nem tűrhet el ilyen tömegmészárlást! (...) Én Sztálint figyeltem, aki szerintem belül remekül mulatott a jeleneten, bár komoly képet vágott hozzá” (Roosevelt, E.: i. m. 230–234. old.). Roosevelt Jaltában megismételte az ízléstelen „tréfát” Sztálinnak (Bohlen, C.: i. m. 180. old.).

³⁸⁸ Az orosz vezér ellenezte a feltétel nélküli megadást, mert csak a német propagandának lenne haszna belőle. Hivatkozva Sztálin hozzáállására, egy hónapra rá Washingtonban Cordell Hull és Charles Bohlen közös jegyzéket adtak át az elnöknek, amelyben kérték, hogy a feltétel nélküli megadást még egyszer tárgyalják újra. Ez nem történt meg (Bohlen, C.: i. m. 156, 159. old.).

³⁸⁹ Deletant, D.: *British Clandestine Activities...* i. m. I. fejezet, Mission Accomplished, 12–13. old.

³⁹⁰ Sakmyster, T.: i. m. 294. old.

nü török miniszterelnökkel Kairóban. Gondolta, talán most rá tudja venni arra, hogy csatlakozzon a szövetségesekhez. December 4-e és 6-a között – Roosevelt elnök jelenlétében – Churchill újra előhozakodott a javaslatával, hogy Törökország mondja fel semlegességét, és lépjen be a háborúba. Inönü hajlandónak mutatkozott, de csak két feltétellel: Törökország kapja meg az ígért hadianyagot és pénzügyi támogatást; valamint a britek és az amerikaiak vállalják a török védelem megerősítését, hiszen – ahogy az a szigetek esetében már bebizonyosodott – a németek még mindig komoly katonai veszélyt jelentenek. Mivel Churchill szerint ez a lépés a franciaországi partraszállás pár hónapos elhalasztását eredményezte volna, Roosevelt nem volt hajlandó se anyagi, se katonai támogatást nyújtani. Ezzel megint elszalasztottak egy lehetőséget.

A teheráni határozatok nem maradtak titokban, a nagy része pár nappal később a „Cicero”³⁹¹ fedőnevű kémnek köszönhetően eljutott Törökországból a németekhez. Hitler azonban nem sokat profitált belőle, mert nem hitte el a híreket. Ahogy Magyarországon sem hitték el az 1940-ben kivándorolt Eckhardt Tibor üzenetét, aki még abban a hónapban, 1943 decemberében jelezte Bethlen István miniszterelnöknek, hogy Magyarország sorsa megpecsételődött, hosszú évekig tartó szovjet elnyomás várható. „Remélem, hogy tévedett” – írta Bethlen 1944. március 13-án keltezett válaszelevelében. Tovább rontotta a magyarok tisztánlátását, hogy a kormány első értesülései a konferenciáról tévesen arról szóltak, hogy Közép-Európa országainak sorsa az angolszászok kezében marad. Ebből kiindulva minden későbbi, ezzel ellenkező információt figyelmen kívül hagytak.

³⁹¹ Elyesa Bazna, Sir Hughe Knatchbull-Hugessen ankarai brit nagykövet albán nemzetiségű inasa volt a „Cicero” álnéven ismert kém. Jó pénzért (később kiderült, hogy hamis bankók voltak) 1943-ban októbertől decemberig átadta a németeknek a moszkvai és a teheráni tárgyalások aktáinak másolatait, sőt a normandiai partraszállás haditervét is. A nagykövetnek szokása volt hazavinni okiratokat a lakására, hogy este olvassaga őket. A németek nem hitték el az átadott okiratok tartalmát, képtelenségnek tartották, hogy Normandiában lesz a partraszállás (Macintyre, B.: i. m. 76. old.).

1944–1945

TRAGIKUS VÉGJÁTÉK: NÉMET MEGSZÁLLÁS, VERESÉG, SZOVJET MEGSZÁLLÁS

HASZONTALAN ÉS ESÉLYTELEN FEGYVERSZÜNETI
PRÓBÁLKOZÁS AZ ANGOLSZÁSZOKKAL – A WEHRMACHT
MEGSZÁLLJA MAGYARORSZÁGOT

„Tudomásunkra jutott két magas rangú brit tisztviselő találkozása Ribbentrop miniszterrel a spanyol tengerparton” – számolt be a moszkvai Pravda 1944. január 17-i számában. Bár ez a hír éppen tévesnek bizonyult, de elegendő bizonyíték utalt arra, hogy bizonyos német körök alkut akarnak kötni az angolokkal. A számos próbálkozás ellenére azonban, se a Harmadik Birodalom, se a szövetségesei nem jutottak semmire; se 1944 végéig, se utána nem sikerült békét kötniük. Roosevelt eleve elvetett minden olyan javaslatot, amely Sztálin nemtetszését válthatta volna ki. Ezzel tisztában voltak a State Department és az OSS tisztviselői is. Mindegy volt, mit ajánlottak vagy kértek a németek vagy szövetségesaik, mindig ugyanazt a választ kapták: a bizalmas információkat elfogadják a német szövetségesektől, de csak egy feltétel nélküli kapitulációról lehet szó. Az OSS ennek köszönhetően – különösebb kompromisszum nélkül – valóban rengeteg adatot és információt gyűjtött össze a Bernben, Stockholmban és Isztambulban működő irodáin keresztül, még ha azok nem is mindig voltak megbízhatóak.

1943. december 11-én Cordell Hull – akinek fogalma sem volt se a románok titkos béketárgyalásainak alakulásáról, se Churchill konkrét terveiről – figyelmeztette a német szövetségeseket, ha kitartóan harcolnak tovább a németek oldalán, vállalniuk kell a felelősséget és a vereség következményeit. Washington, bár tisztában volt Magyar-

ország helyzetével, nem kínált fel számára sem más lehetőséget, mint a feltétel nélküli fegyverletételt, és követelte a magyar csapatok kivonását a Jugoszláviában, Csehszlovákiában és Erdélyben megszállt területekről. Erdély kérdésében ugyanakkor még ha nem is ígéretként, de lehetőségként felvetették, hogy megpróbálnak kidolgozni egy autonómiára vonatkozó javaslatot. December 17-én Allen Dulles egy fontos összefoglaló jelentést küldött Washington kérésére, és ebből a jelentésből az is érzékelhető, hogy Dulles tisztában volt a magyarok helyzetével. A táviratban egyértelműen fogalmazott:

„1. A jelenlegi helyzetben kételkedem abban, hogy Magyarországnak reális lehetősége lenne a tengelyhatalmaktól elszakadni. Ha komoly hadjáratot indítunk a Balkánon, ez a helyzet megváltozhat.

2. A magyar vezető körökben jobban félnek az oroszoktól, mint a németektől. Úgy gondolják, az országuk rovására fog történni az oroszok azon elhatározása, hogy Romániát kárpótolják Besszarábia és Dobruzsza elvesztéséért. A magyarok meg vannak győződve arról, hogy a szovjetek sokkal ellenségesebben viszonyulnak hozzájuk, mint a románokhoz.

3. Mivel a magyarok tökélyre fejlesztették a mindkét oldal felé való kacsintgatás művészetét, nem hiszem, hogy nyíltan mellénk állnának, hacsak nem tudunk nekik biztonságot nyújtani a szovjetekkel szemben, illetve ha nem vonulunk fel a Balkánon.³⁹² Úgy gondolom, az előbbi lehetőség esélytelen.

4. A magyar politikát komolyan aggasztja az az Európában általánosan elterjedt felfogás, hogy az angolszászok gyakorlatilag fehér lapot adtak az oroszoknak a kontinensen. Ezt már folyó hó 14-én kelt jegyzékemben is kiemeltem.

5. Bár a magyarok úgy érzik, hogy reménytelen helyzetben vannak, bízunk abban, hogy amikor majd Németország összeomlik, kis hadseregük még hasznavehető állapotban lesz ahhoz, hogy a területeik legalább egy ki-

³⁹² A jegyzékben Allen Dulles kétszer is célzott a balkáni partraszállásra. Meg kell jegyezni azt is, hogy Dulles ellenezte Magyarország trianoni feldarabolását. Állandóan arra figyelmeztette feletteseit, hogy úgy irányítsák ezt a háborút, hogy Európa népeit meggyőzhessék, nem fogják őket végül cserbenhagyni, a jövőjük Nyugaton van (Petersen, N. H.: i. m. 3, 12. old.).

sebb részét meg tudják tartani (feltéve, hogy az oroszok addigra katonailag teljesen kimerülnek, amit őszintén remélnék).

6. Mint már korábban jeleztem, a magyaroknak az a véleménye, hogy számukra a trianoni diktátumnál súlyosabb csapás csak az orosz megszállás lehet, és nem hiszik, hogy az angolszászok ettől majd megvédik őket, vagy a fentebb említett lehetőségnél jobb feltételeket nyújtanak.

7. Számos magyar emigráns él semleges országban, akik azzal igyekeznek jó pontokat szerezni, hogy számunkra látszólag hasznos információt szolgáltatnak, bár nekem az a véleményem, hogy ez a tevékenységük nem egyezik a magyar politika álláspontjával.

8. Mindezek mellett úgy gondolom, hogy a magyarok mint horgonyra számítanak ránk az erős szélben, ezért esetleg hasznukat vehetjük valami módon. Ők Németországtól bizonyos fokig függetlennek igyekeznek mutatkozni, de nem fognak olyan lépéseket tenni, amelyekkel kiprovokálnák a német megszállást. A 964-es ügynök jelezte, hogy nem lehet elvárni tőlük, hogy egyenesen átadják nekünk az Ön által a 863. sz. jegyzékben kért hadrendet. 964-es teljesen a szövetségesek pártján áll, de realista állásponton van. A hatóságok attól félnek, hogy az oroszoknak hozzáférésük van a birtokunkban lévő parancsokhoz.”³⁹³

Allen Dulles azután, hogy elküldte a fenti táviratot Washingtonba, december 18-án levelet kapott ifjabb Horthy Miklóstól, a kormányzó fiától, amelyben kapitulációt ajánlott fel a már ismert feltételek mellett. Választ nem kapott. De míg a magyarok továbbra is ragaszkodtak régi kapcsolatukhoz, Tylerhez, a Bernben tevékenykedő amerikai titkosszolgálat emberéhez, addigra Ion Antonescu már kézhez kapta a szövetségesek tárgyalási ajánlatát. A tárgyalásokra felhatalmazott Frederick Nanu román stockholmi követ többhetes, a szovjetekkel folytatott titkos tárgyalás után a legnagyobb konspiráció közepette december 26-án átvette a szövetségesek előzetes fegyverletételi feltételeit egy „Spitchnik” nevű vélt NKVD-s tiszttól. A tárgyalások egyszerre zajlottak Karióban az angolszászokkal és a közvetlen moszkvai felhatalmazással bíró orosz féllel Stockholmban.³⁹⁴

³⁹³ Petersen, N. H.: i. m. 180. old., 1943.

³⁹⁴ Deletant, D.: *Communist Terror in Romania*. 38. old.

Január 26-án Bakách-Bessenyei magyar nagykövet Kállay utasítására új javaslatot juttatott el Dulleshez: talán ki tudnák puhatolni, hogy a szovjetek hajlandók lennének-e leállítani a támadást a Kárpátokban akkor, ha a magyarok vállalnák, hogy a németek segítségét visszatartva egyedül védik a Kárpátok vonalát, és megtiltják a németeknek a magyar repterek használatát.³⁹⁵ Dulles konzultált a javaslatról, a február 17-én érkező válasz azonban ugyanaz volt, mint mindig: az alku alapja csak a feltétel nélküli kapituláció lehet.

Egy brit diplomata (akit az OSS Bernben Mr. H. néven ismert), amikor Barcza György és Bakách-Bessenyei nagykövet előadta neki a Kárpátok védelmi tervét, igen előzékenyen azt javasolta, hogy amint az oroszok elérik a Kárpátokat, hagyják ott a németeket, és adják meg magukat, mert a védelmi tervnek nincs semmi esélye. *„Ez lesz az utolsó reményük, hogy ne ugyanabban az elbánásban részesüljenek a békekötéskor, mint ami a németekre vár”*³⁹⁶ – írta Mr. H. Barcza nagykövetnek február 18-án.

Pár nappal később Budapesten a MÉP kormánypárt jobbszárnya egy jegyzéket intézett a miniszterelnökhöz. Ebben azt az álláspontjukat fejtették ki, hogy teljesen esélytelennek tartják szovjet támogatás nélkül az angolszászok háborús győzelmét, azt pedig – amelyről egyesek még álmodoznak –, hogy a németek mellett a bolsevikokat is legyőzzék, még kevésbé tartják valószínűnek.³⁹⁷ Ha Németországot megverik – folytatja a jegyzék –, Magyarország elveszett. Egyetlen esélyünk végig kitartani a németek mellett. A kormány baloldali (szociáldemokrata) pártok felé tett politikai gesztusai nem változtatják meg Magyarország külföldi megítélését – fejeződik be az érvelés.

Kállay a jegyzékre ugyan nem válaszolt, de a kormányt fenyegető súlyos politikai veszélyt, valamint a kormánypártban a személye iránti bizalmatlanságot már nem tudta elkendőzni. Bár a kiugrási kísérle-

³⁹⁵ Petersen, N. H.: i. m. OSS, 203. old.

³⁹⁶ Macartney, C. A.: *Hungary and her Successors*. Part II. i. m. 213. old. A magyar hadsereg csak 300 000 embert tudott mozgósítani, azt is csak könnyű fegyverzettel.

³⁹⁷ Ullein-Reviczky A.: i. m. 144–151. old.; Horthy M.: i. m. 276. old.

teket tovább folytatta, elhatározta, hogy „leereszti a mentőcsónakokat, és felkészül a hajó elhagyására”. A Nemzeti Bank tartalékaiból eladott egy tonna aranyat 5 millió svájci frank körüli értékben, az összegből pedig magánszámlát nyitott Svájcban három bizalmi embere, Bakách-Bessenyei György nagykövet, Wettstein János volt nagykövet (és volt iskolatársa), valamint Vladár Ervin genfi magyar konzul nevére. A művelet célja egy emigráns magyar kormány finanszírozása volt, Magyarország német megszállása esetén.³⁹⁸

Stockholmban, Lisszabonban és Bernben a magyarok tovább folytatták a lázas, de eredménytelen alkudozásokat. A kormányzó kérte Hitlertől a magyar csapatok kivonását a frontról, hogy legyen kellő erő Kállay álmódzó tervét támogatni az oroszok Kárpátokban történő feltartóztatásáról. A Führer, aki tisztában volt Horthy szándékai-
val, hiszen a németek éles szemmel figyelték a magyarok kiugrási terveit, még csak nem is válaszolt. Horthy február 14-én megismételte a kérést, és Szombathelyi vezérkari főnököt is utasította, hogy kérje ugyanezt a Wehrmacht parancsnokságától. Erre sem jött válasz.

Amikor a Vörös Hadsereg már csak 250 km-re volt a magyar határtól, Hitler – tudván, hogy Horthy ki akar lépni a háborúból – azonnal véglegesítette a Magyarország megszállására vonatkozó terveket. Február 26-án felszólította Ion Antonescu tábornokot, román kormányfőt, hogy abban az esetben, ha a magyarok ellenállást tanúsítanak, rohanja le az országot. Ha az olaszok ellenálltak a megszállóknak, ezt a magyarok is megtehetik – gondolta –, ezért két haditervet készített. Az egyiket ellenállás esetére, a másikat békés megszállásra. Az

³⁹⁸ Egy korábban, Teleki által Washingtonba kiutalt és a hadüzenet után egy bank páncélszekrényébe befagyasztott összeget hiánytalanul visszautaltak a Magyar Népköztársaságnak a békeszerződés aláírása után. E második bankbetét története ellenben igen zavaros. A csoport tagjai – úgymint később Nagy Ferenc miniszterelnök és Gordon Ferenc nagykövet felhatalmozottjai – pénzeket utaltak át ebből a betétből – igen változó összegeket –, amelyeket máig nem tisztázott célokra költöttek el (lásd Joó András: *Remények, illúziók, manőverek. Rubicon*, 2017/5. 54. old.). A szerző megjegyzése: a betét eredeti összege kb. 5 millió svájci frank lehetett, ami 2017. júniusban kb. 41 millió dollár összegnek felelt meg.

elsőben (Margarethe I.) a németek mellett román, horvát és szlovák csapatok is résztvevői lettek volna a katonai megszállásnak, akik majd felosztják a területet egymás közt, és Magyarország megszűnik létezni. A második – ha a békés bevonulást nem veszélyezteti semmiféle ellenállási tevékenység – csak a német csapatokra volt tervezve. Hitler nem engedhette meg magának, hogy Magyarország elvágja a hozzáférést a román olajhoz, és az összeköttetést az orosz front déli szárnyához. Elkezdtek tehát a csapatok összevonását a határok mentén, a hadművelet elindult.

A kormányzó türelmetlenkedett. Miután ismételtelen nem kapott semmi választ a kérésére, elküldte Lakatos Géza tábornokot, a fronton harcoló 1. hadsereg parancsnokát, hogy – immár harmadszorra – személyesen tolmácsolja a csapatok kivonására vonatkozó kérését Hitlernek. Lakatos nagy meglepetésére Hitler érdemi válasz helyett keményen megdorgálta, majd óva intette a magyarokat, hogy különbékét kössenek. Sajnálatát fejezte ki, hogy az áruló olaszok ezt megtették, továbbá követelte a magyaroktól a teljes haderő kivezénylését a frontra. Hogy bizalmat ébresszen a tábornokban, bámulatos dolgokat mesélt neki az új csodafegyverről (*Wunderwaffe*),³⁹⁹ amelyet a tudósai már kifejlesztettek, nemsokára elkészülnek, és amellyel Németország biztosan megnyeri a háborút.⁴⁰⁰

Három nappal később ünnepelte az ország március 15-ét. Mint minden évben, a kormányzó most is megjelent az Operaház esti díszelőadásán a családjával, a kormánytagokkal és a diplomáciai testülettel együtt. A vendégek közt volt a budapesti német nagykövet, Dietrich von Jagow korvettkapitány. Az előadás után megjelent a palotában Budán, és átadta Horthynak Hitler levelét, egy meghívást a klessheimi kastélyba egy sürgős megbeszélésre. Ez a váratlan sürgös-

³⁹⁹ A V-1 és V-2 rakétákon kívül a németek 1944 októberében egy atomkísérletet is végrehajtottak Heligolandon. A *Daily Mirror* 2017. február 23-i száma idézi az APO 696 számú kódolt iratot, melynek titkosítását feloldotta a National Archives Washingtonban.

⁴⁰⁰ Lakatos Géza: *Ahogy én láttam*. Budapest, 1992, Európa-História, 82. old.

ség felkeltette Horthyban a gyanút: biztosan a már oly sokszor megismételt kéréséről akar Hitler vele tárgyalni. Másnap összeült Kállay miniszterelnökkel, a külügyminiszterrel, a honvédelmi miniszterrel és a vezérkari főnökkel, hogy Hitler esetleges szándékait megbeszéljék. A miniszterelnök úgy látta, Horthy jobban tenné, ha nem menne el Klessheimbe, de a két katona és a külügyminiszter véleményére hallgatva mégis elfogadta a meghívást. Úgy gondolták, hogy csak Horthy tudja Hitlert rávenni arra, hogy a Kárpátok védelménél nélkülözhetetlen magyar csapatokat hazaengedjék az orosz frontról. Sajnálatos és érthetetlen, hogy bár számos jel utalt arra, hogy küszöbön áll a német megszállás, se a kormányzó, se a miniszterelnök, se a katonák nem tettek semmiféle előzetes lépést az erre való felkészülésre.

Horthy március 17-én este indult el Klessheimbe, ahova Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök és Ghyczy Jenő külügyminiszter kísérték el. Sztójay Döme berlini magyar nagykövet Berlinből jövet Bécsben szállt fel a kormányzói vonatra, és ő is csatlakozott a küldöttséghez. Másnap délelőtt Hitler, Wilhelm Keitel, a Wehrmacht vezérkari főnöke, valamint Ribbentrop külügyminiszter fogadta őket.⁴⁰¹

A tárgyalás viharos hangnemben zajlott le. Hitler magából kikelve szemére hányta Horthynak a hűtlenségét, Kállay miniszterelnök csalárd külpolitikáját, a zsidókkal szemben tanúsított passzivitását.⁴⁰² Közölte vele, hogy nem maradt más választása, mint Magyarország megszállása. Nyomatékosan arra kérte Horthyt, hogy – a katonai és a civil ellenállás elkerülése végett – maradjon meg legfelsőbb hadúri tisztében, és a német katonai beavatkozást mint saját kérését igazolja. Hitler szemtelensége határtalan volt. Hiába érveltek a magyarok azzal, hogy a lépés komoly ellenállásba fog ütközni, hogy a szövetségesek bombázni fogják a városokat és az ipari létesítményeket, ami komoly veszteség lesz a háborús erőfeszítés szempontjából. Nem hall-

⁴⁰¹ Különböző verziók léteznek erről a viharos összejövetelről. Az itteni leírás C. A. Macartney történész összegzése: Macartney, C. A.: *Hungary and her Successors*. Part II. 221–241. old.

⁴⁰² Ekkor Horthy mérgesen megkérdezte Hitlertől: „Mit tegyek, verjem őket agyon?” (*Trial*, Blue Series, Vol. X. 203, 204. old.).

gatva meg senki véleményét Hitler közölte: ha ellenállásba ütközik, a románok, a szlovákok és a horvátok is be fognak vonulni a német megszállók támogatására. A zsaroláson felháborodva a korinányzó kivonult a tárgyalásról, és azonnal haza akart utazni Budapestre. Az indulását azonban a legkülönbözőbb kifogásokkal késleltették, sőt Hitler még Horthy letartóztatásával is fenyegetőzött.

Végül egy fagyos légkörben elfogyasztott ebéd után, ahol a felek egy szót sem szóltak egymáshoz, tovább folytatták a vitát, és hosszas huzakodás eredményeképpen mégiscsak megszületett Hitler és Horthy között valamifajta „megegyezés”. Eszerint a kormányzó a posztján marad, és tudomásul veszi az elkerülhetetlen német megszállást, amely Hitler ígérete szerint rögtön megszűnik, amint Kállayt leváltja a kormány éléről, és három napon belül kinevez egy számukra megbízhatóbbat. Amennyiben Horthy ezt nem hajtja végre az adott határidőn belül, a németek a szomszédos államok – már a határon felsorakozott – seregeivel együtt megszállják az országot, és a magyarok kíméletlen megtorlásra számíthatnak. Ha azonban a kormányzó hajlandó a posztján maradni, a magyar felségterületet tiszteletben tartják, nem osztják fel a szomszédos országok között. Abban is megállapodtak, hogy a magyar seregek a fronton maradnak, és Magyarország tovább támogatja nyersanyaggal a német hadviselést. A „zsidókérdés” is szóba került, konkrét intézkedési javaslat nélkül. A küldöttség elfogadta, hogy a katonai szolgálatot nem teljesítő zsidókat családotól elviszik a hadiüzemekbe dolgozni. A Gestapo jelenlétéről nem esett szó.

Mire este nyolckor Horthyék vonata – Ernst Kaltenbrunnerrel, a Gestapo és titkos szolgálatok (RSHA) vezérével és Edmund Veessenmeyerrel, teljhatalmú megbízottal együtt – elindult,⁴⁰³ az első német egységek – ugyanazon a pályán – már átlépték a magyar határt. Az indulás előtt néhány órával Ghyczy miniszter sürgönyözött a feleségének Budapestre: „*Értesítsék a feleségemet, hogy mindnyájan jól vagyunk.*” E mondat egy előzőleg egyeztetett, kódolt üzenet volt, amelynek jelentése: „jön a német megszállás”.

⁴⁰³ Lásd Veessenmayer kihallgatását (Trial, Green Series, Vol. XIII. 491. old.).

Éjfél előtt már érkeztek a jelentések az ország több részéről, hogy német páncélos haderő vonul át a határon. A hír futótűzként terjedt, egyesek, elkészülve a legrosszabbra, elmenekültek a fővárosból.⁴⁰⁴

Sokan ismerték a Wehrmachtnak ellenálló olasz katonák sorsát. Szombathelyi tábornok is jobbnak látta elejét venni a véres megtorlásnak. Útközben táviratozott a helyettesének, hogy adja parancsba a csapatoknak, amíg ő haza nem érkezik a kormányzóval, és új utasítást nem kapnak, ne tanúsítsanak ellenállást a németekkel szemben. Horthy táviratilag koronatanácsot hívott össze déli 12 órára a Várba. Mire a vonat március 19-én, vasárnap délelőtt 11 órára befutott Budapestre, a németek már elfoglalták a város összes stratégiai pontját, sőt már az első letartóztatások is megtörténtek. A kora délután megtartott koronatanácscon a kormányzó és a vezérkari főnök beszámolt az előző napi tárgyalásról. Kénytelenek voltak tudomásul venni az ország belügyeit durván sértő német intézkedéseket: a Gestapo már átvette a belbiztonsági szervek irányítását, a német hadsereg bekerítette Budapestet, megtiltották a zsidóknak a város elhagyását, letartóztattak 45 fontos politikai személyt (a letartóztatandók listáján volt Bethlen is mint az angolokkal folytatott tárgyalások egyik kezdeményezője, neki azonban sikerült elrejtőznie), vidéken hajtóvadászatot indítottak a zsidók ellen, és megszállták a gyárakat.⁴⁰⁵

A Kállay-kormány lemondott. Ez idő tájt a State Department – amely akkor még nem értesült a fejleményekről – közölte, hogy Magyarország még időben van ahhoz, hogy kilépjen a háborúból, és minél hamarabb teszi ezt meg, annál kevésbé lesznek szigorúak a rá kiszabott békefeltételek. Tanácsaltalanság lett úrrá Budapesten. A kormányzó két lehetőség közt vívódott: lemondjon, és hagyjon mindent

⁴⁰⁴ Bonczos Miklós igazságügyi államtitkár például hajnalban a kilencedik hónapban lévő állapotos lányát elküldte a fővárostól 130 km-re fekvő Szentésre.

⁴⁰⁵ Randolph Braham, a holokauszt egyik legfontosabb történészeinek megállapítása szerint ha a magyar kormány nem erőltette volna tovább a tárgyalásokat a nyugati szövetségesekkel – amiről Hitler minden esetben értesült –, elkerülhető lett volna Magyarország német megszállása. Számos zsidó és nem zsidó áldozat megmenekülhetett volna. Ezt idézi: Deák István: i. m. 99. old.

a németekre, vagy további jelenlétével igyekezzen enyhíteni a megszállás legdurvább következményeit.

Háromnapi lázas tanácskozás, és Edmund Veesenmayerrel a német birodalom teljhatalmú megbízottjával való alkudozás után⁴⁰⁶ – akit Hitler a megszállás ellenőrzésére küldött Magyarországra – Horthy a maradás mellett döntött, és március 22-én kinevezte addigi berlini nagykövetét, Sztójajt miniszterelnöknek. A németek által kiválasztott politikus (Imrédy Béla) kinevezését megtagadta. Sztójay Döme végső fokon katonatiszt volt, és neki mint legfelső hadúrnak esküdt hűséget és engedelmességet: Sztójay a németeknek is megfelelt, és melléje – a nyilasok kihagyásával – mindkét fél számára elfogadható emberekből toboroztak kormányt. Két nemzetiszocialista politikus azonban – valamiféle kivételként – működött a kormányban: a „zsidókérdéssel” megbízott belügyi államtitkárok, Baky László és Endre László. A többi minisztériumi beosztást hivatásos tisztviselőkkel töltötték be közös megegyezés alapján.

Bár pár napon belül Svájc, Spanyolország, Portugália, a Vatikán és Svédország is elismerték az új magyar kormányt, az ezekben az országokban akkreditált nagykövetek közül többen – megtagadva a Sztójay-kormánytól az együttműködést – egy párhuzamos „emigráns kormánnyá” szerveződtek össze. A szövetségesek azonban nem fogadták el őket legitim tényezőként, az ellenálló diplomataikat pedig a Sztójay-kormány leváltotta.⁴⁰⁷

A belpolitika keményebb lett. Működési engedélyt kapott a szélsőjobboldali nácibarát (nyilaskeresztes) politikai párt. A Gestapo átvette a rendőrség és a csendőrség felügyeletét. Politikusokat, újságírókat, szakszervezeti vezetőket és a zsidó közösségek vezetőit, kb. 4000 embert internáltak. Szigorították a cenzúrát. Letartóztatták az angol-szász béketárgyalásokkal kapcsolatban leginkább érintett kül-

⁴⁰⁶ Lásd Edmund Veesenmayer kihallgatását Nürnbergben (*Trial, Green Series*, Vol. XIII. 336–361, 487–508. old.; szintén: *Green Series*, Vol. XIV. 399, 435, 510, 646–664, 812–817, 858–866. old.).

⁴⁰⁷ FRUS/DP, 1944, *The British Commonwealth and Europe*, Vol. III. Washington, 1944. március 31., 11 órákor.

ügyminisztériumi tisztviselők csoportját is, és a dachau koncentrációs táborba deportálták őket. Kállay miniszterelnököt Mauthausenba, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminisztert pedig Flossenbürgbe szállították. A kormányzó szabad kezet adott a kormánynak a zsidókkal kapcsolatos intézkedések terén, amit a németek a megszállás első napjától amúgy is kézbe vettek már.

A társadalom egyre jobban polarizálódott. A háború elveszett, ez már nem volt kérdés, a szovjet hadsereg közeledett a határhoz, az angolszászok messze, Olaszországban harcoltak, a németek pedig megszállták az országot. Egyesek azt hajtogatták, nincs más választás, mint letenni a fegyvert az oroszok előtt, majd eltűnni először a németek, majd az oroszok megtorló lépéseit. Mások a bolsevikoktól féltek, és azt tartották a legjobb megoldásnak, ha Magyarország a végsőig harcol a németek mellett, hátha mégis meg lehet verni az oroszokat, és talán előbb-utóbb az angolszász csapatok is megérkeznek.

Április 1-én, „bolondok napján” Sztójay miniszterelnök egy további magyar hadsereget vezényelt ki az orosz frontra. Hitler, miután a magyar kérdés megoldódott, visszakozott fűjt a szomszédos csatlósoknak: a román Antonescunak, a szlovák Tisónak és a horvát Pavelicnek, mondván, hogy már nincs szüksége segítségükre Magyarország megszállásához. Április 2-án, ahogyan azt már Hitlernek előre jelezték az angolok és az amerikaiak megkezdték a magyar katonai és polgári célpontok bombázását.⁴⁰⁸

Kairóban eközben tovább folytak Constantin Visoianu a felhatalmazott román küldött tárgyalásai. Április 13-án kapta kézhez a közös orosz, angol és amerikai békefeltételeket, amelyeket Antonescu tábornoknak és Iuliu Maniunak továbbított: ha Románia szembefordul a német és magyar hadsereggel, az egész területen korlátlan mozgást enged a Vörös Hadseregnek, és kárpótolja az oroszokat, visszakapja Besszarábiát, Észak-Bukovinát és Észak-Erdélyt. Antonescu és Maniu között nem volt egyetértés a békeajánlat megítélése szempontjából: a tábornok úgy érezte, hogy az angolszászok kiadták Romániát az oroszoknak, Maniu, a Nemzeti Parasztpárt vezére azonban elfogadható-

⁴⁰⁸ A bombázók addig csak átrepültek Magyarország légtérén.

nak tartotta a szerződést. Maniu vissza is üzent Kairónak, amennyiben Antonescu nem hajlandó lemondani, a királlyal együttműködve kieszközli a leváltását, egy hónappal később pedig az angolszászoknak jelezte Antonescu fenntartásait. Anthony Eden válasza egyértelmű volt: az angoloktól ne várjanak más biztosítékot, mint amit az oroszok tudnak nyújtani. Később Eden ehhez még azt is hozzátette, hogy jónak látná, ha a románok egy új, széles alapokon álló koalíciós kormányt alakítanának kommunisták bevonásával.⁴⁰⁹

CHURCHILL ÚJABB KÍSÉRLETE A SZOVJET BEHATOLÁS MEGAKADÁLYOZÁSÁRA – MAGYARORSZÁG TOVÁBBRA IS TÁRGYALNI AKAR AZ ANGOLSZÁSZOKKAL

Június 4-én, majdnem egy évvel a szicíliai partraszállás után, a szövetségesek több tízezres emberveszteség árán bevették Rómát. Két nappal később, 6-án pedig megtörtént végre a sokszor beharangozott és elhalasztott partraszállás Normandiában. A szovjetek nem sokkal ezután, a megbeszélte menetrend szerint június 8-án elindították a háború eddigi legnagyobb támadását a keleti fronton, 2,5 millió katona, 5000 tank és 5300 repülőgép bevetésével.

Ugyanezen a napon Rooseveltnél Washingtonban fogadta a londoni száműzetésben élő Stanislaw Mikolajczyk lengyel miniszterelnököt. Beszélgetésük, amely Lengyelország lehetséges új határaitól és a háború utáni szerepéről szólt, éjjél-utánig elhúzódott. Mikolajczyk a naplójában részletesen leírta a beszélgetést. Lengyelország – amelynek lerohanása miatt tört ki a világháború – a legnehezebb falat volt a Rooseveltnél és Sztálin közötti alkudozásban. Az elnök úgy gondolta, Sztálin támogatása döntő fontosságú ahhoz, hogy megnyerje a háborút Japán ellen. Sztálin kérése, hogy az oroszok keleti fronton zajló támadásával egyidejűleg Franciaország északi részén is indítsák meg a har-

cokat, ekkorra már valóra is vált. A szovjet vezér ezen túl még azt is követelte, hogy a Szovjetunió új nyugati határait a lengyel területek rovására húzzák meg. A lengyel miniszterelnök a hírszerzői révén erről már értesült. Hiába bizonygatta az elnök a lengyel kormányfőnek, hogy keményen alkudozik a szovjet diktátorral, Mikolajczyk nemcsak a szovjetekben nem bízott, de Rooseveltnél sem. Mikolajczyk naplójából kiderül, hogy nem tudott a Sztálin javára Teheránban már jóváhagyott engedményekről, mint ahogy arról sem, hogy Moszkvában már megalakult az új lengyel kormány, amelyet az oroszok annak ellenére elismertek, hogy Rooseveltnél ragaszkodott volna a londoniakkal való egyeztetéshez. Az egyetlen dolog, amire Rooseveltnél határozott ígéretet tett, hogy az év novemberben, amint vége lesz a negyedik mandátumáért folyó választási kampánynak, javasolni fog egy Oroszország és Lengyelország közötti egyeztetést. Nem akarta, hogy a lengyel szavazói csalódjanak benne. Hogy a vendégét a legrosszabb eshetőséget illetően megnyugtassa – vagy inkább felkészítse –, azt mondta: „Egy szabad Lengyelországnak a legjobb garancia, ha az Egyesült Államok jó kapcsolatot ápol a Szovjetunióval.” Majd hozzátette: „A lengyeleknek egyedül nincs esélyük arra, hogy a Szovjetuniót megverjék. Engedje meg, hogy megjegyezzem azt is: se az angoloknak, se az amerikaiaknak nincs semmi kedvük az oroszokkal harcolni.”⁴¹⁰ Mikolajczyk a beszélgetés után visszatért Londonba. Tudta, Rooseveltnél nem számíthat, ha szembe akar szállni Sztálin Európa-politikájával, más módszerekkel lesz kénytelen felvenni a harcot.

A magyarok képtelenek voltak belátni, hogy ha az Egyesült Államok és Nagy-Britannia még a lengyelek érdekében – pedig miattuk tört ki a háború – sem hajlandó szembehelyezkedni a Szovjetunióval, akkor Magyarorszáért ezt végképp nem teszi meg.

Június 6-án – a Rooseveltnél-Mikolajczyk találkozóval egy napon, de a föld túlsó oldalán – zajlott egy másik megbeszélés is. Egy magyar küldöttség (Sztójay Döme, a miniszterelnök; Veress László vezérkari főnök és Zilahy-Sebess Jenő, a Külügyminisztérium sajtófőnö-

⁴⁰⁹ Deletant, D.: *Communist Terror in Romania*, 39–40. old. Anthony Eden, aki csak a háború után ábrándult ki Sztálinból, bízott az oroszokban, és többször is Churchill-lel ellentétes határozatokat javasolt.

⁴¹⁰ Mikolajczyk *Memoirs. The Rape of Poland. Homeland Poland Deprived* (idézi Lelyveld, J.: i. m. 132–135. old.).

ke) Hitlerrel, Ribbentroppal, Hermann Göringgel és a Wehrmacht hadművelési főnökével, Alfred Jodl-lal tárgyalt. A kormányzó panaszait tolmácsolták az ország felségjogainak megsértése, politikusok és katonatisztek embertelen körülmények közti letartóztatása, az SS és a Gestapo túlkapásai miatt, valamint kérték a német megszálló csapatok kivonását.⁴¹¹ Hitler, aki az egyik résztvevő szerint siralmas egészségi állapotban volt, nem aggódott az aznap reggeli normandiai partraszállás miatt, elutasította Sztójay panaszait, és bár kifejezte elismerését a zsidókérdésben történt előrelépés ügyében, ennél többet követelt.⁴¹² Közölte, hogy a Gestapo addig marad Magyarországon, amíg a zsidókérdés véglegesen meg nem oldódik. Ugyanakkor további 170 000 katonát kért, hogy a küszöbönálló szovjet támadást megfékezhesse. A küldöttség hazaérkezése napján indított szovjet támadás Ukrajnában és Fehéroroszországban feszült hangulatot váltott ki a németekből, de a magyarok, ha lehet, még inkább aggódtak emiatt.

Churchill július 8-án, meglepéssel nyugtázva Róma bevételét, azonnal visszatért a szovjet terjeszkedés megállítására vonatkozó tervehez. Követelte Roosevelt-től a már eltervezett dél-franciaországi támadás leállítását. Helyette egy másik támadást javasolt az Adria északkeleti partján, Isztria, Trieszt, Ljubjana és Magyarország déli területei felé. Ezzel lehetővé tette volna, hogy a magyarok, a bolgárok és a románok átálljanak a szövetségesekhez, és hogy a szovjeteket megelőzve elfoglalják Budapestet és Bécset. Roosevelt, aki Teheránban már elkötelezte magát Sztálinnak, ellenezte ezt a műveletet: „Sztálin arra gyanakodna, hogy a balkáni szovjet befolyást akarjuk ellenőrizni. Nem kockáztathatjuk Normandiát pusztán politikai megfontolások miatt” – érvelt. Heves vita után, július 2-án Churchill kénytelen

⁴¹¹ 1944 májusáig a magyar kormány őszintén meg volt arról győződve, hogy a zsidókat csak azért deportálják az országból, hogy gyári munkára kényszerítsék őket. Csak júniusban értesültek azoknak a beszámolóiból, akik megszöktek, hogy útjuk végül a gázkamrákba vezetett (Macartney, C. A.: *Hungary and her Successors*. Part II. 302. old. Auschwitz napló).

⁴¹² Horthy M.: i. m. 292–293. old.; Horthy Miklós titkos iratai. 454–456. old.; FRUS/DP, 1944, The British Commonwealth and Europe, Vol. III. Isztambul, 1944: július 3., 16 órákor.

volt elfogadni, hogy Róma bevételét a dél-franciaországi hadművelet követi.⁴¹³

Magyarország a német megszállás után is folytatta a fegyverszüneti kísérleteket, amelyeket az ellenzéki pártok is támogattak. Bethlen Gábor – Bethlen István fia, aki nemcsak miniszterelnök volt, hanem Horthy titkos tanácsadója is e nehéz időkben – a madridi külképviselet volt ügyvivőjeként kapcsolatban állt az Egyesült Államok követségével. Ezt a kapcsolatot kihasználva július 27-én támogatást kért tőlük egy ellenálló csoport számára.⁴¹⁴ A válasz egy héttel később meg is érkezett: a három szövetséges nagyhatalom nem ismer el és nem támogat semmiféle ellenállási mozgalmat. A válasz másolatát a többi amerikai külképviselet is megkapta.

Néhány nappal később a State Department továbbította Londonba a magyar fél fegyverletételi feltételeiről szóló javaslatokat: a románokhoz hasonlóan előzetesen az angolokkal és az oroszokkal kell egyeztetni.⁴¹⁵ Bár a szöveg részben tartalmazta a magyar kéréseket, mint például a németek elleni fellépésre vonatkozó ajánlatot, valamint a határok fenntartását, mégis azt követelte, hogy – később meghatározandó időpontban – térjenek vissza az 1938. szeptember 1-i határaik mögé. Ugyanakkor nyitva hagyta annak a lehetőségét, hogy etnikai alapon új határokat állapítsanak meg Erdély esetében. Újfent tudomásul véve a magyarok azon félelmét, hogy szovjeturalom alá kerülnek, nyitva hagyott (de nem garantált!) egy eshetőséget arra, hogy az akár még el is kerülhet. Biztosította volna Magyarországot, hogy az ország megszállásában nem vehetnek részt sem a csehszlovákok, sem a szerbek. A románokról azonban már nem esett szó, akikre

⁴¹³ Churchill, W.: i. m. 883–895. old.; Lelyveld, J.: i. m. 206. old.; Dallek, R.: i. m. 455–457. old. Megjegyzendő, hogy a Franciaország déli vidékein indított hadműveletnek, melyek célja az volt, hogy lekössék a Wehrmacht haderejének egy részét, Roosevelt katonai céljai szempontjából semmi haszna nem volt (Liddel Hart B. H.: *History of the Second World War*. 537–542. old.).

⁴¹⁴ FRUS/DP, 1944, The British Commonwealth and Europe, Vol. III. Madrid, 1944. július 27.

⁴¹⁵ FRUS/DP, 1944, The British Commonwealth and Europe, Vol. III. Washington, 1944. augusztus 15.

akkor – az áprilisi elfogadott kiugrási megegyezés után – már szövetségesként tekintettek. Magyarország megszállásától abban az esetben lettek volna hajlandók eltekinteni, ha a magyar csapatok az oroszokkal együttműködve felveszik a harcot a Wehrmacht ellen. Az amerikai külügyi tisztviselő úgy látszik, tisztában volt azzal, hogy a románok március óta az angolok tudtával tárgyalnak az oroszokkal. Moszkva a részletekről sürgönyben tájékoztatta Londont. Churchill tudta, hogy mit ajánlottak fel az oroszok a románoknak az átállás fejében.⁴¹⁶

Az Európai Tanácsadó Testület, amelynek a szovjetek is tagjai voltak, csak igen apró módosításokat eszközölt az amerikai javaslat szövegében. Az, hogy a tartalmát a szovjetek miként fogják értelmezni a gyakorlatban, úgyis csak akkor derül majd ki, ha az ország már az ellenőrzésük alatt lesz, és alkudozni kezdenek a magyarokkal Moszkvában.

A magyarok jó része az ország német megszállását ellenségesen fogadta, a zsidók elhurcolása egyre hevesebb ellenzést váltott ki. Miután Horthy leállította a deportálásokat, és a kormány leváltását tervezte, a nácik július 6-án egy a szélsőjobboldali csoportok szervezésében és a csendőrség bevonásával zajló államcsínnnyel akarták a kormányzót eltávolítani, és a budapesti zsidóságot puccsszerűen deportálni. A kormányzó hívei ezt megakadályozták. Lázár Károly vezérezredes, a testőrség parancsnoka utasítására Budapestre rendelték Koszorús Ferenc vezérkari ezredes Esztergomban állomásozó I. páncélos hadtestét. A páncélosok július 6-án hajnalban megszállták a főváros stratégiai pontjait, és követelték a puccsban részt vevő csendőrszázadok kivonulását a városból, amelyek miután csak könnyűfegyverrel voltak felszerelve, néhány órán belül elhagyták Budapestet. A Koszorús-akciónak köszönhetően 200 ezer ember azonnali deportálását sikerült megakadályozni.⁴¹⁷

⁴¹⁶ Cadogan, A.: i. m. 614, 620. old.

⁴¹⁷ Koszorús Ferenc: *Koszorús Ferenc emlékiratainak és tanulmányainak gyűjteménye*. Englewood – New York, 1987, Magyar Történelmi Kutató Társaság, Universe Publishing Company; Bonhardt Attila: Koszorús Ferenc ezredes szerepe a budapesti zsidóság deportálásának megakadályozásában. In Hantó

Július 16-án Horthy, aki továbbra is hitt abban, hogy a Kárpátok hatékony védelmével az angolszászok bevonulásáig időt nyerhet a szovjetekkel szemben, újra Hitlerhez fordult, és megismételte a kérését: a megszálló csapatokat, az SS-t, és a Gestapót vonják ki Magyarországról. Továbbá közölte, hogy a belpolitikai stabilitás érdekében kénytelen új kormányt kinevezni, és hogy a zsidókérdést az eddigi szükségtelenül brutális és embertelen eljárások mellőzésével fogják megoldani. A válasza nem kellett sokat várni, másnap, mialatt két teljes páncélos hadosztály felvonult Budapest utcáin, megkapta Hitler ultimátumát: a kormányt érintő legkisebb változásokat is komoly megtorlások fogják követni.

Horthy erre felfüggesztette kormányváltási tervét. Sztójay miniszterelnököt meghagyta a posztján, de követelte Jaross Andor belügyminiszter és a zsidó deportálásokért felelős államtitkárok azonnali lemondását. Jaross helyébe ideiglenesen kinevezte Bonczos Miklós igazságügyi államtitkárt.

Amikor Adolf Eichmann, az SS helyi főnöke további deportálásokat rendelt el, az addigra már új vezetők kezében lévő rendőrség közbelépett, és leállította Eichmann terveit. A nácik ekkor felhagytak a szervezett deportálásokkal, és válaszul a kormányzó ellenállására még megtorló intézkedéseket sem hoztak. Amikor augusztus 22-én a zsidók elszállítására tett újabb próbálkozás Horthy fülébe jutott, utasította embereit, ha kell, fegyveres erővel is akadályozzák meg az akciót.

ROMÁNOK, BOLGÁROK, SZERBEK, CSEHEK ÉS FINNEK LETESZIK A FEGYVERT – HORTHY SZTÁLINTÓL KÉR FEGYVERSZÜNETET

1944. július végén Hitler fő gondját azonban nem a magyarországi belpolitikai krízis jelentette, figyelme egészen másra terelődött: július 20-án merényletet hajtottak végre ellene. Stauffenberg ezredes Hit-

Zsuzsa – Székér Nóra (szerk.): *Páncélosokkal az életért*. Budapest, 2015, Kiskapu Kiadó, 28–41. old.

ler íróasztala mellé egy bombát rejtett el, azonban a Führer enyhébb sérülésekkel megúszta a robbanást. A merényletet követően elszánt hajtóvadászat indult az összeesküvők felkutatására, és ennek sok fontos ember esett áldozatul, köztük Erwin Rommel marsall is.

Ez a merénylet az oroszokban ismételten felélesztette a bizalmatlanságot: Joachim Kuhn őrnagy, aki a Stauffenberg által becsempészt bombát összeszerelte, megszökött, de az oroszok elkapták. Sztálin úgy értelmezte az esetet, hogy a Walküre hadművelet egy angolszász összeesküvés volt Hitler kiiktatására, hogy különbékét köthessenek a disszidens német tábornokokkal, majd ezután együtt a Szovjetunió ellen forduljanak.⁴¹⁸

Ezzel egy időben a lengyelek, látván, hogy orosz uralom alá kerülnek, egy kétségbeesett kísérletet tettek arra, hogy ennek elejét vegyék. A londoni exilkormány támogatásával augusztus 1-én fegyveres felkelést szerveztek a német megszállók ellen. A híres varsói felkelés azt akarta megakadályozni, amit Rooseveltt és Sztálin már korábban eldöntöttek. Amint az oroszok megérkeztek a határra, és a németek megkezdték a visszavonulást, a lengyel ellenállási mozgalom 30 000 tagja megtámadta a németeket. A felkeléshez hamarosan csatlakozott Varsó lakossága is. Ennek hírére az oroszok leállították a támadást.

A Luftwaffe két hónapig bombázta a fővárost, több mint 16 000 ellenálló halt meg a harcok alatt, de a németek is hasonlóan súlyos veszteségeket szenvedtek. A felkelésnek több mint 150 000 civil áldozata volt, többek között a németek által végrehajtott tömeges ki-

⁴¹⁸ Ha a Führert sikerült volna kiiktatni, a katonák elfogadható tárgyalópartnerek lehettek volna egy fegyverszüneti tárgyaláshoz (lásd Haslam, J.: i. m. 122–124. old.). Az OSS Bernből jelentette május 5-én, hogy a németek és az angolok megadási feltételekről tárgyalnak Spanyolországban. A hírt a német birodalom külügyminisztériumába beépített ügynöktől is, és a szovjet titkos szolgálattól is megkapták (OSS, 3327–33 sz. táviratok). Május 13-án az OSS magas rangú német tábornokokat sorol fel, akik az angolszászokkal akarnak szövetkezni az oroszok ellen. Bár az ellenkezője is hihetőnek tűnik. Július 28-án Allen Dullest az aggasztja (4233–36 sz. táviratok), hogy esetleg a szovjet csapatok által foglyul ejtett német tábornokok támogatásával a Szovjetunió különbékéről tárgyal Németországgal (Petersen, N. H.: i. m.).

végzések következtében. Az oroszok, akiknek tudatosan nem jelezték előre a felkelést, minden támogatást megtagadtak a lengyelektől. Rooseveltt hiába kérlelte Sztálint, hogy a szövetségesek támogassák az ellenállókat, és Churchill is hiába igyekezett ejtőernyővel némi felszerelést és lőszert eljuttatni hozzájuk.⁴¹⁹ Amikor az ellenállás októberben megbukott, az oroszok azonnal betörték, elfoglalták Varsót és az egész országot.

Nyár végére az események felgyorsultak. Augusztus első napjaiban a magyarokat az orosz támadás a Kárpátokig szorította vissza, ahol védelemre rendezkedtek be. Míg a románok a németek mellett harcoltak, fegyverszünetről szó sem lehetett a magyar részről, mert akkor összehangoltan a románok hátulról, a németek előlől támadtak volna. Augusztus 23-án viszont bekövetkezett a romániai szovjetbarát puccs Iuliu Maniu és a király közbenjárásával. Antonescu marsallt letartóztatták (később háborús bűnösneként kivégezték három miniszterével együtt), és a szovjet támadás, most már a románokkal együtt, újra megindult az egész fronton. Erdélyben a magyar hadállásokat bombázták.

Horthy sürgősen behívatta Lakatos Géza tábornokot, és egy új, teljesen kormányzóhű és megbízható kormány alakítására adott neki utasítást. Azt is közölte Lakatossal, hogy a háttérben zajlanak a háborúból való kiugrási próbálkozások. Horthy elgondolása szerint a fegyverszünetet légi úton érkező angolszász katonák segítségével lehetne egyeztetni.

Horthy jól informálódott. Harold Alexander tábornoknak, a szövetséges hadak olaszországi főparancsnokának már kész haditerve volt a trieszti partraszállásra vonatkozólag, és Churchill épp akkor próbálta Rooseveltet rávenni, hogy ezt végrehajtsák. Augusztus 28-án ezt írta Nápolyból: „Biztos vagyok benne, hogy egy komoly hadsereg megérkezése Triesztbe és Isztriába a következő négy-öt héten belül a katonai eredményeken messze túlmutató következményekkel járna. Tito népe Isztriában vár bennünket. Nem tudom, mi lenne Magyarországon; de mindenesetre

⁴¹⁹ Butler, S.: i. m. 327 bejegyzés: From the President and the Prime Minister to Marshal Stalin, 1944. augusztus 20.; Churchill, W.: i. m. 903–910. old.

olyan helyzetbe kerülünk, amelyben előnyösen ki tudnánk használni minden fontos további lehetőséget.”⁴²⁰ Nem sokkal később megérkezett az amerikai elnök ellenző válasza, majd Alexander tábornokot csapataival a Riviérára küldték át, ahol nem érte el a várt sikert. Churchill így fejezi be a történetet: „ezzel az egyenes út Bécs felé elérhetetlenné vált, és minden lehetőségünk megszűnt arra, hogy Görögország kivételével Európa délkeleti részének felszabadítására katonai befolyást gyakorolhassunk.”⁴²¹ Mussolini világosan látta a helyzetet: „Ahogy látom az oroszok jelenlétét a Földközi-tengeren és a nagy szovjet nyomást Perzsiában, biztosra veszem, hogy Churchill most kérdezgeti magában: a casablancai politikám mintha csődbe vitte volna szegény Angliát.”⁴²²

Augusztus közepén az oroszok átlépték a magyar határt. 27-én Horthy kérte Sztójay lemondását, és beiktatta Lakatos Gézát. Az új miniszterelnök megerősítette Bonczos Miklós belügyminiszteri kinevezését, és Henney Gusztáv tábornokot bízta meg a külügyi tárca irányításával. A kormányból senki sem tudta, hogy Horthy Bernben és Lisszabonban kapcsolatban áll az amerikaiakkal, valamint hogy a várban az angolokkal összeköttetésben álló dél-afrikai tűzértiszt rejtőzködik.⁴²³ Mialatt a keleti hágók megerősítésére (a déli hágókat a németek védték) mozgósították a gyengén felszerelt tartalékosokat, Horthy utasította Bakách-Bessenyei nagykövetet Bernben, hogy ajánlja fel Magyarország feltétel nélküli kapitulációját az angolszászoknak. Ezzel párhuzamosan a külügyminiszter három légi szállítási hadosztály bevetését is kérte, biztosítva őket, hogy a magyarok az érkezésükig meg tudják védeni a határt. A reménye nem volt megalapozatlan: Churchill ugyanis épp ekkor kérte Rooseveltet, hogy angolszász csapatok keljenek át az Adriai-tengeren, és szállják meg Triesztet és Fiumét,

⁴²⁰ Churchill, W.: i. m. 892–895. old.; Dallek, R.: i. m. 468. old.

⁴²¹ Dallek, R.: i. m. 948–951. old. Mussolini utolsó szónoklata tömeg előtt 1944. december 16-án.

⁴²² Deakin, F. W.: i. m. 951. old.

⁴²³ Egy német hadifogolytáborból szökött dél-afrikai tűzértiszt, Howie ezredes, egy rádiókészülékkel felszerelve rejtőzködött a palota egyik helyiségében. Tevékenységének részletes leírása: Howie, Claerwen: *Agent by accident*. Johannesburg, 1997, Linlife Publishers CC.

így megelőzve az oroszokat Bécs előtt.⁴²⁴ Szintén ekkor javasolta az elnöknek, hogy küldjön szállító repülőgépeket, és ejtőernyősökkel foglalják el Athént, mielőtt az a kommunisták kezébe kerül. Roosevelt mindkét kérését visszautasította. Pár nappal előbb Sztálin a Felszabadító Néphadsereg vezetőivel együtt küldöttséget indított el Görögországba, hogy ott a kommunista partizánokat támogassák.

Szeptember 1-én a Vörös Hadsereg kikényszerítette a németek visszavonulását a Déli-Kárpátok vonalán. Mialatt az oroszok özönlöttek az országba, a Wehrmacht pedig kétségbeesetten igyekezett rendezni a sorait Magyarország területén, Horthy halvány reménye – hogy míg az amerikaiak és az angolok megérkeznek, ő majd ellenáll a németek nélkül – szertefoszlott. Szeptember 7-én sürgős tárgyalásra hívta össze a katonai vezetőket, és – még ebben az új, kedvezőtlenebb helyzetben is – egy azonnali az angolszászok előtt történő fegyverletételt határoztak el. Jelezték, hogy rövidesen elküldik a hivatalos küldöttséget. Emellett Horthy – hogy becsületén ne essen csorba – kötelességének érezte a tervét Hitlerrel is ismertetni. Abban a biztos tudatban, hogy úgys vissza fogja utasítani a követelését, egy igen kemény hangvételű, ultimátumszerű levelet küldött, amelyben a Führertől öt hadosztály azonnali kirendelését követelte Magyarország védelmére. Ha ezt nem kapja meg – folytatta –, leteszi a fegyvert, és megadja magát. Másnap összeült a minisztertanács, és mialatt folyt a vita a kormányzó előző napi lépését illetően, megérkezett Hitler igenlő válasza: küldi a kért erősítést. Ekkor – Bonczos Miklós érélyes felszólalása után – a miniszterek egyhangúlag a harc folytatása mellett szavaztak. Horthy csalódott és tanácstalan volt.

Ugyanazon a napon, szeptember 8-án Románia hadat üzent Magyarországnak. Horthy másnap, ahelyett hogy elküldte volna a már megígért fegyverletételi kérelmet Bernbe, egy üzenetben halasztást kért. Ezen a napon – az ellenállási terveknek megfelelően – a 14 és 60 év közötti férfiakat hívták be katonai szolgálatra, valamint a 14 és 50 év közötti nőket kiegészítő szolgálatra. Becslések szerint így kb. másfél millió embert mozgósítottak. Azt a tényt azonban figyelmen kívül

⁴²⁴ Dallek, R.: i. m. 468. old.; Churchill, W.: i. m. 902. old.

hagyták, hogy a frissen besorozottak közül nem jutott mindenkinek fegyver – csak 300 000 embernek volt elegendő –, ráadásul kizárólag silány minőségűek.

Mindeközben folyamatosan érkeztek a rossz hírek. Bulgáriában egy államcsínnyel leváltották a kormányt, és hadat üzentek Németországnak. Az oroszok megállíthatatlanul özönlöttek be a Balkán felől. Finnország is letette a fegyvert.

Szeptember 10-én Horthy újra magas szintű megbeszélést tartott a tanácsadóival.⁴²⁵ A tanácskozás résztvevői kilátástalannak ítélték a helyzetet, és meggyőzték Horthyt, hogy Magyarországnak el kell fogadnia a feltétel nélküli kapitulációt. A miniszterelnök másnap közölte a kormánytagokkal a kormányzó megmásíthatatlan határozatát: Magyarország kénytelen letenni a fegyvert, és ehhez hivatalból kéri a kormánytagok jóváhagyását. Horthy nagy meglepetésére és bosszúságára, a miniszterek kivétel nélkül a harc folytatása mellett szavaztak: hiszen ha szeptember 8-án a németek által ígért támogatás fényében a határok védelme mellett döntöttek, senki sem látta értelmét ennek a hirtelen jött fordulatnak.

A miniszterelnök és az egész kormány benyújtotta a lemondását. Ezt Horthy visszautasította, majd közölte, hogy – tekintettel a véleményükre – „elhalasztja” a feltétel nélküli kapitulációt. A németekkel, akik már mindenről értesültek, közölték, hogy a fegyverszüneti kérelmet lefújták. Kevés német erősítés is érkezett ezalatt, és egy magyar támadás Erdély déli részén átmeneti sikereket hozott. Úgy tűnt, hogy rendeződnek a súrlódások a két szövetséges között. A kormányzó azonban ennek ellenére sem hagyott fel a fegyverletételi tervével, de most már nem közölt semmit a minisztereivel.

Szeptember 11-én, még aznap, amikor bejelentette a fegyverszüneti kérelmet „elhalasztását”, elküldte Zichy Lodomér grófot Szlovákiá-

⁴²⁵ Reggel a koronatanácsban megvitatták és elhatározták a békekötést a szövetségesekkel. Délután összeült a titkos tanács. Azonnali fegyverletételt javasoltak, majd elhatározták, hogy Náday tábornokot elküldik Rómába tárgyalni az angolszász szövetségesekkel (Szent-Iványi Domokos: *Visszatekintés, 1941–1972*. Budapest, 2016, Magyar Szemle, 193–196. old.).

ba, hogy kezdeményezzen tárgyalásokat Makarov szovjet ezredessel, a zólyomi partizánalakulat vezetőjével, és érdeklődjön meg, vajon Sztálin hajlandó lenne-e a kormányzóval tárgyalni.⁴²⁶

Ezzel egyidejűleg kapcsolatba lépett báró Atzél Edével – aki jártas volt a kormányzói körökben, ugyanakkor a kommunista párthoz is jó kapcsolatokkal rendelkezett –, hogy rajta keresztül is feltegye ugyanezt a kérdést az oroszoknak. Szeptember 18-án tért vissza gróf Zichy a biztató hírrel: Sztálin számos garanciát hajlandó adni a magyaroknak. Nem sokkal később megérkezett báró Atzél is, hasonló üzenettel, amelyet Zsukov marsall közvetített. A hírtől felbátorodva Horthy eldöntötte: tárgyalást kezd a szovjetekkel fegyverletételi szándékáról, és kéri, jelezzék, hova küldje ki a meghatalmazott követeit.

A szovjet fegyverszüneti tárgyalásokat megelőzően azért még tett egy utolsó kísérletet az angolszászokkal is: elküldte Náday tábornokot a Várban rejtgetett Howie ezredessel együtt a dél-olaszországi Casertába, hogy megkérdezze, ők meg tudják-e akadályozni, hogy az oroszok és a románok megszállják az országot. A Náday-küldöttség már útban volt – akik egyébként nem rendelkeztek a megfelelő felhatalmazással, ezért érkezésük után le is tartóztatták őket –, amikor Bakách-Bessenyei svájci követ szeptember 21-én megismételte az üzenetet: a fegyverletétel csak feltétel nélküli lehet, és minden angol-szász beavatkozási lehetőség az oroszok rovására kizártnak tekinthető. Ennek ellenére az amerikaiak, miután Olaszországban kihallgatták a küldöttség frissen érkező és letartóztatásban lévő tagjait, megértették a küldetés célját, és erről értesítették az oroszokat és az angolokat is.⁴²⁷

⁴²⁶ Borbándi Gyula: A zólyomi tárgyalások (1944. szeptember). *Új Látóhatár*, 1970/2. 135–156. old.; Korom Mihály: „...a határőrség útján jött ajánlatot nem vettük tekintetbe...” (Az 1944. szeptember 14-én kelt „Makarov-levél”. In Glatz Ferenc [szerk.]: *Az 1944-es év története. História évkönyv*. Budapest, 1984, 110–113. old.).

⁴²⁷ FRUS/DP, 1944, *The British Commonwealth and Europe*, Vol. III. Washington, 1944. szeptember 24., 21. órákor; Vass István: Amerikai kapcsolat. Bakách-Bessenyei György titkos tárgyalásai, 1943–1944. *Rubicon*, 1994/7. 1–10. old.

Horthy – elkéservedve a svájci nagykövetétől kapott üzenet miatt, valamint hogy a casertai küldöttségről semmi hírt nem kapott – tervét teljesen titokban folytatta, csak a Vár legbelső, bizalmas köre volt beavatva. Szeptember 27-én indította el Moszkvába a fegyverszüneti küldöttségét Faragho Gábor tábornok, volt moszkvai magyar katonai attasé vezetésével, Teleki Géza és Szent-Iványi Domokos részvételével, akikkel egy személyes levelet is küldött Sztálinnak.

Zsukov marsall, miután tudomása volt erről a látogatásról, elébe vágott az érkezésüknek: szeptember 29-én elküldött egy magyar ezredet, a 35 ezer magyar hadifogoly egyikét a front túloldalára dálnoki Miklós Béla tábornokhoz, hogy javasolja, álljon át, és fordítsa fegyvereit a németek ellen, ő biztosítja a teljes katonai támogatást. Dálnoki Miklós Béla Horthy Miklóstól kért ez ügyben parancsot, aki úgy döntött, hogy várjanak, amíg Faragho jelentést küld Moszkvából.

A Faragho-küldöttség egy hosszú és veszélyes utazás után október 1-én este fél kilenckor érkezett meg Moszkvába. Azonnal a szovjet vezérkari főnök helyettesének irodájába vitték őket, ahol a bemutatkozás után rögtön szembesülniük kellett azzal, hogy Makarov Sztálin nevében tett garanciái hazugságok voltak. Így a megbízólevél sem megfelelő, amelyek a Makarov által adott garanciák alapján hatalmazták fel a küldöttséget. Sztálin nem is volt hajlandó addig tárgyalni velük, amíg meg nem kapják a megfelelő, hivatalos és aláírt megbízóleveleket. A problémát rejtjeles táviratban továbbították a Várba. Ahogy az üzenetet megfejtették, kezdték keresni a megfelelő embert, aki Moszkvába eljuttatja a megfelelő megbízóleveleket.⁴²⁸

Ezalatt, október 2-án dálnoki Miklós tábornok, a Horthyval való újabb tárgyalás után, elfogadta az orosz javaslatot, és elkezdte a visszavonulást Magyarország felé. Az oroszok október 4-én közölték vele,

⁴²⁸ A megbízatást október 8-án Nemes József, a vezérkarnál orosz tolmácsként szolgálatot teljesítő őrnagy (civilként festőművész) kapta, aki október 12-én hagyta el a fővárost, és dálnoki Miklós Béla kíséretében lépte át a frontot Huszt és Técső vonalában. Október 15-én érkezett Moszkvába az érvényes megbízólevelekkel (Haranglábi Nemes József: *Küldetésben Horthy futáraként. Haranglábi Nemes József emlékiratai*. Budapest, 2012, Hungarovox Kiadó).

hogy mivel látják az együttműködési szándékát, szabadon bocsátják a hadifoglyokat. Molotov külügyi népbiztos pedig október 6-án közölte az amerikai nagykövettel Moszkvában: „Pár napja Moszkvába érkezett egy küldöttség: Faragho tábornok, Szentiványi nagykövet és gróf Teleki, az elhunyt miniszterelnök fia. Miután 5-én fogadta őket Antonov tábornok, a vezérkari főnök helyettese, átadták Horthy kormányzó személyes üzenetét Sztálin marsallnak, másolata mellékelve. A kiküldetés céljával kapcsolatban kijelentették, hogy Sztálin tudomására akarták hozni a következőket: (1) Magyarország hajlandó beszüntetni a harcot a szovjet hadsereggel szemben és együtt harcolni velük a németek ellen; (2) a szovjet hadseregnek szabad mozgást engedélyeznek az ország területén; (3) kéri, hogy a szovjet hadsereg minél hamarabb bevegye Budapestet; (4) kéri, hogy a román hadsereg ne lépje át az 1940-ben megállapított határokat; (5) szüntessék be Magyarország bombázását; (6) engedélyezzék a küldöttségnek a rejtjeles üzenetváltást Budapesttel.

Antonov jóváhagyta a (6)-os pontot, a többiekre később válaszolt. A kormányzó levelét elégtelennek és elfogadhatatlannak minősítették. A szovjet kormány a következő nyilatkozatot készít átadni a magyar küldöttségnek: Magyarország 10 napon belül köteles kivonulni az összes, 1937. december 31-e után elfoglalt területről; szakítsa meg a kapcsolatot Németországgal, és üzenjen hadat neki, amelyhez a szovjet hadsereg fog támogatást nyújtani. A szovjet kormány szerint szükséges, (1) hogy a három nagyhatalom képviselői közösen dolgozzák ki a magyar fegyverszüneti egyezmény feltételeit; (2) hogy – ha Magyarország az említett feltételeket elfogadja – a tárgyalást Moszkvában tartsák meg. A szovjet kormány várja a sürgős választ Londonból és Washingtonból.”⁴²⁹

Budapesten a kormányzó türelmetlenül várta Sztálin „kedvező” fegyverletételi feltételeit Moszkvából, de a válasz késett. Október 6-án a szovjet hadsereg már Nagyváradnál volt, csak pár kilométerre a déli határtól.

A State Department október 7-én a moszkvai külképviseleten keresztül közölte, hogy módosítás nélkül jóváhagyja a szovjetek által

⁴²⁹ FRUS/DP The British Commonwealth and Europe, 1944, Vol. III. Moszkva, 1944. október 6.

közvetített feltételeket. A britek ugyanezt jelezték 8-án. Még aznap, 23:30 órakor a magyar küldöttség megkapta az *előzetes fegyverletételi feltételekről* szóló nyilatkozatot a három nagyhatalom nevében, amelyet azonnal továbbított a kormányzónak. Október 9-én a State Department biztatásként a feltételekhez még hozzáfűzte, hogy Magyarországot – ha tetteles ellenállást tanúsít a németekkel szemben – nem szállhatják meg majd csehszlovák, szerb és román szomszédai.⁴³⁰

Horthy, aki eddig igen feszült volt, reménykedni kezdett. Örült, hogy az oroszok végre tárgyalóképes félként elfogadták a küldöttséget. Miután menyje, Ilona megfejtette a rejtjeles táviratot, úgy értelmezte, hogy az egyáltalán nem kedvező kapitulációs feltételek csak „előzetesek”, és hogy Faragho tábornoknak lesz még lehetősége további tárgyalásokat folytatni, mielőtt elfogadná a „végleges” ajánlatot. Ezek a feltételek valójában – gondolta Horthy – a minimális alapot jelentik majd a végleges feltételekről szóló tárgyalások megkezdéséhez. Ez a tévedés elkísérte őt a végző pillanatig.

Október 10-én tehát Horthy elfogadta ezeket az „előzetes” feltételeket, sőt az oroszok, hogy biztosak legyenek abban, hogy mindnyájan ugyanazt értik a meghatározott feltételeken, annak megerősítését írásban is kérték tőle. Amint Horthy megerősítő válasza megérkezett Budapestről, október 11-én, moszkvai idő szerint este 7 óra 57 perckor a küldöttség négy példányban aláírta a fegyverszüneti egyezményt.

Az ünnepélyes aláírásról a kormányzót azonnal értesítették. Amikor Horthy ezt a hírt megkapta, továbbra is abban a hiszemben volt, hogy az „előzetes” feltételek aláírása azt jelenti, hogy az okiratot csak „ellenjegyezték”, tehát azok további tárgyalásokon módosíthatók lesznek. Moszkvától azt kérte, hogy tartsák titokban az ügyet, és állítsák le az előrenyomulást Budapest felé, hogy időt adjanak a magyar csapatok bevonulásához a fővárosi zsidók védelmére. Még mindig reménykedett abban, hogy légi úton angolszász csapatok érkeznek, és részt vesznek majd az ország megszállásában.⁴³¹

⁴³⁰ FRUS/DP The British Commonwealth and Europe, 1944, Vol. III. Moszkva, 1944. október 9.

⁴³¹ Macartney, C. A.: *Hungary and her Successors*. Part II. 317–470. old.

A szovjetek, akik addigra már elfoglalták Szentest és Debrecent is, október 12-én beleegyeztek a támadás lassításába, és egyben kérték a kormányzót, hogy kapcsolatba léphessenek a magyar parancsnoksággal a műveletek egyeztetése végett. Horthy aznap délután elküldte Szegedre Utassy Loránd ezredet, hogy tárgyaljon Malinovszkij tábornokkal, de utasítást nem adott neki, sőt azt sem közölte vele, hogy Moszkvában már aláírták az „előzetes” fegyverszüneti megállapodást. Az oroszok meg voltak lepődve, amikor Utassy úgy érkezett a tárgyalásra, hogy semmiről sem tudott.

A sok titkolódzás és a félreértések sorozata odavezetett, hogy csak a gyászos emlékü október 15-e estéjén jutott egy-két miniszter és katonai vezető tudomására, hogy Moszkvában nem egy „előzetes megállapodást” írtak alá a majd megkötendő fegyverszüneti egyezmény feltételeiről, hanem magát a fegyverszüneti egyezményt. Horthynak ezt az egész „műveletét” lényegében gróf Ambrózy Gyula, a kormányzói kabinetiroda vezetője koordinálta egy személyben, és a gyakorlati teendőkben csupán a kormányzó menyje, Ilona, a rejtjeles üzenetek közvetítője és megfejtője, ifjabb Horthy Miklós, valamint két katonatiszt segédkezett.

Horthynak az volt a terve, hogy miután megegyeztek a végleges feltételekben, aláírás előtt azt közölni fogja Veessenmayer meghatalmazott miniszteren keresztül Hitlerrel. A fegyverszüneti megállapodásról szóló nyilatkozatot csak ezután akarta a rádióban felolvasni, és jelt adni dálnoki Miklós Béla és Veress Lajos tábornoknak, hogy elindítsák a hadműveleteket a Wehrmacht ellen.

HORTHY KORMÁNYZÓ ELTÁVOLÍTÁSA – HARC A VÖRÖS HADSEREJ ELLEN – VERESÉG, AZ ORSZÁG SZOVJET MEGSZÁLLÁSA

A németek, akik hírszerzőik révén már tudomást szereztek Horthy szándékáról – bár a moszkvai tárgyalásokról ők is csak utólag értesültek –, felkészültek a kormányzó és az egész kormány leváltására. A jobboldali és szélsőjobboldali csoportok közreműködésével az ál-

lamcsínyt már október 2. óta szervezték. Október 13-án érkezett meg Varsóból von dem Bach-Zelewski SS-tábornok, a varsói felkelést felszámoló hadművelet egyik vezetője, hogy átvegye a Panzerfaust hadművelet vezetését. Pár nappal korábban a páncélos egységeket már összehvonták Budapest körül. 14-én a magyar fővárosba rendelték Rudolf Rahn volt római német nagykövetet is, Ribbentrop kifejezett utasításával, hogy működjenek együtt Edmund Veesenmayerrel Horthy megbuktatásában. Az utasításban azt is közölték, hogy ha a művelet végrehajtásánál hibát követnek el, az a fejükbe kerülhet.

Horthy, akinek ezekről az előkészületekről fogalma sem volt, utasította Ambrózyt, hogy hívja be másnap fél tizenegyre a mit sem sejtő Lakatos miniszterelnököt, és a megbízható minisztereket, hogy a részletek említése nélkül a fegyverszünetről tárgyaljanak. Azt remélte, hogy mint előzőleg szeptemberben, azok, akik a döntését nem fogadják el, majd lemondanak. Parancsba adta, hogy emeljenek barikádot a Vár feljáróinál, rendeljék be a testőrséget és a palotaszolgálat egységeit a királyi palota védelmére, valamint helyezték készenlétbe az I. és II. Magyar Hadsereg parancsnokait, köztük dálnoki Miklós tábornokot is. Végül utasítást adott Veesenmayer német meghatalmazott miniszter berendelésére is, hogy közölhesse vele a határozatát. Ez a berendelés elmaradt, ugyanis Veesenmayer már előbb – Berlin utasításai ellenére, saját kezdeményezésére – kihallgatást kért, így gyanútlanul érkezett a palotába. Veesenmayer a kormányzótól egy jobboldali és szélsőjobboldali elemekből álló új kormány kinevezését kérte, amelynek megtagadása esetén kénytelen lesz erőszakosan fellépni, amit ő – mondta Veesenmayer – szeretne elkerülni.

Október 15-e minden szempontból rosszul kezdődött. Hajnalban távirat érkezett Moszkvából, jelezve, hogy a szovjetek úgy látják, a magyarok nem teljesítik a fegyverszüneti feltételeket: Utassy ezredes nem tud egyeztetni a hadműveletekre vonatkozóan, mert fogalma sincs semmiről. Negyvennyolc óra határidőt adtak az aláírt fegyverszüneti feltételek betartására. Horthy menyje fejtette meg a rejtjeles táviratot, de nem értesítette róla apósát, mert az még aludt. Reggel 8 óra 30 perckor Otto Skorzeny, az SS legmerészebb kommandósa (ugyanaz, aki Mussolinit kimentette a börtönből, miután egy vitorlá-

zógéppel szállt egy hegyoldalra), elrabolta a kormányzó fiát, egy szőnyegbe csavarva csempészte ki a városból. Délelőtt 10 óra 10 perckor Vörös János tábornok, a magyar vezérkari főnök, akit épp tárgyalásra hívatott be a kormányzó, megkapta a Wehrmacht vezérkari főnökének, Hans Guderiannek az üzenetét, amelyben közölte: Magyarország 12 óra múlva német hadműveleti területté válik, és átveszik az összes magyar katonai és rendőrségi egység vezetését. A rendőrség ekkor már nyomozott a Horthy fiú elrablásának ügyében, sikertelenül, mert addigra már a tettesek légi úton elhagyták Magyarországot.

A fia elrablásának hírértől kétségbeesett kormányzó 15 perc késéssel kezdte el a koronatanács ülését az általa összehívott miniszterekkel és katonai vezetőkkel. A hajnalban kézbesített orosz ultimátum, valamint az eddig folytatott fegyverszüneti tárgyalások ismertetése helyett a fia elrablásáról szóló rendőrségi jelentéssel kezdte az ülést, majd kitért a németek csalásaira, a kritikus katonai helyzetre, végül előadta, hogy lehetőséget lát egy elfogadható feltételek melletti kapitulációra. Hozzátette, hogy remélhetőleg angolszász megszálló csapatok is bevonulnának az oroszokkal, ha azonnal aláírják a fegyverszünetet. Ezután Vörös beszámolt arról, hogy az I. és II. Magyar Hadsereg visszavonult, a tartalékai elfogytak, és hogy pár perce értesítették arról, hogy a Wehrmacht átveszi a parancsnokságot az ország egész területén. Horthy ekkor előterjesztette fegyverletételi javaslatát. Mivel Lakatos és a miniszterei az országgyűlés előtt a harc folytatására kötelezték el magukat, most pedig Horthy a kapitulációhoz kérte a támogatásukat, mindnyájan lemondtak. Horthy ezt elfogadta, majd egy új kormány alakítására kérte fel Lakatos az őt követni hajlandó emberekkel. Ekkor érkezett meg Veesenmayer a megbeszélte kihallgatásra, így a tanácsülés félbeszakadt.

Horthy keserű szemrehányásokkal fogadta a teljhatalmú megbízottat a fia elrablása, valamint Hitler ígéreteinek megszegése miatt. Szóhoz se hagyta jutni, azonnal közölte vele, hogy abbahagyja a harcot, és leteszi a fegyvert. Amint ezt kimondta, a kormányzó menyje, aki az ajtó mögött hallgatta a tárgyalást, az utasítás szerint átadta a már korábban megfogalmazott nyilatkozatot a titkárnak, hogy azt olvassák be a rádióban. Egyórás késéssel, mindenféle hihetetlen akadályok

leküzdése után a rádió 13 óra 10 perckor kezdte el a kormányzói hadiparancs közvetítését:

„Honvédek!

Hőn szeretett hazánk szívében folyó pusztító harctól, a küzdő erőket számbavéve, immár döntő, az országra nézve kedvező fordulatot nem várok. Ezért elhatároztam, hogy fegyverszünetet kérek. Mint a fegyveres hatalom legfőbb hadura, felszólítalak benneteket, hogy honvédeskütköző híven, hűséggel és feltétlen engedelmisséggel teljesítsétek előjáró parancsnokaitok útján kiadott parancsaimat. További létünk attól függ, hogy a honvédség minden tagja e súlyos helyzetben kötelességtudó és végsőig menő fegyelmezett magatartást tanúsítson. Horthy s. k.”

A kormányzó hadparancsát csak kétszer tudták felolvasni, a harmadikat egy légiriadó szakította félbe. A kapituláció híre és az, hogy azt sikerült ilyen hosszú ideig titokban tartani mindenkit meglepett: a németeket, a minisztereket, a miniszterelnököt, még a szélsőjobb-oldali ellenzék vezéreit is, akik az SS segítségével készültek a hatalom átvételére. Még ekkor is mindenki azt hitte (a németeket kivéve, akiknek az előkészített terveikben a magyarok sorsa már meg volt pecsételve), hogy Horthy csak egy fegyverszüneti kérelem benyújtását javasolja, nem egy már aláírt kapitulációt jelent be. A lemondott és újra kinevezett Lakatos miniszterelnök is csak október 15-én vasárnap éjfélkor értesült arról, hogy a fegyverszüneti egyezmény végleges (még ha nem is szabályos – mert az ő aláírása nem szerepelt rajta a kormányzóé mellett).

Ezalatt Veessenmayer és Rahn ügyes politikai manőverekkel és a fia életével zsarolta Horthyt, aki viharos jelenetek és sok huzavona után aláírt egy új határozatot (szintén Lakatos nélkül), amelyben visszavonta fegyverletételi nyilatkozatát. Másnap, további alkudozások után lemondott a kormányzóságról, minden alkotmányos jogáról, és megadta a felhatalmazást Szálasi Ferencnek, a szélsőjobboldali pártvezérnek, hogy új kormányt alakítson.⁴³²

A Panzerfaust hadműveletet az utolsó percben állították le. Szinte alig volt vérontás. További parancsot nem kapván, a legfőbb had-

⁴³² Macartney, C. A.: *Hungary and her Successors*. Part II. 441. old.

úr iránti hűségében megosztott hadsereg már nem engedelmeskedett Horthynak. Szálasi átvette a hatalmat, Magyarország folytatta a harcokat a németek oldalán a háború végéig. A lemondott kormányzót egy bajorországi kastélyba internálták, tisztviselőinek többségét német koncentrációs táborokba hurcolták.

CHURCHILL A HATALMI ZÓNÁKRÓL ALKUDOZIK SZTÁLINNAL – A MEGBÍZOTTAK ALÁÍRJÁK MOSZKVÁBAN A FEGYVERSZÜNETET

Mialatt mindezek a drámai események zajlottak Budapesten, Washingtonban az elnök egy hónappal a választások előtt a kampánnyal volt elfoglalva. Október 3-án egy sajtókonferencián Lengyelország helyzetéről kérdezték. Roosevelttel azt felelte, ezzel kapcsolatban csak annyit tud mondani, mint bármelyik amerikai állampolgár, vagyis nem rendelkezik elégséges információval ahhoz, hogy véleményt tudjon alkotni. Azt azért elismerte, hogy a szovjetek feladata lesz kiverni a németeket Lengyelországból, hiszen már úgyis elfoglalták az ország területét. Másrészt – fejezte be a mondanivalóját – a lengyeleknek nem maradt más választása, mint elfogadni az új közös határt. Ezzel az elegáns kijelentéssel előlegezte meg a választóinak, amit ő már rég elhatározott.

Londonban viszont nemcsak Lengyelország, hanem egész Kelet-Európa sorsával foglalkoztak. Október 9-én Churchill miniszterelnök és Anthony Eden, a Foreign Office vezetője Moszkvába utazott. „Égetően sürgős és elkerülhetetlen – mondta a miniszterelnök bizalmasan Roosevelttel –, hogy minél hamarabb megállapodásra jussunk a Balkán kérdésében, mielőtt polgárháború tör ki több országban, ahol az egyik fél valószínűleg az Ön és az általam képviselt álláspontot, a másik pedig Sztálinét támogatja.”⁴³³

Természetesen nem azért utaztak a szovjet fővárosba, hogy az épen ott tárgyaló magyar küldöttséggel tárgyaljanak, hanem azért,

⁴³³ Churchill, W.: i. m. 944. old.

hogy az oroszokkal megállapodjanak az érdekszférák kérdésében. Az amerikai jelenlét nélkül egy héten át zajló tárgyaláson részletes megállapodást dolgoztak ki Sztálinnal és Molotovval. E szerint a szovjet-brit befolyás aránya így alakulna az érintett országokban: Jugoszláviában és Magyarországon 50–50%; Romániában 90–10%; Bulgáriában 75–25%; Görögországban 10–90%.⁴³⁴

Sztálin úgy értelmezte ezt a megállapodást, mint döntő szerepének elismerését a Duna menti térségben. Az angolok viszont, akik tisztában voltak a Vörös Hadsereg jelenlegi helyzetével, örültek annak, hogy ezzel sikerült némi befolyást megtartani Görögországban és a Földközi-tengeren, és hogy ez alapján az oroszokkal együtt lehetőségük lesz részt venni Magyarország és Jugoszlávia újjáépítésében.⁴³⁵

Az amerikaiak, amikor Londonban értesültek a Churchill által aláírt megállapodásról, ezt az atlanti charta elleni árulásnak és a brit birodalmi ambíciók terjeszkedési kísérletének minősítették. Churchill úgy gondolta, hogy a „megállapodással” legalább részben elérte azt, amit a Roosevelttel szemben sikertelenül erőltetett balkáni hadjáratl szeretett volna. Amikor a száműzött lengyel miniszterelnök Londonban Churchilltől személyesen megtudta a részleteket, mérgesen a szemére vetette, hogy elfogadta az új határokat. Churchill azt felelte neki: „Válasszon, vagy elfogadja őket, vagy nem vehet részt semmiféle jövőbeli határvitában.” A lengyel miniszterelnök haragja nem volt indokolatlan, mert Churchill – minden előzetes egyeztetés nélkül – elfogadta Sztálin igényét a Molotov és Ribbentrop által 1941-ben közösen kijelölt határ visszaállítására.⁴³⁶

Mialatt Churchill Sztálinnal alkudozott az érdekszférákról, október 15-én csatlakozott hozzájuk Averell Harriman amerikai nagykövet. Sztálin kihasználta az alkalmat, hogy ismertessen velük egy frissen érkezett jelentést. A kódolt üzenetben az orosz vezérkari főnök

⁴³⁴ Churchill, W.: i. m. 949. old.; Dallek, R.: i. m. 479. old.

⁴³⁵ Annak érdekében, hogy nyomást gyakoroljon Sztálinra, Churchill többször is megemlítette neki ez alkalommal, hogy Ljubljánán keresztül betör a Balkánra a Kárpátok irányába (Cornelius, D. S.: i. m. 347. old.).

⁴³⁶ Lelyveld, J.: i. m. 220–225. old.

helyettese jelentette, hogy Szegeden megjelent náluk Utassy ezredes, akit hivatalból küldtek ki a kapitulációs egyeztetés végett, de nem tudott semmiről, ezért nem is volt tárgyalóképes. Továbbá a magyarok ahelyett, hogy a csapataikkal visszavonultak volna Budapest felé, Szolnoknál, Budapesttől 97 km-re új támadásba kezdtek. A jelentés utasítást kér az ügyre vonatkozóan. A válasz azonnal ment: a magyarok 48 óra haladékot kaptak az aláírt megállapodás betartására.⁴³⁷

Ezalatt Budapesten a középületeket megszállták a német katonák, a tisztviselőket – a nőket is beleértve – letartóztatták. A megállapodás betartásáról szó sem lehetett.

A magyar fegyverszüneti küldöttség még Moszkvában jegyzetelte a megállapodás részleteit, amikor értesült a puccsról. Azonnal értesítette a briteket. Molotov felszólította Harriman nagykövetet, hogy – állítólag a küldöttség kérésére – közös üzenetet küldjenek Magyarországra az alábbi szöveggel: „az oroszok barátaink, akik csak a németektől akarnak benneteket megszabadítani.”

A harc azonban folytatódott, október 29-én a Vörös Hadsereg elindította a hadműveletet Budapest bevételeire. November 7-én, amikor Rooseveltet újraválasztották a szavazatok 53,8%-ával (a négy választás közül a legalacsonyabb eredménnyel), a szovjetek már csak 20 km-re voltak Budapesttől. A lakosság tömegesen menekült a városból. Az orosz front mögött, egy oroszok által is elismert Ideiglenes Nemzetgyűlés december 22-én Debrecenben megválasztotta dálnoki Miklós Béla tábornokot az ideiglenes kormány miniszterelnökének, aki végre hadat üzent Németországnak.

Egy héttel később a State Department vezetője a moszkvai nagykövetének küldött üzenetében kifejezte meglepetését, hogy a szovjetek elismerték az ideiglenes magyar kormányt Debrecenben, és hogy előzetes egyeztetés nélkül, egyedül tárgyaltak velük a fegyverszüneti

⁴³⁷ FRUS/DP The British Commonwealth and Europe, 1944, Vol. III. Moszkva, 1944. október 15.; Bokor Péter: Az Utassy-misszió. In uő: *Végjáték a Duna mentén*. Budapest, 1982, RTV–Minerva–Kossuth, 296–311. old.; Gosztonyi Péter: *Légi veszély, Budapest!* Budapest, 1989, Népszava, 133–149. old.

feltételekről.⁴³⁸ A nagykövet még fel sem ocsúdott a meglepetéséből, amikor január 2-án az újabb nézeteltérésre okot adó fenntartásait kellett közölnie a szovjetekkel a magyar fegyverszünettel kapcsolatos háborús kártérítési követelések, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság működési szabályzatának kidolgozása, valamint a magyar katonai helyzetre vonatkozó információk eltitkolása ügyében, amelyekről egyébként a szovjetek a román és a bolgár fegyverszüneti tárgyalások esetében sem voltak hajlandók adatokat szolgáltatni. Ekkor érkeztek Moszkvába az ideiglenes magyar kormány képviselői: Gyöngyösi János kiszagdapárti politikus mint külügyminiszter, Vörös János volt vezérkari főnök mint honvédelmi miniszter, és a kétes múltú Balogh István, kiugrott jezsuita pap, kiszagda politikus. Január 20-án az ideiglenes kormány nevében ők hárman írták alá a végleges fegyverszüneti szerződést a szövetségesekkel.

Szálasi Ferenc, aki december 4-én még Hitlernél volt látogatóban, 11-én már elhagyta a fővárost, kormánya székhelyét áthelyezte 210 km-re nyugatra, Kőszegre. 1944 karácsony estéjén a Vörös Hadsereg bezárta az ostromgyűrűt Budapest körül. A város ostroma 48 napig tartott. Február 11-én este a budai vár utolsó 20 000 védője, miután a lőszerük elfogyott, kitörési kísérletet hajtott végre, alig több mint 700-an éltek túl.⁴³⁹

Bár a harcok csak március első napjaiban fejeződtek be, a háború véget ért Magyarország számára. Március 28-án, már Németország területén, Szálasi feloszlatta a kormányát. Május 10-én, három nappal a német kapituláció után, letartóztatták, és átadták az új magyar kormánynak. A népbíróság a kormánya összes tagjával együtt halálra ítélte.

A harctereken, a náci és a szovjet koncentrációs táborokban, a bombázások alatt, valamint a magyarlakta romániai, jugoszláviai és

⁴³⁸ FRUS/DP The British Commonwealth and Europe, 1944, Vol. III. The Ambassador in the Soviet Union (HARRIMAN) to the Secretary of State. Moszkva, 1944. december 27., 20 órakor.

⁴³⁹ Ungváry Krisztián: *Budapest ostroma*. Budapest, 1998, Corvina Kiadó, 181–215. old.

csehszlovákiai területeken később végrehajtott etnikai tisztogatásokban valamivel több mint 1 millió magyar halt meg. További százazrek menekültek el az országból. Magyarország ilyen óriási véráldozat árán sem tudott semmit sem elérni a háború előtt kitűzött céljaiból.⁴⁴⁰

Minden el volt veszve? Talán mégsem. Még maradt egy reménysugár.

⁴⁴⁰ Stark Tamás: Meghalt, eltűnt, fogságba esett (Magyarország második világháborús katonai és polgári embervesztesége). *Történelmi Szemle*, 1985/1. 80–95. old.; Berend T. I. – Ránki Gy.: i. m. 586–587. old.

UTÓSZÓ

Sztálin mindvégig szilárd ideológiai álláspontra helyezkedve, és félve a bekerítéstől, az „imperialista kapitalizmussal való végső leszámolás-hoz” biztosítani akarta a határait. Ezt ő úgy képzelte el, hogy mielőtt a végső leszámolás ideje elérkezne, nyugodtan, távol a harcoktól nézi végig, hogyan pusztítják el egymást a kapitalista nagyhatalmak.

Amikor esedékessé vált a nyugati hatalmak közti konfliktus, Hitlerrel kölcsönösen érdekeltek voltak egy meg nem támadási egyezmény megkötésében. 1939 augusztusában, amikor ezt az egyezményt megkötötték, Sztálin külön hangsúlyozta Ribbentropnak, hogy „a szovjet kormány nagyon komolyan veszi ezt az egyezményt, és becsület-szavát adja, hogy a Szovjetunió nem fogja új szövetségesét elárulni”.¹ Hónapokkal később, 1941 áprilisában Sztálin hasonló kölcsönös semlegességi egyezményt kötött Japánnal is. Ezzel úgy érezhette, hogy tervét elérte, sikerült távol maradnia a nyugati hatalmak háborújától. Hitler szerződészegése azonban ezt – legalábbis részben – megghiúsította. 1941 júniusában, amikor a németek megtámadták, kénytelen volt hadba szállni, mégpedig a „nyugati kapitalisták” oldalán.

Miután az Egyesült Államok és Nagy-Britannia gyors támogatásukról biztosították, mindkét új szövetségesével azonos követelések alapján igyekezett alkudni, mégpedig hogy vissza állítsassanak az 1914-es határok. Annak ellenére, hogy akkoriban Sztálin súlyos katonai helyzete miatt igen gyenge alkupozícióban volt, se Churchill, se Rooseveltnem akart addig a határokról tárgyalni vele, amíg a háborúnak vége nem lesz. Végső fokon, mi értelme lett volna tárgyalni

¹ Lukacs, J.: *June 1941*. 55. old.; Kleist, P.: i. m. 83. old.

Sztálinnal, amikor mindketten meg voltak győződve arról, hogy még az év vége előtt vereséget szenved. Amikor azonban a szovjetek komoly ellenállást tanúsítottak, nem függetlenül a határtalan mennyiségű anyagi támogatástól, amelyet az Egyesült Államoktól kaptak,² a háború esélyei egyre kedvezőbbek lettek a Szovjetunió számára, Sztálin már nem volt hajlandó kitűzött céljaiból engedni.

Mire 1944-ben megnyitották a második frontot Normandiában, a Vörös Hadsereg előrenyomulása már megállíthatatlan volt. 1945. február végén, amikor a szovjet csapatok 60 km-re voltak Berlintonól, és majdhogynem elfoglalták egész Kelet-Európát, Sztálin messze eredeti terveit túlszárnyalva érte el céljait. A Szovjetunió az érdekszféráját – Roosevelttel támogatásával és Churchill ellenzése dacára – az 1914-es határoknál lényegesen nagyobb területre terjesztette ki.

Roosevelt a maga részéről két célt határozott meg a nyilvánosság előtt (eltekintve a csendes-óceáni külkereskedelmi érdekeiktől és a brit birodalom kereskedelmi kedvezményeinek leépítésétől): az első tiszta fantazmagória: elérni, hogy az erkölcsi elvek, amelyekért az Egyesült Államok harcba szállt, és amelyeket az atlanti chartában megfogalmaztak, érvényre jussanak a Hitler uralma alól felszabadított országokban. Az elnök bár tudta, hogy ezek érvényesítése a Szovjetunióban esélytelen,³ az elv hangoztatása mégis fontos volt számára. Így tudta elérni, hogy az amerikai közvélemény, amely fogékony volt az amerikai politika egész világra kiterjesztendő jobbító elveire,

² Többek között 11 400 repülőgépet, 400 000 teherautót és terepjárót, 7000 tankot és 1,8 millió tonna élelmiszert kapott a Szovjetunió az Egyesült Államoktól. 1944. november 30-án Teheránban egy vacsora utáni koccintásnál Sztálin beismerte, hogy az amerikai ipar, főleg a gépipar biztosította a győzelmet (Bohlen, C.: i. m. 150. old.).

³ Az elveket 1942. január 1-én bevették az Egyesült Nemzetek Alapokmányába, amely többek között a következőket is tartalmazza: nem lehet határokat módosítani az érintett lakosság szabadon kifejezett akarata ellenében; jog a saját politikai rendszer szabad megválasztásához; jog a félelem- és nélkülözésmentes, biztos megélhetéshez, melyet mindenkinek saját hazája határain belül kell biztosítani.

támogassa őt az egyeduralomra törekvő hatalmak elleni háborúban, amelyet elhatározott.

A második hangoztatott célja egy sokkal fellengzősebb, még Mussolini 1933-as javaslatán⁴ is túlmutató elképzelés volt: egy új világrend megteremtése, amelyben a „négy nagyhatalom” – Egyesült Államok, Szovjetunió, Kína és Nagy-Britannia – a tagállamok adóiból fenntartott nemzetközi haderőre támaszkodva kormányozza majd az egész világot, és tartja fenn a békét, még akár erőszak árán is.

Roosevelt már 1943 májusában kijelentette Mackenzie King kanadai miniszterelnöknek, majd a fiának, Elliottnak ugyanazon év decemberében, hogy a négy nagyhatalomnak, a hatékony működés érdekében, „irányító vezérre” lesz szüksége, és erre a posztra ő maga lenne az ideális személy: „Mi erre képesek leszünk, mert nagyok és erősek vagyunk, és nem függünk senkitől.”⁵

1945 februárjára ez a fantazmagória lassan rémálommá kezdett válni. A gazdaságilag megroggyant brit világbirodalom éppen összeomlóban volt, és egyre kevésbé tudta Európa hatalmi egyensúlyát a védelmébe venni. Sztálin álláspontja is világos volt, megmondta Rooseveltnek, hogy a „négy nagyhatalomra” vonatkozó javaslatot nem fogják jó szemmel nézni a kis európai államok. Ezen túl azt sem hitte, hogy Kína elég erős hatalom lesz a háború után, és még ha az lenne is, az európai államok nem örülnének annak, hogy „negyedik csendőrként” hatalma legyen felettük.⁶ A nagyszerű terv és benne a „bölcs irányítói” szerep is halálos sebet kapott. A nagyívű elképzelés végül a világ érdekszféráin való osztozkodássá vált a Szovjetunió és az Egyesült Államok között. Jaltában Sztálin kertelés nélkül jelentette ki, hogy „a Szovjetunió mindig betartja a szavát, kivéve szükség esetén”.⁷ Roosevelttel mégis bízott abban, hogy az orosz vezér hajlandó lesz segítséget nyújtani Japán legyőzéséhez. Kénytelen volt azonban tudomá-

⁴ 1933-as négyhatalmi paktum.

⁵ King, W. L. M.: i. m. 1942. december 2.; Roosevelt, E.: i. m. 166. old.

⁶ Churchill, W.: i. m. 814. old.

⁷ Bohlen, C.: i. m. 219 old.

sul venni, hogy Sztálint nem tudja békítő szellemű, együttműködő csatlósává tenni.

Churchill, aki hármuk közül katonailag a leggyengébb nagyhatalmat képviselte, a megszülető békét a területi zónák új hatalmi egyensúly szerinti újraosztása révén akarta elérni. Kétségtelen volt, hogy Oroszország, Kína, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia lesznek a főszereplők, de mellettük a terjeszkedő Oroszország ellen, gátként fontos szerepet szánt Franciaországnak, Olaszországnak, egy felosztott Németországnak, továbbá egy-két közép-európai államszövetségnek (ezek valamelyikében többek között Magyarországnak) is. Mivel Rooseveltnél és Sztálin elutasították ezt a brit érdekszférára épülő elképzelést, a nyakas angol miniszterelnök – nem rendelkezvén elegendő katonai erővel – minden erejét bevetette a következő hónapokban, hogy meggyőzze őket, és keresztülvigye ezt a javaslatát. Churchill és Sztálin is tudta, hogy mi lesz a következménye az orosz terjeszkedésnek.⁸

A magyarok célja, a trianoni diktátum legkirívóbb igazságtalanságainak orvoslása, fura módon elérhető lett volna akár a német, akár a szövetséges győzelemmel. Bár a német győzelem szükséges lett volna ahhoz, hogy a magyarok a visszacsatolt területeket megtarthassák, de ehhez az is szükséges lett volna, hogy Hitler mérsékelje határtalan ambícióit. A magyarok okkal kételkedtek a Führer „bőkezűségében” és a valódi szándékait illetően. A vezetők nagy többsége nem hitt Hitler szavának. Hogy más példát ne is keressünk: amikor 1943-ban beiktatta Mussolinit az Olasz Szocialista Köztársaság vezéréként, nyugodt lélekkel csatolta Németországhoz Alto Adige (Dél-Tirol) területét, és azt tervezte, hogy a Harmadik Birodalom határát Velencéig tolja ki.⁹ Magyarország esetében állandóan fenntartotta azt a fenyegető lehetőséget, hogy az ország területén, vagy annak egy részén, egy új német tartományt létesítenek. Ezt a tartományt Prinz Eugen Gau néven csatolták volna a birodalomhoz, ha a magyarok ellenállnak az 1944. március 19-i megszálláskor. De akár az egész országot is a bi-

⁸Lukacs, J.: *The Duel*. 214–216. old.

⁹Goebbels, J.: *Diario*. 1943. szeptember 23.

rodalomhoz csatolhatták volna egy cserealku tárgyaként, ha Hitler kiegészíti Sztálinnal.¹⁰

A magyarok a trianoni diktátum orvoslását egy német vereség esetén az angolszászok háború utáni béketerveivel, de még a trianoni béke érdemi szerzőjének, Franciaországnak az akkori álláspontja révén is elérhették volna. A magyar külügyminisztérium húszévi szorgalmas munkával meggyőzte a nyugati nagyhatalmakat arról, hogy az 1920. évi trianoni diktátum igazságtalanságai helyrehozhatók. Ahogy azt Romsics Ignác történész kutatásai is alátámasztják, a háború alatt már az amerikaiak és a britek is elismerték északon a szlovákiai, délen a szerbiai határmódosítás jogosságát, továbbá Erdély esetében – azokon a területeken, ahol egyenlő arányban éltek magyarok és románok – egy különleges eljárás szükségességét.¹¹ Egy jól dokumentált tanulmányban adták ki a Párizsban 1945-től 1947-ig zajló külügyminiszteri tárgyalások jegyzőkönyveit, amelyekből nyomon követhető a német szövetségesek számára kidolgozott békefeltételek.¹² Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és Franciaország külügyminiszterei például – talán valamifajta elkésett bűnbánattal – elismerték, hogy az 1920-ban megállapított határ Románia és Magyarország között nem volt sem észszerű, sem igazságos. A francia miniszter ezek után *etnikai alapon javasolta az új határ megállapítását*. Az angol miniszter hajlandó volt az amerikai javaslatot támogatni, hogy egy *„észszerű, nem részrehajló és igazságos”* határt jelöljenek ki.

Ennek ellenére végül megint Magyarország kárára döntöttek, mivel a Szovjetunió volt a hangadó az általa megszállt területeket érintő határrendezések terén. Ahogy azt a szovjet külügyi bizottság (Narkomindel) jelezte, Moszkva csak abban az esetben lett volna hajlandó egész Erdélyt Magyarországhoz csatolni, *„ha ezzel biztosít-*

¹⁰„A Führer továbbra is meg van győződve arról, hogy az ellenség szövetsége fel fog bomlani (...) A Führer azt reméli, hogy ennek révén megszerzi Lengyelországot egy részét, az országhoz csatolhatja Magyarországot és Horvátországot, továbbá szabad mozgást kap nyugat felé” (uo. 1945. március 12.).

¹¹Romsics I.: *Az amerikai béketervek...* Idézi a szerző: *Rubicon*, 2014/11. 5–13. old.

¹²Fülöp M.: i. m. 47–114. old.

hatják Magyarország tartós és szoros együttműködését a Szovjetunióval". Amikor Litvinov, a szovjet megbízott a megoldási lehetőségeket tanulmányozta (a lehetőségek: Erdély Magyarországhoz csatolása; Erdély felosztása a két ország között; az erdélyi területeket meghagyni Romániának), igen hamar Románia mellett döntött, ahol (többek között) már a háború előtt is voltak a Szovjetunióval együttműködő hatalmi csoportok. A Csehszlovákiától visszacsatolt magyar területek esetében Litvinov nem is kételkedett: azonnal a magyarok rovására döntött, „mert a csehek híű szövetségeseinknek bizonyultak a múltban is, és Moszkva teljes körű támogatását élvezik”. A külügyminiszterek pedig úgy gondolták, hogy „a teljesen szovjet ellenőrzés alatt álló három csatlós (Románia, Bulgária és Magyarország) közt felmerülő területrendezési viták sokkal inkább az ő gondjuk, mint a miénk”. Pontosabban: ez a kérdés akkor dőlt el, amikor Churchill elszántsága ellenére az oroszok megszállták egész Kelet-Európát.

1945 elejére csak Sztálin érte el messzemenően a kitűzött háborús céljait (az egyetlen kivétel a Dardanellák¹³), bár rettenetes árat fizetett értük.¹⁴ Ekkorra már a legelvakultabb berlini vezetők is érzékelték, hogy a háborút elvesztették, közeledik a vég. Január közepén Ribbentrop megpróbálta a régi ajánlatot Madridon, Stockholmon, Bernen keresztül megismételni a szövetségesek felé. Ebben az angoloknak és amerikaiaknak azt a javaslatot tette, hogy fogjanak össze, és együtt győzzék le a bolsevikokat. A szövetségesek ezt minden további megfontolás nélkül elvetették. Január végére az oroszok már elérték a német határt. Ez alkalommal, január 25-én Guderian tábornok, a hadsereg akkori vezérkari főnöke javasolta Ribbentrop-pal együtt a Führernek, hogy ajánlja fel az angolszászoknak a közös

¹³ „A háború végén a Dardanellákat nem tudtuk elfoglalni, mert az angol flotta megelőzte minket” (lásd Chuev F.: i. m. The Bosphorus, the Dardanelles, 1975. augusztus 8.).

¹⁴ A Szovjetunió csillagászati árat fizetett. Bár a számadatok eltérőek, az az általános vélemény, hogy összesen 27 millió volt az embervesztés, ebből 8,6 millió katonájuk esett el a harctéren. Az angolok és az amerikaiak egyenként kevesebb mint negyedmillió embert veszítettek el a háborúban (Merridale, C.: i. m. 4–5. old.).

bolsevikellenes hadjáratot. Az angolszászok azonban ragaszkodtak a feltétel nélküli kapitulációhoz, úgyhogy minden próbálkozás hiábavalónak bizonyult volna. Hitler sem kezdeményezett, ő úgy gondolta, ezt az angolszászoknak kellett volna kérnie. A következő kísérletet, hogy Hitlert rábeszéljék egy kommunistaellenes szövetség kialakítására, Hermann Göring marsall, Jodl marsall és Goebbels propaganda-miniszter tették 1945. január 29-én. Hitler nem mutatott hajlandóságot. Azt felelte, hogy ez lehetséges lett volna Chamberlainnal, de nem Churchill-lel, majd a Balaton melletti új ellentámadásba vetett reményeit kezdte magyarázni.

Másnap Hitler, teljesen elmerülve saját fantazmagóriáinak világában, beszédet tartott a rádióban, ahol csak a végső győzelemig szükséges kitaratásról szónokolt, meg sem említve az utolsó hetekben elszenvedett katonai vereségeket.¹⁵ A sikertelen megállapodási kísérletek még áprilisig folytatódtak.

1945. január 30-án, ugyanazon a napon, amikor a Führer rádióban beszélt azoknak, akik még hallgathatták, Rooseveltt és Churchill után Jalta felé találkozott Málta szigetén. Az angol miniszterelnök aggodott. Az elnök nem szánt – nem is akart szánni – időt arra, hogy kidolgozzanak egy közös álláspontot Sztálinnal szemben Németországra, a csendes-óceáni hadi helyzetre, valamint az Egyesült Nemzetekre vonatkozóan. Rooseveltt ki akart vonni hadosztályokat Olaszországból és Görögországból. Churchill kérlete, ezt ne tegye, hogy a szovjet megszállás ne terjeszkedjen a szükségesnél nagyobb mértékben Európa nyugati vidékein.¹⁶ Még nehezebbé tette a helyzetet, hogy Rooseveltt, aki már súlyos beteg volt, bele se nézett abba a jegyzékbe, amelyet a State Department állított össze számára. Mintha érezte volna, hogy az csak megerősíti, hogy több éve dédelgetett politikai terve már addigra szertefoszlott, és Sztálin végleges támogatását még

¹⁵ A Wehrmacht ellentámadási kísérlete az Ardennek vidékén, a meglepetésen és a kezdeti sikerek után január 25-én véget ért. A szovjetek január 12-én indítottak egy támadást kelet felől, amellyel majdnem Berlinig jutottak el.

¹⁶ Churchill, W.: i. m. 970–971. old.

mindig nem szerezte meg Japán legyőzéséhez.¹⁷ Tanácsadója, Harry Hopkins társaságában utazott, aki végig támogatta a konferencián.

A három államfő tervezett második csúcserkeztetét február 4–11. között szovjet területen, Jaltában, a Fekete-tenger partján rendezték meg. Mivel a Vörös Hadsereg már addigra megszállta egész Kelet-Európát, sőt Közép-Európa nagy részét is, egyértelműen a házigazdának volt a legerősebb alkupozíciója. A nyolc nap alatt megtartott nyolc tárgyalás teljesen kimerítette a súlyosan beteg elnököt.¹⁸ Két hónappal később temették el. Harry Hopkins szerint Rooseveltnél a felét sem hallotta annak, ami az üléseken elhangzott. Tolmácsa és a konferencia jegyzője, Bohlen abban is kételkedett, hogy Rooseveltnél egyáltalán belenézett volna a számára előkészített anyagokba.

A három tárgyaló fél eltérő véleménye azonnal a felszínre került. Leghosszabban a tárgykör első két pontjáról, Németország felosztásáról, valamint Lengyelország új hatáiról és politikai berendezkedéséről vitatkoztak. Ennek ellenére sem sikerült megegyezésre jutniuk.¹⁹ De nem tudtak megegyezni a legyőzött ellenségre kivetendő háborús kártérítések, a hadifoglyok kényszermunkája, valamint az Egyesült Nemzetek vezetőségének kialakítása kérdésében sem. Rooseveltnél igen komoly engedményeket tett a Szovjetunióknak, mivel Churchill-lel egyre bizalmatlanabb volt a tradicionális, érdekszférákra alapozott politikai elképzelései és gyarmatbirodalmi ambíciói miatt, míg Sztálinban egy birodalmi becsvágy iránt közömbös embert, lehetséges

¹⁷ „FDR mindenre hajlandó volt, csak hogy az oroszok hadat üzenjenek a japánoknak” (Burns, James MacGregor: *Roosevelt: The Soldier of Freedom, 1940–1945*. New York, 1970, Open Road, 607. old.).

¹⁸ Rooseveltnél Teheránban már egyszer elájult. Most Jaltán a vérnyomása 230 és 240 közt mozgott (Hamilton, N.: *War and Peace*, 390–391. old.).

¹⁹ A „cambridge-i ötök” néven ismertté vált angol hírszerző csoport (stratégiai helyeken beépítve a Foreign Office és az angol hírszerző szolgálatok szervezetébe) – közülük különösen Donald MacLean – aktív volt. Sztálint állandóan értesítették az Egyesült Királyság politikai és diplomáciai szándékairól. Sztálin ugyancsak bőséges információt szerzett a State Departmentből, az OSS-től Washingtonból, mert Moszkvának mindkét helyen voltak beépített emberei. Ezenfelül Harry Hopkins közvetítette Sztálinnak Rooseveltnél és Churchill magánbeszélgetéseit is (Hastings, M.: i. m. 364–384. old.).

barátot látott, akiről azt hitte, hogy rábeszélhető az ő elképzeléseire. Hivatalosan is jóváhagyta például a Szovjetunió területi igényét Lengyelország keleti felére, cserébe a nyugati határait kiterjesztve Németország rovására. Elfogadhatónak találta Sztálin hivatkozásait a „biztonságra”. Ez Oroszország számára „élet-halál kérdés” – jelentette ki a szovjet vezér. Az új lengyel kormánnyal kapcsolatban Sztálin elfogadta a londoni emigráns lengyel politikusok részvételét, valamint a szabad választásokat is, de nem amerikai vagy angol ellenőrzés mellett, mert az – mint mondta – „sértő lenne a lengyelek számára”.

Németországra vonatkozóan Churchill nem volt hajlandó pontosan meghatározni sem az ország felosztását, sem a háborús kártérítések összegét. Sztálin mindkét kérdésben végleges határozatot akart hozni. Kettejük vitájával szemben Rooseveltnél képtelen volt állást foglalni, ezt egy későbbi, a háború befejezése utáni következő csúcskonferencián akarta megtárgyalni.

A megszállási zónákat viszont felosztották egymás között. Itt a Rooseveltnél és Sztálin által egyaránt lenézett franciák is kaptak egy részt, amelyet az Egyesült Államok és Nagy-Britannia saját megszállási területeikből engedtek át.²⁰

Rooseveltnél a távol-keleti háborúval kapcsolatban – túlértékelve Japán tartalékait, akiket még mindig nehezen legyőzhetőnek tartott²¹ – az orosz segítség fejében átadta Sztálinnak Mandzsúriát és Kína északi felének ellenőrzését a Kuril-szigetekkel együtt, megszegve az 1943-as kairói csúcskonferencián Csang Kaj-sekkel vállalt kötelezettségeit, és semmibe véve az atlanti charta és az Egyesült Nemzetek alapel-

²⁰ Az elvetett „Dunai Szövetség” tervét egy egységes Németországgal akarta pótolni. Churchill szerint Franciaországgal egy megfelelő egyensúlyt képeztek Oroszország ellen (Bohlen, C.: i. m. 183. old.).

²¹ 1944. december óta Japán tapogatózott a békekötés ügyében. A japán hadiflotta kétharmada nem volt üzemképes, és légi flottájuk elégtelen volt a maradék harmad fedezetére. 1945 februárjában a császár Sztálin közvetítését kérte. Sztálin azonban erről egy szót sem ejtett a jaltai konferencián. Az első sikeres atombomba-robbantási kísérletet csak 1945. július 16-án hajtották végre (Petersen, N. H.: i. m. 480. old.).

veit.²² Kínát meg sem kérdezték. Rooseveltnak hallgatva a befolyásos Kína-szakértő gazdasági tanácsadója, Lauchlin Currie véleményére (akiről később kiderült, hogy szovjet kém), a Japán elleni katonai hadművelethez nyújtandó szovjet támogatást nem akarta semmivel sem kockáztatni. Sztálin, aki igyekezett az 1905-ben a japán háborúban elvesztett területeit visszakapni, és növelni befolyását Kínára, elvállalta a feladatot.

A szovjet vezér végül elfogadta Rooseveltnak azt a javaslatát, hogy tagja legyen az Egyesült Nemzeteknek, de csak a négy nagyhatalom vétőjogát is tartalmazó alapelvek szerint, ezzel egyben megíúsította Rooseveltnak a tervét, aki a szervezet „irányítója” szeretett volna lenni. A közös nyilatkozatot (*Nyilatkozat a felszabadított Európáról* címmel), amelyben a felek kijelentették a szabad választásokra alapozott demokratikus alapelveket – amelyekért harcoltak, és amelyeket a legyőzött országokban érvényre akartak juttatni – Sztálin alig ötperces tárgyalás után írta alá.

1945. március 3-án, amikor Rooseveltnak bejelentette az országgyűlésben, hogy a jaltai csúcsértekezleten véget vetettek az egyoldalú lépések, a kizárólagos szövetségek, az érdekszférák, és a hatalmi egyensúlyok több évszázada működő rendszerének,²³ a román király egy szovjet ultimátumot kapott. Nevezze ki az első koalíciós kormány élére miniszterelnöknek a szovjet befolyás alatt álló, kommunista Ekésfront vezérét, Peter Grozát. Egy héttel később Churchill aggódva táviratozta Rooseveltnak, hogy Lengyelországban már napirenden vannak a deportálások és a kivégzések, amelyek igen kedvezőtlen hatásúak a közvéleményre, azt a gyanút keltve, hogy hamis egyezményt írtak alá. A fegyverszüneti feltételek sorozatos megszegéséről nap mint nap érkeztek tudósítások Magyarországról, Romániából és Bulgáriából. A Vörös Hadsereg trófeákat gyűjtött, ahol megjelent,

²² Stettinius, E. R.: i. m. 255. old. Churchill ez alkalommal kijelentette, hogy a szabad választások nem alkalmazhatók az angol gyarmatokon. (Hamilton, N.: *War and Peace*. 449. old.).

²³ Beszédében említést sem tett Európa és Ázsia politikai jövőjéről.

végigrabolva a városokat,²⁴ részeg katonái sorozatosan erőszakoskodtak a nőkkel,²⁵ és egyéb túlkapások is napirenden voltak.²⁶ Rooseveltnak azonban nemcsak hogy nem aggódott emiatt, de ellenezte Churchill kommunistákkal szembeni nyílt kiállását: „Görögország. Angol csapatok harcolnak a felkelőkkel, akik négy évig küzdöttek a nácik ellen. Hogy merészelik ezt az angolok?”²⁷

Sztálin akkoriban szintén igen erélyesen tiltakozott, mert Karl Wolff Waffen-SS-tábornok Svájcban a szovjet részvétel kizárásával egyoldalúan tárgyalt az angol és amerikai hatóságokkal az Észak-Olaszországban rekedt német haderő fegyverletételéről. „Az oroszok arról értesültek – emlékezet vissza Molotov –, hogy Churchill utasította Montgomery tábornokot, kémélje a német hadosztályokat, mert még szükség lesz rájuk Oroszország ellen.”²⁸ Sztálin ismételtlen úgy gondolta – pláne azután, hogy már majdnem 9 millió embere esett el a háborúban –, hogy Rooseveltnak elárulta őt, és hogy Nagy-Britanniával közösen támadást terveznek ellene; ezért Molotovot visszahívta a San Franciscó-i konferenciáról, ahol többek között az Egyesült Nemzetek Szervezetének szervezeti felépítését akarták megbeszélni. Sztálinnak ez esetben igaza volt. Churchill kérésére ugyanis akkoriban kezdődött

²⁴ Georgij Konsztantyinovics Zsukov marsall, a Berlint bevevő szovjet csapatok főparancsnoka hét, bútorokkal és egyéb értékekkel teli vagon hadizsákmányt vitt haza, köztük 17 aranygyűrűt, három briliánt, több mint 4000 méter szövetet, 323 prémet, 44 szőnyeget, 55 festményt és 20 fegyvert (Sokolov, Boris Vadimovich: *Unknown Zhukov*. Minsk, 2000, Rodiola-Plyus). Idézi: https://en.wikipedia.org/wiki/Georgy_Zhukov

²⁵ Különböző források becslése szerint a szovjet katonák legalább kétmillió nő erőszakoltak meg Németországban, egyeseket hatvanszor, hetvenszer is. A becslések szerint 240 000-en belehaltak a brutalitásokba. Egyes adatok szerint az amerikai katonák is megerőszakoltak 190 000 nőt. Brit és francia katonák részéről is előfordultak ilyen esetek. Wikipedia, *Rape during the occupation of Germany* (Pető Andrea: *Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak Magyarországon a II. világháború alatt*. Budapest, 2018, Jaffa Kiadó).

²⁶ Merridale, C.: i. m. 357–358. old.

²⁷ Rooseveltnak, E.: i. m. 268. old.

²⁸ Lásd Chuev, F.: i. m. Molotov 1978. Allies bejegyzés november 5-i visszalemlékezése.

egy terv kidolgozása a szovjetek ellen bevethető angolszász és német hadosztály felfegyverzéséről.²⁹ Az Egyesült Államok elnökének békítő levele igen keveset számított Sztálinnak, aki most becsületében érezte sértve magát. Nem is sejtette Churchill tervét. Rooseveltné élete utolsó napján, miután beiktatták negyedik elnöki mandátumába, két sürgőnyt továbbított: az egyiket Churchillnek, javasolva, hogy csökkentsék az ellentéteket a szovjetekkel, a másikat Moszkvába, hogy a szovjetek kedélyeit csillapítsa vele. „Kisebb félreértésekről van szó” – szövegezte a levelet. A sürgöny továbbításával megbízott Averell Harriman nagykövet kézbesítés helyett azt válaszolta az elnöknek, hogy törölje a „kisebb” melléknevet a szövegből, mert szerint „nagyobb” félreértések vannak. Másnap az elnök elvetette a javaslatát, ragaszkodott az eredeti szöveghez. Ez volt az utolsó döntése, három óra múlva már halott volt.

Tíz nappal később, a fenyegetés ellenére, Molotov ott ült a konferencián San Franciscóban. Az új elnök, Harry Truman igen kemény hangon bírálta a szovjet küldöttet az aláírt egyezmények sorozatos megszegése miatt. Amikor a küldött azt válaszolta, hogy vele eddig még senki sem mert ilyen hangon beszélni, Truman³⁰ mérgesen azt felelte: „tartsa be az egyezmények rá vonatkozó részét, azután nem fog senki így beszélni vele.”³¹

Május 11-én Prágában az utolsó német ellenállási gócot is felszámolták. Hatszáznyolcvanezer tonna ledobott bomba után a háború

²⁹ Walker, Jonathan: *Churchill's Third World War. British Plans to Attack the Soviet Empire*, 1945. Gloucestershire, 2013, The History Press. 43–44. old. A hírt Burgess szovjet kém továbbította az oroszoknak, csak 1998-ban került nyilvánosságra.

³⁰ „Ha látjuk, hogy a németek nyerik a háborút, a szovjeteket kell segítenünk, és ha a szovjetek nyernek, a németeket kell, hogy támogassuk, hogy minél tovább gyilkolják egymást; bár semmi módon nem szeretném, hogy Hitler győzzön. Egyiknek sincs semmi becsülete az adott szó betartása terén” – jelentette ki Truman a *New York Times*-nak („Our Policy Stated”, *New York Times*, 1941. június 24.).

³¹ Stettinius, E. R.: i. m. 328–329. old.; Chuev, F.: i. m., Truman Decided to Surprise Us bejegyzés, 1971 július 9.

véget ért Európában.³² Az angolszász csapatok júniusban még szemben álltak a Vörös Hadsereggel. Rövid időn belül megkezdtek volna a csapataik egy részének átcsoportosítását a csendes-óceáni harctérre. A Churchill tervei szerinti egyesített német–angolszász erők oroszok elleni támadása július 1-re lett bejegyezve. Bár a brit hadvezetés óvatosságra intette Churchillt, az Operation Unthinkable hadműveletnek a miniszterelnök július végi bukása vetett véget.

Ezalatt az amerikaiak gyújtóbombákkal támadták meg Tokiót 1945. március 9-én. A város negyedrésze még aznap leégett, a támadásban 185 ezer ember vesztette életét. Japán összes kikötője le volt zárva szövetséges aknákkal. Július 13-án a japán külügyminisztérium hivatalosan kérte a Szovjetunió közvetítését a fegyverletételhez. Két héttel később sürgetően megismételte ezt a kérést. Addigra már az Egyesült Államok is értesült róla, hogy a japán flotta 90%-a megsemmisült, légierője is alig maradt. Az egész ország élelmiszerhiánnyal küszködött a vesztégyár miatt.

Kilencven nappal a fegyverszünet után, 1945. augusztus 9-én a Szovjetunió, a jaltai megállapodás értelmében, elfoglalta Mandzsúriát, Belső-Mongóliát és Észak-Koreát. Az atombomba a kísérleti robbantások után átment a próbákra, de sokan elleneztek a bevetését, többek között a légierő és a tengerészet parancsnokai is, mert úgy ítélték meg, hogy Japán már kétséget kizáróan vereséget szenvedett. Truman azonban július 18-án az atombomba bevetése mellett döntött. Úgy gondolta, hogy utána nem lesz szükség Japán amerikai megszállására. Az atomtudósok szintén a bomba bevetését szorgalmazták, de csak azért, hogy így igazolják az előállítására elköltött csillagászati összegeket.³³ Végül augusztus 6-án Hirosimában és egy második atombomba augusztus 9-én Nagaszakiban megpecsételte Japán sorsát. Pár napon belül a császárság feladta a harcot, ezzel véget ért a háború a Csendes-óceán térségében is.

1946. március 5-én egy kis amerikai faluban, a Missouri állambeli Fultonban, a Westminster College díszdoktori címmel tüntet-

³² Lehrman, L. E.: i. m. Epilogue.

³³ Liddel Hart, B. H.: *History of the Second World War*. 691–698. old.

te ki Churchillt. Ekkor már nem volt miniszterelnök, előző évben elvesztette a választásokat. Miután Harry Truman elnök személyesen bemutatta őt az ünneplő közönségnek, hangzott el a híres mondat: „A Balti-tenger melletti Stettintől az Adriai-tenger melletti Triesztig egy vasfüggöny ereszkedik le a kontinensre.”³⁴ Aggályai beigazolódtak. Minden erőfeszítése ellenére sem tudta megakadályozni, hogy Európa és a világ nagy része szovjet uralom alá kerüljön. A két nagy tömbre felosztott világ békéjét ezután nem az elhunyt fantaszta, Roosevelttel megálmodott szervezet, hanem csupán a két fél atomfegyvereinek kölcsönös elrettentő ereje tartotta fenn.

Bár Rooseveltnak sikerült elérnie, hogy honfitársai komolyabb véráldozat nélkül megnyerjék a háborút, és az Egyesült Államok a világ legerősebb hatalmává váljon, utódai kénytelenek voltak szembesülni politikájának súlyos következményeivel. Az ellentmondásos béketerveinek és személyes ambícióinak a legszomorúbb következményei a „hidegháború” konfliktusai voltak, nevezetesen Kína bolsevizálása, valamint a koreai és a vietnami háborúk. A Korea felét ma is sújtó, egyre veszélyesebbnek mutakozó, maradi kommunista diktatúra egy másik példa erre. De Roosevelttel politikájának negatív következményei nem csak ezeket a gondokat okozták.

Hetven évvel később, a három vetélkedő nagyhatalom által fémjelzett világban, az Egyesült Államok látszólag most ki akar táncolni a Roosevelttel által vállalt kötelezettségek alól, vissza akarja vonni az Európát és Ázsiát lefedő védőpajzsot. Ezzel sokaknak – az Egyesült Államokban és azon kívül is – az a gondja, hogy a két legnagyobb hatalom, akikkel szövetkezhetnének érdekeik védelmére, Japán és Németország.³⁵ Számukra azonban Jalta következményeként alkot-

³⁴ Churchill, W.: i. m. 1054–1056. old.

³⁵ Az Egyesült Államok katonai költségvetése (2016) eléri a 611 milliárd dollárt (a GDP 3,3%-át). Németorszáé 41 milliárd (1,2%), Japáné 46 milliárd (1%) ugyanabban a pénzegységben. A 2017 októberében megválasztott új japán kormány javasolta az alkotmány 9. cikkének módosítását, hogy katonai regionális és globális szinten is felléphessenek, nem csak „önvédelmi” téren. Jelenleg csak egy nemzetközi harcban álló szövetségesük támogatására léphetnek fel.

mányos szinten tiltott a támadó jellegű haderő felállítása, valamint a szerény katonai költségvetésük növelése.

És Magyarország? Ahogy az első világháború után, a magyarok újra a háború nagy vesztesei lettek. Míg az 1916-ban is, és most is a németekkel végig szövetségben harcoló, de megfelelő pillanatban átálló románok, meglepetésszerűen megint a jutalmazottak közé sorolódtak.

Természetesen a háború utáni világrendszer, a Bretton Woods-i megegyezés, a Nemzetközi Valutaalap létrehozása, az Általános Vám- és Kereskedelmi Egyezmény (GATT) és a többi világintézmény – nem beszélve a Marshall-tervről – több évtizeden keresztül óriási fejlődést és társadalmi biztonságot nyújtott a nyugati világ nagyobbik részének. De ahogy azt sokaknak tapasztalniuk kellett, ebből nem sok jutott Kelet-Európának.

Sztálin is, Roosevelttel is réges-régen meghaltak már. Németország 1989-ben – François Mitterrand francia elnök és Margaret Thatcher angol miniszterelnök ellenkezése dacára – újra egyesült: Romániában azonban büntetik, ha Székelyföldön kitűzik a magyar zászlót a magyarok lakta területek közhivatalain, vagy ha a község háza épületére magyar felirat kerül.

FORRÁSOK

- Ablonczy Balázs: Rettenetes év. A párizsi békekonferencia és Magyarország, 1919–1920. *Rubicon*, 2017/7–8.
- Ablonczy Balázs: Teleki Pál. Budapest, 2005, Osiris Kiadó.
- Aldcroft, Derek H.: *De Versailles a Wall Street 1919–1929*. Barcelona, 1985, Crítica.
- Applebaum, Anne: *Red Famine. Stalin's War on Ukraine*. New York, 2017, Doubleday.
- Baráth Magdolna: Nincs külön nemzeti út. Magyarország betagolása a szovjet rendszerbe. *Rubicon*, 2015/4.
- Bassett, Richard: *Hitler's Spy Chief. The Wilhem Canaris Betrayal*. New York, 2011, Pegasus Books.
- Berend T. Iván – Ránki György: *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20 században*. Budapest, 1976, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Bohlen, Charles E.: *Witness to History. 1929–1969*. New York, 1973, W.W. Norton & Company Inc.
- Bonhardt Attila: Koszorús Ferenc ezredes szerepe a budapesti zsidóság deportálásának megakadályozásában. In Hantó Zsuzsa – Székér Nóra (szerk.): *Páncélosokkal az életért*. Budapest, 2015, Kiskapu Kiadó.
- Bokor Péter: *Végjáték a Duna mentén*. Budapest, 1982, RTV–Minerva–Kossuth.
- Borbándi Gyula: A zólyomi tárgyalások (1944. szeptember). *Új Látóhatár*, 1970/2. 135–156. old.
- Borhi László: Nagyhatalmi Játzmák. Hírszerzés és félrevezetés. A szövetségesek és a német megszállás, 1943–1944. *Rubicon*, 2014/3.
- Borhi László: *Hadiüzenettől rendszerváltásig. Az Egyesült Államok és Magyarország 1941–1991*. Akadémiai doktori értekezés, Budapest, 2001.
- Borsányi András: Magyar–román konfliktus 1939–1940. *Új Honvédelmi Szemle*, 2003/12.
- Borsányi Julián: *A magyar tragédia kassai nyitánya: Az 1941. június 26-i bombatámadás dokumentációja*. München, 1985, Ungarisches Institut München.

- Burns, James MacGregor: *Roosevelt: The Soldier of Freedom, 1940–1945*. New York, 1970, Open Road.
- Butler, Susan: *My Dear Mr. Stalin: The Complete Correspondence of Franklin D. Roosevelt and Joseph V. Stalin*. New Haven, 2005, Yale University Press.
- Cadogan, Alexander: *The Diaries of Sir Alexander Cadogan, 1938–1945*. Edited by David Dilks, London, 1971, Cassell.
- Case, Holly: *Between States. The Transylvanian Question and the European Idea during World War II*. Stanford, 2009, Stanford University Press.
- Ciano, Galeazzo: *Diario*. Barcelona, 1946, Los Libros de Nuestro Tiempo.
- Chuev, Feliks: *Molotov Remembers: Inside Kremlin Politics. Conversation with Felix Chuev*. Chicago, 1993, Terra Publishing Center.
- Churchill, Winston S.: *La Segunda Guerra Mundial*. Buenos Aires, 2014, Editorial El Ateneo.
- Colville, John: *The Fringes of Power*. Guilford, 2002, The Lyons Press.
- Cornelius, Deborah S.: *Hungary in World War II. Caught in the Cauldron*. New York, 2011, Fordham University Press.
- Dallek, Robert: *Franklin D. Roosevelt and American Foreign Policy, 1932–1945*. New York, 1995, Oxford University Press.
- Deák, István: *Europe on Trial. The story of Collaboration, Resistance, and Retribution During World War II*. Colorado, 2015, Westview Press.
- Deakin, F. W.: *Brutal Amistad*. Barcelona, 1966, Ediciones Grijalbo.
- Deletant, Dennis: *Hitler's Forgotten Ally. Ion Antonescu and His Regime. Romania 1940–1944*. New York, 2006, Palgrave Macmillan.
- Deletant, Dennis: *British Clandestine Activities in Romania During the Second World War*. London, New York, 2016, Palgrave.
- Deletant, Dennis: *Communist Terror in Romania: Gheorghiu-Dej and the Police State, 1948–1965*. New York, 1999, St. Martin's Press.
- Deletant, D.: *Occasional Papers in Romanian Studies #1*. School of Slavonic and Eastern European Studies, University of London, 1995.
- Department of American Studies, Amherst College. *Problems in American Civilization, The Yalta Conference*. Boston, Readings Selected by the edited by Richard F. Fenno Jr., 1955.
- Dulles, Allen Welsh: *Germany's Underground: The Anti-Nazi Resistance*. New York, 2000, Da Capo Press.
- Eden, Anthony: *Facing the Dictators*. Boston, 1962, Houghton Mifflin Company Cambridge.
- Eden, Anthony: *The Reckoning*. Boston, 1965, The Riverside Press Cambridge.
- Fenyo, Mario D.: *Hitler, Horthy and Hungary*. New Haven, 1972, Yale University Press.
- Fülöp, Mihály: *The Unfinished Peace: The Council of Foreign Ministers and the Hungarian Peace Treaty of 1947*. New York, 2011, Social Science Monog-

- raph, Boulder, Colorado, Center for Hungarian Studies and Publications Inc. Wayne, New Jersey, Distributed by Columbia University Press.
- Goebbels, Joseph: *Diario, 1939–1941*. Buenos Aires, 1984, Atlántida.
- Goebbels, Joseph: *Diario 1942–1943*. Barcelona, 1949, Los Libros de Nuestro Tiempo.
- Goebbels, Joseph: *Últimas anotaciones, 28 de febrero – 10 de abril 1945*. Bogotá, 1980, Círculo de Lectores.
- Goštonyi Péter: *Légi veszély, Budapest!* Budapest, 1989, Népszava.
- Hamilton, Nigel: *The Mantle of Command. FDR at War, 1942–1942*. New York, 2014, Houghton Mifflin Harcourt.
- Hamilton, Nigel: *Commander in Chief. FDR's Battle with Churchill, 1943*. New York, 2016, Houghton Mifflin Harcourt.
- Hamilton, Nigel: *War and Peace. FDR's Final Odyssey D-Day to Yalta, 1943–1945*. New York, 2019, Houghton Mifflin Harcourt.
- Haranglábi Nemes József: *Küldetésben Horthy futáraként. Haranglábi Nemes József emlékiratai*. Budapest, 2012, Hungarovox.
- Haslam, Jonathan: *Near and Distant Neighbors. A New History of Soviet Intelligence*. New York, 2015, Farrar, Straus and Giroux.
- Hastings, Max: *The Secret War. Spies, and Guerrillas, 1939–1945*. New York, 2016, Harper Collins.
- Hennyey Gusztáv: *Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között*. Budapest, 1992, Európa–História.
- Herring, George: *From Colony to Superpower. U.S. Foreign Relations since 1776*. New York, 2008, Oxford University Press.
- Higgs, Robert: *How U.S. Economic Warfare Provoked Japan's Attack on Pearl Harbor*. 2006, Independent Institute. <https://www.independent.org/news/article.asp?id=1930>
- Hobsbawm, Eric: *Historia del Siglo XX*. Buenos Aires, 2003, Crítica.
- Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Budapest, 1990, Európa–História.
- Horthy Miklós: *titkos iratai*. Budapest, 1972, Kossuth Könyvkiadó.
- Howie, Claerwen: *Agent by accident*. Johannesburg, 1997, Linlife Publishers CC.
- International Military Tribunal, *Trial of the Major War Criminals Before the International Military Tribunal*. (Blue Series), Nürnberg, 1945. https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/NT_major-war-criminals.html
- International Military Tribunal, *Trials of War Criminals Before de Nuremberg Military Tribunals Under Controll Law no. 10*. (Green Series), "The Ministerial Case". Nuremberg, 1946. https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/pdf/NT_war-criminals_Vol-XIII.pdf
- Janos, Andrew C.: *The Politics of Backwardness in Hungary, 1825–1945*. New Jersey, 1982, Princeton University Press.

- Janos, Andrew C.: *East Central Europe in the Modern World. The Politics of the Borderlands from Pre- to Postcommunism*. Stanford, 2000, Stanford University Press.
- Joó András: Remények, illúziók, manőverek. *Rubicon*, 2017/5.
- Kaiser, David E.: *Economic Diplomacy and the Origin of the Second World War. Germany, Britain, France and Eastern Europe, 1930–1939*. Princeton, 1980, Princeton University.
- Kallay, Nicholas: *Hungarian Premier. A personal account of a Nation's Struggle in the Second World War*. New York, 1954, Columbia University Press.
- Kann, Robert A. – Zdenek, V. David: *The Peoples of the Eastern Habsburg Lands, 1526–1918*. Seattle, 1981, University of Washington Press.
- Kádár Gábor – Vági Zoltán: *Aranyvonat*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó.
- Karsai Elek: *A Budai Vártól a Gyepűig, 1941–1945*. Budapest, 1965, Táncsics Kiadó.
- Keitel, Wilhelm: *The Memoirs of Field-Marshal Wilhelm Keitel. Chief of the German High Command 1938–1945*. New York, 2000, Cooper Square Press.
- King, William Lyon Mackenzie: *The diaries of William Lyon Mackenzie King* [online]. Ottawa, 2006, Library and Archives Canada.
- Kerepeszki Róbert: Szó szincs hintapolitikáról! Elvesztett illúziók. *Rubicon*, 2017/5.
- Kershaw, Ian: *Hitler, 1936–1945. Nemesis*. New York, 2000, W.W. Norton & Co.
- Kershaw, Ian: *Hitler, 1889–1936. Hubris*. New York, 2000, W.W. Norton & Co.
- Kershaw, Ian: *Descenso a los Infiernos. Europa, 1914–1949*. Buenos Aires, 2016, Crítica.
- Kertesz, Stephen D.: *Diplomacy in a Whirlpool*. Indiana, 1953, University of Notre Dame Press.
- Kissinger, Henry: *Diplomacy*. New York, 1994, Simon & Schuster.
- Kleist, Peter: *Entre Hitler y Stalin*. Barcelona, 1953, AHR.
- Klemperer, Klemens von: *German Resistance Against Hitler. The search for Allies Abroad, 1938–1945*. Oxford, 1992, Clarendon Press.
- Kolontári Attila – Seres Attila (szerk.): *A Kommintern „védőszárnyai” alatt. Orosz levéltári iratok Rákosi Mátyás börtönéveiről 1925–1940*. 2014, Argumentum.
- Korom Mihály: „...a határőrség útján jött ajánlatot nem vettük tekintetbe...” In Glatz Ferenc (szerk.): *Az 1944-es év históriája. História évkönyv 1984*. Budapest, 1984, Lapkiadó.
- Koszorús Ferenc: *Koszorús Ferenc emlékiratainak és tanulmányainak gyűjteménye*. Englewood – New York, 1987, Magyar Történelmi Kutató Társaság, Universe Publishing Company.
- Kotkin, Stephen: *Stalin: Waiting for Hitler, 1929–1941*. New York, 2017, Penguin Press.

- Kovács Tamás: Edmund Veessenmayer. A teljhatalmú birodalmi megbízott. *Rubicon*, 2014/11.
- Kürtz-Phelan, Daniel: *The China Mission: George Marshall's Unfinished War, 1945–1947*. New York, 2018, W.W. Norton & Company.
- Lakatos Géza: *Ahogy én láttam*. Budapest, 1992, Európa-História.
- Langbehn, Claus: *Das Spiel des Verteidigers. Der urist Carl Langbehn im Widerstand gegen den Nationalsozialismus*. Berlin, 2014, Lukas.
- Lehrman, Lewis E.: *Churchill, Roosevelt & Company. Studies in Character and Statecraft*. Pennsylvania, 2017, Stackpole Books.
- Lelyveld, Joseph: *His Final Battle. The last months of Franklin Roosevelt*. New York, 2016, Knopf.
- Liddell Hart, Basil H.: *History of the First World War*. London, 1972, Pan Macmillan.
- Liddell Hart, Basil H.: *History of the Second World War*. London, 1970, Casell.
- Liddell Hart, Basil H.: *O Outro Lado Da Colina*. Rio de Janeiro, 1980, Biblioteca do Exército Editora.
- Lukacs, John: *The Duel: 10 May – 31 July 1940. The Eighty-Day Struggle between Churchill and Hitler*. New Haven, 2001, Yale University Press.
- Lukacs, John: *June 1941. Hitler and Stalin*. New Haven, 2006, Yale University Press.
- Lukacs, John: *A Short History of the Twentieth Century*. Cambridge, Massachusetts, 2013, The Belknap Press of Harvard University Press.
- Macartney, C. A.: *Hungary and her Successors. The Treaty of Trianon and its consequences. 1919–1937*. London, 1968, Oxford University Press.
- Macartney, C. A.: *October Fifteenth: A History of Modern Hungary, 1929*. Edinburgh, 1957, Edinburgh University Press.
- Macintyre, Ben: *A Spy Among Friends. Kim Philby and the Great Betrayal*. New York, 2014, Broadway Books.
- Major Nándor: Jugoszlávia a második világháborúban. *Múltunk*, 2005/1. <https://epa.oszk.hu/00900/00995/00001/pdf/majorn.pdf>
- Mastrorilli, Edoardo: Guerra Civile Spagnola, Intervento Italiano e Guerra Totale. *Universitat Autònoma de Barcelona. Revista Universitaria de Historia Militar*, 2014/6. Vol. 3.
- Merridale, Catherine: *Ivan's War: Life and Death in the Red Army 1939–1945*. New York, 2006, Picador.
- Mészáros Klára: John Lukacs. Churchill és Magyarország. *Rubicon*, 2019/8.
- Meszerics, Tamás: Underemine or Bring Them Over. *Journal of Contemporary History*, Vol. 43. N° 2. 2008 April.
- Meyer, Arno J.: *Politics and Diplomacy of Peacemaking: Containment and Counter-revolution at Versailles 1918–1919*. New York, 1969, Vintage Books, Random House.

- Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Wilhelmstrasse és Magyarország. Budapest, 1968, Kossuth Könyvtadó.
- Nyári Gábor: A Washingtoni vonal. *Rubicon*, 2016/5–6.
- O'Brien, Phillips P.: *The Second Most Powerful Man in the World. The Life of Admiral D. Leahy, Roosevelt's Chief of Staff*. New York, 2019, Dutton-Penguin Random House.
- Olasz Lajos: Magyarország német megszállása. *Rubicon*, 2014/3.
- Onslow, Sue: Britain and the Belgrade Coup of 27 March 1941 Revisited. *Electronic Journal of International History*, 2005, Institute of Historical Research, University of London. https://www.researchgate.net/publication/30522529_Britain_and_the_Belgrade_Coup_of_27_March_1941_revisited
- Ormos Mária: Horthy Miklós kormányzóvá választása. *Rubicon*, 2013/9–10.
- Ormos Mária: Szarajevótól a Csendes-óceánig 1914–1945. In uő – Majoros István: *Európa a nemzetközi küzdőtéren*. Budapest, 1999, Osiris Kiadó.
- Overy, Richard: *The Bombing War: Europe 1939–1945*. London, 2013, Allen Lane.
- Petersen, Neil H.: *From Hitler's Doorstep. The Wartime Intelligence Reports of Allen Dulles, 1942–1945*. Pennsylvania, 1996, The Pennsylvania State University Press.
- Pető Andrea: *Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak Magyarországon a II. világháború alatt*. Budapest, 2018, Jaffa Kiadó.
- Presseisen, Ernst L.: *Germany and Japan. A Study in Totalitarian Diplomacy, 1933–1941*. The Hague, 1958, Martinus Nijhoff.
- Pritz Pál: *A Bárdossy-per*. Budapest, 2001, Kossuth Kiadó.
- Ribbentrop, Joachim: *The Ribbentrop Memoirs*. London, 1954, Weidendfeld and Nicolson.
- Röls, Richard: *The Sorcerer's Apprentice. The Life of Franz von Papen*. Lanham, 1995, University Press of America.
- Roberts, Andrew: *Churchill. Walking with Destiny*. New York, 2018, Viking Random House.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 1999, Osiris Kiadó.
- Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, 2001, Osiris Kiadó.
- Romsics Ignác: Teherántól Párizsig. *Rubicon*, 2014/11.
- Romsics Ignác: A magyar külpolitika útja Trianontól a háborúig. *Rubicon*, 2000/9.
- Romsics Ignác (szerk.): *Az amerikai béketervek a háború utáni Magyarországról. Az Egyesült Államok külügyminisztériumának titkos iratai 1942–1944*. Gödöllő, 1992, Typovent.

- Roosevelt, Elliott: *Así lo veía mi padre*. Buenos Aires, 1946, Editorial Sudamericana.
- Römer, Felix: *Die Wehrmacht von innen*. München, 2012, Piper Verlag.
- Sakmyster, Thomas: *Admirális fehér lovon*. Budapest, 2001, Helikon Kiadó.
- Stark Tamás: Magyarország háborús embervesztése. *Rubicon*, 2000/9.
- Stark Tamás: Meghalt, eltűnt, fogságba esett (Magyarország második világháborús katonái és polgári embervesztése). *Történelmi Szemle*, 1985/1.
- Szabó Péter: Teleki és Werth. *Rubicon*, 2016/5–6.
- Szakály Sándor: Kik bombázták Kassát? *Rubicon*, 2018/2.
- Stettinius, Edward R.: *The Diaries of Edward R. Stettinius Jr., 1943–1946*. New York, 1975, New Viewpoints.
- Számvéber Norbert: A hídfőcsatáktól a szovjet áttörésig. *Rubicon*, 2019/1.
- Szent-Iványi Domokos: *Visszatekintés, 1941–1972*. Budapest, 2016, Magyar Szemle.
- Overy, Richard (ed.): *The New York Times Complete World War II. 1939–1945*. New York, 2013, Black Dog & Leventhal Publishers.
- The Historical Journal*, Vol. 19, 1976 Cambridge University Press. <https://www.jstor.org/stable/i345275>
- Újpesti Elemér: *Végállomás Lisszabon*. Budapest, 1987, Magvető Könyvkiadó.
- Ullein-Réviczky Antal: *Német háború – orosz béke*. Budapest, 1993, Európa-Historia.
- Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Budapest, 2005, Osiris Kiadó.
- Ungváry Krisztián: *Budapest ostroma*. Budapest, 1998, Corvina Kiadó.
- United States Department of State. *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers*.
- G. Vass István: Amerikai kapcsolat. Bakach-Bessenyei György titkos tárgyalásai, 1942–1944. *Rubicon*, 1994/7. Melléklet.
- Varannai, Zoltán: Numerus Clausus. *Rubicononline* http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/numerus_clausus
- Veress, Laura-Louise: *Clear the Line. Hungary's Struggle to Leave the Axis during the Second World War*. Cleveland, Ohio, 1995, Prospero Publications.
- Walker, Jonathan: *Churchill's Third World War. British Plans to Attack the Soviet Empire*, 1945. Gloucestershire, 2013, The History Press.
- Wilcox, Robert K.: *Target Patton*. Washington D. C., 2008, Regnery Publishing Inc.
- Zeidler Miklós: Mozgástér a kényszerpályán. A magyar külpolitika „választásai” a két háború között. In Romsics Ignác (szerk.): *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemről*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó.

X297408

A mai magyar történetírás számtalan, a tragikus végkimenetelt eredményező lépéseket kritikusan szemlélő tanulmányban elemzi Budapest 1918–1945 közötti külpolitikáját. Jelen kötetben megpróbáljuk kibogozni a magyar diplomácia kacskaringós pályáját a két világháború között, és rá kívánunk mutatni arra, hogy amint a német vereség kézzelfoghatóvá vált – sőt talán már az előtt is – a méltányos béke lehetősége egyáltalán nem a korabeli magyar kormányok többé vagy kevésbé hatékony lépéseitől függött, hanem kizárólag attól, hogy Churchill mennyire tudja meggyőzni Rooseveltet, a háború utáni új világrendre vonatkozó saját elképzeléseiről.

A SZERZŐRŐL

Pedro Sebess, miután az Universidad de Buenos Airesen közgazdászoklevelet szerzett, felsőfokú történelmi tanulmányokat folytatott az Universidad Di Tellán. Sikeres szakmai pályafutása mellett az Universidad de Buenos Aires és az Universidad Argentina de la Empresa tanára is volt.

3500 Ft